HAZIRLAYANLAR
Fikret Adaman, Bengi Akbulut, Umut Kocagöz

Herkesin Herkes İçin

Müşterekler Üzerine Eleştirel Bir Antoloji

metis

HAZIRLAYANLAR
Fikret Adaman, Bengi Akbulut, Umut Kocagöz

Herkesin, Herkes İçin

Müşterekler Üzerine Eleştirel Bir Antoloji

Metis Yayınları
İpek Sokak 5, 34433 Beyoğlu, İstanbul
e-posta: info@metiskitap.com
www.metiskitap.com
Yayınevi Sertifika No: 10726

Herkesin, Herkes İçin
Müşterekler Üzerine Eleştirel Bir Antoloji

Hazırlayanlar:
Fikret Adaman, Bengi Akbulut
Umut Kocagöz

© Metis Yayınları, 2016
Derleme Eser ve Giriş © Fikret Adaman,
Bengi Akbulut, Umut Kocagöz, 2016
Sonuç © Bengi Akbulut, 2016

İlk Basım: Nisan 2017

Derlemede yer alan yazıların orijinal dildeki basımları
ve yayımcıları s. 11'de verilmiştir.

Yayına Hazırlayan: Tuncay Birkan
Kapak Tasarımı: Emine Bora

Dizgi ve Baskı Öncesi Hazırlık: Metis Yayıncılık Ltd.
Baskı ve Cilt: Yaylacık Matbaacılık Ltd.
Fatih Sanayi Sitesi No. 12/197 Topkapı, İstanbul
Matbaa Sertifika No: 11931

ISBN-13: 978-605-316-081-6

Eserin bütünüyle ya da kısmen fotokopisinin çekilmesi, mekanik ya da elektronik araçlarla çoğaltılması, kopyalanarak internette ya da herhangi bir veri saklama cihazında bulundurulması, 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'nun hükümlerine aykırıdır ve hak sahiplerinin maddi ve manevi haklarının çiğnenmesi anlamına geldiği için suç oluşturmaktadır.

HAZIRLAYANLAR

Fikret Adaman, Bengi Akbulut, Umut Kocagöz

Herkesin, Herkes İçin

Müşterekler Üzerine Eleştirel Bir Antoloji

KOLEKTİF ÇEVİRİYE KATKILAR:

Fikret Adaman, Bengi Akbulut
Kaan Arslan, Beste Gün Aslan, Ilgım Coşar
Bağlan Deniz, Selen Güler, Sezin Gündoğandı
Mert Kaya, Benan Kazdağlı, Umut Kocagöz
Ece Koçak, Mehmet Serdarcan Kurt
Berk Öktem, Günsu Özel
Muhammed Fehim Paluluoğlu
Elif Sinem Sönmez

metis

İçindekiler

Önsöz 9

Giriş:
Müşterekler: Çatışkılar, Hatlar, İmkânlar
Fikret Adaman, Bengi Akbulut ve Umut Kocagöz 13

Müştereklerin Trajedisi
Garrett Hardin 25

Müştereklerin Trajedisi Miti
Ian Angus 44

Müşterekleri Yeniden Tanımlamak
Elinor Ostrom 53

İlk Birikim, Mülksüzleştirerek Birikim
ve "Ekonomi-dışı Araçlarla Birikim"
Jim Glassman 77

Müşterekler
Massimo De Angelis ve David Harvie 105

Kapitalizme Karşı ve Kapitalizmin Ötesinde Müşterekler
George Caffentzis ve Silvia Federici 128

Komünizmde Müşterek Olan
Michael Hardt 144

"Meta"ya Karşı "Müşterekler":
Küresel Güney'de Alternatif Küreselleşme, Özelleştirme Karşıtlığı ve Suyun İnsan Hakkı Olarak Tanınması
Karen Bakker 159

Su Bizim Ulan!
Bolivya'da Suyun Müştereklestirilmesi
Alexander Dwinell ve Marcela Olivera 187

Kentsel Müşterekler
Vinay Gidwani ve Amita Baviskar 198

Kent Müştereğini Aramak:
Mekânsal Adalet Tartışmasına Bir Katkı
Paul Chatterton 202

Çitleme, Ortak Kullanım Hakkı ve Yoksulun Mülkiyeti
Nicholas Blomley 209

Brezilya Kent Hareketleri:
Kenti Müşterek olarak "Yeniden-İcat Etmek"
Stavros Stavrides 234

Krizler, Hareketler ve Müşterekler
Massimo De Angelis 250

Sonuç:
Bugün Burada: Savunudan İnşaaya Müşterekler
Bengi Akbulut 279

Katkılar 297

Kaynakça 303

Önsöz

BU KİTAP bir fikir olarak Bengi Akbulut ve Fikret Adaman'ın 2014 yazında Boğaziçi Üniversitesi'nde ortaklaşa verdikleri (Umut Kocagöz'ün de gözlemci olarak katıldığı) bir ders vesilesiyle ortaya çıktı. Bu kitap da dersinkine benzer bir saikle tasarlandı: Hem müşterekleere dair farklı kavramsal çerçeveleri eleştirel ve karşılaştırmalı bir yöntemle tartışmayı, hem de ekonomi-politiğin güncel meselelerine bu çerçevelerin ne tür açılımlar getirdiğini yorumlamayı hedefledi.

Yaz dönemi boyunca devam eden dersin sonunda hepimiz için iyice somutlaşan, müşterekler üzerine mevcut yazın'ın önemli bir kısmının Türkçeye tercüme edilmemiş olduğuydu. Toplumsal muhalefetin –Gezi direnişinden mahalle evlerine, kent bostanlarından HES mücadelelerine– yüzünü müşterekler mefhumuna döndüğü o dönemde, bu yazının erişilebilir olmaması bizce önemli bir eksikti. Derste yarattığımız birlikteliği kolektif bir emek sürecine evriltmeyi de istediğimizden, dersin katılımcıları olarak bir çeviri-derleme üretmeyi düşündük. Dahil edilecek metinler belirlendikten sonra bu grup içerisinde paylaşıldı ve tercüme edildi. Bu esnada yan yana gelerek hem süreci tartıştık hem de belli kavramların Türkçe karşılıkları konusunda ortaklaşmaya çalıştık. Tercümeler bittikten sonra ise Fikret Adaman, Bengi Akbulut ve Umut Kocagöz editoryal işleri üstlendiler.

Elinizdeki derleme bu kolektif sürecin sonucudur. Dolayısıyla, karmaşık ifadeler ve tercümesi zor kavramlarla dolu bu metinler üzerinde çalışan Kaan Arslan, Beste Gün Aslan, Ilgım Coşar, Bağ-

lan Deniz, Selen Güler, Sezin Gündoğandı, Mert Kaya, Benan Kazdağlı, Ece Koçak, Mehmet Serdarcan Kurt, Berk Öktem, Günsu Özel, Muhammed Fehim Paluluoğlu, Elif Sinem Sönmez bu kitabın ortak üreticileridir. Orijinal metinlerin telif haklarıyla ilgili her türlü sorunu çözdükleri ve bu süreçte gösterdikleri tükenmez sabırları için, başta Müge Sökmen ve Semih Sökmen olmak üzere, Metis Yayınevi'ndeki editörlerimize de sonsuz teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Derlememizi bu coğrafyanın sayısız iştirakçilerine ithaf etmek isteriz.

Fikret Adaman, Bengi Akbulut, Umut Kocagöz

Makale Künyeleri

Yazar ve yayıncı, aşağıda belirttiğimiz hak sahibi kişi ve kuruluşlara makalelerin bu derleme içinde kullanımına verdikleri izin için teşekkür ederler. Kitaptaki sırasıyla:

Hardin, G. (2001) "The tragedy of the commons", *The Social Contract*, Güz, s. 26-35.

Angus, I. (2008) *The Myth of the Tragedy of the Commons*. climateandcapitalism.com/2008/08/25/debunking-the-tragedy-of-the-commons/

Ostrom, E. (2002) "Reformulating the commons", *Ambiente & Sociedade*, 10, s. 5-25. dx.doi.org/10.1590/S1414-753X2002000100002.

Glassman, J. (2006) "Primitive accumulation, accumulation by dispossession, accumulation by 'extra-economic' means", *Progress in Human Geography*, 30, s. 608-25. © SAGE Publications izniyle.

De Angelis, M. ve Harvie, D. (2014) "The commons", *The Routledge Companion to Alternative Organization* içinde, Martin Parker, George Cheney, Valérie Fournier ve Chris Land (haz.) içinde, Londra: Routledge, s. 280-94. © Taylor & Francis Group izniyle.

Caffentzis, G. ve Federici, S. (2014) "Commons against and beyond capitalism", *Community Development Journal*, 49, s. 92-105. © Oxford University Press izniyle.

Hardt, M. (2010) "The common in communism", *Rethinking Marxism*, 22:3, s. 346-56. © Taylor & Francis Group izniyle.

Bakker, K. (2007) "The 'commons' versus the 'commodity': Alter-globalization, anti-privatization and the human right to water in the Global South", *Antipode*, 39:3, s. 430-55. © John Wiley & Sons, Inc. izniyle.

Dwinell, A. ve M. Olivera (2014) "The water is ours damn it! Water commoning in Bolivia", *Community Development Journal*, 49, s. 44-52. © Oxford University Press izniyle.

Gidwani, V. ve Baviskar, A. (2011) "Urban commons", *Review of Urban Affairs*, XLVI, s. 43-44.

Chatterton, P. (2010) "Seeking the urban common: Furthering the debate on spatial justice", *City*, 14:6, s. 625-28. © Taylor & Francis Group izniyle.

Blomley, N. (2008) "Enclosure, common right and the property of the poor", *Social & Legal Studies*, 17, s. 311-31. © SAGE Publications izniyle.

Stavrides, S. (yayımlanmamış taslak) "Brazilian urban movements 're-inventing' the city as collectively produced 'common' ".

De Angelis, M. (2012) "Crisis, movements, commons", *Borderlands e-journal*, 11.

GİRİŞ

Müşterekler: Çatışkılar, Hatlar, İmkânlar

Fikret Adaman, Bengi Akbulut ve Umut Kocagöz

MÜŞTEREKLER, Türkiye'de özellikle son zamanlarda sık telaffuz edildiğini duyduğumuz bir kavram. Belki daha da önemlisi, müşterekler adıyla telaffuz edildiğini duymuyor olsak da bu mefhumun fikriyatıyla her gün karşılaşıyoruz: müşterek, yani herkesin olan ve o yüzden hiç kimsenin olmayan; ortak olan, ortak yönetilen ve üzerine ortak karar verilen. Müşterekler en geniş anlamıyla paylaştığımız ortak zenginliktir. Bu zenginlik doğanın bahşettiği (su, hava, ormanlar gibi) varlıkların yanı sıra toplumsal yaratıcılığın ürünlerini (parklar, kentsel altyapı ve internet gibi) de içerir. Dolayısıyla, müşterekler fiziksel varlıklarla sınırlı değildir; dilleri, toplumsal gelenekleri, kültürel birikimi ve kolektif bilgi dağarcığımızı da kapsar. Öte yandan, müşterekler kavramı meta ilişkileri içinde yer almayan bu zenginliğin etrafında örülen ortak üretim, karşılıklılık, işbirliği temelli toplumsal ilişkilere de işaret eder.

Son yıllarda, sadece Türkiye'de değil küresel bağlamda da müşterek/müşterekler kavramlarının adeta her kapıyı açan bir anahtar olarak yeniden keşfedilmesine şahit olduk. Örneğin, Dünya Bankası gibi uluslararası kalkınma kurumları "kaynakların verimli kullanımı" için ormanlar ve meralar gibi müştereklerin topluluk-temelli (*community-based*) mekanizmalarla yönetilmesi gerekliliğinden

dem vuruyor; piyasa mekanizmaları ve ilişkilerinin toplumsalın her alanına yayılmasının aslında kapitalizmin sürdürülebilirliği için zararlı olduğunun (zımni) kabulüyle, sistemi kendinden kurtarmak için elzem olan müştereklere vurgu yapıyor. Müştereklerı bir tür üçüncü yol olarak gören yaklaşımlar ise, toplumsal-ekonomik düzlemin belli alanlarının piyasaya, belli alanlarının ise devlete bırakılması gerektiğini sorunsallaştırmadan kabul ederek piyasa-devlet ikilisinin yetersiz kaldığı veya arzu edilmediği alanların –sanki bu ikisinden azade kalabilirlermiş gibi– bir müşterek olarak topluluklar yönetimine bırakılmasını savunuyor.

Öte yandan, hem Türkiye'de hem de dünyada toplumsal hareketlerin söylemlerini artan bir şekilde müştereklerin savunusu ve/veya (yeniden) kurulması olarak çerçevelediğini görüyoruz. Gerek direnişler gerekse farklı toplumsallık tahayyülleri müştereklere –müşterek olanı savunmak, müşterek olanı geri almak, müştereklер kurmak– atıfla dile geliyor. Şüphesiz bunun en çarpıcı örneğini Türkiye'de Gezi Parkı sürecinde yaşadık. Park'ta cisimleşen yaşam alanı savunusu ve müştereklеştirme pratiğinin öncüllerini ekoloji ve kent mücadelelerinde bir süredir izleyegeldiğimizi söylemek ise herhalde yanlış olmaz.

Ve fakat, müşterek kavramının yükselen cazibesiyle yaygınlaşan kullanımları çoğu kez birbiriyle benzeşmeyen ve hatta çelişen duruşlar içeriyor. Yukarıda birkaç örneğini verdiğimiz bu kullanımlarda müştereklер bazen sadece sömürülecek bir kaynağı, bazen kendi çıkarları için ortaklaşan bir grup insanı, bazen ise kapitalizm dışında dayanışma temelli bir hayatı ifade ediyor. Farklı tarafların dilinde yer bulan bu kavram aslında müştereklerin ne olduğuna dair bambaşka yaklaşımlar ve kavramsallaştırmalara, dolayısıyla bu yaklaşımların toplumsal-fiziksel gerçekliği algılama biçimlerine sıkı sıkıya bağlı. Bu yüzden –ve tam da birçoğumuzun bu kavrama bir tahayyül ve siyasi imkân olarak yüzümüzü döndüğümüz bugünlerde– farklı bahislerin farklı "müştereklер"inde zımni kalan yaklaşım ve algılayışların tartışılması her zamankinden daha elzem.

Trajediden Topluluğa, Çitlemelerden Müştereklestirmeye: Müştereklere Farklı Yaklaşımlar

Müştereklere dair yazın ve çözümlemelerin neredeyse istisnasız tümü Garrett Hardin'in (1968) meşum müştereklerin trajedisi çerçevesine atıfta bulunur. Aslında müştereklere dair yerleşik yazının yakın zamana değin bu başat trajedi anlatısıyla şekillendiğini söylemek yanlış olmaz. Bu anlatıya göre, bir kaynağın –ki Hardin'in orijinal eserinde bahsi geçen, sığır otlatan ve yetiştirdikleri sığırlar ne kadar çoksa o kadar gelir elde eden çobanların ortak kullanımına açık bir otlaktır– bir grup birey tarafından ortaklaşa kullanılması kaçınılmaz olarak kaynağın aşırı kullanım nedeniyle tükenmesine yol açar. Zira her birey kendi çıkarı doğrultusunda hareket etmeye, kaynağa ve grubun geneline getireceği maliyetleri gözardı ederek kaynak kullanımını artırmaya güdülenmiştir. Diğer bir deyişle, tükenebilir bir kaynağın ortak kullanımı söz konusu olduğunda bireyler toplam kullanımın kısıtlanması ve kaynağın korunması için üzerlerine düşeni yapmaktansa, bunu kendi dışındakilerin yapmasını bekler ve kendi kullanımı kısmaz. Her bir bireyin böyle davranması ise kaçınılmaz sonu –yani trajediyi– getirir. Sonu önlenemez bir yıkım olan bir süreçte sıkışıp kalan bireyler imgesinin karşılığında Hardin ancak ve ancak iki çözüm olabileceğini iddia eder: Devletleştirme/merkezileştirme veya özelleştirme. Müştereklerin trajedisinin engellenebilmesi için ya meseleye devlet (veya benzeri bir merkezi otorite) el koymalı ve söz konusu kaynaktan kimin ne kadar faydalanacağına dair kurallar koyup bu kuralların işleyişini kontrol etmelidir; ya da ortak kullanım yerine iyi tanımlanmış bir özel mülkiyet rejimi tesis edilmelidir.

Hardin'in iki siyasa önerisinin de salt teorik anlamda barındırdıkları sorunlar bir tarafa (örneğin, merkezi bir yapı mevcut kaynak ve kullanımı hakkında ne derece sağlıklı bilgiye sahip olabilir? Bu yapının kullanım kurallarına riayeti denetleme kapasitesi yeterli midir? Özel mülkiyet sistemini kim temin ve tesis edecektir? Özel mülkiyet hakları kaynağın sürdürülebilirliğini garanti eder mi?), bu

anlatının özellikle ampirik geçerliliği birçokları tarafından sorgulandı ve eleştirildi. Müşterekler üzerine çalışmalarıyla ekonomi alanında Nobel alan (ancak siyaset bilimcisi olan) Elinor Ostrom başta olmak üzere, Fikret Berkes, Arun Agrawal vb. isimlerin araştırmaları da özellikle bu noktaya işaret etmekteydi. Bu araştırmacılar, toplulukların müşterek varlıkların kullanımlarına dair birtakım kurallar ve kontrol mekanizmaları tesis edebildiği ve aşırı kullanım trajedisini engelleyebildiği durumların aslında hiç de yabana atılmayacak kadar yaygın olduğunu gösterdiler. Bu çalışmaların vurguladığı nokta, aşırı kullanımın uzun vadede bireysel çıkarlara zarar verecek olması, bu durumun bireyler tarafından ayırdına varılabilmesi, müşterek varlıklara dair yerel bilginin kullanılarak etkin ve isabetli kurallar tasarlanabilmesi, topluluk-içi ilişkilerin yardımıyla bireylerin birbirlerinin kullanımlarını gözlemleyebilmesi ve kurala uyulmadığı durumlarda kendi aralarında cezai yaptırımları etkin bir şekilde uygulayabilmesi gibi etmenlerin bu tür "başarı" örneklerinin ortaya çıkmasındaki önemiydi.

Bu hattı takip eden çalışmalar (*Sosyal-Ekolojik Sistemler Çerçevesi / Social-Ecological Systems Framework*) şüphesiz müştereklere dair yerleşik fikriyatın sınırlarını zorladıkları ve genişlettikleri için oldukça kıymetli. Ostrom'un 2009 yılında aldığı Nobel ödülü ise hem akademik çalışma hem de politika önerisi geliştirme anlamında tüm dünyada bu çerçevenin kazandığı önemin sadece bir göstergesi. Bu noktada belki de en dikkate değer olan husus, Hardin'in –ve anaakım iktisatçıların çoğunluğu gibi– kurguladığı salt ekonomik saiklerle hareket eden bireyin yerine toplumsal norm ve kuralların bağlayıcılığını tanıyan ekonomik birey kurgusunu koyuyor olması. Diğer bir deyişle, bireylerin dar anlamda ekonomik motivasyonları dışında kalan değer, endişe, saik ve tercihlerle (karşılıklılık, adalet, güven vb.) davranabilen sosyal varlıklar olduğunun, bu açıdan karşılıklı güven, aidiyet, işbirliği, yardımlaşma gibi etmenlerin müştereklere dair tartışmaların kilit parçası olması gerektiğinin kabul ve tescili, Hardin'in trajedisinin *zeitgeist* haline geldiği düşünülünce, aslında büyük bir adım. Ancak, yine de Ostromcu çerçeve içerisinde bireylerin toplamının ötesinde bir toplumsallıktan veya toplulukların müşterek varlıklarla fayda sağlanacak bir kaynak olmaklığın dışında

kurabilecekleri ilişkilerden bahsetmek çok da mümkün değil. Öte yandan, bu yaklaşım müştereklerin içerisinde konumlandığı ekonomi-politik yapıları ve dolayısıyla sermaye süreçleri ve iktidar ilişkilerinin müşterekleri nasıl şekillendirdiğini ya görmezden geliyor, ya da bu konuları steril bir çözümlemenin nesnesi yapıyor.

Tam da bu noktada, müştereklere dair daha eski ve köklü bir yazına dönmekte fayda var: Marx ve ilk birikim (*primitive accummulation*).[1] Marx, *Kapital*'in birinci cildinin son bölümünde üretim süreci içerisinde artı değere el konması yoluyla sermaye birikimini mümkün kılan koşulların, yani bu süreci/döngüyü başlatacak sermayenin ve ücretli işçilerin kökeninin, nerede olduğu sorusuna yönelir. Bu bağlamda İngiltere örneğine odaklanarak kapitalist üretim dışında sermaye birikimini sağlayan ve tarihsel olarak kapitalist birikimi önceleyen çitleme pratiklerine (*enclosures*) odaklanır (ki burada gerçekten de kelimenin düz anlamıyla, çitleme yoluyla çevreleme pratiği söz konusudur). 17. yüzyıl İngilteresinde önce toprak sahiplerinin tekil eylemleriyle başlayıp sonra İngiliz Parlamentosu'nun çıkardığı Çitleme Kanunları ile kurumsallaşan kanallarla, ortak kullanılan otlaklar, ormanlar ve tarım arazileri gibi müşterekler çitlenir, özel mülkiyet altına alınır ve ortak kullanıma kapatılır. Çitlemeler yoluyla hem müşterek varlıkların sermayeye dönüştürülmesi hem de üreticilerin üretim (ve kendilerini idame ettirme) araçlarından kopartılarak proleterleştirilmesi, yani kapitalizmin iki önkoşulu, mümkün olur; kapitalizmin kökenlerinde el koyma, talan, çitleme ve şiddet içeren bu ilk birikim süreçleri yatar.

Aslında Marx ilk birikim ve müştereklerin çitlemesine açıktan bir zamansallık (kapitalizm öncesi) atfetmemiş olsa da, Marksist gelenekte bu kavramlar uzun süre boyunca kapitalizmle henüz tanışmamış mekânlar ve/veya kapitalizme geçiş öncesi dönemlere özgüymüşçesine kullanıldı. Bu anlamda en temel açılımı ise Marksist coğrafyacı David Harvey "mülksüzleştirme yoluyla birikim (*ac-*

1. *Primitive accumulation* kavramının karşılığı Türkçede özellikle son yıllarda tartışma konusu olmuştur. Biz bu kitapta bu kavramı "ilk birikim" olarak karşılamayı uygun buluyoruz. Bu kullanım dışında, "ilksel/ilkel birikim" de yaygın olarak kullanılmaktadır.

cummulation by dispossession)" kavramıyla yaptı. Harvey'ye (2004) göre müşterekleri çitlenmesi belli bir dönem veya coğrafi bölgeyle sınırlı olmaktansa, sermaye birikiminin tıkandığı ve kapitalizmin krize girdiği dönemlerde –Kapitalist Batı da dahil olmak üzere– başvurulan bir birikim yöntemi olarak karşımıza çıkıyor. Bu bağlamda Harvey'nin bahsettiği süreçler arasında toprağın metalaştırılması, özelleştirilmesi ve çiftçi nüfusun zorla topraktan edilmesi; müşterekler üzerindeki hakların bastırılması; emek gücünün metalaşması ve alternatif üretim-tüketim formlarının yok edilmesi; kamu mallarının özelleştirilmesi; fikri mülkiyet haklarıyla bio-genetik malzemenin lisanslanması; doğanın ve kültürün metalaştırılması –ezcümle, çeşitli toplumsal kullanım ilişkilerinin ve/veya mülkiyet hakkı tiplerinin (ortak, kolektif, kamu vb.) özel mülkiyete dönüştürülmesi– bulunuyor.

Harvey ve bazı başka coğrafyacıların mülksüzleştirme yoluyla birikim süreçlerinin kapitalizmin güncel veçhelerine de ne kadar içkin olduğunu gösteren çalışmaları şüphesiz ortak varlıklara devlet veya sermaye tarafından el konulması, metalaştırılması ve piyasalaştırılmasına karşı yükselen seslere bir mücadele dili ve hattı sunmakta. Bu bağlamda anılan yazını tamamlayan ve geliştiren ve bizim de bahsedilmesini elzem gördüğümüz iki güncel yazın daha var. Bunlardan ilki George Caffentzis, Silvia Federici ve Massimo de Angelis gibi yazarlar (ve daha genel olarak *Midnight Notes* Kolektifi) üzerinden izlenebilecek Otonomist Marksist damar. Bu damar, hem müşterekler hem de çitleme kavramını geleneksel Marksist çizgiden daha farklı tanımlayarak bu kavramların kapsamlarını sadece ortak varlıklara değil etraflarında kurulan ilişkilere de atıfla genişletiyor; müşterekleri piyasa ve sermaye süreçlerine eklemlenmeden özerk kalabilen toplumsal yeniden üretim süreçlerinin tümü, çitlemeleri ise bu özerkliğin devlet veya piyasa tarafından işgal edilmesi olarak tanımlıyor. Bu açıdan, Otonomist yaklaşım müşterek kavramını durağanlıktan çıkarıp süreçsel ve ilişkisel olarak konumlandırıyor; diğer yandan, hem toplumun müşterek varlıklarla kaynak-merkezliliğin ötesinde ilişkileri ve motivasyonları (kâr amacı yerine idame, kendine yetebilme, piyasadan özerk yaşam alanları yaratma) hem de müşterekler etrafındaki toplumsal ilişkilerin temellendiği

değerleri (dayanışma, ortaklaşma, demokrasi, özyönetim) tanımlayarak müşterekler kavramının içine katıyor.

İkinci olarak ise, Türkiye'de de oldukça ilgiyle takip edilen Michael Hardt ve Antonio Negri'nin kavramsallaştırdığı "müşterek (*the common*)" mefhumu ve Hardt-Negri çizgisinin müşterekler tartışmasıyla ilişkisini vurgulamak gerekir.[2] Hardt ve Negri'nin, *İmparatorluk* (2000), *Çokluk* (2004) ve *Ortak Zenginlik* (2011) kitaplarında geliştirdikleri argümanlardan birisi, kapitalizmin güncel safhasında maddi emeğin egemenliğinin yerini maddi olmayan emeğin, yani "bir hizmet, bilgi veya iletişim gibi maddi olmayan bir meta üreten" ve entelektüel, duygulanımsal, ilişkisel ve dilsel kapasite olarak cisimleşen emeğin aldığı. Hardt ve Negri'ye göre maddi olmayan emek bağlamında değer üretiminin merkezinin fabrika olmaktan çıkmasıyla üretim yaşamın bütününü kapsayacak şekilde yayılma eğilimi gösterir ve toplumsal işbirliği ve kolektif üretimin sermaye dışı imkânları yaygınlaşır. Maddi olmayan emeğin ürünleri (örn. bilgi) hem müşterektir ve üretilir üretilmez müşterekleşir, hem de müştereklerden (örn. bilgi üretiminde kullanılan kolektif bellek ve birikim) beslenir. Alışılagelmiş vakaların aksine müşterekler azalmaz, aksine artar; kullanılması toplumun ortak zenginliğine katkı yapar ve onu geliştirir. Bu açıdan da müşterekler onu üretenin, yani tüm toplumun, tasarrufu altında olmalıdır.

Hardt ve Negri'nin çalışmaları aslında birebir müşterekler yazını içerisinde konumlanmasa da, müşterek kavramıyla yaptıkları açılım güncel müşterekler tartışmalarına –örneğin kentsel-mekânsal müşterekler, bilgi müşterekleri ve toplumsal yaratıcılık müşterekleri gibi mevzulara– kafa yoranlara yeni bir soluk veriyor. Bu yaklaşım, müştereklerin fiziksel varlığının ötesinde kalan ve maddi olmayan boyutlarına vurgu yaparak, müştereklerin alışılagelmiş kullanımları dışında toplumsal hayatın üretimi ve yeniden üretimine nasıl dahil olduklarını görmeyi mümkün kılıyor. Bu anlamda da müşterekleri statik, fiziksel varlıklar olarak değil; dinamik, ilişkisel ve maddi

2. Hardt ve Negri'nin çalışmasında "ortak olan" şeklinde yapılmış olan çeviriyi biz çalışmamız boyunca tutarlılık açışından "müşterek" olarak kullanmayı uygun gördük.

olan tarafları kadar maddi olmayan taraflarıyla da kıymet kazanan, toplumsallık içinde üretilen ve sembolik ve maddi değerler, pratikler ve mücadeleler ile kurulan *var-oluşlar* olarak düşünebilmenin anahtarını veriyor. Bu tür bir anlayış ise hem müşterekleri çerçeveleyen çeşitli süreçleri hem de müşterekleri odağına alan toplumsal hareketleri daha incelikli anlamak açısından ufuk açıcı.

Burada ana hatlarını verdiğimiz bu farklı kavramsal yaklaşımları derlememizin ilk bölümünde yer alan yedi makaleyle temsil etmeyi hedefledik. Bu ilk bölümde Garrett Hardin'in "Müştereklerin Trajedisi" makalesi ve Ian Angus'un Hardin'i eleştiren çalışması "Müştereklerin Trajedisi Miti"ni takiben Elinor Ostrom'un 1998 yılında Massachusetts Institute of Technology'de (ABD) sunmuş olduğu "Müşterekleri Yeniden Tanımlamak" adlı makalesi bulunmakta. Bölümde daha sonra Jim Glassman'ın ilk birikim kavramının Marksist literatürdeki tarihsel ve politik izini sürdüğü yazısı "İlk Birikim, Mülksüzleştirerek Birikim ve 'Ekonomi-Ötesi' Araçlarla Birikim" yer alıyor. Bundan sonra yer verdiğimiz iki metin, Massimo de Angelis ve David Harvie'nin "Müşterekler" ve Silvia Federici ve George Caffentzis'in "Kapitalizme Karşı ve Kapitalizmin Ötesinde Müşterekler" adlı makaleleri ise müşterekler ve çitlemelere yönelik Otonomist Marksist yaklaşımı açımlamakta. Bu bölümde yer alan son çalışma ise Michael Hardt'ın müşterek ve müşterekler kavramlarını tartıştığı makalesi "Komünizm'de Müşterek Olan".

Kent, Su, Toplumsal Mücadele: Müştereklere Dair Güncel Tartışmalar

Bu derlemeyi tasarlarken, bir yandan müşterekler üzerine var olan yazındaki farklı yaklaşımları ayrıştırmayı, bir yandan da bugün Türkiye'de özellikle de toplumsal hareketlerin mesele edindiği konular bağlamında müşterekleri düşünmenin ve bu farklı yaklaşımların ne tür açılımlar getirebileceğini ortaya koymayı hedefledik. Dolayısıyla, derlemenin ilk kısmı yukarıda kaba hatlarıyla sınıflandırdığımız farklı damarlardan temel metinleri sunmaktayken, ikinci kısım belli konu/temalar üzerine müşterekler hattından yapılmış çalışmaları içeriyor. Bu bağlamda üç ana başlığa odaklanmayı uygun bulduk:

su müşterekleri, kentsel müşterekler ve müşterekler üzerinden ortaya çıkan toplumsal hareketler. Bu tür bir odaklanma toprak, gıda, fikri ve yaratıcı müşterekler vb. konularda devam eden tartışmaları ıskalamak riski taşısa da, bahsi geçen başlıkların Türkiye'de yükselen son dönem toplumsal hareketlilikler açısından belli bir aciliyet ifade ettiğini düşünüyoruz.

Somutlamak gerekirse, Türkiye'de son dönemde ortaya çıkan toplumsal mücadeleler içerisinde HES-karşıtı hareketlerin önemli bir yer teşkil ettiğini hatırlayalım. Bu hareketlerde ağırlıkla suyun (ve daha geniş olarak suyun ayrılmaz bir parçası olduğu yaşam alanının) bir müşterek olduğunun ifade edildiğine ve sadece insanların kullandığı değil, tüm yaşamı yeniden üreten, bir müşterek olarak savunulduğuna şahit olmaktayız. Suyu bir müşterek olarak tahayyül eden mücadelelerin temelindeki bu söylem –ki bu elbette Türkiye'ye özel değil– daha genel anlamda suyun metalaştırılmasına düşünsel meşruiyet kazandıran ve müştereklerin trajedisi yaklaşımından beslenen argümanlara çarpıcı bir tezat oluşturuyor. Bu anlamda, su üzerine metalaşma-müştereklerleştirme ekseninde farklı duruşların beslendikleri kavramsallaştırmaların tarihsel ve kapsamlı bir tartışmasının yapılması önem kazanmakta. Öte yandan, özellikle son dönem coğrafya alanında üretilen yazın, suya dair metalaştırma taktiklerinin nasıl işlediğini ve bu yolla sermaye birikiminin nasıl mümkün kılındığını göz önüne sererek, müştereklerin Marksist ekonomi-politiğini su tartışmasına taşıyor. Derlememizin bu bağlamda amacı, hem bu tartışmaları hem de suyu müştereklerleştirme pratiklerinin dünya üzerinde hayata geçirilen örneklerini sergileyebilmek. Buradan hareketle derlememize dahil ettiğimiz metinlerden Karen Bakker'ın makalesi "'Meta'ya Karşı 'Müşterekler': Küresel Güney'de Alternatif Küreselleşme, Özelleştirme Karşıtlığı ve Suyun İnsan Hakkı Olarak Tanınması" titiz bir kavramsal tasnif niteliğinde; "Su Bizim Ulan! Bolivya'da Suyun Müştereklerleştirilmesi" adlı makalede ise Alexander Dwinell ve Marcela Olivera'nın suyun özelleştirilmesine karşı Bolivya'da verilen mücadeleyi anlatmakta.

Sanıyoruz ki, ikinci ana başlık olarak seçtiğimiz kentsel müştereklerin Türkiye'deki kent-temelli toplumsal mücadeleler açısından önem ve güncelliği, hele ki Gezi sonrası, yadsınamaz. Bu anlamda

ağırlıkla kır-temelli mücadelelerin muadilini kent ve mahalle mücadelelerinde, özellikle de yaşam alanı kurmak/savunmak söyleminin kullanımı açısından görmek mümkün. Kentsel müşterekler, aslında kent hareketleri tarafından uzun süredir kullanılagelen bir mefhum olmasına rağmen, geleneksel müşterekler yazınının yeni yeni radarına girmeye başlayan bir alan; bu literatürün odaklandığı daha geleneksel örneklerden de temel biçimlerde ayrılıyor. Derlememizin bu kısmında yine toplumsal mücadeleler içinde ifade bulan kentsel müşterekler kavramıyla müşterekler yazınının etkileşimini açımlamayı ve kentsel müşterekler ile demokratik bir kent hakkı arasında kurulacak bağları netleştirmeyi hedeflemekteyiz. Kentsel müşterekler başlığı altında Vinay Gidwani ve Amita Baviskar'ın "Kentsel Müşterekler", Paul Chatterton'ın "Kent Müştereğini Aramak: Mekânsal Adalet Tartışmasına bir Katkı" ve Nicholas Blomley'in "Çitleme, Ortak Kullanım Hakkı ve Yoksulun Mülkiyeti" adlı metinlerine yer vermekteyiz.

Son olarak ise toplumsal hareketler ve müşterekler kavramı üzerine yoğunlaşmaktayız. Bunun nedenlerinden ilki, yukarıda da değindiğimiz gibi, hem Türkiye özelinde hem de daha küresel anlamda yükselen toplumsal mücadelelerde müşterekler söyleminin artan yeri. Adına müşterek denmese de, derelerin, sokakların, sinemalar ve pastanelerin, parklar ve ormanların yaşamı yeniden üreten vazgeçilmez ortak varlıklar olduğu kabulü ve buna yapılan vurguyla mobilize olan tabandan hareketleri izlemekte, çoğu kez bu hareketlerin bir parçası olmaktayız. Bu anlamda da müşterekler mefhumunun içinin nasıl doldurulduğu, durağan bir kavram olmaktansa hareketlenmeler içerisinde nasıl (yeniden) tanımlandığı ve alternatif bir hayatı kurmaya yönelik nasıl işlevselleştirildiği üzerinde düşünülmesi elzem sorular olarak önümüzde duruyor. İkinci olarak ise, müşterekler kavramı, görünüşte parçalı ve yerele hapsolmuş farklı hareketlenmeleri ortaklaştıran hattı açık etmek ve kurmak açısından bir imkân. Bu imkân, kullanılabildiği ölçüde toplumsal hareketlerin yumuşak karnı addedilen parçalılık/tekillik sorununu bir müşterekler siyasetiyle aşmanın olası bir yolu olarak tartışmayı davet ediyor. Bu bağlamda derlememize Stavros Stavrides'in "Brezilya Kent Hareketleri: Kenti Müşterek Olarak 'Yeniden-İcat Etmek'" adlı maka-

lesini ve Massimo de Angelis'in "Krizler, Hareketler ve Müşterekler" adlı çalışmasını dahil ettik.

Özellikle Türkiye'de ortaya çıkan farklı toplumsal hareketleri de odağa aldığımız bir tartışmayı ise kitabın sonuç bölümünde sunmaktayız. Bu son bölümde, kitap içinde ortaya konan farklı damarların hem Türkiye'de son dönemde hayata geçirilen kalkınma politikalarına hem de bu politikaların karşılığında tetiklenen hareketlere nasıl bir kavramsal çerçeve önerebileceğini takip etmeyi hedefledik. Tartışmamızın aynı zamanda farklı toplumsal hareketlerden yola çıkarak "müşterekler siyaseti" mefhumunun tabandan açılan politika alanını nasıl anlamlandırdığını ve belirlediğini sorunsallaştırmaya dair bir adım olmasını ümit ediyoruz.

Müştereklerin Trajedisi

Garrett Hardin

WIESNER VE YORK (1964: 27) nükleer silahlanma savaşının geleceğiyle ilgili kapsamlı makalelerinin sonunda, şu sonuca varmışlardı: "Silahlanma yarışının her iki tarafı da, ... askeri gücünü sürekli artırırken, ulusal güvenliğini de sürekli azaltma ikilemiyle karşı karşıya bulunmaktadır. *Bizim kılı kırk yaran akademisyenler sıfatıyla vardığımız yargı bu ikilemin teknik bir çözümü olmadığıdır.* Eğer büyük güçler çözümü sadece bilim ve teknoloji alanında aramaya devam ederlerse, sonuç durumun daha da kötüye gitmesi olacaktır."

Dikkatinizi yukarıdaki makalenin ana konusuna değil (nükleer dünyada ulusal güvenlik sorunu), makalenin yazarlarının vardığı sonuca, yani bahsi geçen soruna teknik bir çözüm olmadığı noktasına çekmek istiyorum. Mesleki ve yarı-popüler bilimsel dergilerde yayımlanan tartışmaların örtük ve neredeyse evrensel varsayımı tartışılan problemin teknik bir çözümü bulunduğudur. Teknik bir çözüm, insani değerlerin ya da ahlaki fikirlerin değişmesini hemen hemen hiç gerektirmez iken, sadece doğa bilimlerinin kullandığı tekniklerde bir değişikliği gerekli kılmasıyla tanımlanabilir.

Teknik çözümler günümüzde (geçmiş zamanlardan farklı olarak) her zaman hoş karşılanmaktadır. Geçmişteki kehanetlerin başarısızlığından sonra, istenilen teknik çözümün mümkün olmadığını ileri sürmek cesaret ister. Wiesner ve York ise bu cesareti gösterdi; bilimsel bir dergide, problemin çözümünün doğa bilimlerinde ol-

madığı konusunda ısrar ettiler. Açıklamalarını ihtiyatlı bir şekilde şöyle ifade ettiler: "Bizim kılı kırk yaran akademisyenler sıfatıyla vardığımız yargı..." Yazarların haklı olup olmadığı bu makalenin konusu değil. Biz burada daha çok "teknik çözümü bulunmayan sorunlar" diye ifade edilebilecek bir dizi insani sorun olduğu şeklindeki önemli kavramla, daha da açmamız gerekirse bunlardan birini teşhis edip tartışmakla ilgileneceğiz.

Bu insani sorunlar kümesinin içinin boş olmadığını göstermek kolaydır. *Tick-tack-toe* oyununu ele alalım.[1] "Oyunu nasıl kazanabilirim?" sorusunu düşünelim. Eğer (oyun teorisinin geleneksel teamülü dahilinde) rakibimin oyunu kusursuz bir şekilde anladığını varsayarsam, oyunu kazanamayacağım bilinen bir gerçektir. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse, buradaki sorunun "teknik bir çözümü" yoktur. Oyunu, ancak "kazanmak" kelimesine radikal bir anlam yükleyecek olursam kazanabilirim. Rakibimin kafasına vurabilirim ya da ilaçla sersemletebilirim ya da oyunun skorunu tahrif edebilirim. Oyunu normalde anladığımız biçimiyle "kazandığım" her yöntem, sezgisel olarak kabul ettiğimiz anlamıyla oyunu terk ediş içerir (elbette bir de ayrıca oyunu açıkça terk edebilir, oynamayı reddedebilirim. Çoğu yetişkinin başvurduğu yöntem budur).

"Teknik çözümü bulunmayan sorunlar" kategorisinde sayılabilecek farklı başlıklar bulunmaktadır. Benim savım, teamülde anlaşıldığı anlamda "nüfus sorununun" da bu kategoriye ait olduğudur. Bu kavramın teamülde, yani daha geleneksel anlamda, nasıl anlaşıldığının biraz yorumlanmaya ihtiyacı var. Nüfus sorununu mesele haline getirenlerin çoğunun aşırı nüfus sorununun yol açtığı sıkıntılardan sakınmaya çalışırken halihazırdaki hiçbir ayrıcalıktan feragat etmeyi de göze almadığını söylemek haksızlık olmaz. Denizde tarım yapmanın ya da yeni buğday soyları geliştirmenin, nüfus sorununu –teknolojik olarak– çözeceğini düşünüyorlar. Burada göstermeye çalıştığım şey ise, aradıkları bu tür teknik bir çözümün bulunamayacağıdır. Nüfus sorununun teknolojik bir şekilde çözümü

1. Türkiye'de "xox" diye de anılan oyun: bir kişinin "x", bir kişinin de "o" yaparak oynadığı, amacın 9 hanelik bir alan üzerinde yan yana, alt alta ya da çapraz olarak aynı harften üçünü getirmek olduğu bir oyundur.

mümkün değildir – tıpkı *tick-tack-toe* oyununu benzer, teknolojik bir çözümle kazanmanın mümkün olmaması gibi.

NeyiEnçoklayacağız?

Nüfus, Malthus'un deyimiyle, doğal olarak "geometrik" bir biçimde, bizim bugün kullandığımız tabirle katlanarak artma eğilimindedir. Bu, sınırları olan bir dünyada, kişi başına düşen toplam malların azalmak zorunda olduğu anlamına gelir. Bizim dünyamız sınırları olan bir dünya mıdır?

Dünyanın sınırsız olduğu yollu görüşü lehinde makul bir savunma yapabilir ve sınırsız olup olmadığı bilgisine sahip bulunmadığımızı ifade edebiliriz. Ancak, meseleye öngörülebilen teknolojik seviyeyle önümüzdeki birkaç kuşak boyunca yüzleşmek zorunda kalacağımız pratik sorunlar açısından bakarsak, yeryüzündeki insan nüfusunun kullanımına açık dünyanın "sınırlı" bir yer olduğunu yakın bir gelecekte kabul etmediğimiz takdirde insanlığın ıstırabını yüksek oranda artıracağımız aşikârdır. "Uzay" bir kaçış yolu sunmaz (Hardin 1959: 68; von Hoernor 1962: 18).

Sınırlı bir dünya ancak sınırlı bir nüfusu destekleyebilir; bu nedenle nüfus artışı en nihayetinde sıfıra eşit olmalıdır (sıfırın altında ve üstünde daimi geniş dalgalanmalar yaşanan durum, tartışılması gerekmeyen önemsiz bir varyanttır). Peki bu koşul sağlandığında, insanlığın durumu ne olacaktır? Özellikle de, Bentham'ın "en çok sayıda insana en yüksek düzeyde fayda" hedefine ulaşılabilecek midir?

Bu sorunun cevabı kendi başlarına kâfi iki nedenden dolayı *Hayır*'dır. İlk neden teoriktir: aynı anda iki (ya da daha fazla) değişkene göreençoklamak (maksimize etmek) matematiksel açıdan mümkün değildir. Bu, Von Neumann ve Morgenstern (1947: 11) tarafından açık bir şekilde ifade edilmiş olmakla beraber, prensip olarak en azından D'Alembert'e (1717-1783) kadar uzanan Kısmi Türevsel Denklemler teorisinde de örtük biçimde mevcuttur.

İkinci neden ise doğrudan biyolojik olgulardan kaynaklanır. Yaşamak için her organizma bir enerji kaynağına (örneğin gıdaya) ihtiyaç duyar. Bu enerji iki amaçla kullanılır: hayatı idame ettirme ve

çalışma. İnsan hayatının devamlılığı için yaklaşık olarak günde 1600 kilo-kaloriye ihtiyaç vardır ("idame kalorileri"). Bu hayatta kalma eyleminin dışında yapılan her şey çalışma ya da iş olarak tanımlanır ve dışarıdan fazladan alınan "iş kalorileri"yle desteklenir. "İş kalorileri" sadece günlük konuşmada iş olarak tanımladığımız yerlerde kullanılmaz; aynı zamanda yüzmeden araba yarışına, müzik yapmaktan şiir yazmaya kadar her türlü eğlence faaliyeti için de gereklidirler. Eğer hedefimiz nüfusu ençoklamak ise yapmak zorunda olduğumuz şey çok açıktır: kişi başına düşen iş kalorilerini sıfıra olabildiğince yaklaştırmaktır. Gurme yemekler yok, tatiller yok, müzik, edebiyat, sanat yok... Bence herkesin herhangi bir kanıt veya tartışma gerekmeksizin onaylayacağı üzere nüfusun ençoklanması malların ençoklanmasını sağlamaz. Bentham'ın hedefi imkânsızdır.

Bu sonuca ulaşırken temel sorunun enerji elde etmek olduğuna dair yaygın bir varsayıma göre hareket ettim. Atom enerjisinin ortaya çıkışı bazılarını bu varsayımı sorgulamaya itse de, sonsuz bir enerji kaynağının ortaya çıkışı bile nüfus artışını kaçınılmaz bir sorun olmaktan alıkoymuyor. J. H. Fremlin'in (1964: 285) ustaca gösterdiği gibi, enerji edinme sorunu bu bağlamda bir enerji kaybı sorunu haline gelmektedir. Analizdeki aritmetik işaretler sanki yer değiştirmiş gibidir; ancak Bentham'ın hedefi hâlâ ulaşılamaz görünmektedir.

Öyleyse, optimum nüfus azami nüfustan daha az olmak durumundadır. Bu bağlamdaki optimumu belirlemenin zorluğu muazzamdır; bildiğim kadarıyla da daha önce kimse bu sorunu ciddi bir biçimde ele almamıştır. Bu sorunun makul ve sarsılmaz bir çözümüne ulaşmak şüphesiz bir kuşağın yoğun analitik çalışmasından fazlasını –ve çokça ikna kabiliyetini– gerektirecektir.

İstenen kişi başı azami faydadır, ancak fayda nedir? Kimi için fayda vahşi doğa iken, diğer biri için bu binlerce kişinin faydalanabileceği kayak evleri olabilir. Birilerine göre avlanmaları için nehir ağızlarında yetiştirilecek ördekler, bir diğeri için fabrika arazisi olabilir. Genelde dendiği gibi, bir faydayı başka bir faydayla karşılaştırmak imkânsızdır; çünkü faydalar kıyaslanamaz, aynı ölçütlerle değerlendirilemez (*incommensurable*). Kıyaslanamayanlar da birbirleriyle karşılaştırılamazlar.

Bu kuramsal olarak doğru olabilse de, bu anlamda kıyaslanamaz kabul ettiğimiz şeyler gerçek hayatta kıyaslanabilmektedir. Bunun için sadece bir muhakeme ölçütü ve değerlendirme sistemi gerekir. Doğada bu ölçüt, hayatta kalmadır. Bir türün küçük boyutta olması ve kolayca saklanabilmesi mi, yoksa büyük ve güçlü olması mı daha iyidir? Doğal seçilim burada kıyaslanamazların kıyaslanmasını sağlar. Bu esnada ulaşılan uzlaşı, değişkenlerin alacağı değerlerin doğal ağırlıklarının saptanmasına dayanır.

İnsan da bu süreci taklit etmek zorundadır. Aslında insanın bu süreci farkında olmadan da olsa taklit ettiğine şüphe yok. Asıl tartışma zımnen verilmiş kararlar açık edildiğinde başlar. Önümüzdeki yıllar için en önemli sorun ağırlıkların saptanmasına dair kabul edilebilir bir teori ortaya koymak olacaktır. Sinerjik etkiler, doğrusal olmayan varyasyon ve geleceğe uygulanacak iskontoya dair zorluklar bu entelektüel sorunu zorlaştırmaktaysa da (ilkesel olarak) çözülemez hale getirmemektedir.

Herhangi bir kültürel grup günümüzde bu pratik sorunu, sezgisel düzeyde de olsa, çözmüş müdür? Basit bir gerçek hiçbir grubun sorunu çözemediğini kanıtlamakta: Bugün dünyada nüfus artış hızı sıfır olan –ve bir süredir böyle olmuş olan– varlıklı hiçbir nüfus yoktur. Optimum noktasını sezgisel olarak tanımlamış her topluluk bu noktaya kısa sürede ulaşacaktır ve nüfus artış hızı bu noktadan sonra sıfıra inecek ve orda kalacaktır.

Elbette ki pozitif bir artış oranının varlığı nüfusun optimum noktanın altında olduğuna kanıt olarak gösterilebilir. Ancak, makul hangi ölçütle bakılırsa bakılsın, bugün dünyada nüfus artışı hızı en yüksek olan toplulukların (genellikle) en sefil koşullarda yaşayan topluluklar olduğu görülecektir. Bu bağlantı –ki değişmez değildir– bir topluluğun pozitif artış oranının nüfusun optimum noktasına henüz ulaşmadığını gösterdiğine dair iyimser varsayıma gölge düşürmektedir.

Adam Smith ruhunu pratik demografi alanından kovmadan, optimum nüfus büyüklüğü konusunda pek bir ilerleme kaydetmemiz mümkün değil. Ekonomik ilişkilerde "görünmez eli", yani "yalnızca kendi kazancını düşünen" bir bireyin sanki "görünmeyen bir el" yardımıyla "kamu çıkarına hizmet ediyor" olduğu fikrini *Milletlerin*

Zenginliği (1937: 305) kitabı popülerleştirmişti. Adam Smith –ve tahminen takipçilerinden hiçbiri– bunun her koşulda doğru olduğunu iddiasında bulunmamıştı. Ancak, Adam Smith o zamandan bu yana rasyonel çözümlemeye dayalı pozitif eylemle çatışan bir hâkim düşünce eğilimine katkıda bulundu: bireysel olarak verilen kararların esasen toplumun tamamı için de en iyi kararlar olacağını varsayma eğilimi. Bu varsayım eğer doğruysa günümüzde üreme hususunda *laissez faire* politikasının devam etmesini haklı kılıyor. Zira bu varsayım geçerliyse, insanların optimum nüfusa ulaşmak için bireysel doğurganlıklarını kontrol altında tutacağını da varsayabiliriz. Eğer bu varsayım doğru değil ise de, hangilerini savunulabilir bulduğumuzu görmek üzere bireysel özgürlüklerimizi tekrar gözden geçirmemiz gerekiyor.

Bir Müşterekte Özgürlük Trajedisi

Nüfus kontrolü bağlamında görünmez el ilkesinin geçerliliğinin çürütülmesine ilk kez William Forster Lloyd (1794-1852) isimli bir amatör matematikçinin pek de bilinmeyen bir kitapçığında çizilen senaryoda rastlanır (Lloyd 1833, Hardin 1964: 37). Buna, filozof Whitehead'in de kullandığı anlamıyla "trajedi" kelimesini kullanarak, "müştereklerin trajedisi" diyebiliriz: "Dramatik trajedinin özü mutsuzluk değildir. Trajedi, şeylerin merhametsiz işleyişindeki ağırbaşlılıktadır." Whitehead şöyle devam eder: "Kaderin bu kaçınılmazlığı insan hayatı bağlamında ancak sahiden de mutsuzluk içeren olaylarla gösterilebilir. Zira kaçışın beyhudeliği kendini dramda ancak bu olaylarla belli eder" (Whitehead 1948: 17).

Müştereklerin trajedisi de bu şekilde gelişir. Herkese açık bir otlak hayal edin. Beklenen durum, her çobanın bu müşterek otlakta mümkün olduğunca fazla sığır bulundurmasıdır. Böyle bir düzen, kabile savaşları, kaçak avcılık ve hastalıklar insan ve hayvan nüfusunu arazinin kapasitesinin altında tuttuğu için yüzyıllar boyunca, epey tatmin edici bir biçimde sürebilmiştir. Ancak, eninde sonunda hesaplaşma günü, yani öteden beri arzulanagelmiş sosyal istikrarın gerçeğe dönüştüğü gün gelir. Bu noktada müştereklere içkin mantık aman dinlemeden trajedi yaratır.

Her çoban, rasyonel bir varlık olarak kazancının en azami seviyede olmasına çalışır. Açık ya da zımni, az ya da çok bilinçli bir şekilde "Sürüme bir hayvan daha eklemenin *bana* faydası (*utility*) nedir?" diye sorar. Bu faydanın bir pozitif, bir de negatif bileşeni vardır.

1. Pozitif bileşen, hayvan sayısındaki bir tane artışın bir fonksiyonudur. Çoban, ilave hayvanın satışından elde edilecek kazancın tümüne sahip olacağı için, pozitif bileşen neredeyse +1'dir.

2. Negatif bileşen, fazladan bir hayvanın yaratacağı ilave otlatmanın bir fonksiyonudur. Ancak, aşırı otlatmanın etkileri bütün çobanlarca paylaşılacağından bu kararı alan herhangi bir kişiye negatif faydası (*utility*) -1'in sadece küçük bir bölümüdür.

Kısmi yararları da üstüne eklediğimizde, rasyonel çoban kendisi için tek mantıklı yolun sürüsüne bir hayvan daha eklemek olduğu sonucuna varır. Sonra bir tane daha, bir tane daha... Fakat bu, bir müştereği paylaşan her rasyonel çobanın ulaşacağı sonuçtur. Trajedi de buradan çıkar. Her birey, sınırları olan bir dünyada onu sürüsünü sınırsızca artırmaya mecbur bırakan bir sistemin içine hapsolmuştur. Müştereklerin özgürlüğüne inanan bir toplumda kendi çıkarlarını gözeten bu bireylerin her biri çöküşe doğru koşmaktadır. Müştereklerde özgürlük, herkese çöküş getirir.

Kimileri bunu beylik bir söz olarak görecektir. Keşke öyle olsaydı! Bu bir bakıma binlerce yıl önce öğrenilmiş olmasına rağmen, doğal seçilim psikolojik inkâr güçlerinin tarafındadır (Hardin 1964: 56). Birey, üyesi olduğu toplum bundan zarar görse bile bir birey olarak gerçeği reddetme yeteneğinden fayda sağlamaktadır. Eğitim yanlış şeyi yapmaya yönelik bu doğal eğilimi dengeleyebilir, ancak kuşakların durmaksızın devamı, bu bilginin temelinin sürekli tazelenmesini gerektirmektedir.

Leominster, Massachusetts'te birkaç yıl önce gerçekleşen basit bir olay, bilginin nasıl da dayanıksız olabildiğini gözler önüne sermekte. Noel alışveriş dönemi sırasında şehir merkezindeki parkmetreler plastik torbalarla sarılıp üzerlerine "Noel sonrasına kadar kaldırmayınız. Belediye başkanı ve belediye meclisi izni ile bedava

park" şeklinde yazılar asılmıştı. Başka bir deyişle, şehrin ileri gelenleri zaten sınırlı olan park alanı için gittikçe artan bir taleple karşılaşınca müşterekler sistemini yeniden uygulamaya sokmuştu (müstehzi bakarsak, gerilere giden bu uygulamanın onlara kaybettirdiğinden daha çok oy kazandırdığını düşünebiliriz).

Müşterekler mantığı uzun süredir, belki de tarımın ya da arazide özel mülkiyetin başlangıcından beri şöyle ya da böyle bilinmektedir. Ancak, bu mantık çoğunlukla yeterince genelleştirilmeyen özel durumlar bağlamında anlaşılmıştır. İçinde olduğumuz bu dönemde bile, Batı yakasında devletten otlak kiralayan çobanların konuya dair anlayışı ikirciklidir, zira sürekli yetkilileri mera izin sayısını erozyon ve yabani ot istilasına yol açacak raddede artırmaya zorlamaktalar. Dünyanın okyanusları da benzer şekilde müşterekler felsefesi dolayısıyla zarar görmekte. Denize kıyısı olan uluslar hemen modası geçmiş bir "denizlerin özgürlüğü" sloganına sarılmaktalar. "Tükenmez okyanus kaynakları"na güvenme iddiasıyla türlerce balık ve balinayı yok olmaya sürüklemekteler (McVay 1966: 13).

Milli Parklar müştereklerin trajedisinin nasıl işlediğinin başka bir örneğini teşkil etmekte. Milli Parklar şu anda herkese sınırsızca açık. Parkların kendileri sınırlı sayıdayken –Yosemite Vadisi'nden sadece bir adet var– nüfus sınırsız bir şekilde büyüyor gibi görünmekte. Ziyaretçilerin parklarda bulduğu değerler istikrarlı bir şekilde yok olmakta. Kısacası, yakın zamanda parklara müşterek muamelesi yapmaktan vazgeçmezsek bu parkların kimse için bir değeri kalmayacak.

Ne yapmalıyız? Birkaç seçeneğimiz var. Bu parkları özel mülk olarak satışa çıkarabiliriz. Bunları kamu mülkü olarak koruyor, ancak parklara girme hakkını belli kişilere verebiliriz. Bu tahsisat, örneğin açık artırma yöntemiyle, malvarlığı temelinde yapılabilir. Üzerinde anlaşılan birtakım kriterler aracılığıyla liyakat temelinde de yapılabilir. Bir piyango sistemi aracılığıyla da olabilir. Ya da uzun sıralarda bekleyenlere uygulanan "ilk gelen önce girer" mantığıyla da mümkün olabilir. Bence bunların hepsi de makul seçeneklerdir. Öte yandan bu yöntemlerin hepsine itiraz da edilebilir. Ancak, bir seçim yapmalıyız – ya da hepimiz Milli Parklar adını verdiğimiz müştereklerin yok olmasına razı olmak zorundayız.

Çevre Kirliliği

Diğer taraftan, müştereklerin trajedisi kendini kirlilik sorunlarında da gösteriyor. Buradaki sorun müştereklerden bir şey alınması değil, aksine bir şeyler eklenmesiyle ilgili – lağım ya da kimyasal veya radyoaktif atıkların suya dökülmesi veya sularının endüstride soğutma amaçlı kullanılması; zehirli ve tehlikeli gazların salımı; rahatsız edici ve nahoş reklam tabelaların görüş alanını kaplaması. Buradaki fayda hesapları da diğeriyle büyük ölçüde aynıdır. Rasyonel birey, müştereklere boşalttığı atıkların maliyetinden kendi payına düşen kısmın, bu atıkları salmadan önce arıtmanın maliyetinden daha az olduğu sonucuna varır. Bu herkes için geçerli olduğuna göre de, bağımsız, rasyonel, özgür girişimciler olarak davranmaya devam ettiğimiz sürece bir "kendi yuvasını berbat etme" sistemine hapsolmuş durumdayız.

Gıda kaynağı sağlayan müşterekler gibi belli müştereklerin trajedisi, özel mülkiyet ya da biçimsel olarak ona benzeyen bir yöntemle engellenebilir. Ancak, etrafımızdaki su kütlesini ya da havayı parsellemek mümkün olmadığından, çöplüğe dönüşen bu müştereklerin trajedisi ancak kişinin atıkları arındırmasını doğrudan boşaltmasından daha ucuz kılacak vergi ve yasalarla engellenebilir. Bu sorunun çözümünde ilk problemi çözmede katettiğimiz gelişmeyi sağlayabilmiş değiliz. Aslında, mevcut mülkiyet anlayışımız, bizi gezegenin kaynaklarını tüketmekten alıkoyarken, kirliliğin artmasını teşvik etmekte. Nehir kıyısındaki bir fabrika sahibi –mülkü nehrin ortasına kadar uzanmış olan birini düşünelim– çoğu kez neden önünden akan suyu kirletmenin doğal hakkı olmadığını görmekte zorluk çeker. Her daim zamanın gerisinde kalan hukukun, müştereklerin bu yeni kavradığımızı boyutuna uyum sağlayabilmek için özenle şekillendirilmeye ihtiyacı vardır.

Kirlilik sorunu nüfusun bir sonucudur. Kuzey Amerika'da tek bir sınır sakininin atıklarını ne yaptığının fazla bir önemi yoktu. Büyükbabam eskiden "Akan su kendini her on milde bir temizler" derdi ve bu efsane o küçük bir çocukken gerçeğe alabildiğine yakındı, çünkü etrafta çok fazla insan yoktu. Ancak, nüfus yoğunlaştıkça,

doğal, kimyasal ve biyolojik dönüşüm süreçlerine aşırı yüklenildi ve mülkiyet haklarının yeniden tanımlanmasına yönelik bir ihtiyaç ortaya çıktı.

Ölçülülük Nasıl Yasalaştırılır?

Kirlilik sorununun nüfus yoğunluğunun bir fonksiyonu olarak tahlili pek tanınmayan bir ahlak prensibini de ortaya çıkarmakta: *bir eylemin ahlakiliği, sistemin eylem yapıldığı andaki durumunun bir fonksiyonudur* (Fletcher 1966). Müştereklerin bir çöplük olarak kullanılması sınır sakinleri bağlamında kamuya zarar vermez, zira ortada bir kamu yoktur. Ancak, aynı davranışa bir metropolde katlanılamaz. Yüz elli yıl önce Amerika'nın geniş ovalarında yaşayan biri bir bizonu öldürüp akşam yemeği için sadece dilini keserek geri kalanını bırakabiliyordu. Bu kişiye kelimenin hiçbir (önemli) anlamında da müsriflik yapmış denemezdi. Günümüzdeyse sadece birkaç bin bizon kalmışken, böyle bir davranış hepimizi dehşete düşürecektir.

Bu noktada söylemek gerekir ki, bir eylemin ahlakiliğine yalnızca anlık bir fotoğrafa bakarak karar verilemez. Bir fili öldüren ya da bir otlağı ateşe veren birinin başkalarına zarar verip vermediği eylemin içinde gerçekleştiği sistemin bütünlüğü bilinmeden bilinemez. Kadim Çinlilerden birinin dediği gibi "Bir resim bin kelimeye bedeldir", ancak bu resmi doğrulamak on bin kelimeye mal olabilir. Başkalarını fotoğrafik kestirmeden giderek ikna etmek reformcular kadar ekolojistler için de cazip olabilir. Ancak, bir savın özü fotoğraflanamaz: kelimelerle rasyonel biçimde ifade edilmelidir.

Ahlakın sisteme duyarlı olması geçmişte etik konularını yazıya döken birçoklarının gözünden kaçmıştır. "-meyeceksin", özel durumlara pay bırakmayan geleneksel etik yönergelerin biçimidir. Toplumumuzun yasaları çok eski ahlak kurallarını takip eder ve bu yüzden de karmaşık, kalabalık ve değişken bir dünyayı yönetmeye uygun değildir. Buna bulduğumuz çözüm –ki bir kısırdöngüdür– yazılı hukuka idari hukuku eklemektir.[2] Arka bahçede çöp yakmanın ya da egzoz kontrolü olmadan araba kullanmanın hangi koşullar altında güvenli olduğunu ayrıntılı olarak tarif etmek pratikte imkânsız olduğu için, bu ayrıntıları yasa yoluyla ilgili devlet dairelerine

bırakıyoruz. Neticede de, kadim bir sebepten dolayı –*Quis custodiet ipsos custodes?* (Gözetleyenleri kim gözetleyecek?)– haklı olarak korkulan idari hukuk ortaya çıkıyor. John Adams yönetimin "insanların değil yasaların" yönetimi olması gerektiğini söylemişti. Eylemlerin ahlakiliğini sistemin bütünü içinde değerlendirmeye çalışan memurlar ise yolsuzluğa özellikle açık olabilirler ki bu da yasaların değil, insanların yönetimi demektir.

Yasakları (uygulamak olmasa da) yasalaştırmak kolaydır, fakat ölçülülük nasıl yasalaştırılır? Deneyim, bunun en iyi idari hukuk aracılığıyla başarılabileceğini söylüyor. *Quis custodiet* (Kim gözetleyecek) duygusunun idari hukuktan yararlanmamızı engellemesine izin verirsek, seçeneklerimizi boşu boşuna sınırlandırmış oluruz. Bu cümleyi daha ziyade kaçınamadığımız korkutucu tehlikelerin sürekli bir hatırlatıcısı olarak aklımızda bulundurmalıyız. Karşımızdaki asıl sorun ise gözetleyenlerin dürüst olmasını sağlayacak ıslah edici bir geri besleme sistemi icat etmektir. Hem gözetleyenlere hem de ıslah edici geri besleme sistemine lazım olan otoriteyi meşru kılacak yollar bulmalıyız.

Üreme Özgürlüğü Kabul Edilemez

Müştereklerin trajedisi, nüfus sorunlarında başka bir biçimde boy gösterir. Tek ilkenin kıran kırana rekabet olduğu bir dünyada –tabii eğer öyle bir dünya varsa– bir ailenin kaç çocuğu olduğu bir kamu sorunu değildir. Çokça üreyen ebeveynler arkalarında daha çok değil daha az evlat bırakırlar, çünkü evlatlarına yeterli bakımı göstermeleri mümkün değildir. David Lack (1954) kuşların doğurganlığının böyle bir negatif geribeslemeyle kontrol altında kaldığını bulmuştur. Ancak, insanlar kuş değildir ve en azından binlerce yıldır onlar gibi davranmamışlardır.

Eğer her insan ailesi sadece kendi kaynaklarına dayanıyor olsaydı; *eğer* düşüncesizce hareket eden ailelerin çocukları açlıktan

2. Yazar burada "episiklik çözüm (*epicyclic solution*)" kavramını kullanıyor. Küçük bir çemberin merkezinin büyük bir çemberin etrafında hareket etmesi olarak anlaşılan bu sistemin en fazla kullanıldığı yer astronomidir. –*ed.n.*

ölüyor olsaydı; dolayısıyla *eğer* fazla üremek bir sonraki neslin kendisine bir "ceza" olarak geri dönüyor olsaydı, *ancak o zaman* ailelerin üremesini kontrol etmekte bir kamu yararı bulunmazdı. Ancak, toplumumuz refah devletine sıkı sıkıya bağlıdır ve bu yüzden müştereklerin trajedisinin başka bir yönüyle de karşı karşıyadır (Girvetz 1950).

Bir refah devletinde, aşırı üremeyi kendi büyümesini sağlama almak olarak gören bir aileyi, bir dini grubu, bir ırkı ya da bir sınıfı (ya da ayırt edilebilir ve kendi içinde bütünlüklü herhangi bir grubu) nasıl ele alacağız (Hardin 1963: 366)? Üreme özgürlüğü kavramı ile herkesin doğuştan itibaren müşterekler üzerinde eşit hakkı olduğu inancını birleştirmek, dünyayı trajik bir davranış biçimine hapsetmek demektir.

Ne yazık ki bu davranış biçimi tam olarak da Birleşmiş Milletler tarafından uygulanmaktadır. 1967'nin sonlarında otuz küsur ulus şu konuda anlaşmışlardı:

> İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, aileyi toplumun doğal ve temel birimi olarak tanımlar. Buna bağlı olarak ailenin büyüklüğüne dair herhangi seçim ya da karar, değişmez biçimde ailenin kendisine aittir ve başkası tarafından alınamaz. (Thant 1968: 3)

Bu hakkın geçerliliğini kategorik olarak reddetmek eziyet verici bir şeydir; reddeden kişi kendini adeta Massachusetts'te 17. yüzyılda cadıların gerçekliğini reddeden bir Salemli gibi rahatsız hisseder. Günümüzde liberal çevrelerde, Birleşmiş Milletler'in eleştirilmesini, bunun bir tabu olarak görülmesi engelliyor. Birleşmiş Milletler'in bizim "son ve en önemli umudumuz" olduğuna, onda hata bulmamamız ve aşırı muhafazakârların elini güçlendirmememiz gerektiğine dair bir his mevcut. Ancak, yine de, Robert Louis Stevenson'ın dediğini unutmayalım: "Dostlar tarafından örtbas edilen gerçek, düşmanın kullanıma en hazır silahıdır." Eğer gerçeği seviyorsak, Birleşmiş Milletler tarafından destekleniyor olsa da İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin hükmünü (*validity*) açıkça reddetmeliyiz. Kingsley Davis gibi biz de Planlı Ebeveynlik-Dünya Nüfusu kurumuna bu trajik ideale tutunmanın ne kadar yanlış olduğunu göstermeye uğraşmalıyız (Davis 1967: 730).

Vicdan Kendi Kendini Eler

Uzun vadede insanoğlunun doğurganlığının vicdana seslenerek kontrol altında tutulabileceğini düşünmek bir hata olur. Charles Galton Darwin büyükbabasının muazzam kitabının yüzüncü yıldönümünde yaptığı konuşmasında bu noktaya parmak basmıştı. Argüman basit ve Darwinci'dir.

İnsanlar çeşit çeşittir. Doğurganlığı sınırlandırma çağrısına şüphesiz bazıları daha olumlu karşılık verecektir. Daha çok çocuk sahibi olanlar, duyarlı vicdanlılara nazaran bir sonraki neslin daha büyük bir çoğunluğunu oluşturacaklardır. Her yeni nesilde, bu iki grup arasındaki farklar daha görünür hale gelecektir.

C. G. Darwin'in sözleriyle "döl verme içgüdüsünün bu şekilde gelişmesi yüzlerce nesil alabilir; ama şayet böyle olursa, doğa öcünü almış olacaktır ve *Homo contracipiens* türünün soyu tükenecek ve yerine *Homo progenitivus* türü geçecektir" (Tax 1960: 469).[3]

Bu argüman çocuk yapmak konusunda vicdani bir duruşun da, çocuk yapma arzusunun da kalıtsal –ancak kelimenin en genel biçimsel anlamıyla– olduğunu varsayar. Bu davranış kalıtsal olarak aktarılıyor da olsa, A. J. Lotka'nın ifadesiyle dışardan da iletiliyor olsa, sonuç değişmeyecektir. (Eğer her iki olasılığı da reddedersek eğitimin ne önemi kalır ki?) Bu sav aslen nüfus problemi bağlamında dillendirilmiştir, ancak toplum bir bireyden müştereklerden yararlanırken genel yarar için kendini sınırlandırmasını vicdanına seslenerek talep ettiğinde de aynı sav geçerli olacaktır. Böyle bir talepte bulunmak ırktan vicdanı eleyecek seçici bir sistemin kurulması demektedir.

Vicdanın Arazlı Sonuçları

Vicdanın uzun vadeli etkileri onu mahkûm etmeye yeter de artar bile; öte yandan vicdanın kısa vadeli dezavantajları da mevcuttur. Müştereklerden faydalanan birinden "vicdan adına" bundan vazgeç-

3. *Homo contracipiens* çocuk yapmama eğiliminde olanlara; *homo progenitivus* ise çocuk yapma eğiliminde olanlara karşılık gelmektedir.

mesini istersek, ona ne demiş oluyoruz? O ne duymuş olur? – sadece şu an değil, aynı zamanda gecenin geç saatlerinde yarı uyanıkken; sadece kullandığımız kelimeleri değil o farkında olmadan verdiğimiz işaretleri hatırlarken? Er ya da geç, bilerek ya da bilmeyerek, iki farklı mesaj aldığını ve bunların çelişkili olduğunu fark eder: 1. (tasarlanan ileti) "İstediğimizi yapmazsan, seni sorumlu bir vatandaş gibi davranmadığın için alenen kınayacağız"; 2. (tasarlanmamış ileti) "Eğer istediğimizi *yaparsan*, kalanımız müştereklerden faydalanırken, seni kenarda durmaya razı olmuş bir aptal olduğun için gizlice kınayacağız."

Böylece, her insan Bateson'un "çifte açmaz" dediği bir duruma yakalanmakta. Bateson ve arkadaşları (1956: 251), çifte açmazın şizofreniye yol açan olası bir nedensel faktör olarak görülmesi gerektiğini ikna edici bir biçimde göstermişlerdi. Çifte açmaz her zaman bu kadar zararlı olmayabilir; ancak, maruz kalan herkesin akıl sağlığını tehdit eder. Nietzsche'nin dediği gibi "Vicdan azabı bir tür hastalıktır".

Başkalarının vicdanını uyandırmak, kendi hâkimiyetini yasal sınırlar ötesine genişletmek isteyen herkese cazip gelir. En üst kademelerdeki liderler bu cazibeye teslim oluyorlar. Geçtiğimiz kuşakta işçi sendikalarından daha yüksek maaş taleplerini gönüllü olarak yumuşatmalarını istememiş, ya da çelik şirketlerini fiyatlarına gönüllü olarak sınır koymaları konusunda uyarmamış bir başkan var mı? Hatırlayabildiğim kadarıyla, Hayır. Böyle durumlarda kullanılan retorik, işbirliğine yanaşmayanlarda suçluluk duyguları uyandırmak üzere tasarlanmıştır.

Yüzyıllardır, suçluluk hissinin uygar yaşamın değerli, hatta vazgeçilmez bir öğesi olduğu, bir kanıt gösterilmeksizin kabul edilegeldi. Artık, Freud-sonrası bugünün dünyasında bundan şüphe duyuyoruz.

Paul Goodman modern bakış açısından şöyle seslenir: "Suçluluk duygusundan ne bir akıl, ne bir hareket tarzı ne de bir şefkat duygusu; hiçbir iyilik doğmuş değildir. Suçlu kişi herhangi bir nesneye değil, yalnızca kendine dikkat eder; mantıklı olabilecek de olsa kendi çıkarlarına bile değil, yalnızca kendi endişelerine önem verir" (1968: 18).

Endişenin yol açtığı sonuçları görebilmek için profesyonel bir psikiyatrist olmaya gerek yok. Batı dünyasındaki bizler, kısmen engelleyici yasalarla ve belki daha da etkilisi endişe yaratan eğitim mekanizmalarıyla ayakta tutulmuş, korkunç bir iki yüzyıllık Karanlık Ortaçağ'dan yeni çıkıyoruz. Alex Comfort'ın *The Anxiety Makers*'da (1967) çok iyi anlattığı gibi, bu güzel bir hikâye değildir...

Kanıt bulmak zor olduğuna göre, endişenin yol açtığı sonuçların bazı zamanlarda, belli taraflardan bakıldığında, tercih edilebileceğini bile kabul edebiliriz. Sormamız gereken daha büyük soru, bir politika aracı olarak (niyeti bu olmasa da) psikolojik olarak sıkıntılı eğilimler gösteren bu tekniğin kullanımını teşvik edip etmeyeceğimizdir. Bugünlerde sorumlu ebeveynlik hakkında pek çok şey duyuyoruz; bu iki kelime doğum kontrolüyle uğraşan bazı kuruluşların isimlerine eklenmiş durumda. Kimileri ulusun (ve dünyanın) doğurgan bireylerine sorumluluk aşılayacak çok büyük propaganda kampanyaları öneriyor. Fakat sorumluluk kelimesinin bu bağlamdaki anlamı tam olarak nedir? "Vicdan" kavramının bir eşanlamlısından ibaret değil midir? Sorumluluk kelimesini kuvvetli yaptırımlar olmaksızın kullandığımızda müşterekleri kullanmakta olan özgür bir bireyi kendi çıkarı aleyhine davranması için yıldırmaya çalışmış olmaz mıyız? Sorumluluk, bu haliyle basbayağı bir *quid pro quo* (*bedava kazanım*) için kullanılan sözlü bir sahtekârlıktır. Hiçbir şey vermeden bir şey elde etme girişimidir.

İllaki sorumluluk kelimesi kullanılacaksa, bunun felsefeci Charles Frankel'in kullandığı anlamda olmasını öneriyorum: "Sorumluluk, belirli sosyal düzenlemelerin ürünüdür" (1955: 203). Frankel'in –propaganda değil– sosyal düzenleme çağrısı yaptığına dikkat edilmeli.

Karşılıklı Mutabık Olunmuş Karşılıklı Zor

Sorumluluk yaratan sosyal anlaşmalar bir bakıma baskı yaratan anlaşmalardır. Banka soymayı düşünelim. Bankadan parayı alan kişi sanki banka bir müşterekmiş gibi davranır. Böyle bir eylemi nasıl engelleyebiliriz? Elbette ki sırf davranışını kontrol etmeye çalışacak ve sorumluluk duygusuna hitap edecek sözlü bir girişim ile değil.

Propagandaya güvenmek yerine Frankel'in kılavuzluğunu izleriz ve bankanın bir müşterek olmadığını öne süreriz; bankanın müşterek olmasını engelleyecek kesin düzenlemeleri oluşturmaya çalışırız. Böylece, müstakbel hırsızların özgürlüğüne ne inkâr ettiğiniz ne de pişman olduğunuz müdahalede bulunuruz.

Banka soymanın ahlaki karşılığını anlamak gerçekten kolaydır; çünkü bu eylemin kesinkes yasaklanmasını baştan kabul etmekteyizdir. İstisnaya ihtiyaç duymaksızın, "Banka soymayacaksın" demeye hazırız. Ancak, ölçülülük zor kullanarak da yaratılabilmektedir. Vergilendirme iyi bir zor aygıtıdır. Şehir merkezinde alışverişe gidenleri park alanını kullanma konusunda ölçülü kılmak adına, kısa süreler için parkmetreleri, uzun süreler içinse trafik cezalarını kullanıyoruz. Herhangi bir vatandaşın aracını istediği süre boyunca park etmesini yasaklamamıza gerek yok; sadece bunu gittikçe daha pahalı hale getirmemiz yeterlidir. Ona yasaktan ziyade, dikkatlice ayarlanmış seçenekler öneriyoruzdur. Madison Avenue'de yaşayan biri buna ikna diyebilir; ancak ben "zor" kelimesinin açık sözlülüğünü tercih ediyorum.

Zor, şu anda çoğu liberal için kirli bir kelime olsa da, bu sonsuza kadar böyle olmak zorunda değil. Çoğu kaba bulunan tabir gibi, bu kelimenin nahoşluğu da gün yüzüne çıkarılmasıyla, mahcup olmadan ya da utanç duymadan tekrar tekrar söylenmesiyle temizlenebilir. "Zor" kelimesi pek çok kişiye ulaşılmaz ve sorumsuz bürokratların keyfi kararlarını hatırlatsa da bu, kelimenin anlamının zorunlu bir parçası değildir. Tavsiye edeceğim tek zor biçimi ise bu zordan etkilenen insanların çoğunun üzerinde mutabık olduğu karşılıklı zordur.

Zor üzerinde mutabık olduğumuzu söylemek, bundan hoşlanmak zorunda olduğumuz ya da en azından hoşlanıyor gibi yapmamız gerektiği anlamına gelmez. Kim vergilerden hoşlanır ki? Hepimiz vergilerden yakınırız. Ancak, hepimiz zorunlu vergileri kabul ederiz; çünkü gönüllülüğe dayanan bir vergi sisteminin vicdansızların işine geleceğini görürüz. Müştereklerin korkunç sonuçlarından kaçınmak için vergileri ve diğer zor gerektiren aygıtları kurumlaştırır ve (bir yandan da yakınarak) onları destekleriz.

Müştereklere yeğ tutulacak alternatifin illaki kusursuz bir biçim-

de adil olması gerekmiyor. Gayrimenkul ve diğer maddi mülkler bağlamında seçmiş olduğumuz alternatif, özel mülkiyet kurumu ve ona eşlik eden hukuki miras hakkıdır. Bu sistem kusursuz bir biçimde adil midir? Genetik alanında eğitim almış bir biyolog olarak adil olduğunu reddediyorum. Bana göre kişisel olarak edinilen miraslar arasında farklılıklar olacaksa, bu hukuki zilliyetin birebir biyolojik mirasa göre dağıtılması gerekir – yani mülk ve iktidardan sorumlu olmaya biyolojik olarak daha uygun kişilerin yasal olarak mirastan daha fazla pay alması gerekir. Ancak, genetik rekombinasyon (yeniden birleşim), miras yasalarımızın bünyesinde bulunan "armut dibine düşer" doktriniyle adeta alay eder. Bir ahmak milyonlarca dolarlık bir mirasa konabilir, bir vakıf fonu da varlığını korumasını sağlayabilir. Özel mülkiyet ve mirasa dayalı hukuki sistemimizin adil olmadığını kabul etmemiz gerek – bu sistemi tahammül edilebilir buluyoruz, çünkü şu anda herhangi birinin daha iyi bir sistem bulmuş olduğuna ikna olmuş değiliz. Müşterekler seçeneği üzerine fikir yürütmek bile fazlasıyla korkunçtur. Yani adaletsizlik, topyekûn yıkıma yeğdir.

Yenilik ile kurulu düzen arasındaki çatışmanın bilinçsizce bir çifte standardın hâkimiyeti altında olması bu çatışmanın kendine has özelliklerinden biri. Ne zaman bir reform teklif edilse, muhaliflerin teklifte bir kusur bulmasıyla, üstelik bunu da zafer kazanmış gibi edayla yapmasıyla reddedilir. Kingsley Davis'in de gösterdiği gibi, statüko taraftarları bazen bütün reformların ancak oybirliği ile kabul edilebileceğini ima ederler; ki bu tarihsel gerçeklerle çelişen bir önermedir (Rodlansky 1966: 177). Anlayabildiğim kadarıyla ifade etmek isterim ki, reform tekliflerinin otomatik reddi iki bilinçdışı varsayımdan birine dayanmakta: 1) statüko mükemmeldir; 2) önümüzde ya reform ya da eylemsizlik seçenekleri vardır; demek ki önerilen reform mükemmelden uzaksa olası kusursuz teklif için beklememiz ve eyleme geçmememiz gerekir.

Ancak, hiçbir zaman eylemsiz kalamayız. Binlerce yıldır yaptığımız şeylerden biri de eylemdir. Eylem, bir yandan da başımıza bela açar. Statükonun da bir eylem olduğunun farkına vardığımızda, onun keşfedilebilir avantaj ve dezavantajlarını teklif edilen reformun tahmin edilebilir avantaj ve dezavantajlarıyla –deneyim eksik-

liğimizi de hesaba katarak– karşılaştırabiliriz. Bu tarz bir karşılaştırmayla, sadece kusursuz sistemlerin yaşanabilir olduğuna dair kullanışsız varsayımı da içermeyen, rasyonel bir karar alabiliriz.

Zorunluluğun Tanınması

İnsanlığın nüfus probleminin bu çözümlemesinin belki de en basit özeti şudur: belli varlıkların müşterek olması illaki savunulacaksa ancak ve ancak düşük nüfus yoğunluğu koşullarında savunulabilir. İnsan nüfusu arttıkça müşterek kullanımın farklı veçheleri ardı ardına terk edilmek zorunda kalınmıştır.

Önce, tarım arazilerini çitleyerek, otlakları, av ve balıkçılık alanlarını kısıtlayarak, gıda temin eden müştereklerı terk ettik. Ancak, bu tür sınırlamalar dünyanın bütününde tamamlanmış değildir.

Bir süre sonra, atık deposu olarak kullanılan müştereklerin terk edilmek zorunda kalındığını gördük. Batı dünyasında lağım sularının boşaltımına yönelik düzenlemeler yaygın bir biçimde kabul edilmiş durumda; ancak, müştereklerı otomobiller, fabrikalar, böcek ilaçları, gübreleme işlemleri ve atom enerjisi atıklarının yol açtığı kirliliğe kapatmak için halen uğraşıyoruz.

Müştereklerin belalarını tanıma konusunda henüz işin başında olduğumuz bir başka alan da keyif ve eğlenceyle ilgili konulardır. Kamusal mecralarda ses dalgalarının yayılması hakkında neredeyse hiçbir kısıtlama yok. Alışveriş yapanlar düşüncesizce yayılan müziğin saldırısına kendi rızaları dışında maruz kalıyorlar. Hükümetimiz iki kıyı arasındaki ulaşımını 3 saat hızlandıracağı her bir kişi için 50.000 kişiyi rahatsız edecek sesten hızlı bir ulaşım sistemi kurmaya milyar dolarlar harcamış durumdadır. Reklamcılar radyo ve televizyon dalgalarını bulandırmakta ve gezginlerin göz manzaralarını kirletmektedirler. Keyif ve eğlenceyle ilgili konularda müştereklerin yasal denetim altına alınmasından son derece uzağız. Bu durum acaba püriten mirasımızın bizi hazzı günahla ilişkilendirmeye ve acıyı (yani reklamların yarattığı kirliliği) bir erdem olarak görmeye yöneltmesinden dolayı mıdır?

Müştereklere yönelen her yeni çitleme birilerinin kişisel özgürlüğünün ihlalini de içerir. Geçmişte yapılan ihlaller bunlara ilişkin

günümüzde hiçbir şikâyet bulunmadığı için kabul edilir görülür. Şiddetle karşı çıktıklarımız yeni önerilen ihlallerdir; etraf "hak" ve "özgürlük" nidalarıyla dolar, fakat "özgürlük" ne demektir? İnsanlık hırsızlığa karşı yasalar koymaya razı geldiğinde daha özgür olmuştur, daha az değil. Müşterekler mantığına hapsolmuş bireylerin yalnızca evrensel yıkım getirme özgürlüğü vardır: mutabık olunan karşılıklı zorun gerekliliğini gördüklerinde başka hedeflere yönelme özgürlüğüne kavuşurlar. Şu sözü söyleyen Hegel'di galiba: "Özgürlük, zorunluluğun tanınmasıdır."

Zorunluluğun bugün görmek zorunda olduğumuz en önemli boyutu üreme açısından müştereklerin terkedilmesi zorunluluğudur. Aşırı nüfusun sefaletinden bizi hiçbir teknik çözüm kurtaramaz. Üreme özgürlüğü herkese yıkım getirecektir. Şu anda zor kararlar vermekten kaçınmak için çoğumuza cazip gelen bilinçli ve sorumlu ebeveynlik propagandası yapıyoruz. Oysa ki bu ayartmaya direnmeliyiz, çünkü birbirinden bağımsız hareket eden vicdanlara seslenmek uzun vadede vicdanın toptan yok olmasına ve kısa vadede de endişenin artmasına neden olacaktır.

Diğer ve daha kıymetli özgürlüklerin korunması ve geliştirilmesi için tek yol üreme özgürlüğünün terk edilmesi ve bunun da yakın bir zamanda yapılmasıdır. "Özgürlük zorunluluğun tanınmasıdır" – ve üreme özgürlüğünün terk edilmesinin zorunluluğunu açığa çıkarmak da eğitime düşen roldür. Müştereklerin trajedisinin bu boyutuna ancak bu şekilde bir son verebiliriz.

Müştereklerin Trajedisi Miti

Ian Angus

ORTAK KULLANILAN ve paylaşılan kaynaklar her zaman yanlış ve aşırı mı kullanılır? Toprağın, ormanın ve balık yataklarının topluluklara ait olması, ekolojik felakete giden kesin bir yol mu? Özelleştirme, çevreyi korumak ve Üçüncü Dünyadaki sefaleti sona erdirmek için tek yöntem mi? Çoğu ekonomist ve kalkınma planlamacısının bu sorulara cevabı "Evet" olacaktır – ve kanıt olarak da bu kritik sorular hakkında yazılan en etkili makaleyi göstereceklerdir.

"Müştereklerin Trajedisi" *Science* dergisinde Aralık 1968'de yayımlandığından beri 111'den fazla antolojide yer aldı ve böylece herhangi bir bilimsel dergide yayımlanmış ve baskısı en çok tekrarlanan makalelerden biri oldu. Bu makale, aynı zamanda, en çok alıntılananlardan biri: bu yakınlarda yapılan bir Google araması "müştereklerin trajedisi" kelimeleri için "302.000'e yakın" sonuç getirdi.

Bir Dünya Bankası Tartışma Raporu'nu alıntılamak gerekirse, müştereklerin trajedisi 40 yıldır "sosyal bilimcilerin doğal kaynaklar konularını incelerken kullandıkları hâkim paradigmadır" (Bromley ve Cernea 1989: 6). Bu kavram, yerli halkların topraklarının gaspı, sağlık hizmetleriyle diğer sosyal hizmetlerinin özelleştirilmesi, şirketlere su ve havayı kirletmek için "takas edilebilen izinler" (*tradable permits*) verilmesi ve daha fazlasını meşru kılmak için tekrar tekrar kullanılmıştır.

Ünlü antropolog Dr. G. N. Appell (1995: 34-35) makalenin "başkalarına gelecekler tasarlama ve kendi iktisadi ve çevresel rasyonalitelerini yeterince anlayıp bilmedikleri toplumsal sistemlere dayatma konusunda, uzmanlaşmış akademisyenler ve profesyoneller tarafından kutsal bir metin olarak sahiplenildiğini" söyler.

Çoğu kutsal metin gibi, "Müştereklerin Trajedisi" de gerçekten alıntılandığı kadar okunmuş değildir. Ve göreceğimiz gibi, makalenin başlığı kulağa güvenilir ve bilimsel gelse de, kendisi bilimsellikten çok uzaktır.

Garrett Hardin Bir Mit Kurguluyor

"Müştereklerin Trajedisi"nin yazarı Garrett Hardin Kaliforniya Üniversitesi'nde o zamana dek "genetik olarak kusurlu" insanlara "üreme kontrolü" getirilmesini savunan bir biyoloji ders kitabının yazarı olarak tanınan bir profesördü (1966: 707). 1968'de yayımlanan makalesinde, kaynaklarını paylaşan toplulukların kendi yıkımlarına giden yolu kaçınılmaz bir biçimde ördüklerini ve herkes için zenginlik fikrinin hiç kimse için zenginliğe dönüşeceğini yazmaktaydı.

Hardin iddiasını İngiltere kırsalındaki müştereklere dair bir hikâyeye dayandırmaktaydı. ("Müşterekler" terimi İngiltere'de kırsal alanın büyük kısmında 1800'lerin sonuna kadar rastlanan ve ortak kullanılan otlaklar, tarlalar, ormanlar, sulama sistemleri ve diğer kaynaklar için kullanılmaktaydı. Benzer komünal tarım uygulamalarına o dönemde Avrupa'nın pek çok yerinde rastlanmaktaydı; bu uygulamalar halen dünyanın değişik yerlerinde, özellikle yerli topluluklarda, çeşitli biçimlerde görülmekte.)

Hardin diyordu ki: "Herkese açık bir otlak düşünün." Kendi sürüsünü büyütmek isteyen bir çoban, ilave otlatmanın getirdiği maliyetin (hayvanların tümü için azalan besin miktarı, toprağın hızla fakirleşmesi) herkes arasında bölüneceğini hesaplar; ancak satacak daha fazla sığırı olmasının tüm faydasının sadece kendisine olacağını düşünür.

Kaçınılmaz biçimde, "rasyonel çoban kendisi için tek mantıklı yolun sürüsüne bir hayvan daha eklemek olduğu sonucuna varır".

Ancak, her bir "rasyonel çoban" aynı şeyi yapacaktır ki bu da müştereklerin kısa süre içinde aşırı yüklenmeye ve aşırı otlatmaya maruz kalarak hiçbir hayvanı besleyemeyecek duruma geleceği anlamına gelir.

Hardin "trajedi" ifadesini Aristoteles'in kullandığı şekilde kullanır: trajedi, bir karakterin eylemlerinin kaçınılmaz ve fakat planlanmamış dramatik sonucudur. Bu bağlamda, müştereklerin aşırı kullanımdan kaynaklanan yıkımını, bu sonuç üzücü olduğu için değil, *otlağın ortak kullanımının kaçınılmaz sonucu* olduğu için bir trajedi olarak görmüştür. "Bir müşterekte özgürlük herkese çöküş getirmektedir."

Kanıt Nerede?

Hardin'in makalesinin yarattığı etkiyi düşündüğümüzde, vardığı bu kapsamlı sonuçları destekleyecek *hiçbir kanıt* sunmadığını fark etmek şaşırtıcıdır. Hardin, "trajedi"nin kaçınılmaz olduğunu iddia ederken, tek bir kez bile vuku bulmuş olduğunu kanıtlarla göstermez.

Hardin gerçek müştereklerde yaşananları, *ilgili toplulukların müşterekleri kendi kendilerinin düzenlemesini* açıkça yok saymıştır. Yıllar önce Friedrich Engels, kapitalizm öncesi Almanya'nın belli kesimlerinde müşterek-temelli toplulukların aldığı biçim olan *mark*'ın hikâyesini anlatırken bu tür bir süreci tasvir etmişti:

> Ekilebilir arazi ve otlaklar o topluluğun denetim ve yönetimi altındaydı ... Her üyenin *mark*'tan aldığı pay gibi "ortak *mark*"ın kullanımındaki payı da eşitti. Bu kullanımın nasıl gerçekleşeceği topluluk üyelerinin tamamı tarafından belirleniyordu ... Topluluk üyeleri önceden belirlenmiş zamanlarda –ve gerekirse daha sık– açık havada bir araya gelip *mark*'la ilgili konuları tartışır ve kural ihlallerini ve *mark*'la ilgili ihtilafları karara bağlarlardı. (Engels 1892)

Tarihçiler ve diğer bilimciler, Engels'in ortak kullanılan kaynakların komünal idaresine dair tasvirini ana hatlarıyla onaylamışlardır. Yakın geçmişte bu konuda yapılan araştırmaları özetleyen bir metinde şu sonuca varılıyor:

Söz konusu olan, aslen, müştereklerin trajedisinden ziyade zaferiydi: yüzlerce, belki de binlerce yıl boyunca –bu çapta bir dönemi belgeleyecek yazılı kaynaklar olmasa da– toprak topluluklar tarafından başarılı bir biçimde yönetilmişti. (Cox 1985: 60)

Bu kendi kendini düzenleme sürecinin bir boyutu da İngiltere'de *stinting* (kısma) olarak bilinen, her iştirakçinin ortak toprakta otlatabileceği inek, domuz, koyun ve diğer canlı hayvan sayısına kısıtlama getiren bir uygulamaydı. Bu *stint*'ler toprağın aşırı kullanımına –ki bu deneyimli çiftçilerin Hardin sahneye çıkmadan çok daha önceleri anladığı bir kavramdı– engel olmuş ve herhangi bir topluluğun kaynaklarını kendi hakkaniyet anlayışına göre bölüştürmesine imkân vermiştir.

İngiltere müşterekleri konusunda önde gelen bir uzmana göre, aşırı yüklemeye rastlanan yegâne durumlar ortak arazilerin çitlenmesi (özelleştirilmesi) üzerine çıkan ihtilaflarda –büyük toprak sahiplerinin fakir komşularının elini zayıflatmak için otlağa bilerek fazla hayvan sürmesi nedeniyle– gerçekleşmiştir (Neeson 1993: 156).

Hardin köylü çiftçilerin, bir felaketle karşı karşıya kaldıklarında davranış biçimlerini değiştiremeyeceğini varsaymıştır. Ancak, gerçek dünyada, küçük çiftçiler, balıkçılar vb. kaynaklarını korumak için kendi kurumlarını ve kurallarını yaratmışlar ve müşterekler-temelli toplulukların hem iyi hem kötü zamanlarda ayakta kalmasını sağlamışlardır.

Çoban Neden Daha Fazlasını İster?

Hardin'in argümanı çobanların sürülerini her zaman genişletmek isteyecekleri gibi kanıtlanmamış bir iddiayla başlıyor: "Beklenen durum, her çobanın bu müşterek otlakta mümkün olduğunca fazla sığır bulundurmasıdır ... Her çoban, rasyonel bir varlık olarak kazancının en azami seviyede olmasına çalışır."

Kısacası, Hardin'in vardığı sonuç varsayımları tarafından önbelirlenmiştir. Her çobanın sürüsünü en çok sayıda tutması "beklenir" – ve her biri tam da bunu yapar. Bu aslında hiçbir şeyi kanıtlamayan döngüsel bir iddiadır.

Hardin insan doğasının bencil ve değişmez olduğunu ve toplumun kendi davranışlarının başkaları üzerindeki etkisini umursamayan çıkarcı bireylerin toplamından oluştuğunu varsaymıştır. Açık ya da örtülü biçimlerde aynı fikir, ana-akım (yani kapitalizm yanlısı) ekonomik teorinin de temel bir parçasıdır.

Elimizdeki bütün kanıtlar (ve sağduyu) bu varsayımın asılsız olduğunu göstermekte: insanlar sosyal varlıklardır ve toplum dediğimiz şey onu oluşturan bireylerin aritmetik toplamından çok daha fazlasıdır. Olabilecek en anti-sosyal davranışları mükâfatlandıran kapitalist toplum bile işbirliği ve dayanışmayı yok etmeyi başaramamıştır. "Rasyonel çobanların" yüzyıllardır müştereklerde aşırı otlatma yapmamış olduğu gerçeği, Hardin'in en temel varsayımlarını çürütmeye yeter – ancak, bu gerçek onu ve onu takip edenleri kumdan siyasa kaleleri kurmaktan alıkoymamıştır.

Öte yandan, belli koşullar mevcut olmadan bir çoban hakikaten istese bile Hardin'in tarif ettiği gibi davranamazdı.

Öncelikle sığırların alınıp satıldığı bir piyasanın mevcut olması ve çobanın da yerel tüketim için değil, bu pazar için üretim yapmaya yoğunlaşması gerekirdi. Sürüsüne ekleyeceği ilave hayvanı ve hayvanlarını besleyecek yemi satın almak için sermayeye ihtiyaç duyardı. Daha büyük bir sürünün bakımı için işçi tutabilecek, daha büyük bir ahır kurabilecek vs. durumda olması gerekirdi. Ve çobanın kâr hırsının, içinde bulunduğu topluluğun uzun vadede ayakta kalmasına verdiği önemden daha ağır basması gerekirdi.

Kısacası Hardin, kapitalizm öncesi tarım topluluklarındaki çobanların davranışlarını tasvir etmemiştir – *kapitalist bir ekonomi içindeki kapitalistlerin* davranışlarını betimlemiştir. Müşterek kaynakları her zaman yok edeceğini söylediği evrensel insan doğası, aslında, şirketlerin kâr amaçlı "büyü ya da yok ol" davranışıdır.

Özel Mülkiyet Daha mı İyi İşleyecek?

Bu durum bizi Hardin'in savında var olan bir başka ölümcül hataya getiriyor: Hardin müşterekleri muhafaza etmenin kaçınılmaz olarak çevreyi mahvedeceği iddiasına hiçbir kanıt göstermemekle kalmıyor; özelleştirmenin çevreyi kurtaracağı görüşünü de hiçbir şekilde

gerekçelendirmiyor. Kendi varsayımlarını bir kez daha gerçek olgularmış gibi sunuyor:

> Özel mülkiyet ve mirasa dayalı hukuki sistemimizin adil olmadığını kabul etmemiz gerek – bu sistemi tahammül edilebilir buluyoruz, çünkü şu anda herhangi birinin daha iyi bir sistem bulmuş olduğuna ikna olmuş değiliz. Müşterekler seçeneği üzerine fikir yürütmek bile fazlasıyla korkunçtur. Yani adaletsizlik, topyekûn yıkıma yeğdir. (Hardin 1968, bu derlemede)

Buradaki ima, özel mülk sahiplerinin, mülklerin değerini korumak istedikleri için daha özenli davranacakları ve çevreyi koruyacaklarıdır. Gerçekte ise, komünal olarak yönetilen arazilerin parsellenip özelleştirilmesinin feci sonuçları uzmanlar ve aktivistler tarafından belgelenmiştir. Müştereklerin özelleştirilmesi her defasında ormansızlaşmaya, toprak erozyonu ve kaybına, gübrelerin ve böcek ilaçlarının aşırı kullanımına ve ekosistemlerin yıkımına yol açmıştır.

Karl Marx'ın da yazdığı gibi doğa, uzun doğum, gelişme ve yenilenme döngülerine ihtiyaç duyarken, kapitalizm kısa dönemli kârlara ihtiyaç duyar.

> ... hemen para kazanma amacına yöneltilmiş olan kapitalist üretimin tüm ruhu, art arda gelen insan nesilleri zincirinin gereksinme duyduğu tüm kalıcı hayat koşullarını temin etmek zorunda olan tarımla çelişki halindedir. Bunun çarpıcı bir örneği, ancak ender olarak, yani bir bütün olarak toplumun çıkarlarına şu ya da bu ölçüde uygun bir biçimde yönetilen ormanlardır. (Marx 2003: 546)

Hardin'in iddialarının aksine, arazi ve ormanlarını ortak kullanan bir topluluğun, bu varlıkları ellerinden geldiğince (bu, halihazırdaki üretimleriniençoklamamak anlamına gelse de) korumak için güçlü bir saiki vardır; zira bu kaynaklar topluluğun gelecek yüzyıllarda da varlığını sürdürebilmesi için hayati olacaktır. Kapitalist malikler ise bunun tam tersi bir saike sahiptir; zira eğer kısa vadeli kârlarınıençoklamazlarsa işlerini ayakta tutamazlar. Eğer etanol yüzlerce yıllık yağmur ormanlarından daha yüksek ve daha hızlı kâr getirecekse, o ağaçlar kesilecektir.

Kısa vadeli kazanç üzerindeki bu odaklanma Bjorn Lomborg, William Nordhaus ve diğerlerinin çok satan kitaplarında dehşet verici bir abesliğe ulaşmıştır. Bu yazarlar sera gazı salımlarını engel-

lemek için bugün para harcamanın akıldışı olduğunu, çünkü bunun getirisinin çok uzak bir gelecekte alınacağını savunuyorlar. Başka tür yatırımlar çok daha kısa sürede çok daha yüksek getiriler sağlayacaktır, diyorlar.

Topluluk yönetimi ortak kaynakların korunmasında mutlak doğru bir yol da değildir: bazı topluluklar ortak kaynaklarını kötü idare etmiş, bazı müşterekler yok olma noktasına gelecek kadar aşırı kullanıma maruz kalmıştır. Ancak, müşterekler-temelli toplulukların hiçbirinde, kapitalizmin bünyesindeki dürtü, yani bugünkü kârı gelecek nesillerin dirliğinin önüne koyma dürtüsü yoktur.

Siyaseten Kullanışlı Bir Mit

"Müştereklerin Trajedisi"nin en dehşet verici yanı mantık ve kanıttan yoksun olması değil – akademik dergilerde kötü araştırılmış ya da kötü muhakeme yürüten makalelere de rastlanabiliyor. Şaşırtıcı olan, *bu* gerici saçmalığın insan ıstırabının ve çevre tahribatının nedenlerine dair muhteşem bir tahlil olarak alkışlanmış ve iktisatçılarla çevrecilerden hükümetler ve Birleşmiş Milletler kurumlarına kadar sözde uzmanlar tarafından sosyal politikaların temeli olarak kullanılmış olmasıdır.

Defalarca çürütülmesine rağmen, bu yaklaşım, bugün hâlâ özel mülkiyetin ve denetimsiz serbest piyasaların ekonomik büyümeye giden kesin yol olduğunu savunmak için kullanılıyor.

Hardin'in argümanının başarısı, küresel yoksulluk ve eşitsizliğe dair sözde bilimsel bir açıklama, hâkim toplumsal ve siyasi düzeni sorgulamayan bir açıklama olarak sahip olduğu kullanışlılığı yansıtıyor. İktidarı elinde tutanların önyargılarını doğrulayan bir açıklama bu: Yoksulların kendi yoksulluklarının müsebbibi olduğunu söyleyen (zenginler için) cazip iddianın yanında mantıksal ve olgusal hataların lafı bile olmaz. Hardin'in savının aynı zamanda ekolojik tahribat için yoksulları suçluyor olması da cabası.

Hardin'in makalesi Üçüncü Dünya'daki anti-emperyalist mücadelelere ve dünyanın her yerindeki yerli ve diğer ezilen halkların huzursuzluklarına karşı ideolojik bir cevap olarak sık sık kullanılmıştır.

Hardin'in masalı 1970'lerde palazlanmakta olan neoliberal gerici güçler tarafından kullanılmaya başladı ve makalesi Dünya Bankası ve IMF politikalarının, yani müşterelerin çitlenmesi ve kamu mallarının özelleştirilmesinin "bilimsel" temeli haline geldi. ... Buradaki mesaj açıktır: dünyaya hiçbir zaman bir "ortak hazine" muamelesi yapmamalıyız. Acımasız ve açgözlü olmalıyız, yoksa yok oluruz. (Boal 2007)

Kanada'da muhafazakâr kanattan lobiciler, yerli topluluklara ayrılmış arazilerdeki yoksulluğu önemsiz göstermeye çabalar ve bu toplulukların daha da parçalanması gerektiğini savunurken Hardin'in siyasi risalesinden türettikleri savları kullanıyorlar. Politik nüfuzu bilinen Fraser Enstitüsü tarafından yayımlanan bir çalışma bu toprakların özelleştirilmesini talep ediyor:

Bu geniş araziler ve kapsadıkları doğal kaynaklar, siyasi yönetime tabi kolektif mülkiyet altında kaldıkları sürece hiçbir zaman Kanada'nın yerli halklarına sağlayabilecekleri en yüksek faydayı getirmeyecektir ... Kolektif mülkiyet yoksulluğa, özel mülkiyet ise refaha giden yoldur. (Fraser 2002: 16-17)

Bu, yalnızca sağcı bir duruş değildir. Birleşmiş Milletler Yerli Halkların Hakları Deklarasyonu'nu imzalamayı reddeden Kanada Hükümeti, 2007'de "yerlilerin arazilerinde bireysel mülkiyet zilliyetini geliştirmeyi destekleyecek yöntemler geliştireceğini" açıkladı ve bunun için 300 milyon dolarlık bir fon ayırdı.

Hardin'in dünyasında yoksulluğun yüzyıllarca süren ırkçılık, kolonyalizm ve sömürüyle hiçbir ilgisi yoktur: yoksulluk her yerde ve her zaman kaçınılmaz ve doğaldır, değişmez insan doğasının bir ürünüdür. Yoksullar çok sayıda çocuk yaparak ve kendilerine zarar veren kolektivizmlerine tutunarak yoksulluklarına kendileri sebep olmaktadır.

Müştereklerin trajedisi kullanışlı bir siyasi mittir – hâkim dünya düzeninin alternatifi olmadığını söylemenin kulağa bilimsel gelen bir yoludur.

Hardin'in makalesi, laf kalabalığını bir kenara bıraktığımızda, hiçbir kanıt göstermeksizin insanların biyolojinin ve piyasanın çaresiz mahkûmları olduğunu ileri sürüyor. Dizginlenmediğimiz takdirde birkaç kuruş daha fazla kâr için topluluklarımızı ve çevreyi

kaçınılmaz olarak yok edeceğizdir. Dünyayı daha iyi ve adil hale getirmek için yapabileceğimiz hiçbir şey yoktur.

1844'te Friedrich Engels benzer bir iddiayı "doğa ve insanlığa karşı iğrenç bir küfür" olarak tarif etmişti. Bu kelimeler müştereklerin trajedisi mitine de tam anlamıyla uyuyor.

Müşterekleri Yeniden Tanımlamak

Elinor Ostrom[1]

Ortak Kaynaklar

Birden fazla kişinin aynı anda yararlandıkları doğal kaynakların çoğu ortak kaynaklar olarak sınıflandırılabilir. Ortak kaynakların ürettiği kaynak birimi miktarı sonludur ve dolayısıyla bir kişinin bu kaynağı kullanımı diğerlerinin faydalanabileceği kaynak birimlerin miktarını azaltır (Ostrom ve diğ. 1994). Ortak kaynakların çoğunun büyüklüğü aynı anda birden fazla aktörün kullanımına imkân verir ve aynı zamanda muhtemel ilave kullanıcıların faydalanmasını engellemeyi maliyetli hale getirir. Ortak kaynakların örnekleri arasında hem doğal hem de insan yapımı sistemler bulunur: yeraltı suyu havzaları, sulama sistemleri, ormanlar, meralar, anasistem bilgisayarlar, şirket ve devlet hazineleri ve İnternet. Ortak kaynaklardan elde edilen kaynak birimlerine örnek olarak su, kereste, yem, bilgi-

1. Bu makale Special Program for Urban and Regional Studies çalışmalarının 30. yılını kutlamak üzere 30 Ekim 1998 yılında Massachusetts Institute of Technology'de sunulmuştur. Bu çalışma Burger vd. (2001) çalışmasında ilk kez yayımlanmıştır. Katkıları için National Science Foundation'a, Ford Foundation'a ve Mac Arthur Foundation'a çok teşekkür ederim. C. Duslin Becker, Ken Bickers, Thomas Koontz, Michael McGinnis, Charles Schweik, James Walker ve John Williams'e yorumları, Patty Dalecki'ye de editörlük hizmetleri için teşekkür ederim. Buradaki görüşlerin bir kısmı daha önceki "Self-governance of common-pool resources" isimli çalışmamdan alınmıştır.

sayar işlemci üniteleri, bilgi bit'leri ve bütçe ödenekleri verilebilir (Blomquist ve Ostrom 1985).

Kaynak birimlerinin değerinin oldukça yüksek olduğu ve çok sayıda aktörün bu kaynakları tüketim, takas ya da üretim amacıyla kullanımında faydalandığı durumlarda, kişinin bu kaynakların bir kısmını ihrazı (ürünlerini toplaması) diğer aktörler için negatif dışsallıklar* doğuracaktır. Örneğin petrol gibi yenilenemeyen kaynakların, kullanılabilir kaynak birimlerinin miktarını azaltacak ve kullanım maliyetini çok artıracak plansız bir rekabet içerisine çekilmesi mümkündür. Su ürünleri gibi yenilenebilir kaynaklar ise, belli bir dönem içinde yoğunluğa maruz kaldıkları için, aşırı toplamadan dolayı bir kaynak birimi akışı yaratan bu kaynak stokunun çökmesi de söz konusu olabilir. Eğer aşırı kullanım kaynak stokunu veya kaynak birimi akışını üreten tesisatı tahrip ediyorsa, kıymetli kaynak birimleri yaratan düzenlemesiz ve erişime açık (*open-access*) ortak kaynakların aşırı kullanıma maruz kalması ve hatta yok olması olasıdır.

Ortak Kaynaklara Dair Geleneksel Kuram

Erişime açık balık yataklarıyla ilgili ilk önemli çalışmaları yapan Gordon (1954) ve Scott'dan (1955) bu yana, ekonomi-politikçiler tarafından yapılan çoğu teorik çalışma ortak kaynak sistemlerinin basit örneklerini nispeten benzer varsayımlar kullanarak analiz etmiştir (Feeny ve diğ. 1996). Bu tür sistemlerde, bahsi geçen kaynağın belirli bir dönemde büyük ölçüde tahmin edilebilir ve sonlu miktarda tek çeşit bir kaynak birimi –tek bir hayvan veya bitki türü gibi– arz ettiği varsayılır. Kullanıcıların malvarlıkları, yetenekleri, geleceğe dair iskonto oranları ve kültürel görüşleri açısından homojen oldukları düşünülür. Aynı zamanda da bu aktörlerin eksiksiz bilgiye sahip, kısa vadeli ve kârençoklamasına odaklı olduğu varsayılır. Buna göre, *herkesin* bu kaynağa erişimi vardır ve herkes buradan

* Negatif dışsallık, bir ekonomik birimin kendi faydasını arttırmak için aldığı kararın aslında hiçbir organik bağı olmayan başka bir ekonomik birim üzerinde yarattığı dolaylı ya da dolaysız olumsuz etkileridir. –*ed.n.*

kaynak birimleri ihraz edebilir. Sadece elde edilen ürün üzerinde herhangi bir mülkiyet hakkı iddia edilir ve bu ürünler daha sonra serbest ve rekabetçi bir piyasada satılır. Erişime açıklık verili bir koşuldur. Kullanıcılar bunu değiştirmek için herhangi bir çaba sarf etmezler. Kullanıcılar bağımsızca hareket ederler ve birbirleriyle herhangi bir şekilde iletişime geçmez ve faaliyetlerinde eşgüdüm sağlamaya çalışmazlar.

Gordon ve Scott'un isabetli analizlerinin gösterdiği gibi, bu bağlamda her balıkçı sadece kendi marjinal maliyet ve kârını hesaba katacaktır ve yakaladığı balık sayısındaki artışın hem diğer balıkçıların çabalarına karşılık yakalayabilecekleri balık sayısını, hem de gelecekteki balık stokunun durumunu etkileyeceğini görmezden gelecektir ... [E]konomik rant israf edilmiştir; sonuç ise ekonomik açıdan aşırı avlanmadır, ki bu ekolojik açıdan da aşırı avlanma anlamına gelebilir. (Feeny ve diğ. 1996: 189)

Kaynak iktisadı ve iktisat ve hukuk hakkında birçok ders kitabı, karmaşık olmayan ortak kaynaklara dair bu geleneksel kuramı ortak kaynakların genelini anlamak için gereken yegâne teori olarak sunmaktadır (farklı bir yaklaşım için bkz. Baland ve Platteau 1996). Oyun kuramının* daha fazla kullanılmaya başlanmasıyla, ortak kaynaklardan ihraz da sıklıkla tek seferlik ya da sonlu defa tekrarlanan bir "Mahkûmlar İkilemi"** oyunu olarak temsil edilir oldu (Dawes 1973; Dasgupta ve Heal 1979). Bu tür modeller problemi daha farklı bir şekilde formalize etseler de, kaynak birimlerinin sonlu ya da tahmin edilebilir olması, tam bilgi, kullanıcıların homojenliği, beklenen kârı ençokluyor olmaları ve birbirleriyle iletişime geçmemeleri ya da mevcut kurumları değiştirecek yetiye sahip olmamalarına dair temel kuramsal varsayımları korumaktadırlar.

* Oyun kuramı, oyuncuların davranışlarının kendileri kadar karşılarındakilerin de etkilediğinin bilindiği stratejik davranışları inceleyen bilim dalıdır. *–ed.n.*

** Bir örnekle açıklayalım: Hırsızlık suçlamasıyla yakalanan iki kişinin savcı karşısında verebileceği iki alternatif ifade vardır. İkrar ve itiraf. Eğer ikisi de itirafta bulunursa, varsayalım ki her biri 5 ay hapis yatacaktır. Her ikisi de ikrar ederse her biri 1 ay hapis yatacaktır. Bu durum literatürde "mahkûmlar ikilemi"ne karşılık gelmektedir. Zira, oyunun dengesinde ikisi de itiraf etme yönünde ifade verecekler ve 5'er ay hapis yatacaklardır – ikisinin de ikrar yoluna gidip 1'er ayla kurtulmaları mümkünken. Zira, karşı taraf ne yaparsa yapsın, oyuncunun baskın stratejisi itiraftan geçmektedir. *–ed.n.*

Yukarıda bahsedilen kuramın genel ampirik uygulanabilirliği 1980'lerin ortasına kadar sorgulanmadı, zira mülkiyet haklarının bulunmayışı ve aktörlerin bağımsız hareket ediyor oluşunun hakikaten de ortak kaynak kullanıcılarının karşılaştıkları sorunların özünü yansıttığı ampirik örnekler oldukça fazlaydı. Tropikal ülkelerdeki büyük çapta orman tahribatı ve Kaliforniya'daki sardalye yataklarının ve başka okyanus balık yataklarının çöküşü pek çok biliminsanı için, bu kuramdan çıkarsanan en karamsar tahminleri teyit etmiş oldu. Garrett Hardin'in (1968) *Science*'da yayımlanan dramatik makalesi, iktisatçı olmayan pek çok kişiyi bu teorinin dünyadaki ortak kaynakların pek çoğunun karşılaştığı sorununun temelini yansıttığına ikna etti. Kaynak kullanıcıları bu tür ikilemlere hapsolmuş olarak görüldüğünden, bu kullanıcılar dışındaki makam ve yetkililerin bu bağlamlara daha farklı kurumlar dayatması önerileri yinelendi. Bu bağlamda kimileri özel mülkiyeti en verimli mülkiyet şekli olarak önerirken (Demsetz 1967; Posner 1977; Simmons ve diğ. 1996), diğerleri ise kamu denetim ve idaresini savunmaya girişti (Ophuls 1973). Bu kuramcıların zımni varsayımı, kamu idarecilerinin kamu yararına hareket edecekleri ve hem ekolojik sistemlerin nasıl işlediğini hem de toplumsal açıdan optimal davranışları teşvik edecek kurumları nasıl şekillendireceklerini anladıklarıdır (Feeny ve diğ. 1996: 195).

Kaynak kullanıcılarının örgütlenebilmenin yolunu bizzat kendilerinin bulmaları ihtimali iktisat literatürü içerisinde yakın bir zamana dek pek düşünülmüş değildi. Kullanıcıların haklarını ve sorumluluklarını düzenleyen bir örgütlenmenin kendisi bu duruma dahil olanlar için bir kamusal fayda yaratır. Kullanıcı grubuna dahil olan herhangi biri, bu faydaya katkısı olsun olmasın ondan yararlanmaktadır. Bu yüzden "tuzaktan kurtulmanın" kendisi ikinci seviye bir ikilemdir. Öte yandan, kullanıcıların kabul edilmiş kurallara uyup uymadığını denetleme ve gerekirse yaptırım uygulama faaliyetlerinin kendisi de yeni bir kamusal fayda oluşturur. Dolayısıyla bu faaliyetler de üçüncü seviyeden bir ikilemi temsil eder. Başlangıç noktasındaki sorun büyük ölçüde bireylerin birbirlerine karşı negatif dışsallıklar yarattıkları bir bağlamda hapsolmuş olmaları olduğu için, birinci seviyedeki ikilemlerini çözmek için ikinci ve üçüncü

seviye ikilemlerini ele almaları geleneksel teori ile tutarlı değildir.

Ulusal Bilim Akademisi Ortak Varlıklar Paneli'nin yaptığı çalışmalara kadar (Ulusal Araştırma Konseyi 1986) yukarıda tartışılan geleneksel kuramsal bakış açısı kullanıcıların birbirleriyle iletişim kurma ya da faaliyetlerini koordine etme kapasiteleri göz önünde bulundurulmaksızın tüm ortak kaynaklara uygulanmaktaydı. Ancak, ortak kaynaklar üzerine yapılan çok sayıda araştırmanın sonucunda artan bulgular, bu konuda yapılmış analizlerin kuramsal temellerinin ciddi olarak yeniden düşünülmesi ihtiyacına işaret etmiştir (Berkes 1986 ve 1989; Berkes ve diğ. 1989; Bromley ve diğ. 1992; McCay ve Acheson 1987). Bu ampirik çalışmaların ortaya çıkardığı sonuç geleneksel teorinin uygulanabildiği alanlardaki ampirik geçerliliğinin değil ama genelleştirilebilirliğinin sorgulanması olmuştur.

Sahadaki Kendi Kendine Örgütlenmiş Kaynak Yönetim Sistemleri

Ortak kaynakların çoğu, homojen kullanıcıların kolay öngörülebilir bir kaynak birim akışı yaratan bir kaynak sisteminden tek tip bir kaynak birimi aldıklarından bahseden temel kuramdan çok daha karmaşık bir yapıya sahiptir. Bu konudaki zengin vaka analizleri literatürü, ortak kaynaklara bağımlı kullanıcıların kendi kendilerini örgütleyerek geleneksel kuramın tahmin ettiğinden çok daha olumlu sonuçlara ulaştığını göstermiştir (Cordell 1989; Wade 1988; Ruddl ve Johannes 1985; Sengupta 1991).[2]

Küçük ve orta ölçekli sulama sistemlerinin nitelikleri bu koşullara pek çok başka biyolojik kaynağa kıyasla çok daha yakın olduğundan, bahsi geçen ilişki örüntülerini niceliksel olarak incelemek

2. Geleneksel kuramın matematiksel yapısına ilişkin analitik problemlerle karşılaşsa da birbirleriyle iletişim kurabilen deneklerin kendi aralarında kaynakların optimal kullanımına çok daha fazla yaklaşan anlaşmalara varabildiklerini ve bu anlaşmalara bağlı kalabildiklerini gösteren deneysel çalışmalardan meydana gelen zengin bir literatür de vardır. Deney koşulları ulaşılan etkililik düzeyinde tahmin edilebilir değişiklikleri beraberinde getirebilir (bu literatürün genel bir değerlendirmesi için bkz. Ostrom ve diğ. 1994).

için de uygun bağlamlardır. Bu örgütlenme ve koordinasyon faaliyetinin odak noktasında tek bir kaynak birimi bulunmaktadır: su. Nepal'deki küçük ve orta ölçekli sulama sistemleri üzerine yakın zamanda yapılan araştırmalar çiftçilerin mülkiyetinde olup yine onlar tarafından işletilen sistemlerin performansı ile ilgili ulusal hükümet dairesinin sahibi olduğu ve işlettiği (ancak bazı durumlarda yönetiminde bulunmadığı) sulama sistemlerinin performansı arasında önemli farklar olduğunu ortaya koymuştur.

Nepal'deki çoğu çiftçi, kendi toprağına sahip olmasına rağmen, çoğunluğunun arazisi bir hektardan küçük parsellerdir. Nispeten homojen bir grup olmaları hasebiyle, muson ve kış aylarında pirinç ve ilkbaharda diğer ekinlerin üretimi için kullandıkları suyu temin etme biçimlerine dair tercihleri birbirlerininki ile benzerdir. Bu çiftçiler uzun bir zamandır kendi aralarında su birlikleri kurma, su sistemleri inşa ve muhafaza etme ve kendi belirledikleri kurallara uyulmasını sağlama ve denetleme otoritesine sahiptir (Benjamin ve diğ. 1994; Lam ve diğ. 1997). Çiftçilerin kendileri tarafından inşa ve muhafaza edilen bu su sistemleri genellikle aralarında çamur, ağaç ve taş kullanılarak yapılan geçici sulama kanallarının da bulunduğu düşük teknolojiye sahip inşaat yöntemlerine dayanmaktadır. Uluslararası yardım kuruluşları bu sistemlerdeki mühendislik standartlarını yükseltmek amacıyla kamu kurumlarına hatırı sayılır miktarlarda fon sağlamışlardır.

Nepal'de çiftçi yönetiminde veya kamu mülkiyetinde bulunan toplam 150 adet sulama sistemi üzerine yaptığı detaylı analiz sonucunda Lam (1998) üç adet performans ölçüsü geliştirir: (1) sulama sistemlerinin fiziki durumu; (2) çiftçilerin farklı mevsimlerde kullanabilecekleri mevcut su miktarı; (3) sistemlere dayalı tarımsal faaliyetlerin verimlilikleri. Lam, sistemler arasında mevcut çevresel farklılıkları kontrol edebilmek için çoklu regresyon tekniklerini kullanarak bu bağımlı değişkenler ile yakından ilişkili birkaç değişken tespit eder. Bunlardan bir tanesi sistemin idare edilme şeklidir. Diğer değişkenler sabit tutulduğunda çiftçilerin kendilerinin idare ettikleri sulama sistemleri her üç performans ölçüsü açısından da kayda değer bir şekilde daha üstün performans göstermektedir. Bu değişken Lam'ın analizindeki sistemin fiziksel büyüklüğü, arazinin

özellikleri ya da çiftçi sayısı gibi diğer değişkenlere kıyasla çok daha yüksek bir açıklayıcı güce sahiptir.

Böylelikle, uzun süredir mülkiyet hakkına sahip, birbirleriyle iletişim kurarak anlaşmaya varabilen, denetlemecilerin konumlarına karar verme ve koydukları kurallara uymadıklarını cezalandırma yetisine sahip olan çiftçiler kamu sistemlerine kıyasla daha fazla pirinç üretebilmekte, suyu daha eşit bir şekilde dağıtabilmekte ve kurdukları sistemleri daha iyi muhafaza edebilmektedir. Nepal'deki bu sistemlerde, tıpkı Filipinler'de De Los Reyes (1980) tarafından incelenen çiftçi idaresindeki 47 sistemde olduğu gibi performans bakımından farklılıklar olsa da, diğer değişkenler sabit tutularak bakıldığında çok azı kamu tarafından işletilen sistemler kadar kötü performans göstermektedir. Çoğu kamu sistemi yüksek teknolojiye dayalı olduğundan, çiftçilerin kendi "ilkel sistemleri"yle bir yandan sistemlerini muhafaza edip işletmek için gereken emeği ortaya koyarken bir yandan tarımsal üretimlerini artırabilmeleri özellikle kayda değerdir.

Özyönetime Dayanan Ortak Kaynakların Kökeni Üzerine

Dolayısıyla saha araştırmalarından elde edilen bulgular geleneksel kuramın genellenebilirliğini sorgulamaktadır. Geleneksel kuram kullanıcıların birbirlerine yabancılaşmış olduğu veya etkin bir şekilde iletişim kuramadıkları bağlamlarda olası sonuçları başarılı bir şekilde öngörebilmesine rağmen, kullanıcıların aşırı kullanımın yol açtığı ciddi problemlerle karşılaşmamak için kendi aralarında bir anlaşma ortaya koyup sürdürebildikleri durumlara dair bir açıklama getiremez. Bu kuram benzer şekilde kamu mülkiyetinin hangi koşullarda iyi işleyeceğini ya da özelleştirmenin hangi koşullarda su sistemlerinin performansını iyileştireceği ile ilgili isabetli öngörülerde bulunamaz. Bu konuda –geleneksel kuramın da içinde özel bir vaka olarak yer bulacağı– yeniden formüle edilmiş ve net bir şekilde ortaya konmuş bir kuram henüz mevcut değildir. Öte yandan, saha araştırmalarından elde edilen bulgulara aşina olan biliminsanları, bir dizi değişkenin kaynak kullanıcıların erişime açık ortak kaynaklarla

ilişkili toplumsal kayıpları engellemek üzere kendi kendilerine örgütlenmelerini daha muhtemel kıldığında büyük ölçüde hemfikirdir (Mckean 1992, 1998; Wade 1988; Schlager 1990; Tang 1992; Ostrom 1990, 1992; Baland ve Platteau 1996; Ostrom ve diğ. 1994). E. Ostrom (1992: 198-99) ve Baland ve Platteau'nun (1996: 286-89) yazdıklarından hareketle, kaynaklar ve kullanıcılarında şu özelliklerin olmasının özyönetim oluşumlarının ortaya çıkma ihtimalini artıracağı konusunda hatırı sayılır bir mutabakat olduğu söylenebilir.

Kaynakların Özellikleri:

K1. Islahın olanaklılığı: Kaynak, örgütlenmenin getireceği faydaları önemsiz kılacak kadar az kullanılıyor veya örgütlenmenin işe yaramayacağı kadar bozulmuş değildir.

K2. Göstergeler: Kaynak sisteminin durumuna dair güvenilir ve geçerli göstergeler sık aralıklarla ve düşük bir maliyetle elde edilebilmektedir.

K3. Öngörülebilirlik: Kaynak birimlerinin akışı nispeten öngörülebilir durumdadır.

K4. Mekânsal kapsam: Kaynak sistemi, kullanıcıların mevcut ulaşım ve iletişim teknolojileri yoluyla sistemin dış sınırları ve iç mikro-ortamları hakkında isabetli bilgi edinebileceği kadar küçüktür.

Kullanıcıların Özellikleri:

KK1. Önem: Kullanıcılar geçimlerinin büyük bir bölümü için bu kaynak sistemine bağımlıdır.

KK2. Mutabakat: Kullanıcılar sistemin nasıl işlediğine (K1, 2, 3 ve 4 özelliklerine) ve kendi eylemlerinin birbirlerini ve kaynak sistemini nasıl etkilediğine dair ortak bir algıya sahiptirler.

KK3. Düşük iskonto oranı: Kullanıcılar kaynaktan gelecekte elde edecekleri yararları yeterince düşük bir iskonto oranı ile değerlendirirler.

KK4. Güven ve karşılıklılık: Kullanıcılar birbirlerinin verilen sözleri tutacağına güvenir ve birbirleriyle karşılıklılık üzerinden ilişki kurarlar.

KK5. Özerklik: Kullanıcılar, erişim ve kaynağı elde etme kural-

larına dış otoritelerin müdahalesi olmadan kendileri karar verebilirler.

KK6. Geçmiş örgütlenme deneyimi ve yerel liderlik: Kullanıcılar örgütlenme ve liderliğe dair asgari kabiliyetleri, başka yerel birlikteliklere katılımlarından ya da komşu grupların örgütlenme biçimlerinden öğrenmişlerdir.

Bahsettiğimiz değişkenlerin pek çoğunun, kullanıcıların içinde konumlandığı daha geniş yapıdan etkileniyor olduğunu vurgulamak elzemdir. Bu geniş yapılar, doğal kaynakların durumu ile ilgili isabetli bilgi sağlayarak, katılımcıların beraber buluş ve çatışma çözümü süreçlerini işletebilecekleri ortamları oluşturarak ve yerel denetleme ve yaptırım faaliyetlerini destekleyecek mekanizmaları tesis ederek yerel özörgütlerin oluşumunu teşvik edebilirler. Kullanıcıların özörgütlenme çabalarını teşvik eden makro-yapılar içerisinde verim artırıcı düzenlemeler benimseme ihtimali, kaynak sorunlarını tamamen görmezden gelen ya da –öbür uçta– idare ve yönetimle ilgili kararların tümünün merkezi otoriteler tarafından alınması gerektiğini farz eden yapılardakine kıyasla daha yüksektir.

[...]*

Bir kaynağın özellikleri (yukarıda sıralandığı üzere) kurumsal değişimin getirdiği fayda ve maliyetleri şekillendirir. Kaynak birimlerinin nispeten bol olması durumunda (K1), kullanıcıların örgütlenmek için kendileri açısından maliyet içeren zaman ve emek yatırımında bulunmalarını gerektiren fazla bir nedenleri yoktur. Eğer kaynak büyük ölçüde tüketilmişse, örgütlenme faaliyetinin içerdiği maliyet karşılığında yeterli fayda sağlanmayabilir. Nitekim, özyönetim genellikle ancak kullanıcılar önemli oranda kaynak kıtlığıyla karşılaştıkları zaman gerçekleşmektedir. Buradaki tehlike ise dışarıdan gelen ve kaynak birimlerinin görece bolluğunu aniden değiştiren şokların kullanıcıların uyum sağlayabileceğinden daha hızlı bir değişim yaratması ihtimalidir (Libecap ve Wiggins 1985).

* Yaklaşık iki sayfalık bir bölüm, dilin fazla teknik olması, derlemedeki anlatım diline uzak düşmesi sebebiyle ve çıkartıldığında da anlam kaybı yaratmadığından, çevrilmemiştir. –*ed.n.*

Kaynağın durumu (K2) ile ilgili sıklıkla yararlanılabilen güvenilir göstergelerin varlığı, kullanıcıların uzun vadeli yararlarına ters olabilecek değişimlere nispeten daha kısa sürede uyum sağlama kapasitesini etkiler (Moxnes 1996). Yüksek oranda öngörülebilir bir akışı olan kaynak (K3) dengesiz bir kaynağa kıyasla çok daha kolay algılanabilir ve yönetilebilir. Eğer kaynak dengesiz ise, kullanıcıların –veya biliminsanlarıyla devlet memurlarının– kaynak stoku veya akışındaki değişimlerin aşırı kullanımdan mı yoksa rastlantısal dış nedenlerden dolayı mı kaynaklandığını tespit etmesi çok zordur (Kaliforniya'daki sardalye endüstrisinin çöküşü hakkında bu tartışmaların bir benzerinin yapıldığı çalışma için, bkz. Feeny ve diğ. 1996). Özel meralar gibi mikro-bağlamlarda kaynak birimlerinin tahmin edilemezliği kullanıcıları daha büyük yapı içerisinde kaynağa dair öngörülebilirliği artırmak üzere ortak mülkiyetli bir yapı kurmaya itebilir (Netting 1972; Wilson ve Thompson 1993). Bir kaynağın mekânsal kapsamı (K4), kaynağa dair makul sınırlar belirleme ve akabinde bu sınırları denetleme ile ilgili maliyetleri etkiler.

Kullanıcıların kendi nitelikleri de beklenen fayda ve maliyetleri şekillendirir. Eğer kullanıcılar gelirlerinin önemli bir kısmını bu kaynaktan (KK1) elde etmiyorlarsa, özyönetimi örgütlemenin ve sürdürmenin maliyetleri harcadıkları emeğe değmiyor olabilir. Eğer kullanıcılar karmaşık kaynak sistemlerinin nasıl işlediğine dair ortak bir anlayışa sahip değilse (KK2), gelecek stratejileri üzerine ortaklaşmaları çok daha zor olacaktır. Libecap ve Wiggins'in (1985) ileri sürdüğü gibi, sistemdeki heterojen varlıklar konusunda kişilerin özel bilgi sahibi olması, henüz kaynakta kalıcı hasarlar oluşmadan katılımcıların kullanımlarını kısıtlama konusunda anlaşmaya varma eğilimlerini olumsuz yönde etkileyebilir. Çoğu ortak kaynağın –özellikle de birden fazla tür ya da ürünün mevcut olduğu sistemlerin– karmaşık yapısı göz önünde tutulduğunda bu sistemlerin işleyiş şekillerini kavramak bahsi geçen kaynakla her gün iç içe olan kimseler için bile zor olabilir. Kaynakların oldukça değişken olduğu durumlarda (K3), hangi neticelerin dış faktörlerden, hangilerinin ise kullanıcıların eylemlerinden kaynaklandığını anlamak ve çözümlemek özellikle zor olabilir. Ve Brander ve Taylor'ın (1998) savunduğu gibi, kaynağın kendisinin çok yavaş geliştiği durumlarda kulla-

nıcıların karşılaştıkları soruna yönelik ortak bir algı geliştirebilmesinden çok daha önce kaynaktan yararlanan nüfusun artış hızı kaynağın taşıma kapasitesini aşabilir. Bu elbette ki kullanıcılar kadar kamu görevlilerini de ilgilendiren bir sorundur. Elverişli ve cazip başka pek çok seçeneğe sahip olan ve dolayısıyla belirli bir kaynaktan ileride elde edilebilecek gelirin önemini bugünden bakarken iskonto eden kullanıcılar (KK3), kaynağı ona dair kurallar oluşturmak için harcamak yerine sonuna kadar kullanmayı tercih edebilirler. Bu durumda her zaman yeni bir kaynak olacağı varsayımıyla hareket ederek her bir kaynağı tüketip bir diğerine geçerler.

Yapılan anlaşmalara uyma konusunda birbirlerine güvenen ve birbirleriyle karşılıklılık üzerinden ilişki kuran kullanıcıların (KK4) birbirlerini denetleme ve yaptırım uygulama maliyetleri zaman içinde düşer. Örgütlenme sürecinin başında birbirine güven duymayan kullanıcılar ise büyük kurumsal değişiklikler yapmaya çalışmak yerine çoğu kullanıcının kabul edip uyacağı küçük değişikliklerle başlarlarsa, daha sonraki aşamada bu tür bir sosyal sermayeyi inşa edebilirler (Coleman 1998; Ostrom 1992). Özerklik (KK5) genellikle örgütlenme maliyetini düşürmektedir. Özerklik seviyesi düşük olan bir grupta yerel olarak geliştirilen kurallarla hemfikir olmayan üyelerin bu kuralların altını oymak amacıyla yüksek mevkilerdeki yetkililerle temasa geçmesine tanık olunabilir.[3] Kendi kurallarını oluşturma konusunda hukuki özerkliği olan kullanıcıların kendi kurallarını diğer otoriteler karşısında savunma maliyetleri ciddi oranda daha düşüktür. Başka yerel örgütlenmelerde kazanılan geçmiş tecrübeler (KK6), yerel katılımcıların repertuarlarında, farklı düzenlemeler oluşturma çabaları esnasında yararlı olabilecek kural ve stratejiler bulunması ihtimalini oldukça artırır. Ayrıca, kullanıcıların işleyiş şeklini önceki tecrübelerinden bildikleri kuralları kabullenmeleri, dış aktörler tarafından getirilen ve ilk defa tecrübe edilecek olan kurallara oranla daha muhtemeldir. Somut bağlamların çoğunun karmaşıklığı göz önünde bulundurulduğunda, kullanıcılar çeşitli de-

3. ABD'de kıyı balıkçılığının kendiliğinden oluşmuş yönetişimine karşı mahkemelerin kullanımının etkileri üzerine bir tartışma için bkz. Libecap (1995); ilintili bir diğer çalışma ise Alexander'dır (1982).

ğişkenlerin uzun bir vadede fayda ve maliyetlerine nasıl etki edeceğine dair zorlu kararlarla karşı karşıyadırlar. Çoğu örnekte biliminsanları da fayda, maliyet ve bunların dağılımına dair geçerli ve güvenilir hesaplamalar yaparken en az kullanıcıların kendileri kadar zorlanmaktadır.

Somut sahalardaki kullanıcılar açıkça tanımlanabilmiş fayda-maliyet oranlarıyla nadiren karşılaşmaktadır; bazı bağlamlarda da kurallara dair yapılan kolektif seçim, seçkin ve küçük bir gruba grubun geneli için olumlu fakat güç sahibi grup için olumsuz sonuçlar yaratacak kural değişikliği önerilerini reddedebilecek gücü vermektedir. Dolayısıyla, bugün giderek kuvvetlenen kuramsal mutabakat aslen ortak kaynak kullanıcılarının çoğunun kendi özyönetimci düzenlemelerini oluşturabilecekleri anlamına gelmez. Kuramsal beklentinin tam tersi olması gereken pek çok vaka mevcuttur: kullanıcıların fayda ve maliyet algılarını şekillendiren faktörleri değiştirmek için çaba sarf edilmediği müddetçe kaynaklar aşırı kullanılacaktır. Bu fayda ve maliyet hesaplamalarını şekillendiren faktörlerin sayısı düşünülecek olursa, kullanıcıların daha fazla sosyal getirisi olan kurallar üzerinde anlaşmaları ve bu kuralları takip etmeleri ihtimalini artıracak ya da düşürecek pek çok dışardan müdahale noktası mevcuttur. Ancak, bu değişkenlerin somut bağlamlarda birbiriyle etkileşim içinde nasıl işlev gördüğüyle de hatta giderek kuvvetlenen kuramsal mutabakatın ampirik geçerliliğinin artırılabilmesi için bu değişkenlerin nasıl ölçüleceğiyle de ilgili hem sosyal bilimcilerin hem de karar alıcıların öğreneceği çok şey var.

Belirli bir bağlamı çevreleyen makro-kurumsal yapı pek çok açıdan fayda ve maliyet algılarını etkiler. Dolayısıyla dış otoriteler özyönetimci kurumların inşası ve performanslarının artırılması adına büyük katkılarda bulunabilirler. Ancak, bu yapılar aynı zamanda eylemleriyle bu tür gelişmeleri engelleyebilir de. Öte yandan, bir grup kullanıcının (bu gruba *A* diyelim) eylemleri *A* grubunun ötesindekiler üzerine taşan etkilere (*spillover effects*) sahipse, dış otoriteler farklı grupların karşılaştıkları olumsuz dışsallıklardan doğan ihtilafları çözme süreçlerinin önünü açabilir ya da belirli kaynakların yönetimde kendileri daha aktif bir rol üstlenebilir.

Araştırmacılar ve kamu görevlileri bu kuramsal değişkenlerin

somut bağlamlarda hangi farklı şekillerde tezahür ettiğini kavrayabilmelidirler. Kullanıcılar, örneğin sapa bir konumda yaşıyor olmalarından ve oradan ayrılmalarını sağlayacak çok az yol bulunmasından dolayı, belli bir kaynağa oldukça bağımlı olabilirler (KK1). Veya çok merkezi bir konumda bulunmalarına rağmen eğitim eksikliği ya da emek piyasasındaki ayrımcı koşullar yüzünden başka imkânları olmayabilir. Kullanıcıların belli bir kaynağa dair düşük iskonto oranları olabilir (KK3), çünkü uzun bir zamandır o bölgede yaşamış ve kendilerinden sonraki nesillerinin de orada yaşayacağını bekliyor olabilirler; ya da bu kaynak üzerinde güvenceli ve tanımlanmış mülkiyet haklarına sahip olabilir (Schlager ve Ostrom 1992). Kaynağın durumu ile ilgili güvenilir göstergeler (K2) kullanıcıların bizzat kendi faaliyetleri sayesinde –koyunların yünlerinin düzenli olarak kırpılması gibi– (Gilles ve Jamtgaard 1981) ya da dış otoritelerin veya kullanıcıların güvenilir bilgi edinmek için belli bir emek sarf etmesi sonucunda elde edilebilir (Blomquist 1992). Kaynak birimlerinin öngörülebilirliği (K3) kaynağın doğal ortamının iniş-çıkışsız olmasından veya kaynağın akışının iyi ve kötü olduğu yılları dengelemek için kurulmuş depolama sistemleri sayesinde yüksek olabilir. Ulusal hükümetin zayıf olması ve resmi olarak sahibi olduğu kaynaklar üzerinde otoritesini kullanamaması durumunda ya da Japonya sahillerindeki dalyanlar örneğinde olduğu gibi ulusal yasalar özyönetime resmiyet tanıdığı zamanlarda kullanıcılar kendi kurallarını yaratacak özerkliğe sahip olabilirler (KK5).

Katılımcılar tarafında örgütlenmenin faydalarının çok yüksek olduğuna dair ortak bir algı bulunuyorsa, kendi kendini yönetecek kurumların oluşturulmasını teşvik eden niteliklerin eksik olduğu durumlarda bile bu engeller aşılarak etkili anlaşmalar geliştirilebilir. Buradaki hayati unsur bütün koşulların uygun olması değil, bu kullanıcıların bu koşulların yarattığı beklenen fayda ve maliyetlerle ilgili algılarıdır. Bahsi geçen bütün değişkenler kullanıcıların beklediği fayda ve maliyet miktarlarını etkilemektedir. Ancak, özellikle dışarıdan bakanlar için, bu değişkenlerin beklenen fayda ve maliyetler üzerindeki etkisini hesap etmek, bunların ölçülmesi ve kümülatif bir ölçekte kıyaslanmasının zorluğundan dolayı oldukça zordur. Bahsettiğimiz kuramsal önermelerin daha kapsamlı ampirik

analizlerinin yapılabilmesi, ortak ölçüm protokollerinin kullanıldığı ve zaman içinde karşılaştırma sağlayacak çok sayıda saha çalışması yapılmasına sıkı sıkıya bağlıdır (Ostrom 1998).

Dirençli ve Özyönetimli Ortak Kaynak Kurumlarının Tasarım İlkeleri Üzerine

Şüphesiz ki özyönetimle idare edilen ortak kaynak sistemlerinin performansları zaman ve mekâna göre farklılık gösterir. Kimi özyönetimli ortak kaynak sistemleri yüzyıllardır varlıklarını sürdürmüş ve gelişmişken, kimileri bocalayıp başarısız olmaktadırlar. Yukarıda tartışıldığı gibi, bazılarında ise örgütlenmeye hiç başlanılamaz bile. Özörgütlenmeyi teşvik eden kuramsal değişkenlere dair mutabakatın yanı sıra, çok uzun süreler varlığını devam ettirebilmiş ve yeni durumlara aynı temel kuralları kullanarak uyum sağlayabilmiş dirençli özyönetim sistemlerinin nitelikleri üzerine de hatırı sayılır bir görüş birliği bulunmaktadır (Shepsle 1989).

Uzun süredir ayakta kalmış özyönetim sistemlerinin kullandıkları kendilerine has kurallar arasında kayda değer farklılıklar vardır. Bu nedenle, kendi kendini yöneten toplulukların tam ne tip üyelerden oluştukları, bu üyelerin ortak kaynaklara erişim ve kullanım süreci üzerinde ne tür hakları olduğu ya da ne tür yükümlülükler taşıdıklarına dair ampirik genellemeler yapmak mümkün değildir. Ancak, yararlanılan kuralların tasarımını şekillendiren bir dizi ilkeye ulaşmak mümkündür. Burada tasarım ilkeleri ile kastettiğimiz "bu kurumların [ortak kaynağı] korumasını ve kullanıcıların nesiller boyunca bu kurallara rıza göstermesini sağlayan unsur ya da koşuldur" (Ostrom 1990: 90). Dirençli ve uzun süreli kurumların nitelikleri Tablo 1'deki tasarım ilkelerinin çoğunu içerir. Örneğin, Benjamin ve diğ. (1994) ve Lam'ın (1998) incelemiş olduğu gibi, Nepal'de çiftçi-mülkiyetinde bulunan sulama sistemleri bu tasarım ilkelerinin çoğunu içinde barındırmaktadır. Kırılgan kurumlar genellikle bu ilkelerden sadece bazılarını bulundurmaktayken, başarısız kurumlar ise bu ilkelerin çok azı ile tanımlanmaktadır (Schweik ve diğ. 1997; Morrow ve Hull 1996; Blomquist 1996).

Tablo 1: Tasarım Prensipleri, Uzun Süredir Ayakta Kalan Ortak Kaynak Kurumlarından Örneklerle

---

1. *Net Tanımlanmış Sınırlar*

Ortak kaynağın sınırlarının kendisi ve bu kaynaktan yararlanma hakkı olan birey ya da haneler net bir şekilde tanımlanmıştır.

2. *Uyum*

A. Kullanımdan elde edilen yararların bölüşümü ile kaynakların tedarik edilmesi sürecinde çıkan maliyetlerin bölüşümü kabaca orantılıdır.

B. Zaman, mekân, teknoloji ve/veya birim kaynakların miktarına kısıtlar getiren kullanım kuralları yerel koşullarla bağlantılandırılmıştır.

3. *Kolektif Seçim Düzenlemeleri*

İşleyiş kurallarından etkilenen bireylerin çoğu bu kuralların değişiminde söz sahibidir.

4. *Denetleme*

Ortak kaynakların durumunu ve kullanıcıların davranışlarını aktif olarak denetleyen gözetmenler kullanıcılara hesap vermekle yükümlüdür veya kullanıcıların bizzat kendileridir.

5. *Kademelendirilmiş Yaptırımlar*

İşleyiş kurallarını ihlal eden kullanıcılar, kullanıcıların geneline karşı sorumlu olan görevliler ya da her iki grup tarafından (ihlalin ciddiyeti ve içeriğine göre) yaptırıma tabi tutulurlar.

6. *Çatışma Çözüm Mekanizmaları*

Kullanıcılar ve görevlileri, kullanıcıların içinde ya da kullanıcılar ve görevliler arasındaki uyuşmazlıkları çözebilecekleri düşük maliyetli yerel mecralara hızlı bir biçimde erişebilirler.

7. *Örgütlenme Hakkının Asgari Ölçüde Tanınması*

Kullanıcıların kendi kurumlarını oluşturma hakları dış idari otoriteler tarafından engellenmez.

Daha büyük sistemlerin parçaları olan ortak kaynaklar için:

8. *İç içe geçmiş kuruluşlar*

Kullanım, tedarik, denetleme, icra, çatışma çözme ve yönetişim faaliyetleri iç içe geçmiş kuruluşların birçok katmanı tarafından organize edilir.

Ostrom'den (1990: 90) uyarlanmıştır.

Bu ilkeler katılımcıların kaynağın yapısı ve kullanıcılarına mutabık olunmuş kuralların fayda ve maliyetlerine dair algısını artırma işlevine sahiptir. 1. Tasarım ilkesi –kaynağın sınırlarının ve bu kaynaktan yararlanmaya hakkı olan kişilerin tanımlanması– kullanıcıların hak sahibi olmadığı halde kaynağı kullanmaya çalışanları net olarak tanımlayabilmesini ve bunlara karşı harekete geçebilmesini sağlar.

Tasarım İlkesi 2'nin iki kısmı bulunmakta. Bunlardan birincisi faydaları ve maliyetleri saptayan kurallar arasındaki uyumdur. Buradaki kritik nokta bu kuralların katılımcıların kendileri tarafından adil ve meşru kabul edilmesidir (McKean 1992). Pek çok bağlam için adil kurallar fayda ve maliyetlerin dağılımında göreceli olarak orantılı bir ilişki güden kurallardır. Örneğin, sulama sistemlerinde çiftçilere sahip oldukları toprak miktarına orantılı olarak su tahsis edilmesi, buna karşılık işletim ve bakım maliyetlerini karşılayacak görevlerin de yine toprağın miktarına orantılı olarak dağıtılması çiftçiler tarafından adil (tarımsal üretim açısından da etkili) bulunmaktadır. Bu tasarım ilkesinin ikinci kısmı ise iki tür kuralın da toprak türü, eğim, ürün deseni, su akışının yön değiştirme sayısı vb. gibi yerel koşullarla uyumlu olmasıdır.

Tasarım İlkesi 3 ise kaynağın düzgün işlev görmesini sağlayan işleyiş kurallarını değiştirmede kullanılacak kolektif seçim düzenlemeleriyle ilgilidir. Kullanıcıların çoğunluğunun bu kuralların değiştirilmesi sürecine müdahil olmaması, yeni durum ve bilgilere uyum sağlamaya dair bu çabalarda farklı kullanıcıların fayda ve maliyet algılarının tümüyle hesaba katılmadığı anlamına gelir. İçinde oldukları sistemin kendileri için maliyetinin faydalarından daha

yüksek olduğunu düşünmeye başlayan ve bu durumu değiştirmeye yönelik herhangi ciddi bir öneri getirmelerine engel olunan kullanıcıların fırsat buldukları anda kurallara uymamaya başlaması mümkündür. Bazı kullanıcıların sürekli olarak kuralları çiğnemesi durumunda başka kullanıcılar da onları takip edecektir. Bu durumda ya kurallara uyulmasını sağlama maliyetleri çok artacak ya da sistem çökecektir.

Başlangıçtaki anlaşmanın kabul görme oranı ne kadar yüksek olursa olsun (sistemin genel faydasının maliyetlerden daha yüksek olduğu algısında bile olsalar) her zaman bireyleri kuralları çiğnemeye iten koşullar mevcuttur. Eğer diğer herkes kurallara uyarken bir kişi uymamaya başlarsa, bu kişinin diğerlerinin zararına olacak çok yüksek getiriler elde etmesi mümkündür. Bu nedenle kurallara riayet denetlenmezse –Tasarım İlkesi 4– çok az sistem uzun süre hayatta kalabilir. Ancak, kullanılan yaptırımlar çok ağır cezalarla başlamak zorunda değildir. Bir yaptırımın en önemli tarafı, kuralı çiğnemenin cazibesine kapılmış olan kullanıcının yaptığı eylemin fark edildiğini ve cezalandırıldığını bilmesidir. Bu, her küçük kural ihlalini büyük bir suç olayına dönüştürmeye gerek kalmadan bütün kullanıcılara kuralları ihlal etmenin fark edileceğini ve cezalandırılacağını gösterir. Ancak, eğer yaptırımlar kademelendirilmiş ise (Tasarım İlkesi 5) tekrar tekrar kuralları ihlal eden ve *bunu* yaptığı fark edilen bir kullanıcı en nihayetinde kuralları çiğnemeyi hiç de çekici olmayan bir seçenek haline getirecek cezalarla karşı karşıya kalacaktır. Kuramsal çalışmalarda kuralların genellikle açık ve net olduğu varsayılır, ancak somut bağlamlarda bu nadiren böyledir. Kullanıma kısıtlama getiren veya bir tür katkı yapılmasını gerektiren kuralların nasıl yorumlanacağına dair uyuşmazlıklar yaşanması gayet olasıdır. Eğer bu uyuşmazlıklar düşük maliyetle ve belli bir düzen içinde çözülemezse kullanıcılar "diğerlerinin" kuralları kendi çıkarlarına göre yorumlamaları nedeniyle kurallara uyma eğilimlerini kaybedebilir (Tasarım İlkesi 6).

Tasarım İlkeleri 7 ve 8 özerkliğe dairdir. Bir grubun kendi kurumlarını oluşturma hakları ulusal, bölgesel ve yerel idareler tarafından tanındığında, kullanıcılar tarafından oluşturulan kuralların meşruluğu mahkemeler, idari kararlar ya da yasama süreçleri tara-

fından daha nadir sorgulanacaktır. Öte yandan, daha fazla katılımcısı olan daha büyük kaynaklar söz konusu olduğunda iç içe geçmiş irili ufaklı kuruluşlar ölçek ekonomileri içeren farklı problemleri çözebilirler. Gündelik olarak karşılaşılan problemlerin çoğu küçük ölçekli temel kurumlar kullanıma sokularak yüz yüze iletişimle çözülebilir. Küçük oluşumlarla bağlantılı olarak oynayacak meşru bir rolleri olan büyük oluşumlarda bir grubun başka bir grup üzerindeki dışsallıkları örgütlenmenin her seviyesini bir üstündeki katmanla iç içe konumlandırarak ele alınabilir.

Kuramsal Bilmeceler

Özörgütlenmeyi mümkün kılması en muhtemel değişkenlere ve başarılı ve uzun dönemli yönetişim düzenlemeleri tanımlayan tasarım prensiplerine dair bir mutabakatın var olmasına rağmen ortak kaynakların özyönetimi ile ilgili pek çok çözülmemiş teorik sorun halen mevcuttur. Bu bağlamda iki büyük kuramsal soru boyut ve heterojenlik ile ilintilidir.

BOYUT

Kendi kendini yöneten bir yapı kurma ve sürdürmeyle ilgili sorunlarla karşı karşıya olan bir grubun katılımcı sayısının nasıl bir etkisi olacağı net değildir. Mancur Olson'un (1965) erken dönem çalışmalarından hareketle pek çok kuramcı grup büyüklüğüyle kolektif eyleme dair sorunları çözebilme yetisi arasında genellikle negatif bir ilişki olduğunu iddia etmektedir (bkz. ayrıca Buchanan ve Tullock 1962). Tekrarlanan oyunların oyun kuramı bağlamındaki analizlerinden elde edilen birçok bulgu işbirliğine dayalı stratejilerin büyük gruplara kıyasla küçük gruplarda ortaya çıkma ve sürdürülmesinin daha muhtemel olduğunu göstermektedir (bu literatürün sentezi için bkz. Baland ve Platteau 1996). Pek çok özyönetimli sulama ve ormancılık kurumunu somut bağlamlarda incelemiş olan biliminsanlarının vardıkları sonuç da küçük grupların başarılı olma ihtimallerinin daha yüksek olduğudur (Barker ve diğ. 1984; Cernea 1989).

Diğer taraftan, Tang'in incelemiş olduğu çiftçi yönetimindeki 37 sulama sistemi nispeten küçüktür; kullanıcılarının sayısı 7 ile 300 arasında değişmektedir. Tang çalışmasında kullanıcı sayısı veya sulanabilen alan miktarı ile performansa dair değişkenler arasında istatistiksel bir ilişki bulamamıştır (1992: 68). Nepal'de sulama sistemlerinden oluşan ve arasında 475'e varan sayıda kullanıcısı olan sistemlerin de bulunduğu daha büyük bir grupla yaptığı çoklu regresyon analizleri sonucunda Lam, kullanıcı sayısı ya da sulama hizmetine dahil edilen toprakların büyüklüğü ile üç farklı performans değişkeni arasında kayda değer bir ilişki bulamamıştır (1998: 115). Ayrıca, orman kurumları üzerine yaptığı sistematik çalışmada Agrawal (1998) küçük ölçekli grupların orman kaynaklarını koruyacak denetleme faaliyetlerini gerçekleştirmekte orta ölçekli gruplar kadar başarılı olduklarına dair bir bulguya ulaşamamıştır.

Boyutun bu konu bağlamında belirleyici bir unsur olarak ele alınmasının getirdiği sorunlardan birisi bahsi geçen grubun boyutu artarken diğer değişkenlerin de değişmesidir (Chamberlain 1974; Hardin 1982). Grubun boyutu artsa da ortak kaynağa dair kamusal bir malın –örneğin yaptırım sisteminin– sağlanmasının maliyeti nispeten aynı kalıyorsa, katılımcı sayısının artması herkesin faydalandığı zenginliğin üretiminde kullanılabilecek ilave kaynak anlamına gelecektir (bkz. Isaac ve diğ. 1993). Marwell ve Oliver'ın (1993: 45) iddiasına göre eğer "bir mal tamamen birlikte arza dayalıysa, grubun boyutu bu malın arz edilmesi ihtimali üzerinde *pozitif* etkiye sahip olur". Öte yandan, eğer kullanımın eksilttiği bir kaynak üzerindeki çatışma seviyeleri ve makul bir bölüşüm kuralında hemfikir olmanın işlem maliyetleri açısından bakacak olursak grup boyutu özyönetim sistemlerinin sorunlarını pekâlâ ağırlaştırıyor olabilir. Boyutun farklı değişkenler üzerinde yarattığı etkiler arasında ödünleşimler (*trade-off*) olduğundan, grupların boyutlarıyla performansları arasında eğrisel (*curvilinear*) bir ilişki olduğu iddiası daha geçerli bir hipotez olacaktır.

HETEROJENLİK

Pek çok biliminsanı sadece çok küçük grupların kendilerini verimli bir şekilde örgütleyebileceği sonucuna varır, zira boyut ve türdeşlik (*homogeneity*) arasında doğrudan bir bağ olduğunu ve özyönetimi tetiklemek ve sürdürebilmek için de türdeşlik gerektiğini varsayarlar. Heterojenlik kavramı da son derece tartışılır bir kavramdır. En basitinden, gruplar kendi içlerinde kültürel müktesebatları, çıkarları, donanımları gibi boyutlar açısından ayrışmış olabilir (Baland ve Platteau 1996); bu ayrımların hepsi farklı şekillerde işlev görür.

Farklı kültürel müktesebatlardan gelen gruplar bir ortak kaynağın erişimini paylaştıklarında, özörgütlenmeye dayalı çözümlere başvurma ihtimalleri açısından anahtar nokta bu grupların kaynağın yapısı, otorite, kuralların yorumlanışı, güven ve karşılıklılık konularına dair fikirlerinin ne derece benzer veya farklı olduğudur. Başka bir deyişle, içinde bulundukları duruma dair ortak bir bakış açısı (KK2) paylaşmakta mıdırlar? Bir bölgeye yeni gelenler orada yerleşik bulunan grubun kurallarını öğrenip benimseyebilir; sahip oldukları kültürel farklar kaynağın yönetimine katılımlarını engellemeyebilir. Ancak, yeni yerleşimciler kuralların yorumlanması ve uygulanması konusunda çatışmalara yol açıyor ve bu yüzden yaptırım maliyetleri ciddi anlamda yükseliyor ise, özyönetimci bir yapının sürdürülebilmesi açısından çoğunlukla yıkıcıdırlar.

Kullanıcıların çıkarları birbirlerinden farklı olduğunda ortak kaynaklara yönelik özyönetimci bir çözüm geliştirmek özellikle zorlayıcı olabilir.

Ekonomik ve siyasi servetleri yüksek olan kullanıcıların çıkarları bu bakımlardan dezavantajlı olan kullanıcıların çıkarları ile uyuşabildiği gibi birçok açıdan ayrışıyor da olabilir. Güçlü olan kesimler, çıkarlarının diğerleriyle benzeştiği durumlarda ellerindeki kaynakları grubu örgütlemeye ve kurallar geliştirmeye aktararak başarılı bir örgütlenme ihtimalini artırabilirler. Önemli seviyede ekonomik ve siyasi servete sahip kişilerin bu tür bir amaçla bir koalisyon içinde yer almaları daha muhtemeldir ve bu sayede kurumsal değişikliklere dair kararlar üzerinde daha fazla söz hakları bulunur.

Mancur Olson (1965), ayrıcalıklı bir grubun kimi kesimlerin kamusal malların temini için örgütlenme (bir kolektivitenin örgütlenmesi gibi) maliyetlerini orantısız bir şekilde sırtlamasına neden olabilmesi ihtimalini uzun süre önce fark etmiştir. Öte yandan, daha varlıklı kişilerin belirli bir kaynağa dair iskonto oranları (KK3) ve kaynağın bu kişilerin gelirleri açısından önemi (KK1) düşükse örgütlenme sürecine fazla katkı yapmak istememeleri ve hatta kendi üretim faaliyetlerini kısıtlamalarına yol açabilecek mevcut örgütlenme çabalarını da engellemeleri mümkündür.

Geçinmek amacıyla balıkçılık yapan ve kıyı yataklarının idamesinden çıkarı olan yerel balıkçılar ile pek çok başka seçeneğe sahip ve balık yatağından sürdürülebilir ürün almaktansa kârlılığıyla ilgilenen endüstriyel balıkçıların bulunduğu bağlamların bir kısmında da bu sorun görülür. Yerel hayvancılar ile hayvanlarının başında bulunmayan sürü sahipleri arasındaki çatışmanın çözülmesinin de dünyanın pek çok yerinde oldukça zor olduğu görülmektedir.

Kullanıcıların farklı donanımları olması uç boyutlarda çatışmalara yola açabileceği gibi sürdürülebilir özyönetim çözümlerine düşük maliyetli ve pürüzsüzce geçiş yapılmasını da sağlayabilir. Johnson ve Libecap (1982) farklı balıkçıların yetenek ve bilgi seviyeleri arasındaki farkların sıklıkla avlanma kota miktarlarını nasıl tahsis edeceklerine dair bir anlaşmaya varmalarına engel olduğunu belirtir (bkz. ayrıca Scott 1993). Bu durumda donanım ve çıkarların heterojenliği çakışmaktadır. Güç ya da zenginlik açısından heterojenlik çıkar farklılıklarıyla ilintili olabilir de olmayabilir de. Yukarıda tartışıldığı gibi, varlıklı kimselerin daha az varlıklı olanlarla benzer çıkarlara sahip olduğu durumlarda, kullanıcıların çoğunun çıkarlarına hitap edecek kuralların inşası esnasında ortaya çıkacak maliyetlerin varlıklı kesim tarafından üstlenilmesi bahsi geçen gruba avantaj sağlar. Kullanıcılar heterojenliğin getirdiği sorunlarla baş edebilecek etkili kurumlar da inşa edebilirler. Servet açısından ciddi ölçüde ayrışan kullanıcılar, görev ve sorumlulukların bölüşümünde kullandıkları kuralları getirilerin bölüşümünde de kullandıkları durumlarda (Tasarım İlkesi 2A), bahsi geçen kuralları kabul ve takip etmeye eğilimli olurlar.

Pek çok farklı değişken açısından ayrışan gruplarda bile bir koa-

lisyonun en azından asgari bir kazanımı olan küçük bir alt kümesi bile kıymetli fakat tehlike altında olan bir kaynağa bağımlı ise (KK1), durumları hakkında ortak bir anlayışa sahip ise (KK2), düşük bir iskonto oranları var ise (KK3), birbirlerine güveniyorlarsa (KK4) ve de kurallarını kendileri oluşturacak özerkliğe sahip iseler (KK5), kendi kaynaklarını kendilerinin yönetmelerinin beklenen faydalarının beklenen maliyetlerini aştığı sonucuna varacakları muhtemeldir. Kabul edilen kuralların fayda ve zararların adil bölüşümünü sağlayıp sağlamadığıysa hem kullanılan kolektif seçim kuralına hem de topluluk içerisinde mevcut heterojenliğe bağlıdır. Ne boyut ne de heterojenliğin özyönetim girişimlerinin örgütlenme ve sürdürülebilirlik ihtimali üzerinde tek tip bir etkisi yoktur. Bunların etkileri hakkında devam eden tartışmalar yanlış değişkenlere odaklanmaktadır. Boyut ya da herhangi bir heterojenlik boyutunu kendi başına ele almak yerine bunların ortak anlaşmaları oluşturan ve sürdüren kimselerin yaptıkları fayda-zarar hesaplarını şekillendirirken diğer değişkenlerle nasıl etkileşim içine girdiklerini ele almak daha önemlidir. Bu bağlamda bu değişkenlerin bilgi üretim ve dağıtımına dair maliyetler üzerindeki etkileri (Scott 1993) özellikle önemlidir.

Sonuç

Burada kendileri ve başkaları için aşırı dışsallıklar yaratma kapanına hapsolmuş kullanıcıları bu durumdan çıkarmak için dış otoritelerin yeni kurallar dayatmasını gerekli gören geleneksel ortak kaynaklar kuramının aslında daha genel bir kuramsal yapının özel bir vakası olduğu gösterilmiştir. Kullanıcıların mevcut kurumları yeniden düzenleyebilmesi için bunun karşılığında bekledikleri getirinin kısa ve uzun vadede karşılaşacaklarını bekledikleri maliyetlerden daha fazla olduğunu düşünüyor olmaları gerekir. Kullanıcıların birbirleriyle iletişim kuramadıkları ve kendi çabalarıyla veya içinde konumlandıkları makro-kurumsal sistemin yardımıyla güven ilişkileri kuramadıkları durumlarda, eski kuramın tahminlerinin ampirik açıdan desteklendiği durumların görülmesi mümkündür. Okyanus balık yatakları, stratosfer ve diğer küresel müşterekler bu ampirik

atıfların en yakın örnekleridir. Eğer kullanıcılar yüz yüze müzakere imkânlarına ve kendi kurallarını değiştirme özerkliğine sahipseler kendilerini örgütleme yoluna da gidebilirler. Bu yolu takip edip etmeyecekleri ise kaynak sisteminin ve kullanıcıların kendisinin özelliklerine (ki bunlar beklenen fayda ve maliyetleri şekillendirmektedir) bağlıdır. Özyönetim girişimlerinin uzun vadede başarılı kalma ihtimali ise tasarladıkları kurumların dirençli, uzun ömürlü özyönetim sistemlerinin altında yatan tasarım ilkeleriyle ne derece tutarlı olduğuyla ilgilidir. Ortak kaynaklar kuramı son yarım yüzyılda ciddi biçimde ilerlemiştir, ancak bu kuramın önünde çözülmeyi bekleyen birçok bilmece bulunmaktadır.

Bu sorulara ilgi duyan araştırmacılar belli bir somut bağlamda var olan karmaşık etkileşimlerin anlaşılmasını sağlayacak vaka çalışmaları yapmaya devam etmelidir. Bir sahadaki gelişmeleri uzun bir süreç boyunca takip eden çalışmalar ile başarısız olmuş değişim girişimlerini inceleyen çalışmalar özellikle önemlidir. Daha fazla deneysel araştırma yapılması bize ayrıca nispeten basit bir bağlamda bir değişkenin diğer değişkenleri sabit tuttuğumuzda ne etki yarattığını gözlemleme imkânı verir. Öte yandan farklı değişkenlerin göreli önemlerini kavrayabilmek için daha geniş örneklemlerle yapılan daha çok çalışmaya ihtiyaç duymaktayız. Sistematik olarak daha başarılı özyönetim sistemleriyle ilintili değişkenlerin tespiti için daha sağlam bir ampirik temelin oluşturulması kuram geliştirme ve politika analizi için önemlidir. Bu açıdan en önemli olan, bu sistemlerin dinamiklerini anlamamızı mümkün kılacak belli bir süre içine yayılmış çalışmalardır.

Politika oluşturan yapılar halihazırda edinilmiş bulguları alıp bunlardan derhal faydalanabilirler. Bunlar arasında sistematik olarak karşılaşılan bulgulardan birisi kullanıcılara özörgütlenme ve kendi kurallarının en azından bir kısmını kendileri oluşturma konusunda sorumluluk alma yetkisi veren makro-seviyede destekleyici bir kanuni yapının varlığıdır. Dolayısıyla var olan bulgular bu örgütlenmeleri teşvik edecek yasal yapıların geliştirilmesine gerekçe sunmaktadır. Kullanıcıların kendi kendilerine örgütlenebileceği belli yerel birimlerin yanı sıra, karar makamlarının hem kaynağın hem de kullanıcıların performansını izleyen ve kullanıcıların erişebile-

ceği isabetli bilgiyi toparlayarak kullanıcıların bilgi seviyesini artıran büyük ölçekli organların oluşturması önemlidir. Öte yandan, mahkemelere ve başka uyuşmazlık çözüm mekanizmalarına düşük maliyetle erişebilmek sistemi sarsan çatışmaların daha erken ve herkes için daha düşük maliyetle çözülmesini sağlar. Son olarak, kullanıcıların yerel kaynaklardan daha fazla fayda edinmesini sağlayan programların geliştirilmesi bunlara dair fayda-zarar hesaplamalarını değiştirecek ve özyönetim ihtimallerini artıracaktır.

Kaynağın kullanıcılarının da önünde yatan bir zorluk bulunmakta. Başarı ve başarısızlıklara dair bilgilerini birbirleriyle paylaşabilecekleri bir birliktelik kurmaları gerekir. Yerel kaynakların sürdürülebilir bir biçimde kullanılmasından elde edilecek getirileri artırma yollarını araştırmaları gerekir. Kullanıcıların kaynağa dair düzenlemelerin seçilmesi sürecine dahil edilerek bu kuralların meşruluğunun artırılması ve bu sayede denetim ve yaptırım maliyetlerinin düşürülmesi de elzemdir. Ve bunların her ikisini de yapabilmek için yerel koşullara uygun yaratıcı çözümlere ulaşabilmek amacıyla tarafların kültürel donanımlarına ve yerel kaynaklar hakkındaki bilgilerine başvurmak hayati önem taşır.

Yani, hepimize yapılması gereken çok iş düşmektedir.

İlk Birikim, Mülksüzleştirerek Birikim ve "Ekonomi-dışı" Araçlarla Birikim

Jim Glassman[1]

Giriş

David Harvey'nin Marx'ın "ilk birikim" mefhumunu –"mülksüzleştirerek birikim" (2004) adıyla– uyarlaması ve yeniden kullanıma sokması, coğrafyacılar ve başka kesimler arasında bu kavrama duyulan ilginin yeniden canlanmasını sağladı (örn. RETORT 2005; Wolford 2005; Buck 2006; Hart 2006; Sneddon 2006). Harvey'nin kavrama yeni detaylar kattığı hesaba katılsa bile bu ilginin tekrar canlanması şaşırtıcı görünebilir, zira ilk birikim ve temelindeki proleterleşme süreci, zaten uzun süredir kalkınma çalışmalarının merkezinde yer almaktaydı. Ancak, Harvey'nin tartışmasına yenilik katan asıl unsur, bu kavramın kalkınma çalışmalarında süregelen kullanımından farklı olarak, Harvey ve arkadaşları tarafından Kuzey yarım küredeki kapitalist ülkelerde yaşanan süreçleri tanımlamak için kullanılmasıdır.

1. Peter Bell, Noel Castree, Tyrell Haberkorn, James McCarthy, Chris Sneddon, Joel Wainwright, Richard Walker ve isimleri saklı iki hakeme yorumları ve eleştirileri için teşekkür ederim. Bu çalışmanın taslakları Temmuz 2003'te Tayland'daki Chiang Mai şehrinde gerçekleşen "Müşterekler Siyaseti" konferansı ve Uluslararası Ortak Mülkiyet Çalışmaları Birliği'nin (International Association for the Study of Common Property) Meksika Oaxaca'da Ağustos 2004'te düzenlediği konferans sırasında sunulmuştur. Bu konferansların katılımcılarına da geri dönüşleri için teşekkür etmek istiyorum.

İlk birikim kavramının, Marx'ın incelediklerinden farklı bağlamlara uyarlanması çeşitli kuramsal ve pratik sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Bunlara sadece Harvey değil, ilk birikimin güncel bağlamları konusunda daha önce yapılan çalışmalar da dikkat çektiği için bu sorunların hepsine değinmek amacında değilim. Daha ziyade, dar bir kapsama odaklanarak ilk birikimin farklı yorumlarına eşlik eden politik içerimler ve özellikle de bu içerimlerin mekânsallığı üzerinde duracağım. Ki bu politik içerimler de ilk birikimin coğrafyası ve siyaseti ile ilgilenen akademisyenler için farklı araştırma gündemleri ifade edecektir.

Makalenin bir sonraki bölümünde, teorik yönelimi Marksist olmayanlar da dahil olmak üzere coğrafyacılar ve diğer sosyal bilimcilerin ilk birikimle ilgili Marksizmde var olan tarihsel tartışmaya neden ilgi göstermesi gerektiğine kısaca değineceğim. Üçüncü bölümde, Marx'ın ilk birikime dair temel savlarının üzerinden geçeceğim ve özellikle de Marx'ın bu incelemesinden çıkardığı politik sonuçlardan bahsedeceğim. Dördüncü bölümde, ilk birikimin farklı okumalarını 20. yüzyılın Marksist ve neo-Marksist analizcileri arasındaki stratejik politik farklılıklarının özü olarak yorumlayacağım. Bu açıdan özellikle Marx'ın politik analizine en yakın duran küresel Kuzey'deki Marksistler ile küresel Güney'de proleterleşme ve politik mücadele konusunda farklı yorumlar getiren neo-Marksistler arasındaki ayrıma vurgu yapacağım. Soğuk savaş sonrası, postkolonyal ve neoliberal küreselleşme coğrafyalarının hem Marksistler'in hem de neo-Marksistler'in karşısına çıkardığı politik engellerden de bahsedeceğim. Beşinci bölümde, ilk birikimi devam eden bir olgu olarak görenlerin, bu olguyu nasıl kuramlaştırdığını anlatacağım. Altıncı bölümde, coğrafyacılar tarafından yapılan güncel çalışmalarda ilk birikim kavramının üç uygulamasını gözden geçireceğim ve güncel neoliberal küreselleşmeyi ve buna karşı oluşan politik mücadeleleri anlamak konusunda bu üç çalışmanın genel içerimlerini anlatacağım. Son olarak, günümüz eylemcileri ve entelektüellerinin, güncel ve devam eden ilk birikim süreçlerinin geniş içerimleri ciddiye alındığında ortaya çıkan sosyo-mekânsal karmaşa içinde nasıl bir yol izlediklerini anlatacağım.

Başlangıç: Uzun Süredir Devam Eden Marksist Tartışmanın Günümüzdeki Geçerliliği

İlk birikime duyulan ilginin canlanmasının sebepleri bu kavramla ilgilenen coğrafyacılar için aşikâr olabilir, ancak Marksizm içinde bir asırdır süregelen bu tartışmanın politik ve teorik konumlarından bağımsız olarak geniş bir akademisyen kitlesi için neden önemli olduğunu anlatmakta fayda var. Bana göre bunun en azından iki sebebi olabilir.

Öncelikle, ilk birikim konusundaki hem eski hem de yeni tartışmalar günümüz dünyasındaki değişimleri anlamak açısından oldukça çarpıcı meselelere doğrudan değiniyor. Örneğin, tarım üreticilerinin kırsal alandan sürülmesi ve kaynaklar üzerinde daha özelleştirilmiş denetimin artırılması ilk birikimin temelinde yer alır. Bunlar günümüzde hâlâ önemini koruyan, düpedüz milyarlarca insanı etkileyen çok önemli süreçlerdir. Bu nedenle bu süreçleri anlamaya yönelik bütün tartışmalar, hatta tartışmayı çerçeveleyen teorik bakış açısıyla hemfikir olmayanların katkıları bile değerlidir. Marksist analizler betimleyici açıklama yapmakla kalmayıp ilk birikim hakkında teorik yorumlar ortaya koyarlar, ki bence, bu durum Marksist analizin zayıf değil, güçlü yönüne işaret ediyor. Ancak, Marksist tartışmalar kapsamında ilk birikimle ilgili yapılan teorik yorumlara katılmayanlar bile, küresel kapitalist kalkınmanın ayrılmaz bir parçası olan değişimleri anlamaya katkı sağlayacak argümanlar üretebilir.

İkinci ve daha çok küresel Kuzey özelinde yapılmış ilk birikim tartışmalarına özel olarak, özellikle feminist teori, politik ekoloji ve post-Marksizm kapsamında coğrafya alanında yürütülen güncel çalışmaların birçoğu kapitalist toplumların –ve hatta "kapitalist" ekonomik süreçlerin– karmaşıklığına ve heterojenliğine değiniyor. Karmaşıklığı toplumsal teoriye kapitalist toplumların karmaşıklığının hakkını verecek şekilde dahil etme çabalarının hepsine değinmek bu makalenin kapsamını aşar. Ancak, ilk birikim etrafında süregelen tartışmalar, her zaman yeterli denebilecek bir şekilde ele alınamamış olsa da bu meselenin Marksist teori için uzun zamandır önemli

olduğunu gösteriyor. Benim iddiam, ilk birikime (ve hatta başka konulara) dair ortodoks olmayan, neo-Marksist tartışmaların, epistemolojik ve ontolojik açıdan aynı konumda olmamalarına rağmen, güncel özcülük karşıtı söylemin pek çok özelliğinin önbelirtilerini gösterdiğidir. Ortodoks olmayan yaklaşımlar ve neo-Marksist yaklaşımlar ile "post-" önekli, özcülük-karşıtı yaklaşımlar arasındaki teorik farklılıkların hangi tarafa yarar sağladığı burada ilgilendiğim meselenin dışında. Ancak, ekonomi, sınıf ve benzeri olguların özcülük-karşıtı incelenmesini savunanların 20. yüzyıl Marksizmi bağlamında yürütülen zengin ve çoğunlukla görmezden gelinen tartışmalardan faydalanacaklarını düşünüyorum. Burada ilk olarak tam da bu tartışmalara yöneleceğim.

Marx'a Göre İlk Birikim

Belli açılardan değerlendirince Marx'ın ilk birikim sorununu ele almakta geç kaldığı söylenebilir. Marx kapitalist toplumda metaların ve artı değerin üretilmesini sağlayan emek sürecini, yani "geniş yeniden üretim" sürecini çözümlediği yüzlerce sayfadan sonra *Kapital Cilt 1*'in sonunda, kapitalist birikimin ilk sürecini mümkün kılan artığın kökenine geri döner: "ilk birikim denilen" şeye. Daha önce metanın analizinde yaptığı gibi, Marx bu olguyu toplumsal ilişkilerin dönüşümü olarak inceler. Marx'a göre ilk birikim, her şeyden önce, "toplumsal geçim ve üretim araçlarını sermayeye" ve "dolaysız üreticileri ücretli işçilere dönüştüren", "üreticiyi üretim araçlardan ayıran tarihsel süreç"tir (2011: 687). Bu ayırmanın farklı araçları vardı: bunların arasında "bireysel şiddet eylemleri" ve nihayetinde "parlamento aracılığıyla yapılan yağma", yani "halkın işlediği toprakların toprak sahiplerine özel mülkiyet olarak verilmesini sağlayan" Müştereklerin Çitlenme Yasaları yoluyla ortak mülkiyete "zorla el koyma" da yer almaktaydı (2011: 696). Bunlar, "devlet topraklarının yağma edilmesi" süreciyle iç içe gelişerek İngiltere'de büyük ticari çiftliklerin oluşmasına ve "kır halkının sanayi proletaryası haline gelmek üzere 'serbest kalmasına'" (2011: 696-97) sebep oldu. Kendi kendine yeten İngiliz çiftçisinin mülksüzleştirilmesiyle birlikte, "kırlarda tarım faaliyetinin yanı sıra yürütülen yan imalat faa-

liyetlerinin de yok olması ve imalatın tarımdan kopup ayrılması süreçleri" gerçekleşti (2011: 716). Başka bir bağlamda Marx ironik bir edayla "Amerika kıtalarında altın ve gümüş madenlerinin keşfi, yerli halkın kökünün kazınması, köleleştirilmesi ve madenlerin bunların mezarı haline getirilmesi, Doğu Hint Adalarının fethine ve yağmalanmasına başlanması, Afrika'nın, siyah derililerin ticari amaçlarla avlandığı alana çevrilmesi, kapitalist üretim döneminin şafağının işaretleriydi" (2011: 718) der. Şiddet yoluyla gaspın bu çeşitli biçimleri sayesinde kapitalizm, "tepeden tırnağa kana ve pisliğe bulanmış olarak" (2011: 727) doğmuş ve fakat "çok sayıda insanın cüce mülklerini az sayıda insanın dev mülkü halinde bir araya getirme"yi (2011: 728) başarmıştır.

Marx'ın ilk birikim tartışması her zaman hem ironik hem de diyalektiktir: sermayenin elitlerin tutumluluğu sayesinde yaratıldığını iddia eden burjuva söylemini yapısökümüne uğratırken ironiktir; bu şiddet içeren mülksüzleştirme sürecinin insanlığın olanaklarını geliştirmek açısından zorunlu olduğunu cömertçe teslim ederken diyalektiktir. Hindistan hakkında *New York Herald*'da yayımlanan notunda, Marx (1997) kapitalist retoriğin insan hakları ve eşitlik konusundaki iki yüzlülüğünü kabul ve ifşa eder; ancak, kapitalizmin tetiklediği süreçlerin bu iki yüzlülüğe rağmen geçmişe romantizmle bakmaya mahal bırakmayan yeni olanaklar sağladığını da ısrarla belirtir. Kapitalizmin yerine geçtiği ortak mülkiyet rejimi, köylü üretimi ve zanaatkâr emek "üretim araçlarının yoğunlaşmasını olduğu kadar, elbirliğini, yani aynı üretim süreci içerisindeki işbölümünü, doğa güçlerinin toplum tarafından kontrol altına alınmasını ve bunlardan üretken amaçlarla yararlanılmasını ve toplumsal üretici güçlerin serbestçe gelişmesini de dışlar". Bu yüzden de söz konusu biçimler "'evrensel bir vasatlık'" (2011: 728) fermanıdır. Buna karşılık kapitalizm ise, Marx'ın *Grundrisse*'de (1999) ortaya koyduğu gibi, doğanın bilimsel denetimine dayanan ilk toplumu yaratır –ki böylece doğaya bir "put gibi tapınmanın" sonunu getirir– ve hem yeni ortaya çıkan üretim kabiliyetlerinin hem de "artan ihtiyaçların" sistematik olarak gelişmesini sağlar. Sonuç olarak, Marx'a göre ilk birikim, mide bulandırıcı şiddetine ve iki yüzlülüğüne rağmen insanlığın tam anlamıyla gelişmesi yolunda gerekli bir adımdır.

Marx'ın tarihsel "ilerici" bakışı kapsamında ilk birikim sürecinin, proleterleşme, mülkiyet ilişkilerinde değişimler, sermayenin sağlamlaştırılması ve bunların bir yan ürünü olarak insan-çevre ilişkisinin dönüşümü de dahil birçok boyutu vardır. İlk birikimin bu çok boyutlu niteliğine değinmiş olsa da Marx'ın tartışması büyük ölçüde proleterleşmeye odaklanmıştır; zira Marx en çok en devrimci öznelerin oluşmasıyla ve mücadele ettikleri temel sorunlar ile ilgilenmektedir. Marx'a göre bu özneler kentli-sanayi işçileridir ve ana mücadeleleri –fabrika ücretleri, çalışma koşulları ve üretim süreci üzerinde denetim gibi alanlar üzerinden– genişletilmiş yeniden üretim ile ilgilidir. Bu stratejik siyasal bakış açısı, tarihsel önemi dile getirilirken bile ilk birikim mefhumunu bir teorik arka plan olmaya iter.

Bu çerçeveyi pekiştirecek şekilde, ilk birikim Marx'ın çalışmalarında kimi zaman belirli (ve fakat oldukça uzun sürebilen) bir döneme özgü bir süreç olarak karşımıza çıkar – ki bu süreç Marx'ın yazdığı dönemde İngiltere'de büyük ölçüde nihayete ermiş, ancak sömürgelerde halen devam ediyor durumdaydı. Bahsi geçen bu yazılarında Marx, eninde sonunda her yerde ilk birikimin yerini daha normalleşmiş bir geniş yeniden üretim sürecinin alacağına kani görünür. Geniş yeniden üretimde üreticinin geçim araçlarından çoktan ayrılmış olmasıyla, zor kullanmak ve alenen gasp yöntem olarak önemini yitirerek geri plana düşer ve bunların yerini "kapitalistin işçi üzerindeki kesin egemenliğini tamam[layan]" "iktisadi ilişkilerin donuk baskısı" (2011: 707) alır. Marx ve Engels'in *Komünist Manifesto*'da ortaya koydukları üzere "ulusal bölünmeler ve halklar arasındaki karşıtlıklar burjuvazinin gelişmesiyle birlikte, ticaret özgürlüğüyle, dünya pazarıyla, sınai üretimin ve ona uygun düşen yaşam koşullarının tekbiçimliliğiyle birlikte esasen her geçen gün biraz daha yok oluyor" (2008: 38).

Marx'ın ilk birikim sürecine yaklaşımının "tarihsel aşama" temelinde şekillenmesi, devrimci toplumsal mücadelenin doğal faillerinin kapitalizmin geleceğinin temsilcileri, yani en "gelişmiş" ülkelerin sanayi işçi sınıfları olduğuna dair politik çıkarım ile doğrudan bağlantılıdır (Marx 1997; Marx ve Engels 2008). Sermaye karşıtı diğer mücadeleler, özellikle de ilk birikim yoluyla mülksüzleş-

tirilmiş grupların mücadeleleri, kapitalizm sonrası belli tipte bir dünya için kapitalizmin yarattığı imkânlar yerine kapitalizmin öncesini önemsedikleri ölçüde anakroniktir. Bu, ne üzerine düşünülmemiş peşin bir hükümdür, ne de yalnızca Marx'ın kapitalist gelişmenin yarattığı bahsi geçen maddi, entelektüel ve toplumsal olanakların gerçekleşmesi arzusuna bağlanabilir. Bu, belirli bir coğrafyaya has bir görüştür. Marx'ın (1977a), Avrupalı köylülerin tipik siyasi bilincine karşı olumsuz tavrı meşhurdu: hayatının daha sonraki dönemlerinde Rus popülizmini önemsemeye hevesli olmasına rağmen, mekânsal olarak dağınık bağımsız üreticilerin ilerici, birleşmiş, sınıf bilinci olan, politik bir proje geliştirebilme ihtimaline genel olarak şüpheyle yaklaşıyordu. Fransız köylülerine yaptığı iğneleyici atıfta söylediği gibi, bu köylüler ancak "patates dolu bir çuvalın bir çuval patates meydana getirmesi gibi" bir grup oluşturabildiklerini belirtir (1976: 132). Buna karşın Marx'a göre kentli sanayi işçilerinin hem kozmopolitlikleri ve ihtiyaçlarının çok yönlü gelişmesinden, hem de fiziksel olarak birbirlerine yakın olmalarından dolayı arz ettikleri politik olanaklar vardır. İlk birikimin bir sonucu olarak birçok işçinin tek bir bölgede kümelenmiş olması, iletişim ve örgütlenmeyi kolaylaştırır (Marx ve Engels 2008).

Marx zaman zaman –ki bu da şaşırtıcı bir şeydir– kentli proletaryanın siyasi mücadelesinin bu gelişimini *ulusal* kavramlarla ifade eder. *Komünist Manifesto*'da Engels ile birlikte ifade ettikleri gibi söyleyecek olursak, "hiç kuşkusuz her ülkenin proletaryası önce kendi burjuvazisiyle hesaplaşmak zorundadır" (2008: 31). Öte yandan Marx'ın görüşleri başından beri, bu ulusal işçi sınıfı örgütlenmelerinin işbirliğini bekleyip desteklemesi bağlamında *enter*nasyonalisttir. Ancak, bu enternasyonalizmin şekli 19. yüzyıl sanayi kapitalizminin geliştiği coğrafya ile sınırlıydı: söz konusu olan esasen ilk birikim süreci yoluyla çoktan proleterleşmiş olan Avrupalı işçilerin uluslararasılığı idi. Avrupa Solu dünyanın geri kalanındaki henüz tam proleterleşmemiş işçileri ya beklemeye almıştı ya da milliyetçi hareketlere emanet etmişti. Marx'ın Hindistan'la ilgili yazdıklarında dediği gibi, "Hindistanlılar, Büyük Britanya'da egemen sınıfların yerini sanayi proletaryasının kendisi alana dek, ya da Hintlilerin kendileri İngiliz boyunduruğunu tümüyle kıracak denli güç-

lenene kadar, kendi aralarına İngiliz burjuvazisi tarafından ekilmiş yeni toplumun öğelerinin meyvelerini toplayamayacaklardır" (Marx 1997: 91).

Neo-Marksistler'e Göre İlk Birikim

20. yüzyılın çoğu boyunca, Marksizm ve toplumsal sol hareketler içindeki ilk birikim tartışmalarının, tıpkı kapitalizmin gelişimi tamamlanmadan sosyalist bir devrim olup olamayacağı tartışmaları gibi, esasen radikal toplumsal değişimin olası özneleriyle ilgili olduğu açıktır. Bu tartışmaları tekrarlamadan, hem Avrupa Solu'nun Avrupalı işçilerin Birinci Dünya Savaşı'na gönüllü olarak katılmasından dolayı uğradığı hayal kırıklığını, hem de reform veya devrimci değişimin özneleri olarak köylüleri destekleyen Zapatista ve Maoist hareketlerin getirdiği yeniliği anımsamakta fayda var (Tutino 1986; Meisner 1999). 20. yüzyılın ilk yarısı boyunca meydana gelen bu ve benzeri gelişmeler radikal toplumsal hareketlerin odağını Kuzey yarım küredeki sanayi işçilerinden Güney yarımküredeki daha heterojen –halkçı-ulusal– toplumsal hareketlere kaydırmış (Stavrianos 1981) ve dahası Komünist Parti'yi sömürgelerdeki mücadelelerin önemini tekrar düşünmeye zorlamıştır (de Janvry 1981: 11-12).

İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden sonraki erken dönemde, yirminci yüzyılın başlarında devrimci değişimin özneleri üzerinden yaşanan bu pratik-siyasi çekişmelerin içerimlerini özetleyen bir dizi neo-Marksist görüş öne çıktı. İngilizce sosyal bilimler yazını içinden sıklıkla alıntılananlar arasında Paul Baran'ın büyümenin siyasal iktisadı üzerine yazdığı önemli metin (1957), Andre Gunder Frank'ın radikal bağımlılık savları (1967; 1979), Immanuel Wallerstein'in geliştirdiği dünya sistemleri yaklaşımı (1974; 1979), Samir Amin'in küresel birikim ile ilgili yazıları (1974; 1976; 1977) ve "üretim biçimlerinin eklemlenmesi" üzerine yapılan tartışmaların gelişmesi (örn. Foster-Carter 1978; Wolpe 1980) yer alıyor. Çoğu neo-Marksist görüşün merkezinde yer alan ve fakat aşırı şekilsel ve şematik tartışmalar sırasında genellikle gözden kaçırılan ortak nokta şuydu: merkez ülkelerde devrim henüz gerçekleşmediği ve çevre ülkelerin

çoğunda da kapitalizm "tam" olarak gelişmediği için, hem çevre ülkelerde kapitalizmin nasıl işlediğini hem de buralarda toplumsal değişimin nasıl gerçekleşeceğini anlayabilmek adına çeşitli karmaşık sınıf gruplarının etkileşimlerini incelemek gereklidir.

Bu tür neo-Marksist yaklaşımlarda, Marx'ın bazı bağlamlarda bu (kapitalist) dünyadan gidici diye tanımladığı "cüce mülk" sahipleri klasik Marksizmden farklı bir siyasi anlam taşır. Bu gruplar modern-öncesinin can çekişen temsilcileri olmaktansa (Marx ve Engels 2008) pekâlâ ilerici koalisyonların parçalarını oluşturabilirler. Gerçi hangi köylü topluluklarının ilerici davaları desteklemesinin beklenebileceği, muhtelif esnaf gruplarının "vatansever" ulusal davayı desteklemesinin beklenip beklenemeyeceği gibi tartışmalara her daim oldukça zaman ve enerji harcanmıştır (bkz. örneğin Sunkel 1973; Spence 1990: 372-76). Günümüzün "yeni toplumsal hareketler" yaklaşımları da, birçok açıdan kendi kendine yeten üreticiler ile küçük toprak sahiplerini, Marx'ın da zaman zaman tanımladığı gibi, geçmişin ölü ağırlığının temsilcileri olarak değil, olası ilerici toplumsal özneler olarak gören bu geleneğin mirasçılarıdır. Bu nedenle süregelen ilk birikim süreçlerine dair "yeni toplumsal hareket"in ürettiği yanıtlarla ilgili tartışmalar o uzun neo-Marksist kuramsallaştırma ve halkçı mücadele geleneği ile uyuşmaktadır.

Devrimci değişimin failleri hakkında Marksistler ve neo-Marksistler arasında devam eden tartışmalarla bağlantılı temel konu ampirik, demografik bir soru olageldi. Son 150 yılda, Marx'ın öngördüğü gibi doğrudan üreticinin tamamen ve nihai olarak mülksüzleştirilmesi hiçbir zaman tam olarak gerçekleşmedi ve kapitalizm karşıtı siyasi mücadeleler kuzey yarımküredeki sanayi işçisini korumakla olduğu kadar –özellikle de Güney yarımküredeki– köylüleri ve zanaatkârları korumakla ilgiliydi. Bugün şu soruyu sormak mümkündür: böylesi uzun bir ilk birikim süreci nihayet sona yaklaşıyor ve Marx'ın öngördüğü mücadele biçimlerini mümkün kılacak tam küreselleşmiş kapitalist gelişimin son aşaması olan yeni bir çağı açıyor mu? Fakat, aşağıda tartışılacak nedenlerden ötürü, küçük ya da ortak mülkiyetin tamamen ve nihai olarak gaspının yakın zamanda gerçekleşeceği beklentisinin güçlü bir gerekçesi bulunmuyor.

1970'lerde ilk birikim ile ilgili yapılan tartışmaların tam da bu

noktayı ortaya koyan bir yorumu "koruma-bozma" diyalektiğine odaklanıyordu. Bizzat Marx "imalat, ulusal üretime ancak pek yavaş bir biçimde egemen olmuş ve asıl dayanağı her zaman kentlerdeki zanaatlar ile taşrada tarımsal faaliyetlerin yanı sıra bir yan faaliyet olarak yürütülen ev sanayisi olmuştur" (2011: 716) tespitini yapar. Dolayısıyla, kapitalist gelişim bunlardan bir veya diğerini "bazı iş kollarında ve bazı belli noktalarda bir biçimde yıkıp yok etmişse de, hammaddelerin işlenmesi ve hazır hale getirilmesi için buna belli bir ölçüde ihtiyaç duyması nedeniyle, birtakım başka yer ve noktalarda bunun tekrar ortaya çıkmasına sebep olmuştur" (*a.g.y.*). Rosa Luxemburg bu düşünceyi ilk birikimin sürekli olması gerektiğini savunarak geliştirir ve kapitalizmin Marx'ın tespit ettiği kriz eğilimlerinin dengelenmesinin, hammadde gaspı ve artı değerin yeniden yatırımı için kapitalist olmayan bölgelerin devamlı fethedilmesini zorunlu kıldığını belirtir (Luxemburg 1951; krş. Bradby 1975). Luxemburg'un tezleri tartışılmış ve birçok ortodoks Marksist için geçerlilikleri büyük ölçüde sarsılmışsa da (Brewer 1990), daha sonra emperyalizm üzerine çalışan araştırmacılar daha ılımlı öneriler geliştirmiştir. Amin (1976; 1977) meseleyi şöyle açıklar: kapitalist birikimin sürdürülebilmesi için emperyalizm ve kapitalist olmayan bölgelerin fethi teknik olarak zorunlu olmayabilir; ancak, emperyal seçenek mevcuttu ve küresel Kuzey'deki kapitalistler küresel ekonominin merkezinde kapitalist gelişim için olumlu, çevre bölgelerde ise olumsuz sonuçları olan bu seçeneği değerlendirdi.

1970'lerde Marksist ve neo-Marksist yazarlar bu tartışmaları ayrıntılandırarak ve belli durumlarda kapitalistlerin işgücünün tamamen proleterleşmesini engellemeyi tercih ettiğini –hatta bundan yarar sağladıklarını– zira bu sayede emeğin toplumsal yeniden üretim maliyetlerinin tamamının kapitalistler tarafından yüklenilmesinin önüne geçildiğinden söz ettiler (Wallerstein 1979: 147-48; 2000: 247, 350). Hatta Wallerstein, bu Neo-Marksist savın bir varyantını özetleyerek dünya genelinde proleterleşmiş işgücü oranının her zaman gayet düşük kaldığını ve bu yüzden kapitalizmin, proleterleşmiş emeğin üretimine olduğu kadar *proleterleşmemiş* ve *yarı-proleterleşmiş* emeğin sürdürülmesine de dayandığını belirtir (1979: 275-78; 2000: 142-43, 240, 363).

Bu tamamlanmamış proleterleşme süreci dikkate alındığında, neo-Marksistler'e göre herhangi bir devrimci öznenin tesisi için uygun tarihsel konjonktürün oluşması gerekebilir; ancak, kapitalizmin tam geliştiği afaki bir aşamayı beklemek gerekmez; Marksistler'e göre ise küresel Güney'deki en olası devrimci özne, eşitsiz ve halen tamamlanmamış kapitalist gelişim sebebiyle halen oluşma aşamasındadırlar. Bu tartışma günümüze kadar, neo-Marksistler'in Marksistler'i devrimci özne kavramı konusunda fazlasıyla dar görüşlü ve doktriner olmakla, Marksistler'in ise neo-Marksistler'i devrimci özne ve toplumsal proje tespitlerinde genellikle eskiye takılı kalmak ve hatta reaksiyoner davranmakla eleştirmesi ekseninde şekillendi. Öte yandan, küresel Güney'deki milliyetçilik ilerici unsurlar taşır mı yoksa küresel Güney'in yerel burjuvazilerinin son kalesi midir sorusu da tartışmanın merkezine oturdu (bkz. Emmanuel 1972; Bettelheim 1972; Warren 1973; Amin 1977; Brenner; 1977).

Bu tartışmayı değerlendirmek gerekirse, küresel Kuzey'deki sanayi işçi sınıflarının şu ana dek Marx'ın kendilerine biçtiği devrimci görevleri henüz yerine getirmediklerine şüphe yok. Marx'ın da doğru bir şekilde gözlemlediği gibi, erken sanayi kapitalizminin mekânsallığı işçi sınıfını ilerici toplumsal değişim için etkili bir güç haline getirmiştir ve bu tür değişimler 20. yüzyıl boyunca Avrupa'nın ve "neo-Avrupa"ların önemli bir bölümünde –eşit olmayan bir biçimde– gerçekleşmiştir. Ancak, Sovyetler Birliği (ki Marx'ın en "ileri" kapitalist ülkeler tasavvurunda yer almaz) dışındaki bölgelerde bu değişimler devrimci olmaktan çok (kapitalizmi koruyacak şekilde) reformisttir ve kapitalist gelişmenin küresel mekânsallığı bu reformların "toplumsal emperyalizm"de ve küresel Güney'deki işçi ve köylülerin "aşırı sömürü"sünde payı olacak şekilde gerçekleşmesini mümkün kılmıştır (Taylor ve Flint 2000: 137-39).

Belli açılardan bakıldığında, Küresel Güney'deki ulusal halk hareketlerinin en dikkate değer devrimci özne kitlesini sağlayacağına dair neo-Marksist iddia doğrulanmıştır: zira 20. yüzyılda gerçekleşen büyük devrimler (örn. Rusya, Çin, Küba) küresel Kuzey'deki tam kapitalistleşmiş ülkelerde gerçekleşmedi. Yine de, devrimci değişim ile ilgili neo-Marksist görüşlerin de ortodoks Marksist görüşler kadar yetersiz olduğu da birçok bakımdan kanıtlanmıştır. İlk ola-

rak, kapitalizmin çevre bölgelerinde gerçekleşen bu gibi devrimler topyekûn başarısız olmamış olsa da, beklentileri nadiren karşılamıştır. İkinci olarak, bugün 20. yüzyılda gerçekleşmiş devrimlerin benzerlerinin gerçekleşmesi hiçbir yerde olası gözükmemektedir. Üçüncü olarak ise, bu gibi devrimci mücadelelerin büyük ölçüde içinde oluştukları sömürge bağlamların ürünü olarak aldıkları ulusal biçim giderek daha anakronikleşmektedir.

Wallerstein, kapitalist merkezdeki sosyal demokrat reformizm, Doğu bloğundaki reel devlet sosyalizmi ve çevre ülkelerdeki devrimci milliyetçilik gibi 20. yüzyıldaki bütün "sistem karşıtı" hareketlerin mekânsal formları nedeniyle kendilerine içkin kısıtlar taşıdıklarını hep vurgulayageldi (2000: 358-60). Bu hareketlerin her biri kendi yöntemiyle ulusal-bölgesel çerçevede devlet iktidarını ele geçirmeyi başarmışsa da, kapitalist iktidar, geçmişte ve günümüzde herhangi bir devlet tarafından tümüyle kontrol edilemeyen küresel meta zincirleri gibi ulus-ötesi biçimlerle işlemektedir (2000: 367-73). Hem Marksist hem neo-Marksist düşünürler bu soruna değinmiş, hem Avrupa işçi partileri/solcu partileri hem sömürge karşıtı/üçüncü dünya milliyetçi hareketleri de ulusal temellerin dışına çıkan daha geniş uluslararası yapılar oluşturmaya çalışmışlardır: Enternasyonaller, uluslararası işçi organizasyonları, Bağlantısızlar hareketi gibi. Ancak, bu gibi hareketler en ciddi sınırlarıyla tam da bu uluslararası projeler bağlamında karşılaşmışlardır.

Küresel güneyde devrimci projelerin karşılaştığı sorunların temel nedeni, postkolonyal ülkelerdeki birbiriyle bağlantılı iki olgudur: genellikle başarılı ve uluslararasılaşmış kapitalist sınıfların yükselişi ile postkolonyal ülkelerde iç kalkınma coğrafyasının gittikçe eşitsizleşmesi. Bu ikinci olgu ulusal metropol merkezlerinin küresel kent ağlarına eklenmesiyle ilgilidir: başat hale gelmiş ve uluslararasılaşmış sınıfların (kapitalistler, yüksek ücretli şehirli profesyoneller) bu ağlar içinde yer alarak "ulusal" kırsal fazlaya el konulması da dahil olmak üzere kendi çıkarlarının çoğunu gerçekleştirmesi mümkün olmaktadır (Friedmann 1996; Taylor 2004). Bu durum, kapitalizmin küresel çevre ülkelerdeki sosyo-mekânsal "merkezlerin" yükselişinin göstergesidir (Jones 1998; Glassman 2003) ve birçok neo-Marksistin sosyalizm yolundaki duraklardan biri ola-

rak gördüğü ulusal halk hareketlerinin zeminini zayıflatmaktadır. Bu bağlamda, ilk birikimin küresel Güney'deki sürekliliğinin kapitalist gelişmenin temel bir unsuru olması, proleterleşmemiş işçilerin dahil olduğu sınıf-ötesi mücadeleleri hâlâ öne çıkarıyor olsa da, bu mücadelelerin alacağı çeşitli biçimlerin ve olası sonuçlarının tamamen açık olmadığı kesin.

Neoliberal Küreselleşme Altında Süregelen İlk Birikimin Kuramsallaştırması

Marx'ın eserlerini yorumladığı bir çalışmasında Massimo De Angelis, Marx'ın hakikaten de ilk birikimi bazı açılardan kapitalist gelişmenin tarihsel bir aşaması olarak görmesine rağmen, aynı zamanda kapitalist üretim için tarihsel bir önkoşulun ötesinde temel bir ontolojik *koşul* oluşturan bir süreç olarak değerlendirdiğine dair –ikna edici– bir iddia öne sürer (1999: bölüm 3.4; krş. De Angelis 2001). De Angelis'in argümanlarının burada vurgulamak istediğim kısmı ilk birikim ve genişletilmiş yeniden üretim arasında kurduğu temel ontolojik ilişki üzerine olacak. De Angelis'in dediği gibi: "Üreticilerin ve üretim araçlarının *birbirinden ayrılması*, hem birikimin hem de ilk birikimin *ortak* noktasıdır" ve aslında Marx için gerçek anlamıyla birikim, ilk birikimin "daha üst bir seviyeye yükseltilmiş" halidir (De Angelis 1999: bölüm 3.1 ve 3.1). Dahası, bu temel ontolojik ilişkiler şuna işaret eder: Luxemburg'un da ifade ettiği gibi, "kapitalist üretim için gerekli olan ekonomi-dışı önkoşul –ki buna ilk birikim diyeceğiz– modern toplumlara içkin, süreklilik gösteren bir unsurdur ve etki alanını artırarak bütün dünyayı kapsamaktadır" (De Angelis 1999: bölüm 2).

Bu temel kavramsal nokta, ilk birikimin sürekli, güncel ve küresel karakteri hakkında yukarıda bahsi geçen gözlemleri temellendirmemize yardımcı olmakta. Tarihsel aşamalar terminolojisi Marx'ın çalışmalarına her ne kadar nüfuz etmiş olursa olsun ve tarihsel aşamaları merkeze alan spesifik siyasi çıkarımlarının bazıları ne derece sorunlu olursa olsun, Marx'ın *yabancılaşmaya* dair sunduğu temel ontoloji (bkz. Ollman 1971), ilk birikim ile genişletilmiş yeniden üretimi ilişkilendirir ve ilk birikimi tarihsel bir süreçten faz-

lası olarak kavramak için bir temel sunar (krş. Bonefeld 2001). De Angelis kritik biçimde, sınıf çatışmalarının ayrışma süreci içindeki rolü üzerinde durur, ki ben de burada bahsi geçen sınıf çatışmalarının ortaya çıkardığı bazı imkânları daha detaylı bir şekilde incelemek istiyorum. Amacım hem ilk birikimin nasıl ve neden tarihsel bir aşamadan ziyade sürekli olduğunu açımlamak, hem de ilk birikime dair mücadelelerin desteklenmesi konusunda Harvey'nin deyimiyle "Marx'ın suskunluğu"nun (Harvey 2004: 119) yeniden değerlendirilmesine katkı yapmaktır.

İlk birikim, kapitalistlerin işine geliyor ve bu yüzden de tam bir proleterleşme sürecinin kendileri tarafından desteklenmesini engelliyor olabilir (Wallerstein 1979: 277-78, 290), lakin bu durum ilk birikimin, kapitalist gelişmenin kalıcı bir öğesi olup olmayacağı sorusuna bir cevap oluşturmaz. Ben şahsen, sınıf çatışmasının genel hatlarının bu açıdan belirsiz olduğunu iddia edeceğim. Dahası, ilk birikimin kapitalist gelişmenin öğelerinden biri olarak kalma ihtimalinin (kesinlikle kaçınılmaz zorunluluğu değil) bağlı olduğu temellerden birisi tam da bu genel hatların belirsizliğidir. Wallerstein'in ileri sürdüğü gibi, işçiler, ücretli işçi olarak istihdam edilme ve genellikle tam proleterleşmeye eşlik eden sosyal harcama biçimlerine erişme alanlarında mücadele ediyor olabilirler (krş. O'Conner 1973). Ancak işçilerin tam proleterleşmeye direnmelerinin de uzun bir tarihi söz konusudur; ki bu direnişlerin temelinde işçilerin proleterleşmeyle beraber bağımsızlıklarını kaybetmeleri ve tarım, küçük üretim, vb. geçim kaynaklarından olmuş işçilere sunulan ücretli işlerdeki çalışma koşullarının olumsuzluğu gibi sebepler yatar (Scott 1976, 1985; Perelman 2000).

Bu karmaşıklığı göz önünde tutarsak, proleterleşme süreci kapitalist gelişmenin önceden belirlenmiş gidişatı olmaktansa, belirli sınıf mücadelelerinin zorunlu olmayan, olumsal bir sonucu olarak görünmektedir. Proleterleşme sürecini hem hızlandıran hem de yavaşlatan güçler mevcuttur ve bu güçlerin hiçbiri herhangi bir toplumsal sınıfın tek başına kontrolünde değildir. Bazı bağlamlarda sadece ucuz kaynak elde etmek değil, kapitalizm-öncesi işçilerin ücretli işçiye dönüştürülmesi de kapitalistlerin işine gelebilir. Ancak bu bağlamlarda işçilerin kendileri, proleterleşmeye karşı, etkili ol-

ma derecesi değişebilen bir mücadele veriyor olabilirler. Diğer bağlamlarda ise kapitalistlerin yararına olan şey, ücretli emeğin sömürüsüne dolaylı bir katkı sağlayacak proleterleşmemiş büyük bir emek gücünün oluşturulması olabilir, ki bu işçilerin ücretli, proleterleşmiş işgücüne erişme çabalarına köstek olabilecek bir projedir (Wolpe 1980; Perelman 2000). Ampirik olarak ilk birikimin geçici bir aşama mı yoksa kapitalist gelişmenin kalıcı bir unsuru mu olduğunu belirleyecek bir formül mevcut değil. Ancak, sınıf çatışmasının ortaya çıkardığı proleterleşmeyi yavaşlatan güçlerin her zaman var olacağı gerçeği ilk birikimin, Marx'ın zaman zaman iddia ettiği gibi, tarihsel bir aşama olmaktan daha kalıcı bir süreç olduğunu gösteriyor.

Marx, kapitalizm içindeki sınıf mücadelelerinin karmaşık, ulus ötesi coğrafyasını çözümlemeye dair önemli temeller atmakla beraber, genişletilmiş yeniden üretim koşulları altında çoktan proleterleşmiş işçilerin mücadelelerini özel olarak vurgular. Günümüzdeki bazı yorumcular bu duruma dair burada bahsettiğim coğrafi-siyasi değerlendirmelerin ötesinde sebepler ortaya koymaktalar. Örneğin Michael Perelman'a göre Marx, okurunun "ilk birikimin 'adaletsiz' örneklerini bertaraf edecek yöntemlerin iyi toplumu sağlamaya yeteceğine" ya da "toplumsal marazların pazarın özüyle ilgisi olmayan adaletsiz eylemlerden doğduğuna" inanmasını istemezdi (aktaran De Angelis 1999: bölüm 5.1). Marx'ın suskunluğunu o dönemin çeşitli kaygılarından yola çıkarak örnekleyen Harvey, ilk birikimle ilgili mücadelelerin genellikle anti-sosyalist veya ilerici niteliklerden yoksun olabildiğini belirtir (2004: 135-36, 138, 140) ve bu mücadelelerin fazlasıyla heterojen yapısını ve tematik ve coğrafi açıdan ortaklaşmalarının zor olduğunu ortaya koyar (2004: 138, 143-44).

Bu konular elbette Marx'ın da haklı sebeplerle üzerinde durduğu meselelerdi – ancak bunlar yine de tek taraflıydı. Küresel Kuzey'de örgütlü emek hareketinin emperyalizme verdiği desteğin uzun tarihinin de gösterdiği gibi, anti-sosyalist ve ilerici niteliklerden yoksun politikaların sadece ilk birikim mücadelesinde yer alan gruplara has olduğu söylenemez (Glassman 2004). Öne sürdüğüm iddia açısından daha da önemlisi, eğer ki mevcut kapitalist gelişim, kapitalizme içkin yabancılaşmanın çeşitli yönlerine karşı her cenahtan özneleri

harekete geçirecek şekilde çok yönlü ve karmaşık *ise* şu durum ortaya çıkıyor: bir dizi farklı özne arasında kurulmaya çalışılan ittifaklarda (Harvey'nin doğru bir şekilde belirttiği gibi, 2004: 146-47) veya kapitalist yabancılaşmanın bu bambaşka yüzleri arasındaki bağlantıların görülmesi ve verimli bir şekilde değerlendirmesinde karşılaşılan zorluklardan kaçmanın yolu yok. Aşağıda Harvey'nin çalışmalarına doğrudan değinerek belirteceğim gibi, bu durum, tam da kapitalizm karşıtı mücadelelerin giderek "yeni toplumsal hareketler" olarak adlandırılan hareketlerle (küresel Güney'de süregelen çevre ve yaşamalanı mücadeleleri ve küresel Kuzey'de gerçekleşen çevresel ırkçılık gibi çeşitli ırkçılıklarla mücadeleler gibi) daha fazla ilintilendirilmiş olmasını açıklayan nedendir.

Dahası, bu meseleyi detaylandırırken sermaye için gerekli olmakla beraber karşılığı tamamen sermaye tarafından ödenmiyor olan çeşitli toplumsal emek biçimlerinin varlığına işaret etmenin önemi var – ki bunların arasında kamu tarafından sağlanan altyapı hizmetleri, araştırma ve geliştirme teşvikleri ve maliyeti kamu tarafından karşılanmak üzere işçilerin eğitimi ve yetiştirilmesinin yanı sıra hem toplumsal cinsiyet hem de sıklıkla ırk temelli olarak icra edilen hane içi emek ve kapitalist mülkiyet ilişkilerini korumaya yönelik polislik ve benzeri uygulamalar yer alır. Bahsi geçen bu emek biçimleri, en "olgunlaşmış" aşamaları dahil, kapitalizm için daima merkezi bir rol oynar. Otonomist Marksist gelenekte bu toplumsal yeniden üretim faaliyetlerinin kapsamının genişliği ve derinliğinin ve formel kapitalist birikimin ayrılmaz bir parçası olduklarının teslim edilmesi, kapitalizmin, bütün toplumsal faaliyetlerin Mario Tronti'nin deyimiyle "toplumsal fabrika" (Tronti 1973) altında toplandığı yeni bir aşamaya ulaştığı iddiasına yol verir. Yani, bütün toplumsal faaliyetler artı değerin üretimi ve kapitalistler tarafından el konulması süreçlerine dahil olmuştur (krş. Dalla Costa ve James 1972; Bell 1978; Cleaver 2008; Negri 1991).

Bu açıdan bakıldığında, formel açıdan kapitalist olmayan süreçlerin asalaklaşması yoluyla kapitalist birikim döngüsüne giren değer üretimi, daha önceki Marksist tartışmalarda tanımlanmış olan emperyalist el koyma olgusunun ötesinde, kapitalizmle derinden bütünleşik bir özelliktir. Kaldı ki, kapitalistlerin formel açıdan kapita-

list olmayan üretim ve toplumsal yeniden üretim süreçlerini ortadan kaldırmayı (yani her şeyi doğrudan metalaştırmayı) isteyeceğini varsaymak için ortada pek sebep yok. Zira böyle bir durumda kapitalistler, sömürülebilecek bir işgücünün üretimi için gerekenler de dahil olmak üzere, kapitalist toplumsal ilişkilerin yeniden üretiminin tüm maliyetini karşılamak durumunda kalacaktır.

Bu tabloyu daha da karmaşıklaştırmak pahasına, ilk birikimle ilgili yeniden canlanan tartışmalarda pek az incelenmesine rağmen ilk birikimin en önemli boyutlarından birinin cinsiyetlendirilmiş emeğin toplumsal yeniden üretim yoluyla ürettiği değere kapitalizm tarafından el konulması olduğunu belirtmek elzem (Dalla Costa 2004; 2005; Mitchell ve diğ. 2004). Hatta 20. yüzyılın sonlarındaki sol tartışmalara yapılan katkıların en önemlileri, (üretim ve yeniden üretim icra eden) hane içi emeğin ve geçimlik üretimin, özellikle de sermayenin doğrudan sömürebildiği emek gücünü yeniden üreterek para ekonomisinde sermaye birikimini mümkün kıldığını öne süren feminist çözümlemelerden gelmişti (Dalla Costa ve James 1972; Deere 1976; Beneria 1979; Gibson-Graham 1996; Cravey 1998; Katz 200la; 200lb; Dalla Costa 2005; Mitchell ve diğ. 2004). Dahası, kadın bedeni üzerinde kurulan ve bu cinsiyetlendirilmiş işbölümünü mümkün kılan ataerkil denetimin kendisi doğrudan ilk birikimin bir örneği olarak değerlendirilmiştir (Mies 1986; Dalla Costa 2004).

Hatta Katharyne Mitchell, Sallie Marston ve Cindi Katz, bu savı genişleterek üretim emeği ile toplumsal yeniden üretim emeği arasında bir ayrım olduğu mefhumuna karşı çıkarlar (2004). Bu açıdan bakınca, toplumsal yeniden üretim sürecinin bir parçası olarak görülegelen cinsiyetlendirilmiş ve ırksallaştırılmış hane içi emek biçimleri aslen tüm üretim ve birikim süreçlerinin bir parçasıdır. Ki bu da yabancılaşmayı ve artı değere el koyulmasını, genellikle ilk birikim başlığı altında tartışılanlardan daha geniş bir yelpazede yer alan faaliyetlerin merkezine yerleştirir.

Burada, genişletilmiş yeniden üretim dışında kalan tüm birikim biçimlerini (Marx tarafından tartışılan ilk birikim, mülksüzleştirerek birikimin yeni veya devam eden biçimleri ve toplumsal yeniden üretimin içindeki cinsiyetlendirilmiş ve ırksallaştırılmış birikim bi-

çimlerini) "ekonomi-dışı araçlarla birikim" adıyla anma geleneğine bağlı kalıyorum. Bu tabloya (çoğunlukla) kadınların ücretsiz toplumsal yeniden üretim emeğinin (ve bunu mümkün kılan çeşitli tabi olma ve toplumsal mücadele türleri dahil olmak üzere) ekonomi-dışı birikimini eklemek, küresel kapitalizme karşı mücadelenin coğrafyasının daha da karmaşık görünmesine sebep olmakta. Küresel kapitalizmin coğrafyası tüm ölçek ve mekânları karmaşık şekillerde kapsar; bu da doğal olarak, hem kapitalist yabancılaşmayı kavramayı hem de onu aşma mücadelesini oldukça karmaşık hale getiriyor. Bu karmaşıklığın yarattığı zorluklara dair ne yapılmalı? Bu politik soruya doğrudan bir cevap öne sürme iddiasında değilim; ancak, son bölümde ilk birikim siyasetine dair bilgi üretiminde karşılaşılan zorluklara –kısmen de ilk birikimin küresel Kuzeye "geri dönüşü"nün mümkün kıldığı olası yanıtlara– değineceğim.

İlk Birikim Özüne Dönüyor: Coğrafya Biliminde Güncel Çalışmalar

Buraya kadar süregelen tematik-tarihsel tartışma, küresel kapitalizmin merkezindeki ilk birikim sürecini vurgulayan son dönem çalışmaların politik tartışmalar açısından öneminin kavranmasını kolaylaştıracaktır. Bu çalışmalar bir süredir coğrafya alanı dışında devam etmiş olsa da, ben coğrafyacıların ilk birikime dair fikirlerini dile getirdiği üç örneğin üzerinde duracağım: Richard Walker'ın kavramı Kaliforniya tarımının kendine has niteliklerini anlatırken kullanışı, James McCarthy'nin kavramı güncel ticaret antlaşmalarının çevre politikalarını açıklamak üzere uyarlaması ve Harvey'nin kavramı ABD emperyalizmini tartışırken güncellemesi.

Walker'ın Kaliforniya tarımı ile ilgili kitabı *The Conquest of Bread* (*Ekmeğin Fethi*, 2004), tarım emeğinin, kuvvetli bir tarımsal büyüme yaşanmasına ve olağanüstü örgütlenme çabaları harcanmasına rağmen mütemadiyen zayıf konumda olmasını anlatmak için ilk birikimi kavramını kullanır. "Emeğin metalaştırılması[nın] ilk birikimin en temel unsuru" olduğunu belirten Walker, Kaliforniya tarım işverenlerinin "muazzam, mükerrer bir işe alma, istihdam, sömürü ve işten çıkarma döngüsüyle farklı grupları art arda" nasıl kul-

landığını anlatır ve böylece emeğin metalaştırılmasının görünüşe göre tarımsal kalkınmanın kalıcı ve sürekli bir yönü haline geldiğini gösterir (2004: 66). Kalıcı tarım işgücünün bu şekilde sürekli istikrarsızlaştırılması çeşitli yasal mevzuatlara ve baskı zoruna başvurarak gerçekleştirilen emperyal ve ırka dayalı uygulamaların birleşimiyle mümkün olmuş ve işçilerin daha iyi ücret ve daha fazla hak taleplerini yükseltmelerinin önünde etkili bir engel teşkil etmiştir.

Walker, Amerikan iç savaşı sonrası tarımsal işgücünün, ABD kökenli beyazlardan ve göçmen İrlandalılar, Almanlar, Portekizliler ve Çinlilerden oluştuğunu, özellikle de Çinlilerin bu bağlamda önemli rol oynadığını belirtir. Bu durumun 19. yüzyılın sonunda geçirilen 1882, 1892 ve 1902 tarihli Çinlileri Kabul Etmeme Yasalarıyla değişmeye başladığını ve bu nedenle 1890'lardan itibaren Japon işçilerin istihdamının arttığını söyler (2004: 68). 1910'lara gelindiğinde ise Japon işçilere yönelik ırkçılığın artması ve Japon emperyalizmine karşı yükselen uluslararası boyutta husumet tarım işgücü içinde Japon işçilerin azalmasına sebep olmuş ve bu noktada yeni Portekizli ve İtalyan göçmenlerin yanı sıra çok sayıda Filipinli istihdam edilmeye başlanmıştır (2004: 69). Federal hükümet Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra 1917 Göç Yasası'na daha fazla Meksikalı işçinin istihdam edilmesine izin veren özel koşullar ekler. Gelgelelim tekrar ortaya çıkıp bu şekilde oluşan işgücünü dönüştüren ırkçılık, yüzlerce, binlerce Meksikalının ve Filipinlinin 1930'ların başlarında sınırdışı edilmesi ve yerlerini geçici olarak ABD'nin merkez-güney hattından Toz Çanakları* nedeniyle nakledilen yoksul beyazların ("Okiler") almasıyla noktalanır (2004: 71). İkinci Dünya Savaşı sırasında çoğu "Oki"nin sanayide istihdam edilmesiyle beraber, çiftçiler devlet desteklerinin yardımıyla mahkûmları, savaş esirlerini ve alıkonmuş Japon asıllı Amerikalıları işe almaya başlar ve daha da önemli-

* Toz çanağı, 1930'larda ABD ve Kanada kırsal alanlarının ekolojik dengesine ve bu alanlarda yapılan tarımsal üretime büyük zarar veren şiddetli toz fırtınalarının yaşandığı döneme verilen addır. Bu fırtınanın yarattığı felakete sert kuraklık koşulları ve rüzgâr erozyonunu engelleyecek kuru tarım yöntemlerinin uygulanmamış olmasının yol açtığı bilinmektedir. Fırtınalar nedeniyle 400.000 km²'lik bir alan etkilenmiştir ve 1935-40 yılları arasında ABD'de yaklaşık 3,5 milyon insan yerinden edilmiştir. *–ed.n.*

si, Meksika'dan gelen işçilerin istihdamının artmasına imkân veren *bracero* programının uygulamaya konmasını sağlarlar (2004: 72). Aslen bir savaş dönemi önlemi olan *bracero* programı, çiftçiler için öyle kazançlı olmuştur ki 23 yıl boyunca yürürlükte kalır. 1964'te program sonlandırıldığı zaman çiftçiler 1965 Göç Reformu Yasası'yla her gün çalışmak üzere sınırı geçmeleri serbestleştirilen işçilere yönelir; ancak, daha da önemlisi, günümüzde Kaliforniya tarım işgücünün yüzde 80'ini oluşturan kaçak işçilerin daimi akışına bel bağlamaya başlarlar (2004: 73-74).

Walker, süregelen bu ilk birikim sürecinin tarımda muazzam seviyede kârlar elde etmeyi mümkün kıldığını belirtir. Örneğin *bracero* programı, anormal denecek ölçüde düşük ücretler "yardımıyla savaş sonrası kâr ve birikimin hızlı yükselişi ve bununla ilintili olarak toprak fiyatlarında artış, toprak mülkiyetinde yoğunlaşma ve makineleşme, sulama ve petrokimyaya yapılan yatırımların artmasını sağlamıştır" (2004: 73). Daha genel olarak "emeğin sürekli yeniden metalaştırılması ve emek gücü piyasasında sürekli mevcut arz fazlası, herhangi bir grubun üretilen muazzam değerin daha adil dağıtılmasını talep edecek kadar kuvvetli bir tutunma zemini edinmesine asla izin vermemiştir" (2004: 74-75). Buradaki can alıcı nokta, bu durumun sadece soyut "piyasa güçlerinin" yarattığı kaçınılmaz bir sonuç olmaması, aksine "ekonomi-dışı" yöntemlerle yaratılan güvensizlik ve işgücü fazlası koşullarında işgücünün sürekli el altında bulunması yoluyla ilk birikimin açık bir tezahürü olmasıdır. Bu ekonomi-dışı yöntemler arasında, mütemadiyen "piyasaya müdahale" edilmesi ve çiftçilerin politik nüfuz ve baskı yöntemlerini kullanmasının yanı sıra göçmenlerin geldiği ülkelerde ortaya çıkan sayısız askeri ve politik (Çin'de Q'ing döneminin çöküşü, ABD'nin Filipinleri sömürgeleştirmesi sonucu Filipinliler için oluşan göç imkânı ve Meksika Devrimi'nin neden olduğu yerinden edilme gibi) olay da yer alır (krş. Mitchell 1998; Henderson 1999). Walker'ın da son derece iyi özetlediği gibi, işçilerin haklara ve Kaliforniya tarımında üretilen refahı paylaşma gücüne sahip olmaması "asla tesadüf değildir, zira bu durum tarım sermayedarları tarafından yeni işgücü istihdamı, sendikalaşmayı engelleme ve hükümet koridorlarında yapılan lobi faaliyetleriyle sistemli bir şekilde sürdürülmüş-

tür". Kısacası, ucuz tarım emeği –Walker'ın kitabının devamında bahsettiği Cesar Chavez ve diğer tarım işçisi örgütleyicilerinin büyük çabalarına rağmen– "işçilerin tekrar tekrar kaybettikleri sınıf mücadelesi yoluyla" sağlanmıştır (2004: 75).

Walker'ın çalışması ilk birikimin önemini klasik Marksist anlamda, yani proleterleşme anlamında, ama "gelişmiş" kapitalist bir bağlam içinde ortaya koyar. Walker buna fazla değinmemiş olsa da, çalışma aynı zamanda sermayenin uluslararasılaşmasının önemini de gösterir. Göçmen işçileri Kaliforniya tarımına bir dahil edip bir dışına atan döner kapı, bir bakıma kapitalizmin küresel Kuzey'den küresel Güney'e yayılmasını sağlayan ve Güney'de hayata geçirilen ilk birikimi Kuzey'e sıçratan süreçlerin öbür yüzünü oluşturur –İngiliz demiryollarının Çin'e ve ABD demiryollarının Meksika'ya girip iki ülkeyi de istikrarsızlaştırması ve ABD'nin Filipinleri sömürgeleştirmesi buna örnek verilebilir. Bu, ilk birikimin karmaşık mekânsallığın sadece bir boyutunun göstergesidir.

McCarthy, neoliberal ticaret anlaşmalarının çevre politikası (2004) ile ilgili yakın zamanda yayımlanan bir makalesinde ilk birikim kavramını, Marx'ın kavrayışında sürecin sadece işçi emeğinin birikimini değil, "pek çok insanın cüce mülkiyetinin" konsolide olmasını da içerdiğini vurgulayarak kullanır. Marx'ın kavramsallaştırması ile James O'Connor'ın kapitalizmin kendi doğal "üretim koşullarını" yok etmesi fikrinin yaratıcı bir sentezini yapan McCarthy, ilk birikim tartışmasının bu yönünü, Kuzey Amerika Ülkeleri Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA) gibi ticaret anlaşmalarının, var olan üretim koşulları sayesinde artı değere nasıl özel haklar atfettiğini açıklayarak günceller. Nitekim günümüzde kapitalistler salt ortak mülkiyet kaynaklarını doğrudan özelleştirmez, belirli yasalar aracılığıyla bu gibi kaynakların kullanımından –bu kullanımın etkileri (dışsallıkları) ne olursa olsun– kâr etme hakkını da özelleştirirler (McCarthy 2004: 337).

Bu özel el koyma yönteminin belirli bir şekli de, çevre mevzuatı nedeniyle kapitalistlerin yüklenmesi gereken çeşitli maliyetlerin devlet tarafından telafi edilmesine yönelik mekanizmaların gelişmesidir. Neoliberal ticaret anlaşmaları çevre mevzuatının uygulanmasını her halükârda zorlaştırmaktadır, zira çevre mevzuatı mevcut

anlaşma koşulları altında "serbest ticarete engel" olarak yorumlanarak kolaylıkla cezaya çarptırılabilir ya da işlevsizleştirilebilir (Mc Carthy 2004: 330). Ancak, ola ki çevre mevzuatı uygulanıyor ve bireysel yatırımcıların kârlarını azalttığı düşünülüyorsa, yatırımcıların yardımına koşacak ek yasal mekanizmalar yaratılmıştır. NAFTA metni yatırımcının mülküne doğrudan el konulmasına getirilen temel kısıtlamalardan yola çıkarak "doğrudan olmayan el koyma" yöntemleri de tanımlar ve "devletin uyguladığı düzenleyici herhangi bir eylemin yatırımcının mülkünün olası en yüksek değerini azaltması bir el koyma şeklidir ve devlet yatırımcıya mülkünün 'gasp edildiği' kadarını ödemek durumundadır" der (331). Bu yaklaşım, Reagan yönetimi döneminde ABD'de ortaya çıkan "düzenleyici el koyma" savının güncel bir uyarlamasıdır, ki bu sav hukuken şüpheli ve siyaseten rağbet görmeyen "normun tamamen serbest, toplumsallık barındırmayan özel mülkiyetin olduğu ve devletin yönetim gücünü her kullandığında vatandaşlarına buna karşılık bir ödeme yapması gerektiği" varsayımına yaslanması nedeniyle iflas etmiştir (332).

McCarthy'nin çalışması, neoliberal ticaret anlaşmalarının kamusal alanı daraltıp özel mülkiyet hakkı taleplerini genişletmeye yönelik bir çevre yönetim modelini dayattığını gösteren birçok detaylı örnek içermekte. Ancak yukarıda bahsedilen örnekle bu tartışmaya dair çeşitli merkezi kavramsal noktaların yeterince aydınlatılması mümkündür. Öncelikle, bu durum yine piyasa güçlerinin "doğal" işleyişinin sonucu değildir ve tam anlamıyla bir ilk birikim sürecinin örneğidir. McCarthy'nin çözümlediği ticaret ve ticaret anlaşmaları dünyası, hayata geçirilen piyasa güçlerinin kısmen "ekonomi-dışı" siyasal "müdahaleler" yoluyla üretildiği bir dünyadır – ki bu müdahaleler tam da ticaret ve yatırım ile ilgili hakların diğer bütün haklardan üstün tutulduğu, oldukça istisnai ve çoğunlukla yapaylığı sezgisel açıdan bile açık olan bir uluslararası yasal düzenin kurulmasına dairdir.

İkinci olarak, Walker'ın tarif ettiği güncel proleterleşme örneğinde olduğu gibi, Marx'ın betimlediği sürecin küresel Kuzey'de yaşanan güncel bir biçimidir bu durum; dolayısıyla da ilk birikimin sürekliliğini ortaya koyar. Üçüncüsü, Walker'ın anlattığı süreçte ol-

duğu gibi burada da önemli bir uluslararası boyut mevcuttur. Neoliberal çevre yönetimi merkez ülkelerde veya Kuzey Amerika'da desteklenmekle kalmamış, neoliberal ve kapitalist seçkinlerin küresel bir projesi haline gelmiştir. Hatta McCarthy'nin de belirttiği gibi, Reagan yönetimi döneminde ABD'de "düzenleyici el koyma" doktrini kabul görmedi ve bu yüzden de destekçileri bu doktrini ulusal çevre düzenlemelerini boşa çıkarabilmek için NAFTA'ya koydular. "Çevre düzenlemelerinin ulusal ölçekte yarattığı kısıtlamalardan kurtulmak için yönetimin neoliberal yeniden-ölçeklendirilmesi"nin bir örneğidir bu vaka (2004: 332).

Harvey'nin mülksüzleştirerek birikim başlığı altında güncellediği ve genişlettiği çok yönlü tartışma *Yeni Emperyalizm* (2004) kitabında ABD dış politikasına dair yürüttüğü daha geniş tartışmanın bir parçasıdır. Bu inceleme oldukça kapsamlı ve önemli tartışmalara yol açmış durumda; bu nedenle ben tartışmanın sadece birkaç belirleyici niteliği üzerinde duracağım. Harvey'nin değerlendirmelerinin büyük kısmı, aynı Luxemburg'unkiler gibi, kapitalizmin küresel anlamda çevre ülkelere yayılması ve ilk birikim sürecinin bu ülkelerde gerçekleşmesini vurgulamakla beraber, yürüttüğü tartışmanın özellikle bir boyutu bahsedilen durumu merkez ülkelerdeki benzer süreçlerle bağdaştırır. Küresel çapta hayata geçirilen neoliberal projenin can alıcı rolüne değinen Harvey, "mülksüzleştirerek birikimin doruk noktası" (*cutting edge*) (2004: 122) olarak adlandırdığı özelleştirmenin üzerinde durur ve Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) dayattığı, kamu şirketlerinin özelleştirilmesi gibi uygulamalara özellikle dikkat çeker. Sayısız türüyle özelleştirme, merkez ülkelerde bile kapitalistlerin, yeni proleterleştirme alanları ve kamu mülkiyetinin özel çıkarlarca gasp edileceği yeni alanlar "yaratmasını" sağlayan en önemli yöntemlerden biridir (2004: 118). Özelleştirmeler eğitim kurumlarından kamu işletmelerine, sağlık hizmetlerine, sosyal konutlara ve meta üretimi gerçekleştiren birçok kamu kurumuna kadar geniş bir yelpazede vuku bulur (2004: 123-24). Bu tür özelleştirmeleri mümkün kılan neoliberal harekât Thatcher İngiltere'sinde belirgin bir saldırganlıkla ortaya çıkıp sonrasında yalnızca Reagan'ın ABD'sine değil genellikle IMF, Dünya Bankası ve (yakın zamanda) Dünya Ticaret Örgütü gibi kurumlara aracılığıyla dayatıla-

rak dünyanın birçok yerine de yayılmıştır (Harvey 2004: 131-32).

Harvey'ye göre, mülksüzleştirerek neoliberal birikim, emperyalist uygulamaların her zaman merkezinde yer alan aşırı birikime dair yapısal sorunların aşılması yönünde özgül bir girişimi temsil eder (2004: 140-42, 149-50). Dahası, mülksüzleştirerek birikimin her zaman geniş anlamda sermaye birikiminin temel bir parçasını oluşturmasına rağmen –ve Marx'ın proleterleşmenin büyük oranda gerçekleştiği toplumlarda genişletilmiş yeniden üretimin varlığına yaptığı vurguyla beraber– neoliberal dönemde bu sürecin arka plandan ön plana geçerek birikimin başat halini aldığını iddia eder (2004: 153, 172). Mülksüzleştirerek birikimin neden bu dönemde muhakkak başat olması gerektiği sorusuna Harvey'nin yanıtı ise bunun Fordist dönemin sonundan itibaren oluşan aşırı birikim krizi eğilimlerinin üstesinden gelme çabaları arasında etkin bir yöntemi temsil ettiğidir (2004: 149-50, 158).

Merkez ülkelerde yapılan özelleştirmeleri mülksüzleştirerek birikimin bir yönü olarak tartışırken, Harvey özellikle küresel Kuzeydeki işçileri kapitalizmin tahribatına karşı bir nebze korumuş olan tarihsel mücadelelerin önemini belirtir (2004: 123). Bu, Karl Polanyi'nin "çifte hareket" olarak adlandırdığı durumun bir yarısıdır: yani, toplumun piyasa ekonomisine olan yöneliminin artması ve buna paralel olarak piyasa toplumunun olumsuz etkilerine karşı yaygın toplumsal hareket tepkilerinin de artması. Çevre korumacılığının gelişmesini açıklarken McCarthy de çift yönlü hareketi vurgular (2004: 335) ve Walker'ın Kaliforniya tarımı ile ilgili analiz ettiği de aslında tam da bu çifte hareketin parçası olarak toplumsal tepkilerin güçsüzlüğüdür. İşte bu çifte hareket, aldığı farklı biçimler ve farklı kuvvet seviyeleriyle –bu bağlamda merkez ülkelerde– "koruma-bozma" diyalektiğinin fiili varlığını ortaya koyar. Bütün tartışması boyunca, Harvey'nin bu tür olguları incelemesinin tek nedeni bunların yeni emperyalizm ile olan ilişkilerini belirtmek değil, aynı zamanda hem küresel Kuzey ve Güneydeki mücadeleleri, hem de genişletilmiş yeniden üretim ve mülksüzleştirerek birikim üzerine gelişen mücadeleleri yan yana getirme olanaklarının altını çizmektir (2004: 141-49).

Bu, Harvey'nin çözümlemesini "yeni toplumsal hareketler" ala-

nına taşır. Harvey, bu hareketlerin birçoğunun ilerici bir siyasal gündemden yoksun olmasına rağmen, Marx'ın suskunluğunu da olduğu gibi sürdürmenin doğru olmadığını öne sürer. Bugün önümüzde duran görev, mülksüzleştirerek birikim etrafında gelişen ilerici mücadeleler ile genişletilmiş yeniden üretim alanındaki mücadeleler arasındaki bağlantıları kurmaktır. Bu öncelikle "kapitalizmin tarihsel coğrafyası içinde mücadelenin bu iki şekli arasında var olan organik bağlardan" dolayı zorunludur ve bu ikisinden birini ya da diğerini ihmal etmek solun kendini güçsüzleştirmesi ve kendi "analitik ve programatik gücünü" sınırlaması anlamına gelir (2004: 142). Öte yandan Harvey'ye göre, 1970'ler sonrası kapitalizmine damga vuran azalan kârlılık krizi, bu krizden çıkma stratejisi olarak mülksüzleştirerek birikimin yoğunluğunu artırmıştır ve tam da bu nedenle "küreselleşme karşıtı ve alternatifi akımın el koyarak birikimi çözülmesi gereken temel çelişki olarak görmek zorundadır" (2004: 147). Son olarak Harvey, IMF gibi kurumlar tarafından desteklenen neoliberal ajandanın mülksüzleştirerek birikim ile genişletilmiş yeniden üretim arasında var olan bağlantıyı giderek daha görünür kıldığını ve bu nedenle de küresel Kuzey ve Güney'de özelleştirme süreçlerinden zarar gören gruplar arasında daha fazla ortaklaşmayı mümkün kıldığını söyler (2004: 130-34, 148-49).

Hem ilk birikim üzerine yapılmış analizlerin uzun tarihine ve hem de konunun yeniden artan önemine değinen daha güncel çalışmalara dayanarak, ilk birikim hakkındaki genel görüşlerin bazıları şöyle özetlenebilir:

1) İlk birikim olgusu bazı çalışmalarda toplumların genişletilmiş yeniden üretime dayalı ve tam proleterleşmenin varolduğu yapılara giden yoldaki tarihsel bir aşama olarak değerlendirilmişse de, bugün gelinen nokta ilk birikimin yaygınlığının sürdüğünü hatta arttığını kanıtlamakta. Bu da ilk birikimin ya sermaye birikiminin hakikaten de merkezi bir unsuru olduğu ya da düşünüldüğünde çok daha uzun bir tarihsel dönemde "çözülüp yok olacağı" anlamına geliyor.

2) İlk birikimin Marx'ın bu konu hakkındaki yazılarında neredeyse hepsine işaret ettiği pek çok biçimi mevcut. Ancak, üretim koşullarına özel çıkarlarca el konmasını mümkün kılan çevre yönetim biçimlerinin ortaya çıkması veya geçmişte verilen toplumsal

mücadeleler sayesinde oluşan kamu varlıklarının özelleştirilmesi örneklerinde gördüğümüz gibi, bu biçimlerin hepsinin de kendine has özellikleri bulunmakta.

3) İlk birikimin küresel Güney'de her zaman önemli olmuş olması ve önemini koruması bir yana küresel Kuzey'de de oldukça görünür biçimde yeniden ortaya çıkması, bu mefhumun küresel sermaye gelişiminin sadece belli yerlerde değil her yerde ayrılmaz bir parçası olduğunu göstermektedir. Cinsiyetlendirilmiş toplumsal yeniden üretim emeğinin birikimin "ekonomi-dışı" koşulları arasındaki yerini de göz önünde tutacak olursak, birikim sürecinin hem *ekstansif* (coğrafi) hem de *entansif* (toplumsal) bir sınır hattı bulunduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla, ilk birikim muazzam bir sosyo-mekânsal menzilde yer alan faaliyetleri kapsamaktadır.

4) Süregelen ilk birikim, mülksüzleştirerek birikim ve ekonomi-dışı yöntemler ile birikim süreçlerinin kapitalizm karşıtı toplumsal mücadelelere bahşettiği heterojenlik ve coğrafi-tarihsel karmaşıklık, bu mücadeleler açısından çeşitli zorluklar oluşturur. Harvey'nin ifadesiyle "bu tür mücadelelerin çeşitliliği şaşırtıcıdır" ve öyle ki "kendi aralarındaki bağlantıları bulmak bile neredeyse imkânsızdır" (2004: 138).

Sonuç olarak, bu tür değerlendirmelerin ışığı altında, ulus-ötesi aktivizmin önümüze koyduğu ve ilk birikim, mülksüzleştirerek birikim ve ekonomi-ötesi yöntemlerle birikime dair meseleleri içeren bazı siyasal ve kuramsal zorluklara değinmek istiyorum.

Sonuç: Ulus-ötesi Çağda Sınıf-ötesi Mücadeleler

"İlk birikimi" kapitalist gelişmenin belli bir aşamasını simgeleyen bir kavram olarak görmenin, kapitalizm karşıtı mücadele siyaseti üzerinde yüzyılı aşkındır bir anlamda bölücü bir etkisi oldu. Daha geleneksel Marksistler'e göre bu tarihsel aşama kavramı, kapitalizme karşı tarihsel olarak en ilerici mücadelelerin, küresel Güney'de proleterleşmemiş işçilerin sermayeden özerk kalabilmek adına verdikleri mücadeleler *değil*, küresel Kuzey'deki ücretli sanayi işçilerinin verdikleri mücadeleler olduğunu ifade eder. Diğer yandan, küresel Güney'deki neo-Marksistler'e göre ilk birikimin merkez ülke-

ler dışında süregelen karakteri, emperyalizme karşı verilen ulusal-halk ve üçüncü dünya mücadelelerinin belirsiz bir gelecek boyunca ilerici toplumsal eylemlerin ana eksenini oluşturacağı anlamına gelir. Eşitsiz kalkınmanın geçmiş kalıntılarını yok etmeden yoluna devam eden postkolonyal, neoliberal güncel küreselleşme süreci küresel politik ekonomiyi, hem bu konumları sorgulatacak hem de Kuzey-Güney (ve diğer eksenlerdeki ayrışmalar) arasında geniş tabanlı dayanışmalara zemin açacak şekilde yeniden şekillendirmekte. Bu yeni evrilmekte olan ortaklıklar sadece küresel anlamda ilk birikimin yeniden canlanan ve değişmiş biçimlerine dair değildir: ilk birikim, mülksüzleştirerek birikim ve ekonomi-dışı yöntemlerle birikim kavramları, sermayenin yabancılaşmayı ekonomi-dışı olarak üretmesinin sürekliliğini mevcut geniş yeniden üretim mücadelesine kavramsal olarak bağlayabilecek bir ana başlık sunmaktadır. Ki bu da yeni, ilgiye değer ve muhtemelen verimli dayanışmalar üretir.

Bu yeni oluşan dayanışma biçimlerine pek çok örnek verilebilir: uluslararası bir toplumsal hareket sendikacılığı oluşturmak için harcanan yoğun çabalar (*Antipode* 2001; Waterman 2003), ulus-ötesi neoliberalizm karşıtı çevreci aktivizm (*GeoForum* 2004; Wolford 2005), ulus-ötesi feminist aktivizm (Eschle 2001) ve "hareketlerin hareketi" adı verilen Dünya Sosyal Forumu gibi önemli tezahürleri olan ulus-ötesi şirketler-karşıtı küreselleşme hareketinin doğuşu bunların arasında sayılabilir (Leite 2003; Fisher ve Ponniah 2004; Mertes 2004). Bu çeşitli çabaların salt varlığı Harvey'nin vurguladığı ortak amaç oluşturmadaki pratik sorunları çözmeye yetmez; ancak, bu çabaların katılımcıları çoğunlukla mevcut sorunların pekâlâ farkındadır. Bu anlamda da temel mesele örtüşme ve mutabakat alanlarını tespit etmekten çok sürdürülebilir ve etkili toplumsal değişiklikler yaratabilecek gündemleri ilerletmek için uygulanabilir ve etkin yöntemler oluşturmaktır.

Cindi Katz'ın neoliberal küreselleşme çağında var olan farklı ulus-ötesi alanlardaki mücadeleleri ilişkilendirirken topografya kavramına başvurması, bu konu üzerinde çalışan coğrafyacılar için özellikle çekici bir imge oldu – özellikle de Katz'ın yazısı cinsiyetlendirilmiş toplumsal yeniden üretimdeki fazlanın neoliberal sermayenin ekonomi-dışı birikimi üzerine olduğu için (Katz 2001a ve

2001b). Neoliberal küreselleşmenin Kuzey-Güney ayrımını aşan ulus-ötesi toplumsal mücadelelere yeni olanaklar sağladığı ve bu mücadelelerin geniş yeniden üretime olduğu kadar ekonomi-dışı yöntemlerle birikime de odaklanıyor olduğu gayet açık.

Farklı yerlerdeki mücadeleler arasındaki olası bağlantılar görülüyor olsa da mücadeleyi ulus-ötesileştirecek pratiğe yönelik çözümlerin önündeki engeller önemini koruyor. Görece güçsüz insanların seyahat etmeleri ve/veya ilan edilmiş bir "küresel sivil toplum"a doğrudan katılmaları önündeki kısıtlar, idealize edilmiş bir ulus-ötesi aktivizm yoluyla kapsayıcılık kavramına dair sorunları ortaya koyuyor. Leninist öncülüğün üstesinden gelme iddiası bir yana, yeni ulus-ötesi aktivizmin karşılaşacağı asıl sorun, coğrafi hareket kabiliyeti yüksek grupların imtiyazlı rollere sahip olacağı ve hatta siyasi gündemin oluşturulmasında hâkimiyet kuracağı yeni bir elitizm türünü temsil etmekle pekâlâ itham edilebilecek olmasıdır (Routledge 2004; Nagar ve The Sangtin Writers' Collective 2006). Kapitalizm karşıtı aktivizmin yeni coğrafyalarının bu sorunları pratik anlamda çözülmeden teorik anlamda da çözülemez – tabii pratik anlamda çözümler mümkünse. Ancak bu durum, eşitsiz gelişme bağlamında ulus-ötesi aktivizmin coğrafyaları gibi meselelerin hem siyasal strateji hem de toplumsal kuramsallaştırma açısından merkezi bir rol oynayacağı anlamına geliyor. İlk birikimin merkeze –ya da daha iyi bir ifadeyle söylenecek olursa küresel Kuzey'deki kuramcıların kafa yorduğu mevzuların merkezine– "dönmesi", gelişmekte olan coğrafi araştırma gündeminin neoliberal küreselleşme mücadelelerinin merkezinde yer alacak bir boyutunu ortaya koyuyor.

Müşterekler

Massimo De Angelis ve David Harvie

Adamı sallandırın, kadını da kamçılayın
Ortak olandan kazı çalanı
Ama suçlunun büyüğünü serbest bırakın
Kazdan ortak olanı çalanı

17. yüzyıldan bir halk tekerlemesi

Yapraklar, kökler, gövde, bostan ve ekosistem?
Biz Batılı kibrimiz yüzünden elmaya odaklanırız.

David Bollier

KAPİTALİZMİN TARİHİNDEKİ en derin toplumsal ve ekonomik krizlerden birinin ortasında yaşıyoruz; öte yandan biliminsanlarının ezici bir çoğunluğunun tahminlerine göre çevre krizi de bir felakete doğru yaklaşıyor. Ne devletler ne de piyasa bir çözüm sunmaya muktedir görünüyor. Tam aksine birçokları bu krizlerin ana kaynağının tam da bu ikili olduğunu düşünmekte. Müşterekler bahsi –ve müştereklere dair toplumsal hareketler– tam da bu bağlamda gittikçe daha yaygın ve dahası mevcut gündemle her zamankinden daha alakalı hale gelmekte. Genel hatlarıyla müşterekler, mevcut kaynakların bir kullanıcılar/üreticiler topluluğu tarafından paylaşıldığı, bu kaynakların kullanım ve üretim tarzlarına, dağıtımına ve dolaşımına da bu kullanıcı/üreticilerin demokratik ve yatay yönetim biçimleri ile karar verdiği sosyal sistemleri ifade eder. Böylesi müşterekler de ütopya değildir, zira en basitinden bir sosyal güç olarak sermayenin

karşısında var olur ve üretilirler – sermaye ki müştereklerin *massedilmesini*, hatta *çitlenmesini* talep eder. Bu yazıda çeşitli müşterekler kavramsallaştırmalarını inceleyecek ve bu bağlamda müştereklere dair fikriyatın kısa bir tarihini çıkaracağız. Yazıyı müştereklerin hem sermaye hem de anti-kapitalist toplumsal hareketler için asli önemde olduğu ve dolayısıyla önümüzdeki yüzyılda toplumsal antagonizmanın temel odak noktalarından biri olacağı iddiasıyla sonuçlandıracağız.

Giriş

Müşterekler bahsi oldukça yaygın hale geldi. Bu kavrama duyulan ilgi, politik ekonomist Elinor Ostrom'un 2009 yılında "iktisadi yönetişimin, özellikle de müştereklerin analizi" üzerine çalışmalarıyla kazandığı Nobel Ekonomi Ödülü ile beraber yeni bir düzeye ulaştı. Ancak, müşterekler (ve ortak mallar) her zaman bu kadar ana-akımda değildi. Hatta kavram birkaç yıl öncesine kadar neredeyse unutulmuş ve entelektüel ve politik anlamda konu dışı kalmış haldeydi. İlk birikim adı verilen süreç, yani müştereklerin çitlenmesi süreci, bir defaya mahsus yaşanmış ve birkaç yüzyıl önce tamamlanmış bir süreç olarak anlaşılıyordu. Örneğin, İngiltere'de "çitlemeler" kavramının genellikle on altıncı yüzyılda yaşanmış bir şeye gönderme yaptığı varsayılırdı. Dolayısıyla bu açıdan müşterekler sadece tarihsel bir ilgi ve merakın konusu oluyordu.

Bu yazıya, çitlemelerin bir defaya mahsus tarihsel bir olay olduğu anlayışını sorgulayarak başlıyoruz. Bunun yerine ilk birikimin daha ziyade sürekli yaşanan bir süreç olarak yorumlanmasını öneriyoruz ki bu yorum müştereklerin hâlâ var olabileceği olasılığını gündeme getirir. Daha sonra, Garret Hardin'in 1968 tarihli popüler "müştereklerin trajedisi" argümanına odaklanarak müştereklerin çitlenmesi –yani yok edilmesi– lehine savları inceliyoruz. Takip eden iki bölümde, Hardin'in argümanını çürütmekle kalmayıp müştereklerin idamesi ve genişletilmesine dair düşünce ufkumuzu da açan iki entelektüel geleneğin eleştirel bir değerlendirmesini sunuyoruz. Bunların ilki, temel odak noktası (maddi) kaynak sistemleri olan Ostrom ve IASC (Uluslararası Müşterekler Çalışmaları Birliği

– *International Association for the Study of the Commons*). İkincisi ise, daha çok yazılım ve diğer bilgi müşterekleri biçimlerine odaklı denklerarası (*peer-to-peer*) ağlar.

Yazının son kısmında müşterekler ile sermaye arasındaki ilişkiye geri dönüyoruz. Burada sermayenin kendi krizini çözmek (ve ekolojik ve toplumsal felaketi önlemek) için bir müşterekler "tamiratına" (*commons fix*) muhtaç olabileceğini, ancak müştereklerin aynı zamanda anti-kapitalist toplumsal örgütlenme biçimlerinin de temelini oluşturduğunu ileri sürüyoruz. Dolayısıyla müştereklerin, sermaye ile müşterekçilik* arasındaki çatışma zemini olduğunu öne sürüyoruz.

"Kandan ve Ateşten Harfler": Çitlemeler, Müştereklerin Öbür Yüzü

Tartışmamıza müştereklerin öbür yüzüyle, yani müştereklerin yıkımıyla sonuçlanan süreçle başlıyoruz: çitlemeler veya ilk birikim (Bu yazı boyunca "çitleme" ve "ilk birikim" kavramlarını birbirinin yerine kullanmaktayız). Geleneksel Marksist yoruma göre Marx'ın ilk birikim kavramı, kapitalist bir üretim tarzının ön koşullarını doğuran tarihsel sürece işaret eder. Bu önkoşullar temel olarak yeni oluşan emek piyasasında ücret karşılığı satmak zorunda oldukları emek-güçlerinden –çalışma kapasitelerinden– başka bir geçim kaynağı olmayan bir grubun yaratılmasını ve gelişmekte olan sanayilerde kullanılabilecek sermayenin birikimini ifade eder.

* Müşterekler üzerine mevcut yazında müşterekler kavramını daha çok ilişkisel bir ontoloji bağlamında düşünen yazarlardan biri olan De Angelis'in yaklaşımı, ilk birikim sürecinin devamlılığı, çitlemelerin sürekliliği ve bu bağlamda müştereklerin sürekli üretildiği savına dayanmaktadır. Bu yazının ilerleyen kısmında da görüleceği üzere, De Angelis ile Harvie, müştereklerin üretiminin bir "değerler savaşı" olduğu tespitinden hareketle, müştereklerin kapitalist üretim tarzından farklı bir *üretim tarzı* olduğunu ifade etmekte, bu açıdan da müşterekler ile sermaye arasındaki çatışmada sermayenin karşısında var olan tarafın bütünlüklü isminin "commonism" olduğunu ifade etmektedir. Müşterek (*the common*) kavramından türetilen ve komün (*the commun*) kavramından türetilen komünizm (*communism*) kavramına benzerlik ve farklılık taşıyan bu kavramı müşterekçilik olarak karşılamayı uygun bulduk. –*ed.n.*

Karl Marx (2011) *Kapital*'in birinci cildinin 7. kısım, 24. bölümünde –bu bölüm bu konuda hâlâ okunması gereken temel kaynaklardandır– bu sürecin ("klasik biçimiyle" cereyan ettiği) İngiltere ve İskoçya'da on altı, on yedi ve on sekizinci yüzyıl boyunca nasıl gerçekleştiğini zengin tarihsel detaylarla aktarır. Çiftçilerin, serflerin, kölelerin ve diğer "iştirakçilerin" üzerinde yaşamlarını idame ettirdikleri ve bir sahibi bulunmayan topraktan, çoğunlukla da şiddet yoluyla, nasıl kovulduklarını anlatır: Katolik Kilisesi'nin gücünün VIII. Henry tarafından törpülenip mallarına el konmasından, İskoçya'daki küçük çiftçilerin topraktan sürülmesine ve Çitleme Yasalarına varıncaya kadar. Bu henüz yaratılmış proletaryayı ücretli işçiliğe daha da "teşvik etmek" üzere çıkarılmış ve çiğneyenlerin acımasızca cezalandırıldığı geniş çaplı bir dizi "aylaklık" karşıtı yasayı, "mülksüzleştirilenlere karşı çıkarılan kanlı mevzuat"ı betimler. Ve bu temellük sürecinden kazançlı çıkan kapitalist çiftçi ve sanayi kapitalistinin "kökenini" anlatır: bu kesimler ya "miktarı çoğalan" arazi ve hayvan stokundan, ya ortaya çıkan "özgür" işçi bolluğundan, ya da bunların her ikisinden de faydalanmışlardır. Marx, Adam Smith' in ve "Ekonomi-Politiğin" kapitalist üretim tarzının kökenlerine dair anlatısıyla çatışan kendi karşıt düşüncesini şöyle özetler:

> Gerçekte, ilk birikim yöntemleri her şey olabilir, ama saf ve temiz olmadıkları kesindir ... [Yeni oluşan ücretli-işçinin] mülksüzleştirilmesinin öyküsü, insanlık tarihine kandan ve ateşten harflerle yazılmıştır (Marx 2011: 687-88).

Bu kavramsallaştırmadaki "ilk" sıfatı *feodalizm* olarak anlaşılan geçmiş ile *kapitalizm* olarak anlaşılan bugünü ayıran, tek seferlik bir zamansal boyuta tekabül eder. Ancak, sermayeyi, Adam Smith' teki gibi "mal stoku" olarak değil de toplumsal ilişki olarak tanımladığımızda, Marx'ın ilk birikim tanımı başka bir yorumlamaya imkân verir.[1] İlk birikimin sermaye birikiminin önkoşulu olabilmesi

1. Adam Smith sermayeyi üretim için gerekli olan binalar, makineler, hammaddeler vb. (Marksist bir terim olarak "üretim araçları") yığını olarak anlar. Karl Marx bu tanımlamayı reddetmez fakat derinleştirir: sermaye aynı zamanda bir sınıfın mensuplarının (kapitalistler) sermayeye veya üretim araçlarına sahip olduğu, buna karşın başka bir sınıfın (proletarya veya işçi sınıfı) çalışma kabiliyeti dışında

için, *sermayenin iktidarının uygulanışının* önkoşulu olması gerekmektedir. Ancak, sermayenin iktidarının uygulanışı, insanın üretim faaliyetinden –ya da insanın yaratıcı ve maksatlı faaliyetinden– başka bir şey değildir. Bu üretim, sermayeyi tanımlayan ayrışma ilişkisi* *(relation of separation)* içinde icra edilir. Böylece Marx "ilk birikim" anlatısıyla, bu sermaye-ilişkisinin önkoşuluna işaret edebilmektedir: "işçilerle işçilerin emeklerinin gerçekleşme koşulları üzerindeki mülkiyetin birbirinden tamamen ayrılması". Bu noktadan hareketle şu sonuca varılır: "İlk birikim denen şey ... üreticileri üretim araçlarından ayıran tarihsel süreçten başka bir şey değildir" (Marx 2011: 687).

Ancak, Klasik Marksist literatürün çitleme meselesini ele alma biçimi sorunludur. İlk birikim yalnızca bir tarihsel köken meselesi değil, *doğrusal* bir kalkınma modeli içerisindeki bir tarihsel köken meselesi kılınarak kuram içinde marjinalleştirilmektedir. Bu anlatı kabaca şöyle ilerler: kapitalizm öncesinde çitlemeler veya "ilk birikim" vardır. Bu temellük süreçleri kapitalizmin önkoşuludur, zira emek-gücü ve arazi gibi metaların piyasalarını oluşturmuş ve geliştirmişlerdir. Ancak, bu süreçler tamamlandığına ve amacına ulaştığına göre artık çitlemeler (veya ilk birikim) üzerine konuşmayı bırakıp "sermaye-mantığı"ndan bahsetmemiz gerekir. "İlk birikim" ve "sermaye mantığı" bu şekilde hem kuramsal açıdan hem de zamansal (ve mekânsal) olarak birbirinden açıkça ayrılmıştır; bu konuda çalışan akademisyenlerin burunlarının dibinde gerçekleşen hakiki ve süregelen birtakım toplumsal pratiklerin de çitleme ile herhangi bir alakası yoktur; çünkü kullandıkları çerçeveye göre bahsedilen bu süreçler, geçmişte bir yerde *çoktan olup bitmiştir* (bu konuda daha fazla tartışma için bkz. De Angelis 2007, özellikle 133-49).

Çitlemelerin çoktan olup bittiği üzerine temellenen bu yaklaşım hem teorik hem de politik açıdan sorunludur. Teorik açıdan sorun-

→ hiçbir şeye sahip olmadığı ve bu yüzden de hayatta kalmak için kapitalistler hesabına çalışmak zorunda olduğu bir toplumsal ilişkiyi ifade eder.

* Yazarlar burada, başka yerlerde De Angelis tarafından formüle edilen, insanın üretim faaliyeti ile üretim araçlarından veya üretilen üründen ayrılması ilişkisine referans vermektedir. Bu ayırmanın kendisi, ilk birikimin de temel karakteridir. *–ed.n.*

ludur, zira eğer sermayeyi bütüncül bir *sistem* olarak değil, bütüncülleştirici (*totalising*) itkilerin yanı sıra bunlarla eşzamanlı var olan ve sınırlandıran başka itkileri de barındıran bir *toplumsal kuvvet* olarak anlarsak, çitlemelerin bir kereye mahsus olmaktan ziyade "sermaye mantığının" süreğen bir niteliği olduğunu söyleyebiliriz. Aslına bakılırsa "ilk birikim" yaşadığımız dünyada merkezi bir rol oynamaktadır. İlk birikim, diğer değer pratikleriyle çatışmakta olan bir *değer pratiği* olarak kavranabilir.[2] Daha önce tartışıldığı üzere (bkz. kaynak kitap*, bölüm 1), mevcut itkilerden biri dünyayı metalaştırma ve çitlemeler yolu ile tekrar tekrar kuran sermayeye, diğeri ise dünyayı karşı-çitlemeler ve müşterekler yolu ile tekrar tekrar kuran "iştirakçiler" veya "insanlığa" dairdir. Marx'ın tanımladığı "sınıf savaşı" bu toplumsal güçlerin ve bu güçlere tekabül eden değer pratiklerinin çatışmasını ifade eder. Karl Polanyi de (2000) bu çatışmanın sonucu olan toplumsal gelişmeyi "toplumun çifte hareketi" olarak teorize etmiştir.

Bu geleneksel çerçeve politik açıdan da problemlidir, zira çitlemelerin çizgisel bir kapitalist gelişme modeli *içerisindeki* bir tarihsel soykütük sorununa indirgenmesi, "alternatifler" meselesine Marksizmden ilham alan katkıları da felce uğratır. (Burada "felç" derken bir güçsüzlük halini, eyleme kabiliyetinin mevcut olmamasını kastediyoruz.) Aslına bakılırsa, kalkınma tarihinin Klasik Marksizm tarafından devralınan ve tatbik edilen bu çizgisel modelinde, *kapitalizmin* alternatifi yalnızca başka bir "izm" olabilir. Bu açıdan da küresel adalet ve dayanışma hareketleri içinde süregiden mücadelelerin aslen sermayeye karşı filizlenen alternatifler olması takdir görmez. Marksizm esinli düşünüş, burada ve şu anda alternatifler şekillendirmeye yönelik politik ve entelektüel girişimlerle genellikle ilişki kuramaz; zira bu düşünüşü şekillendiren çerçeve, belirsiz bir geleceğe gönderme yapan başka bir izm'e *dairdir* ve genellikle "kitlelere" iktidarın neden tabandan ve şimdiden başlayarak uygu-

* Bölümün yer aldığı derleme çalışmasından bahsedilmekte. *–ed.n.*

2. Değer pratikleri üzerine bkz. De Angelis (2007), Graeber (2005) ve Mc Murtry (1998). Graeber'ın (2011: 89-126) "ekonomik ilişkilerin üzerinde temellendiği" eşzamanlı olarak var olan ancak birbirine alternatif üç "ahlaki prensipten" bahseder: "komünizm, hiyerarşi ve mübadele."

lanamayacağını anlatacak bir siyasi elite muhtaç bir iktidar modeli tarafından tanımlanır.

Bu tür bir ilk birikim anlayışını büyük ölçüde 1990 tarihli *Yeni Çitlemeler* adlı eserlerinde ikiz müşterekler-çitleme kavramlarını halen geçerli politik-ekonomi kategoriler olarak yeniden ele alan "*Midnight Notes* Kolektifi"nin politik ve teorik çalışmalarına borçluyuz. *Midnight Notes*, uluslararası borç krizinin başlangıcı olan 1980'lerde IMF ve Dünya Bankası'nın sözde Yapısal Uyum Programlarını dayattığı Afrika ve Latin Amerika'da yaşanan süreçleri anlamak üzere "yeni çitlemeler" terimini üretti. Aynı esnada New York ve Zürih gibi şehirlerde de kentsel mekânlar için ve mutenalaştırma karşıtı şiddetli mücadeleler yaşanmaktaydı. Yapısal Uyum Programları özelleştirmeyi, piyasaların serbestleştirilmesini, yemeklik yağ gibi temel gıda ve ihtiyaç maddelerine yönelik devlet sübvansiyonlarının ve fiyat kontrollerinin tasfiyesini ve ... toprak çitlemelerini içermekteydi. Silvia Federici (1990: 11) bu sürecin önemini şöyle anlatmıştı:

> Bugün halen Afrika nüfusunun en az %60'ı, çoğunlukla da kadınlar tarafından icra edilen geçimlik tarımla yaşamlarını sürdürmekte. Kentleşmiş nüfus içinde bile çoğu Afrikalı köylerinden belli bir destek alacağı kabulüyle yaşıyor; zira köy, grev veya işsizlik dönemlerinde gıdanın temin edildiği, yaşlanınca geri dönmenin düşünüldüğü, geçinecek hiçbir şey olmasa bile bölgenin önde gelen kişilerinden kullanılmayan bir arazi alınıp tarım yapılabilecek veya akrabalardan veya komşulardan bir tas çorba alınabilecek yerdir.

Bu "keşif" üzerine, otuz yıl sonra, başka bir *Midnight Notes* üyesi şöyle bir yorumda bulunur:

> [Nijerya'ya] gelişimden sonra kendime gelip "burada sınıf savaşı nerede" diye sormam biraz zaman almıştı. Sonunda vardığım cevap benim için şaşırtıcıydı: *Nijerya'da müşterekler hâlâ mevcuttu* ve ücretli emek piyasası dışında kalan birçok kişinin toprağa kolektif erişimini mümkün kılıyordu. Aynı zamanda köy müşterekleriyle bağı olan birçok ücretli işçi grev zamanlarında hayatlarını bu şekilde idame edebiliyordu (Caffentzis 2010: 28; vurgu bize ait).[3]

3. Daha yakın bir geçmişte, *Midnight Notes*'tan farklı bir Marksist gelenekten gelen coğrafyacı David Harvey de çitleme veya ilk birikim kategorisini "yeniden

"Müştereklerin Trajedisi": Çitlemenin Savunusu

İlk birikimi eleştirenlerin yanı sıra bu sürecin savunucuları ve taraftarları da mevcut. Örneğin, *Yeni Çitlemeler*'de betimlenen bu süreci değerlendiren *The Economist,* Afrika'daki toprakların "çitlenmesi ve geleneksel kullanım, erişim ve otlatma biçimlerinin sona ermesi gerektiği" konusunda ısrar eder; çünkü her yerde "sermayenin işlemesini mümkün kılan şey toprağın özel mülkiyetidir" (aktaran Federici 1990: 11). *The Economist* burada adeta etkili olmuş iki iktisat tarihçisinin "eski" İngiliz çitlemeleri hakkındaki değerlendirmelerini tekrarlar: "Her şeye rağmen çitlemeler gerekliydi, çünkü toprağa erişimin açık olduğu köylerin hepsinin ilerleme veya verimlilik gösterdiği söylenemezdi ve herhangi bir ilerleme varsa da bu çok kısıtlıydı" (Chambers ve Mingay 1966: 52).

Son 500 yılda (yani 16. yüzyıl İngilteresi'ndeki ilk çitleme yasalarından beri) vaazlar ve üniversite kürsülerinden, risaleler, broşürler, kitaplar ve akademik dergilerin sayfalarına kadar ilk birikim üzerine –elbette muazzam politik etkileri olan– canlı bir tartışma alevlenmiştir. Şimdilerde yaygınlaşan bu tartışmayı toptan gözden geçirmek yerine, ekolojist Garret Hardin'in bu tartışmaya yapmış olduğu temel katkıya odaklanacağız. Prestijli *Science* dergisinde yayımlanmış olan "Müştereklerin Trajedisi" başlıklı çığır açıcı yazısında Hardin (1968) bir grup çobandan bahseder; bunların her birinin ortak kullanılan bir otlağa açık ve serbest erişimi vardır. Hardin'e göre her çoban kendi hayvanlarının beslenebileceği ot miktarını veya kendine ait hayvanların sayısınıençoklamak isteyeceğinden, bu durum kaçınılmaz olarak kaynakların tükenmesi sorununa yol açacaktır.

Hardin'e göre "rasyonel çoban", kendisi daha fazla hayvan beslemenin tüm getirisine sahip olurken aşırı otlamanın yaratacağı bedel tüm kullanıcılar tarafından paylaşılacağı için sürüsünün büyüklüğünü sürekli artıracaktır. Elbette, "bir müştereği paylaşan her bir rasyonel çoban" aynı karara varacaktır.

→ keşfetti" ve popülerleştirdi. Ancak, Harvey bu sürece "mülksüzleştirerek birikim" demeyi tercih ediyor (Harvey 2004).

Trajedi de burada yatmaktadır. Her birey, sınırları olan bir dünyada sürüsünü sınırsızca artırmaya mecbur bırakan bir sistemin içine hapsolmuştur. Her biri müştereklerin özgürlüğüne inanan bir toplumda kendi çıkarlarını gözeten bu bireylerin her biri çöküşe doğru koşmaktadır. Müştereklerde özgürlük, herkese çöküş getirir (Hardin 1968, bu derlemede).

Hardin'in analizi kirlilik problemi ve iklim değişikliğiyle bağlantılıdır. Hardin'in iddiasına göre,

> ... rasyonel birey, müştereklere boşalttığı atıkların maliyetinden kendi payına düşen kısmın, bu atıkları salmadan önce arıtmanın maliyetinden daha az olduğu sonucuna varır. Bu herkes için geçerli olduğuna göre de, bağımsız, rasyonel, özgür girişimciler olarak davranmaya devam ettiğimiz sürece bir "kendi yuvasını berbat etme" sistemine hapsolmuş durumdayız (Hardin 1968, bu derlemede).

Müştereklere dair bu yaklaşımın hem siyasayla hem de ekonomi politikle bağlantılı birtakım bariz içerimleri var. Hardin, müşterekler üzerindeki haklar yerine (mümkünse) özel mülkiyet haklarının veya (özel mülkiyet mümkün değilse) doğrudan devlet yönetiminin getirilmesini savunur. Başka bir ifadeyle, Hardin'in savunduğu çitlemelerdir.

Hardin'in *Science*'taki makalesi on binlerce defa alıntılanmış ve halen muazzam bir etkiye sahip bir metin. Ancak, metindeki çözümleme eksiktir. Hardin müşterekleri çözümler, ancak *müştereklestirme* pratiğini icra eden topluluk veya *iştirakçileri* bu çözümlemede hiçbir şekilde yer almaz. Daha açık söylenecek olursa, Hardin'in müşterekleri kendi çıkarlarını gençoklayan bencil bireylerden müteşekkildir. Başka bir ifadeyle, Hardin'in modelinin sorunu bu modeldeki aktörlerin sermayenin resmettiği yegâne özne biçimine (*Homo economicus* – neoliberal iktisadi insan) eşdeğer bir rasyonalite ve ölçme süreci içinde konumlandırılmış olmasıdır. Bu argümanın "mazeretleri"ni ve "bayağılığı"nı ancak kendimize ait farklı ölçütleri geri kazanarak ortaya koyabiliriz.

Trajediden Komediye: Müştereklerin Akademik Islahı

Müştereklerin entelektüel itibarının geri iadesi açısından önemli bir dönüm noktası, 1989 yılında Uluslararası Ortak Mülkiyet Çalışmaları Birliği'nin (*International Association for the Study of Common Property*) kurulmasıdır. Bu kurum 2006 yılında Uluslararası Müşterekler Çalışmaları Birliği (IASC) adını aldı. Bu düşünme tarzının en önemli temsilcilerinden biri olan siyaset bilimci Elinor Ostrom, 2012 yılındaki vefatına kadar geçen yirmi-otuz yıl içinde yazdığı birçok önemli metinde özellikle de "ortak mülkiyet"i yöneten mevcut kurumsal mekanizmaları incelemiştir. Ostrom'un –ve IASC'taki iş ve araştırma arkadaşlarının– çalışmaları Hardin'in iddialarını ikna edici biçimde çürütmektedir.

Tablo 1: Bir Mal Biçimi Olarak Müşterekler

		Kullanımla eksilme	
		Yüksek "rakip" mallar	Düşük "rakip olmayan" mallar
Olası kullanıcıların dışlanmasının zorluk derecesi	Yüksek	Ortak kaynaklar (ortak mallar): yeraltı su havzaları, göller, sulama sistemleri, balıkçılık alanları, ormanlar, vb.	Kamusal mallar: bir topluluğun huzur ve güvenliği, ulusal savunma, bilgi, itfaiye hizmetleri, hava tahminleri, vb.
	Düşük	Özel mallar: gıda, giyim, otomobiller, vb.	Kulüp malları: tiyatrolar, özel kulüpler, kreşler, kablo tv.

Ostrom Tablo 1'den uyarlanmıştır, 2010.

Ostrom (1990) Hardin tarafından kurulan modelin bir *müşterekler* değil *serbest erişim* örneği olduğunu ortaya koymakta zorlanmaz. Ostrom'a göre müşterekler,

> ... üyeleri net bir şekilde tanımlanmış bir grubun, üyesi olmayanları bir kaynağın kullanımından hukuki olarak engelleme hakkına sahip olduğu mecralardır. Açık erişim rejimleri (*res nullius*) –açık denizler ve atmosfer

gibi klasik örnekler de dahil olmak üzere– ise hukuk kuramında uzun süredir bir kaynağın kullanımına kimin erişimi olacağı konusunda herhangi bir sınırlama olmayan alanlar olarak kabul edilmektedir (Ostrom 2000: 335-36).

Eğer ki Hardin'in otlağı bir müşterek olsaydı, bu otlağı kullanan topluluk (veya topluluklar) otlağın sürdürülebilirliğini sağlamak için erişim ve yönetime dair kurallar oluşturmuş olurdu. Buna göre paylaşılan kaynağın tükenmesi "trajedisinin" önünü alan şey, kaynağın bu komünal yönetimi ve tekabül eden denetleme ve kural uygulama sistemleridir. Ostrom'un müşterekleri bir sosyal sistem olarak kavramsallaştırma serüveni de bu şekilde başlar.

Ostrom'un müşterekler analizinin başlangıç noktası, farklı malları sınıflandırdığı ikiye ikilik bir matristir (bkz. Tablo 1). Odaklandığı nokta ise sol üst köşedir: tüketimi rekabete tabi (benim o malı tüketmem senin tüketiminden eksiltir), ancak senin tüketimine mani olmamın zor olduğu mallar. Yani, Ostrom da Hardin'in analiz ettiği biçimiyle müştereklere odaklanır. Ancak, bu kaynakları *müşterek* yapan şey, Hardin'e göre kaçınılmaz olan trajediyi engelleyen birtakım kurallardır. Bir dizi ampirik çalışmayı değerlendiren Ostrom, müştereklerin sürdürülebilirliği için bu minvalde gerekli sekiz kural veya "tasarım prensibi" çıkarımlar:

1. *Kullanıcı sınırları* ve *kaynak sınırları:* meşru kullanıcılar ile kullanıcı olmayanlar birbirinden açıkça ayrıdır; ortak kaynak net biçimde içinde bulunduğu geniş çevreden ayrıdır (veya ayrışmıştır).
2. *Yerel koşullarla uygunluk:* müşterekleri yöneten kurallar yerel toplumsal ve çevresel koşullarla uyumludur;
3. *Kolektif karar verme düzenlemeleri:* kaynak rejimi tarafından etkilenen bireyler kuralların belirlenmesi ve değiştirilmesi süreçlerine katılabilirler;
4. *Kullanıcıların denetimi* ve *kaynakların denetimi:* kaynağın kullanıcıları diğer kullanıcıların kaynaktan ne kadar kullandığını ve kaynağın durumunu denetler.
5. *Kademelendirilmiş yaptırımlar:* kuralların ihlaline yönelik, dü-

şük yoğunluklu başlayan ve tekrar durumunda sertleşen yaptırımlar bulunur.

6. *Çatışmaları çözme mekanizmaları:* kullanıcılar arasındaki ihtilafların hızlı ve düşük maliyetli çözümüne yönelik mecralar mevcuttur.
7. *Hakların asgari ölçüde tanınması:* yerel kullanıcıların kendi kurallarını oluşturma hakları idare tarafından tanınır.
8. *İç içe geçmiş kuruluşlar:* bir ortak kaynak daha geniş bir sosyal-ekolojik sistemle bağlantılıysa, çoklu ve iç içe geçmiş yönetim sistemleri mevcuttur (Ostrom 2010: 422).

Bu gelenek içerisinde müşterekler, ortak *kaynak* olarak tanımlanır ve kaynaklar da –belli kısıtlamalarla da olsa– işlevsel açıdan kapalı *sistemler* olarak anlaşılır.

"Ortak kaynak" terimi, potansiyel kullanıcıların dışarıda bırakılmasını (imkânsız değil ama) maliyetli kılmaya yetecek kadar büyük doğal veya insan yapımı kaynak sistemlerini ifade eder. Balıkçılık alanları, yeraltı su kaynakları, otlaklar, sulama kanalları, köprüler, otoparklar, anasistem bilgisayarları, nehirler, göller, okyanuslar ve diğer su yığınları ortak kaynak sistemlerine örnek olarak gösterilebilir (Ostrom 1990: 30).

"Sürdürülebilir" olan şeyin sınırlarının topluluk kararıyla çizildiği "sürdürülebilmiş" geleneksel müştereklerin aşağıdaki üç "klasik" örneği Hardin'in analizinin kısıtlarını ortaya koymakta:

Her ilkbaharda karlar erir ve alpyıldızı çiçekleri açarken, İsviçreli köylüler sağmal ineklerini vadilerden çıkarır ve Alplerin meralarında otlatmaya götürürler. Her köyde, her bir köylünün dağ müştereklerine kaç adet inek yollayabileceğine dair ortak bir karar verilir. Bu karar o köylünün kaç ineği kışlatabileceğine dayanılarak verilir, ki bu da köylünün vadide bulunan otlağına ve ağıl alanına bağlıdır. Bu kışlatma kapasitesiyle meranın otlatma kapasitesi arasında neredeyse hiç ilinti yoktur, ancak sistem bir şekilde işler. Ve aşırı otlatma olduğuna dair hiçbir emare olmadan yıllardır da işlemektedir, en azından 500 yıldır.

Norveç'in kuzey ucunda yer alan Lofoten Adaları'ndaki morina yataklarının bir bölümü yelkenliler için ayrılmıştır. Ticari trol teknelerinin buraya girmesi yasaktır. Bahsettiğimiz Norveçliler modern tekniklerle daha fazla ürün elde edeceklerini gayet iyi bilmektedir. Pek emin olmadıkları nokta

ise bu modern tekniklerin onlara kendi hayatları, çocuklarının hayatları ve torunlarının hayatları boyunca balık sağlamayı garanti edip etmeyeceğidir. Hükümetin gelir konusunu öne çıkarma çabalarına karşın, balıkçıların ana amacı en çok ürünü almak veya en yüksek kârı elde etmek değildir: ana amaç güvenceli balık yataklarıdır. Bunun sonucu nispeten "verimsiz" ancak kanıtlanmış bir performans başarısı olan bir yönetim rejimidir: 100 yıllık bir yönetim başarısı ... ve neredeyse 500 yıldır Akdeniz bölgesine yapılan morina ihracatı. Buna benzer uzun ömürlü ve küçük ölçekli kıyı balıkçılığı hikâyeleri dünyanın her yerinde bulunabilir. ...

Amazon Nehri'nin ağzında büyük bir kara parçası olan Marajo adasındaki çiftlik sahipleri büyükbaş hayvanlarını doğal çimlerde otlatmakta ve bu yolla çok fazla olmasa da kayda değer miktarda et randımanı sağlamaktadır. Komşuları olan anakaradaki çiftlik sahipleri ise yüksek et randımanı elde etmek için modern besleme teknikleri kullanır. Ancak, anakaradaki çiftliklerde toprak ve su kalitesi bozulmakta, bu da besleme pratiğinin devamlılığını kuşkulu hale getirmektedir. Öte yandan Marajo'daki çiftlik sahipleri nispeten düşük randıman veren yöntemlerini uzun bir süre daha sürdürecek gibi görünmektedir. Ne de olsa neredeyse 400 yıldır yaptıkları budur (Princen 2005: 23).

Bu noktada *kaynak sistemleri* ile sistem tarafından üretilen ve bireyler tarafından temellük edilen *kaynak birimleri akışı* arasında önemli teorik bir ayrım mevcuttur. Kaynak sistemini bir stok değişkeni (*stock variable*) olarak, bu sistemin ürettiği kaynak birimleri sayısını ise bir akışkan değişkeni (*flow variable*) olarak düşünebiliriz. Öngörebileceği üzere, kaynak birimi akışının aşması halinde kaynak sisteminin sürdürülemez olacağı azami bir düzey mevcuttur. Ostrom ve IASC'taki meslektaşlarına göre müşterek olan bir topluluğun üyelerinin bireysel olarak kullanabilecekleri kaynak birimleri (odun, su veya balık) değil, kaynak sistemleridir (örneğin bir orman, dere, kıyıdaki deniz suları ve benzeri). Bu çerçeveye göre, balıkçılık faaliyetinin ürünü olan balık gibi kaynak birimleri (ki bunlar tablodaki sol-üst kutuya denk düşer) "ortak kullanım veya tahsise tabi olmadıkları için" (Ostrom 1990: 31) müştereklerin bir parçası değildir.

Ostrom'un IASC'taki bir meslektaşı müştereklere dair bu tür bir anlayışı şöyle özetler:

"Müşterekler" kelimesi, insanların kaynakların kırılganlıklarını veya sınırlarını tanımayan kişiler tarafından aşırı kullanımını önleyecek kurum-

lar veya kurallar dahilinde kullanıcı ve erişim haklarını icra etmek için para ödemek zorunda olmadığı kaynakları ifade etmektedir (Jumbe 2006: 5).

Ostrom/IASC'ın tanımı şüphesiz müştereklere dair kritik noktaları yansıtmakta. Bu tanıma göre paylaşılan şeyler alanı para rabıtasının ötesinde bir alan olarak anlaşılır. Dolayısıyla bu alandaki toplumsal bağların meta ilişkileri aracılığıyla değil, bireysel kullanımı düzenleyerek kaynak sistemini sürdüren kurumsallaşmış katılımcı yönetim biçimleri tarafından sağlandığına yönelik bir kavrayış ortaya çıkar.

Ancak, aslında ortak kaynaklar temeline dayanmayan, balığın ortak bir kazanda pişirildiği birçok ortak mülkiyet *rejimi* bulunmaktadır. Burada kaynak birimleri bir kullanıcı topluluğu tarafından ortak bir havuzda toplanır ve sonra bu ortak havuzun yönetim kuralları belirlenir:

> [Nakit] gelir, kişisel eşyalar, edebi metinler ve hatta çocuklar bile ortaklaştırılmıştı [*communalized*]. Nitekim 15. yüzyılda yaşamış Taboritler'in topluluklarını oluştururken yaptıkları ilk şey bütün kişisel eşyalarını büyük, açık sandıkların içine koymak ve komünal ilişkilere eşit temelde başlamaktı. (Federici 2004: 54)

> Ortak mülkiyet rejimlerinin tarihi temelinden hareketle hangi tip malların özel mülkiyeti "daha olanaklı kıldığını" ve hangi tip malların ortak mülkiyeti "daha olanaklı kıldığını" belirlemek zordur. (Caffentzis 2004: 22)

Bu açıdan IASC'ın müşterekler tanımının ifade etmeyi başaramadığı şey, hem kaynakların şehir merkezleri örneğinde olduğu gibi (2011 işgal-et [*occupy*] hareketlerindeki) müşterek olarak sahiplenilebildiği, hem de toplulukların kolektif kararlarıyla "ortak bir kazanda" toplamak suretiyle "rakip" mallara ("kaynak birimleri") müştereklerin muamelesi yapabildiğidir. Bu sorulara müşterek*leştirme* meselesini tartıştığımız en son bölümde geri döneceğiz.

Denklerarası: "Bilgi Müşterekleri"nin Üretimi

Ostrom ve IASC çevresi geleneksel olarak fiziksel kaynaklara odaklanagelmiştir. Ancak yakın zamanda, bilgi ve enformasyon gibi maddi olmayan "kamu malları"nı da müşterekler olarak düşünmeye yönelik güçlenen bir eğilim söz konusu. Örneğin, *P2P Alternatifler Derneği** (*Foundation for P2P Alternatives*) ile bağlantılı akademisyen ve aktivistler için başlangıç noktası bilgidir: yazılım, bilimsel veri tabanları, elektro-manyetik spektrum, sanat gibi. Bu gibi "şeylerin" "sürdürülebilirliğin" sağlanması adına kontrol edilmesi gereken fiziki sınırları yoktur. Bunlar "rakip olmayan" mallardır; yani birinin bu malları kullanması benim veya bir başkasının kullanımını kısıtlamaz ve bu açıdan da tablonun sağ sütunundaki kutularda bulunurlar. Aslına bakılırsa bu kaynakların kullanılmasına dair mevcut sınırlamalar tamamen toplumsal olarak inşa edilmiş, "telif hakkı" ve "fikri mülkiyet" üzerine devlet politikalarıyla teşvik edilen çitleme süreçleri içine gizlenmiştir.

P2P derneğinin yakın zamanda yaptığı şeylerden birisi kendi müşterekler anlayışını sanal ortamdan başka alanlara doğru genişletmek oldu. Bu müştereklerin farklı biçimlerine dair uzun listeler ve farklı sınıflandırmalar ortaya çıkarmakta. Bu bağlamda önemli sınıflandırmalardan biri müştereklerin maddi niteliğiyle ilgilidir. P2P Kurumunun kurucularından Michael Bauwens buradan hareketle müşterekleri üç kategoriye ayırır: toprak, su ve orman gibi "miras alınan müşterekler" (*inherited commons*); temel olarak bilgi ve "kültür"ün oluşturduğu "maddi olmayan müşterekler"; ve "ortak stok, ortak makineler" gibi insan yapımı kaynaklar olan maddi müşterekler (Betz 2011).

Denklerarası (P2P) iştirakçilerin bu geniş müşterekler kavrayışından ilham alınacak çok şey var ve P2P'cilerin kendi metalaşmamış ve otonom toplumsal uzamlarını biçimlendirdikleri de şüphe götürmez (Rossiter ve Zehle 2014). Bu pratiklerden öğrenebilece-

* *Peer-to-peer* Türkçeye denklerarası olarak çevrilebilse de terimin İngilizce aslının veya P2P kısaltmasının kullanımı da oldukça yaygın. Bu nedenle yazının geri kalanında P2P kısaltmasını olduğu gibi tutmayı tercih ettik. *–ed.n.*

ğimiz birçok şey mevcut; ve ayrıca hatırlamalıyız ki –2011'de Kuzey Afrika devrimlerinde tanıklık ettiğimiz üzere– sosyal ağların evrimi toplumsal hareketler dalgasının hızlanmasına katkıda bulunmuştur (Mason 2012: 127-52). Bauwens'e (2005: 1) göre bu,

> ... birbirine denk eşlerin serbest katılımına dayalı, ortak kaynakların üretimine yönelik, bir saik olarak parasal karşılığa dayanmayan ve komuta ve denetim gibi hiyerarşik yöntemlerle örgütlenmeyen insan ağı tabanlı bir örgütlenme biçimidir.

P2P üretimini "maddi" alanlara uzanacak biçimde kuramsallaştırma ve genişletme çabaları olsa da, en saf halleriyle bu müştereklerin temelinde internete dayalı koordinasyon vardır. Bu bağlamda verilebilecek örnekler arasında çevrimiçi ücretsiz ansiklopedi Wikipedia ve binlerce Serbest/Özgür/Açık Kaynaklı Yazılım Programları (*Free/Libre/Open Source Software – FLOSS*) bulunmakta. Bütün bu örneklerde kaynaklar paylaşılır ve karar verici herhangi bir merkez bulunmaz. Aksine kararlar, (çoğunlukla dijital olan) "çıktı"nın üretim sürecine özgürce katılan üreticilerin serbest işbirliği ve özgür iştiraki sonucu ortaya çıkar.

Ancak, bir uyarıyı da dile getirmemiz gerek. Dijital müştereğin her genişlemesi aynı zamanda bu müştereklerin geçim müştereklerivle kurduğu ilişkiyi (ve geçim müştereklerinin çitlenme potansiyelini) sorunsallaştırmalıdır. Günümüzde, sanal âlemde (örneğin maddi-olmayan müşterekler alanında) süregelen denklerarası (P2P) müştereklestirme pratiği, kendilerini yeniden üretmek için maddi kaynaklara bağımlı olan iştirakçilerin deneyimleriyle çakışmamakta. Zira dijital müştereklerin varlıklarının dayandığı iletişim teknolojileri altyapısının üretilebilmesi adına çitlenen ve özelleştiren şeyler, tam da su ve fosil yakıtlar, ender maden mineralleri ve cevherleri gibi bu maddi kaynaklardır.

Güney Afrika'nın Durban kentinde yoksulların topluluk mücadeleleri içinde yer alan aktivist ve araştırmacı Richard Pithouse (2010) meseleyi şu şekilde ifade ediyor:

> Bütün bu P2P meselesiyle ilgili öncelikli endişem ... P2P'nin hem diğer emek ve hafriyat *(extraction)* tarzlarına (örneğin Doğu Kongo'daki koltan madeni kazılarına[4]) hem de diğer zora dayalı ve gayet maddi (silahlara, çit-

lere, korumalara, sınırlara, vb.) toplum içi ve toplumlararası bölünme biçimlerine dayanıyor olması.

Bu anlamda maddi olan ve maddi-olmayan arasındaki herhangi bir ayrım ancak bu pratik alanlarının nispeten *yalıtılmış* perspektifinden bakıldığında anlamlı olabilir. P2P Derneği'nin yaklaşımında çeşitli alanlar –ve aslında bu alanlar içinde yer alan çeşitli müşterek tipleri– *işlevsel açıdan kapalıdır*; yani her bir alandaki toplumsal pratikler *sanki* farklı alanlar arasında bir ilişki yokmuş gibi gerçekleşir. Kısacası, her Google aramasının ortalama 5 ile 10 gr arasında CO_2 salımına sebep olması (elektrikli çaydanlıkta su kaynatmak 15gr CO_2 salımına sebep olmakta) (Leake ve Wissner-Gross 2012) ve küresel bilgi ve teknoloji endüstrisinin küresel CO_2 salımlarının kabaca yüzde 2'sini (hava ulaşımıyla eşit) oluşturması, P2P iştirakçisi için o arama motoruna "sömürü" veya "iklim değişikliği" yazıldığı anda *bir sorun teşkil etmekten çıkar*.

Öyleyse, başka bir dünya –ki karşı-küreselleşmeci sloganı kabul ediyorsak bu mümkündür– ve yeni toplumsal ilişkilerin kuruluşu perspektifinden baktığımızda, müştereklerin herhangi bir dönüştürücü siyasetin temel zemini olabilmesi için işlevsel açıdan kapalı sistemlerin bu yalıtılmışlığının alt edilmesi gerekir.

Sermayenin Müşterekler "Tamiratı" Karşısında Müştereklerleştirme

Bu metne müştereklerin çitlenmesinin kapitalist "gelişme/kalkınma" ve (ilk) birikim sürecinin bir parçası olduğunu tartışarak başladık. Bu son bölümde ise, doğrudan sermayeyi tartışacağız. Böylece hem sermaye ile müşterekler arasında yeni bir "uzlaşma" olasılığını, hem de müştereklerleştirme pratikleri yoluyla sermayenin ötesine geçebilmeyi açımlıyoruz.

Elinor Ostrom'a verilen Nobel ödülü müştereklerin kavramsallaştırılma tarihinde şüphesiz ki önemli bir andı. (Bu aynı zamanda ekonomi alanındaki Nobel ödülleri tarihi açısından da önemlidir, zi-

4. Koltan göreceli olarak az bulunan bir maden cinsidir. Koltanın türevleri cep telefonları, bilgisayarlar ve benzer aletlerin üretiminde kullanılmaktadır.

ra Ostrom bu ödülü alan ilk kadın ve iktisatçı olmayan kişidir.) Ostrom'un aldığı ödül, pekâlâ iktisatta bir paradigma değişikliğini zorlayan itkilerin var olduğunu gösteriyor olabilir. Bu ödül muhtemelen Hayek'in 1974'te aldığı ve Keynesgil paradigmadan neoliberal ortodoksiye geçişin habercisi olan ödül kadar önemlidir. Bu durum hem kutlamaya hem de endişelenmeye vesile olmalı. Kutlama, çünkü Nobel ödülü ile tanınmak müşterekler söylemini sıkı sıkıya anaakım içine yerleştirir, bu sayede de müşterekler üzerinden temellenen özgürleştirici politika biçimlerini daha görünür kılar. Endişe, çünkü Nobel'in işaret ettiği bir paradigma değişikliği kapitalizmden epistemik *uzaklaşmayı* ifade ediyor olmaktan ziyade kapitalist toplumsal ilişkilerin idaresi stratejileri *içerisindeki* bir paradigma değişimine karşılık geliyor.

2007/8'de başlayan ve hâlâ devam eden krizle beraber kapitalizm açıkça bir çıkmaza girdi. Eğer bu çıkmaz sermayenin istediği koşullarla aşılırsa, en kötü ihtimalle toplumsal ve ekolojik bir kıyamet üretecek, en iyi ihtimalle ise toplumsal çatışmayı yoğunlaştıracak. Sermayenin önündeki temel zorluk, sistemin devam edebilmesi için büyüme stratejilerini dayatmaya devam etmek zorunda olmasıdır. Büyüme sadece sermayenin asli birikim ihtiyacından dolayı değil, kâr-maksimizasyonuna dayanan bir *üretim* tarzı ile hiyerarşik *bölüşüm* biçimlerinin bağdaştırılabilmesi için de gereklidir. Şayet "nehir yükselirse bütün kayıklar da yükselmiş oluyor"* ise, toplumsal adalet mücadelelerinin hedefinde olan eşitsizlik meselesinin ele alınması yönündeki baskı azalacaktır. Ancak bugün, dünya sisteminde büyüme hedefi güdülebilmesi için sermayenin başarabileceği her strateji ve "tamirat" ancak toplumsal ve ekolojik yeniden üretimin krizini derinleştirmeye yarayacak ve programatik bir odağı olmasa bile direnişin kapsamını genişletecek ve yükseltecektir.[5]

Buradaki muhtemel çıkış yollarından birisi, toplumsal ilişkilerin yönetim tarzında bir kayma veya en azından toplumsal yeniden üre-

* Yazarlar burada İngilizce orijinali *a rising tide lifts all boat* olan deyimi uyarlayarak kullanıyor. Deyim, ekonomik durumda genel bir iyileşmenin toplumun tüm kesimlerini ihya edeceğini ifade eder. *–ed.n.*

5. David Harvey (2007) "tamirat" terimini, krize karşı gelişen farklı kapitalist stratejileri tartışırken kullanır.

tim krizinin yarattığı maliyetleri zapt edecek şekilde neoliberal yönetime ince bir ayar çekilmesi olabilir – ki bu maliyetlere krizle beraber ortaya çıkan isyanları denetlemek ve kontrol etmek için yapılan kamusal harcamalar da dahildir. Bu tür bir "ince ayar", müşterekleri, ya da en azından müştereklerin belirli, evcilleştirilmiş örneklerini kapsayabilir. Sermayenin bir *müşterekler tamiratına* ihtiyacı vardır (De Angelis 2012). Neoliberalizm dünyanın yönetiminden vazgeçmeyeceğine göre, yıkımın yönetimini desteklemek için müştereklerden yararlanması muhtemeldir. Ve eğer ortada müşterekler yoksa, sermayenin müşterekleri bir şekilde teşvik etmesi gerekecektir – George Caffentzis bunu (2005) "neoliberalizmin B planı" diye tarif eder.

Ancak, müşterekler ile sermaye arasındaki ilişki ister istemez muğlaktır, zira bu iki sistemin bağlaşık ve birlikte evrimleşmiş olması hangisinin diğerini kullandığını tespit etmeyi zorlaştırmakta. Bu noktayı "köy müştereklerinin" sermaye karşısındaki paradigmatik işlevine bakarak örnekleyebiliriz. Antropolog Claude Meillassoux klasikleşmiş bir çalışmasında Güney Afrika'da köy müştereklerinde çoğunlukla kadınlar tarafından icra edilen yeniden üretim ve geçimlik çalışmanın erkek işçilerin göç edip çeşitli ücretli işlerde kullanılabilir hale gelmelerini mümkün kıldığını anlatır. Köy müştereklerinde icra edilen emek bu erkek işçilerin yeniden üretim maliyetini düşürür, zira erkek işçileri işe alan kapitalistler bu sayede işçilerin yetiştirilmesi veya hastalık, işsizlik veya emeklilikle ilgili toplumsal güvenlik maliyetlerine katkı sunmak zorunda kalmaz (1981: 110-11). Meillassoux da sermaye ile müşterekler arasındaki bu muğlak ilişkiyi fark etmiştir. Eğer geçimlik üreten müşterekler fazla "verimsiz" ise, sermaye emek-gücünün "maliyetsiz hediyeler"inin önemli alanlarından mahrum kalır; ancak, eğer ki müşterekler aşırı "üretken" ise, köy müşterekleri dışına göç eden daha az kişi olacak ve daha genel anlamda da ücretleri yukarı çekmek için daha fazla güce sahip olacaktır (Caffentzis 2004).

Sermaye ile müşterekler arasındaki bu ilişkinin daha birçok örneğini görebiliriz (öte yandan sermayenin müştereklere olan artan bağımlılığı, uluslararası toprak gasplarının da gösterdiği gibi, sürekli çitleme hevesini törpülememiştir (Bollier 2011). Aslına bakılırsa,

ilk birikim ve müştereklerin kooptasyonu yeni kapitalist stratejinin iki bütünleyici koordinatıdır. Bu, Dünya Bankası'nın küresel Güney'de kalkınmaya dair yaklaşımında görülebilir: Banka bu bağlamda yıllardır müştereklerin ortak kaynaklar, topluluk katılımı ve "sosyal sermaye"nin temeli olarak "güven" gibi boyutlarını vurgulayagelmiştir. 2010'dan beri Muhafazakâr-Liberal-Demokrat koalisyonun bir yandan kamu harcamalarına büyük kısıtlamalar getirirken, eşzamanlı olarak, toplumsal çalkantılara cevaben yerel toplulukları güçlendirme iddiasıyla "Büyük Toplum" vizyonunu teşvik ettiği Britanya'da da aynı durumu görebiliriz. Muhafazakârların önceli Margaret Thatcher'ın neoliberal "toplum yoktur" önermesini zımnen reddeden David Cameron, daha ziyade toplumun sahip olduğu toplumsal güçten yararlanmak istiyor gibi. Cameron hükümetlerin acilen "kamu hizmetleri arzını yardım kuruluşları, sosyal girişimciler ve özel şirketler gibi yeni hizmet vericilere açarak daha fazla yenilik, çeşitlilik ve kamu ihtiyacına daha fazla duyarlılık elde edilmesi" ve "daha şevkli topluluklar yaratılması" gerektiğini iddia etmekte (*The Economist*, 2010).

Bu tarz bir yaklaşım, kaynakların yalnızca finansal olmadığını ve zenginliğin yalnızca meta biçimini almadığını kabul etmeyi gerektirir. Aksine kaynaklar ve zenginlik parçalı ve atomize topluluklar içinde atıl durmaktadır ve Peter Linebaugh'un (2008) *müştereklestirme* adıyla ifade ettiği tür pratiklerle harekete geçirilmelidirler. Elbette sermaye müşterekleri kendi krizine bir çözüm olarak kullandığı zaman müştereklestirme de sermaye tarafından kullanılır ve dolayısıyla müşterekleri genişletme olanağı da kısıtlanır. Bu bağlamda amaç sermayeye alternatif sunmak değil, belirli bir sermaye ağını –bir bölge veya bir şehir, muhtemelen "sürdürülebilir bir topluluk"– daha rekabetçi hale getirmek, aynı esnada da toplumsal yeniden üretim sorunlarına bir şekilde cevap vermektir.

Ancak müşterekler, toplumsal üretimin sermaye ve sermayenin ayrıcalıklarından bağımsız, alternatif yollarla örgütlenmesinin toplumsal zeminini yaratabilir. Bugün hakikaten de sermayeden özgürleşmeyi –ve iyi yaşam (*buen vivir*), sosyal ve ekolojik adalet taleplerine cevaplar üretmeyi– aynı zamanda müşterekler zeminini, yani meta-dışı toplumsal üretim sistemlerini örgütlemekten ayrı düşün-

mek mümkün değil. Günümüzün birçok krizinin derinliği, toplumsal üretimin farklı boyutlarını (gıda, toplumsal bakım, sağlık, eğitim) doğrudan tehdit etmekte, piyasanın ve devletlerin bu krizleri idare etmekteki başarısızlığı –daha doğrusu yaratmaktaki eş sorumlulukları– müştereklerin geliştirilmesini bir zorunluluk haline getirmekte.

1970'lerden beridir demokrasinin genişletilmesini talep eden sesler devamlı yükseldi. Günümüzün toplumsal, ekonomik ve ekolojik krizi karşısında bugün bu sesler en gür halinde ve gezegenin her yerinde yankılanıyor. Bu demokrasi taleplerini, toplumsal yeniden üretim araçları üzerinde tabandan yükselen bir denetim talebi olarak anlayabiliriz. Ancak, özgürlükler kişisel girişimleri ve *sorumlulukları* beraberinde getirir; zaten müşterekleri inşa eden de bu sorumlulukları ve bunlara tekabül eden toplumsal ilişkileri ve üretim tarzlarını *müştereklestirme* praksisi yoluyla müzakere etmektir. Başka bir deyişle, yaşam için gerekli koşullar ve bunların yeniden üretimi üzerinde hak iddia etmenin kendisi bir müşterek yaratır.

Bütün kuvvetli yönlerine rağmen, Ostrom ve IASC geleneğinin önemli bir kısıtını tam da buradan hareketle görebiliriz. Bu geleneğin müştereklerin yönetimi bağlamında kavramsallaştırdığı kurumsal biçimlerin ("kaynakların aşırı kullanımını önlemeye yönelim bir dizi kurum veya kural") işlevi toplumsal eyleme belli kısıtlar getirmekten ibarettir. Bu biçimlerin *bir yandan da* meta üretimi ve sermaye birikimine dayalı faaliyetlere set çeken ve geri püskürten toplumsal pratikleri destekledikleri düşünülmez. Bu bağlamda mücadele yalnızca kullanıcılar arasında bir rekabet, yani müşterekler dahilindeki bir mücadele olarak görülür; mücadelenin aynı zamanda müştereklerin dışarıdaki bir toplumsal güç olan sermaye karşısındaki *mücadelesi* olduğu kavranmaz. Ancak, ilk birikimin süreğen karakterinin ortaya koyduğu üzere, "müştereklerin esas draması" (Dietz ve diğ. 2002) –yukarıda belirttiğimiz üzere– müştereklerin (ve iştirakçilerin) değer pratiklerinin diğer değer pratikleriyle çatıştığı, *antagonistik* bir toplumsal ilişkiler ağı içinde var olmalarıdır.

Öyleyse, dikkatli baktığımızda sermayeye antagonistik bir konumda olan böylesi müştereklestirme pratiklerinin birçok örneğini görebiliriz. Bu pratikler kimilerine göre kapitalizmde "çatlaklar"

açmakta (Holloway 2010), kimlerine göre ise sermayeye alternatif toplumsal kuvvetlerin maddi zemin ve güçlerini genişletmektedir (De Angelis 2007). Geçtiğimiz yıllarda Birleşik Devletler'de ortaya çıkan İşgal Et (*Occupy*) hareketine ve Mısır, İspanya ve başka yerlerde kitlesel meydan işgallerine tanıklık ettik. Arjantin'deki 2001 finansal krizi, patronlar tarafından terk edilen fabrikaların işçiler tarafından ele geçirilmesi gibi işgalleri de içeren sayısız alternatif toplumsal pratiğe yol veren isyanın kıvılcımını çakmıştı (bkz. Atzeni ve Vieta 2013). Bu direnişleri diğerlerinden ayıran iki özellik mevcut. İlki, bu direnişlerin toplumsal yeniden üretimin maddiliği üzerine kafa yoruyor olması: Ne yiyeceğiz ve kim pişirecek? Biri hasta olduğunda ne olacak? Nerede uyuyacağız? Tuvaletimizi nereye yapacağız? Ve bunu kim temizleyecek? Toplumsal yeniden üretime gösterilen bu ilgi direnişin organik bir parçasıdır. İkincisi, bahsi geçen tüm bu örneklerde –ve başka birçoklarında– katılımcılar arasındaki toplumsal ilişkiler dikey değil yataydır; ortak kaynakların yönetiminin temel özelliği de çeşitli mutabakat biçimleri üzerinden herkesi karar verme sürecine dahil eden bir demokratik katılımcılıktır.

Sonuç

Sermaye dahilindeki ve sermayeden yana müşterekler ile sermayenin ötesinde müştereklerleştirme arasındaki "belirsizlik" aslen hem sermayenin hem de toplumsal hareketlerin müzakere etmeye çalışmak zorunda oldukları bir bıçak sırtı. Müşterekler ile sermaye arasındaki ilişkinin kalbinde yatan bu "belirsizlik" toplumsal güçlerin tayin edici bir rolü olduğu anlamına geliyor. Dahası, sermaye ile iştirakçiler arasındaki mücadelenin içerdiği toplumsal koşulluluklar, bir müştereğin sermaye tarafından massedilip edilemeyeceği sorusunun *ideolojik* olarak cevaplanamayacağı anlamına geliyor. Saflarına-katma meselesi aslen bir stratejik güç meselesidir.

Bu açıdan hem sermaye hem de anti-kapitalist toplumsal hareketlerin önünde çifte bir çıkmaz mevcut. Sermayenin kendi krizine çözüm bulmak için müştereklere ihtiyacı var. Toplumsal hareketle-

rin ise sadece sermayenin müşterekleri çitlemesine değil sermayenin müşterekleri massetme çabalarına da karşı koyarak bunun yerine müşterekler zemininde kapitalist-olmayan yeni dünyalar yaratması gerek. Bu açıdan müşterekler antagonistik mücadelenin kritik bir mecrasıdır; sadece rekabet içindeki bireylerin eylemleriyle tükenecek veya tükenmeyecek bir *kaynak* olarak değil, alternatif değer pratiklerinin çarpıştığı bir alan olarak. Sermayenin problemlerini çözmek için bir müşterekler tamiratına yönelme stratejisine rağmen, müştereklerin farklı bir tarihsel yörüngenin parçası olması pekâlâ mümkündür. Sermaye kendini yok edecek toplumsal güçleri vücuda getiriyor olabilir; ve gerçekten de gezegene şimdiden müşterekçilik hayaleti musallat olmuş olabilir.

Kapitalizme Karşı ve Kapitalizmin Ötesinde Müşterekler

George Caffentzis ve Silvia Federici

Giriş

"Müşterekler" günümüzün siyasi, ekonomik ve hatta emlak jargonunda bile yaygın olarak kullanılmaya başlandı. Sol ve sağ, neoliberaller ve neo-Keynesgiller, muhafazakârlar ve anarşistler kavramı kendi siyasi müdahalelerinde kullanmaktalar. Dünya Bankası da Nisan 2012'de, kurum içinde yürütülen veya kurum kaynaklarıyla desteklenen tüm araştırmaların "Creative Commons* (*Yaratıcı Müşterekler*) –bilgiye erişimin internet sayesinde genişlemesiyle uyumlu telif hakkı lisansları tasarlayan, kâr amacı gütmeyen bir organizasyon– telif hakkı lisansı altında erişime açık" zorunluluğunu getirerek kavramı benimsemiş oldu (Dünya Bankası, 2012). Neoliberalizmin önde gelen savunucularından *The Economist* dergisi bile, müşterekler çalışmalarının duayenlerinden Elinor Ostrom'un vefatı üzerine yayınladığı anma yazısında Ostrom'dan övgüyle bahsederken, müşterekler kavramına bir selam vermişti:

* Creative Commons (CC) lisansı, telif hakkı bulunan bir eserin veya çalışmanın ücretsiz olarak dağıtılmasını sağlayan bir çeşit kamu lisansıdır. Telife tabi herhangi bir eserin kullanılması için paylaşma, çoğaltma, dağıtma veya orijinaline atıf yapılarak üzerinde değişiklikler yapma hakkını vermek istendiğinde CC lisansı kullanılır. –*ed.n.*

Zapatista kadınları müşterek bir bostanda çalışırken.
(Fotoğraf: G. Caffentzis)

Elinor Ostrom'a göre dünyada mebzul miktarda sağduyu bulunmaktaydı. İnsanlar, kendi hallerine bırakıldıklarında, hayatta kalmanın ve geçinmenin akılcı yollarını bulacaklardı. Dünyanın ekilebilir arazi, orman, içme suyu ve balıkçılık kaynakları sınırlı olmasına rağmen, onları tüketmeden paylaşmak ve savaşmadan korumak mümkündü. Başkaları yalnızca açgözlü bir kavga içinde aşırı avlanma ve hatalı tarım uygulamalarını görüp müşterekleri trajedisi üzerine kasvetli yazılar yazarken bayan Ostrom, yüksek perdeden ve kararlı kahkahasıyla, neşeli ve aykırı bir görünüm çiziyordu (*The Economist*, 2012).

Son olarak, gayrimenkul piyasasının üniversite kampüsleri, alışveriş merkezleri ve güvenlikli sitelerle ilgili söylemlerinde "müşterek" veya "müşterekler" kavramlarının bolca kullanıldığını görmezden gelmek mümkün değil. Öğrencilerinden yıllık elli bin dolar okul ücreti talep eden seçkin üniversiteler kütüphanelerini "bilgi müşterekleri" diye adlandırıyorlar. *Müştereklere yönelen saldırılar arttıkça düzülen övgülerin de bir o kadar artması neredeyse çağdaş toplumsal yaşamın bir yasası haline geldi.*

Bu makalede, bu gelişmelerin nedenlerini inceleyip günümüzde kapitalizm karşıtı iştirakçilerin karşısına çıkan bazı temel soruları ortaya koyacağız:

- "Kapitalizm karşıtı müşterekler" ile neyi kastediyoruz?
- Mücadelemizin hayat verdiği müştereklerden yola çıkarak, emek sömürüsüne dayanmayan yeni bir üretim tarzını nasıl oluşturabiliriz?
- Müştereklerin kooptasyonunu (*co-optation*) ve çökmekte olan kapitalist sınıfın zenginliğini yeniden inşa edeceği bir zemin haline gelmesini nasıl önleyebiliriz?

Tarih, Kapitalizm ve Müşterekler

Özellikle de farklı sesler tarafından anlatıldığında hangi bakımlardan bölünmüş olduğumuzu ortaya çıkardığı zamanlarda bile *tarihin bizatihi bir müşterek olduğunu* akılda tutarak, tarihsel bir bakış açısıyla başlıyoruz. Tarih, bizim kolektif belleğimizdir; bizi, politik pratiklerimize anlam ve güç veren koca bir mücadeleler dünyasına bağlayan uzantımızdır.

Tarih bize insanların binlerce yıldır varoluşlarını "müştereklestirme" ilkesi üzerinden örgütlediklerini gösterir. Peter Linebaugh'un da anımsattığı gibi (2012), temelinde müştereklerin yer almadığı bir toplum neredeyse yoktur. Bugün bile, başta Afrika ve Latin Amerika'nın yerli halkları olmak üzere, dünyanın pek çok yerinde komünal mülkiyet sistemleri varlığını sürdürmekte. Yani, paylaştığımız zenginliğin muhayyel ya da gerçek biçimleri olarak "müştereklik" ilkesinden veya müştereklerden söz ederken yalnızca küçük ölçekli deneyimlerden bahsediyor değiliz. Sömürgecilik öncesi Amerika kıtasında var olan ve günümüz Şilisinden Nikaragua ve Teksas'a kadar uzanan (geniş bir ekonomik ve kültürel mübadele dizisiyle birbirine bağlanan) komünal topluluk ağları gibi, geçmişte bir kıta çapında olabilmiş büyük ölçekli toplumsal oluşumlardan söz etmekteyiz. Benzer şekilde İngiltere'de müşterek topraklar, yirminci yüzyıl başlarına kadar önemli bir ekonomik unsur olmayı sürdürmüştü. Linebaugh'un tahminlerine göre, 1688'de İngiltere ve Galler'in top-

lam yüz ölçümünün dörtte biri müşterek araziydi (Linebaugh 2008). İki yüzyıldan fazla süre devam eden ve milyonlarca akrelik* toprağın özelleştirilmesini içeren çitlemelerin ardından geriye kalan ortak arazinin büyüklüğü –*Britannica Ansiklopedisi*'nin on birinci baskısına göre– 1911 yılında 1.500.000 ila 2.000.000 akre arasında, yani İngiliz topraklarının yaklaşık yüzde beşi kadardı. Yirminci yüzyılın sonuna gelindiğinde ise, müşterek topraklar halen toplam toprak yüzölçümünün yüzde üçünü oluşturmaktaydı (Naturenet 2012).

Bunlar, müştereklere dayalı bir toplumun ütopya olduğu ya da müştereklerin yeni bir üretim tarzının temelini oluşturmaya yetmeyecek küçük ölçekli projeler olmaya mahkûm olduğuna dair varsayımları çürütmek açısından önemli değerlendirmeler. Müşterekler binlerce yıldır varlıklarını devam ettirmekle kalmıyor, mütemadiyen saldırıya maruz kalmalarına rağmen –zira kapitalist kalkınma komünal varlık ve ilişkilerin yıkımını gerektirir– komünalliğe dayalı bir toplumun unsurları da etrafımızda halen mevcut. Marx, on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda Avrupa'da köylüyü topraktan süren "çitlemelere" –ki bunlar modern kapitalist toplumu doğuran eylemlerdir– atıfta bulunarak "ilk" ya da "birincil" birikimden bahseder. Ancak bu durumun, belli bir mekân ve zamanla sınırlı, bir kereye mahsus bir olay olmadığını, günümüze uzanan bir süreç olduğunu artık biliyoruz (Midnight Notes Collective 1990a). "İlk birikim" kapitalist sınıfın kriz zamanlarında emek üzerindeki egemenliğini yeniden tesis etmeye ihtiyaç duyduğunda sürekli başvurduğu bir stratejidir. Neoliberalizmin ilerlemesiyle bu strateji aşırı boyutlara taşınmış, böylelikle özelleştirme, varoluşumuzun her veçhesine sızmıştır.

Bugün, içtiğimiz sudan vücut hücrelerimize ve genlerimize kadar her şeyin üzerinde fiyat etiketinin yer aldığı bir dünyada yaşıyoruz. Şirketler dünya üzerindeki son açık alanları çitleyebilsinler de bizler bu alanlara erişebilmek için bir bedel ödemek zorunda kalalım diye her türlü çaba sarfediliyor. Emsali görülmemiş boyutlarda yeni bir "toprak gaspı" ile yalnızca toprakların, ormanların ve balıkçılık alanlarının ticari kullanıma tahsis edilmesi değil söz konusu

* 0,4047 hektarlık arazi ölçü birimi. –*ed.n.*

olan. Yeni Delhi ve New York'tan Lagos ve Los Angeles'a kentsel mekân özelleştiriliyor ve sokak satıcılığı, kaldırımlarda oturmak veya bir plajda para ödemeden uzanmak yasaklanıyor. Nehirlere barajlar kuruluyor, ormanlar keresteye dönüşüyor, sular ve maden suları şişelenip piyasaya sürülüyor, geleneksel bilgi sistemleri Fikri Mülkiyet Yasaları tarafından yağmalanıyor ve devlet okulları kâr amaçlı işletmelere dönüştürülüyor. *Tüm bunlar, müşterekler fikrinin kolektif tahayyülümüze neden bu denli çekici geldiğini açıklar: müşterekleri kaybetmek varlıklarının ne kadar önemli olduğunu fark etmemizi sağlıyor ve haklarında daha çok şey öğrenme arzumuzu artırıyor.*

Müşterekler ve Sınıf Mücadelesi

Müşterekler onlara yöneltilen onca saldırıya rağmen yok olmadılar. Massimo De Angelis'in (2007) de belirttiği gibi, müşterekler kapitalizmin "dışında" her zaman varolagelmiş ve hem radikal imgelemi, hem de pek çok iştirakçi bedeni besleyerek sınıf mücadelesinde önemli bir rol oynamışlardır. On dokuzuncu yüzyılın yardımlaşma toplulukları buna örnektir (Bieto 2000). Daha önemlisi, yeni müşterekler de sürekli olarak üretilmekte. Kapitalizmin bize daha fazla sefalet ve bölünmeden başka sunacak bir şeyi olmadığının idrakinin de sayesinde, "ücretsiz yazılım"dan "dayanışma ekonomisi" hareketine kadar koca bir yeni toplumsal ilişkiler dünyası, komünal paylaşım ilkesi temelinde vücut bulmakta (Bollier ve Helfrich 2012). Hatta işlerin, ücretlerin ve toplumsal alanların daima saldırı altında olduğu günümüzün sürekli kriz koşullarında "zaman bankaları", kent bostanları, Topluluk Destekli Tarım, gıda kooperatifleri, yerel para birimleri, "yaratıcı müşterek" lisansları, takas pazarları gibi müştereklerin inşası hayatta kalmanın kritik yollarını temsil ediyor.[1]

1. Topluluk Destekli Tarım: Tüketici ve üreticilerin bir ağ oluşturarak yerel gıda üretimine destek olmayı taahhüt ettiği yerel ve alternatif bir gıda üretim-dağıtım modelini ifade eder. Bu ağın üyeleri genellikle üretimin döneminin başlangıcında öngörülen hasadın kendilerine düşecek kısmı için ödeme yapar ve hasat süresince düzenli aralıklarla rekolteden pay alırlar. Yaratıcı Müşterekler (*Creative Commons*): 2002 yılında birkaç bilgisayar uzmanı ve hukukçunun kurduğu bir

Yunanistan'da geçtiğimiz iki yıl içerisinde ücretler ve sosyal ödeneklerde yapılan yüzde otuza varan kesintiler ve genç işsizlik oranının yüzde ellilere dayanması üzerine, ücretsiz sağlık hizmetleri, çiftçilerin ürünlerini kent merkezlerinde ücretsiz dağıttıkları ağlar ve faturası ödenmediği için kesilen elektrik hatlarının "onarımı" gibi pek çok yardımlaşma biçimi ortaya çıktı.

Fakat müşterekleştirme girişimleri, hayatı idame ettirmemize yönelen neoliberal saldırının önünde bir siper olmaktan fazlasını ifade etmekte. Bu girişimler, yapım aşamasında olan alternatif bir üretim tarzının tohumlarını, embriyonik biçimini oluşturuyor. Pek çok kent çeperinde ortaya çıkan işgal hareketlerine de bu gözle bakılmalı: formel dünya ekonomisinden "kopmuş" ve artık kendilerini devlet ve piyasa denetimi dışında yeniden üreten, büyümekte olan bir kentli nüfusun işaretleri gözüyle (Zibechi 2012).

Her iki Amerika kıtasının yerli halklarının toprak ve suyun süregiden özelleştirilmesine karşı direnişi, müşterekler mücadelesine yeni bir itki kazandırdı. Meksika hükümeti Zapatistaların kolektif mülkiyeti tanıyan yeni bir anayasa için yaptığı çağrıyı dikkate almazken, diğer taraftan 1999 Venezuela Anayasası ile yerli halkların kendi yaşam alanlarındaki doğal kaynakları kullanma hakları tanındı. Bolivya'da da 2009 yılında yeni Anayasa ile komünal mülkiyet tanındı. Tüm bu örneklere yer vermemizin nedeni, arzuladığımız müşterekler toplumunu inşa etmek için devletin yasal aygıtlarından medet umduğumuzu ileri sürmek değil, toplumsal işbirliği ilkesine göre örgütlenmiş yeni toplumsallık biçimleri yaratmak ve mevcut komünalizm türlerini savunmak için tabandan yükselen talebin ne

→ oluşum ve bu oluşumun dolaşıma soktuğu lisansların ortak adı. Yaratıcı Müşterekler lisansları telif hakkı sahiplerinin eserleri üzerindeki hak ve denetimlerini korurken, bu eserlerin önceden izin alınmasını veya ödeme yapılmasını talep etmeden ulaşılabilir hale getirmelerini, bedelsiz kullanıma sokmalarını sağlıyor. Zaman Bankaları: Türkiye'de "Zumbara" ile bir örneğini gördüğümüz zaman bankaları, değişim aracı olarak para yerine zaman birimleri kullanılan bir karşılıklı hizmet değişimi modelidir. Dolaşım birimi herhangi bir insanın bir saatlik işçilik bedeli olarak değerlendirilir. Zaman Bankacılığı genellikle piyasada değer bulmayan çocuk ve yaşlı bakımı, komşulara yardım gibi gönüllülük esasına dayanan işleri teşvik etmek için kullanılır. Kişi bu tip toplumsal hizmetler için harcadığı "zaman" ölçüsünde benzer hizmetleri alabilmek için "zaman" kazanıyor. *–ed.n.*

kadar güçlü olduğunu göstermek. Raquel Gutiérrez (2009) ve Raúl Zibechi'nin (2012) anlattığı gibi, Aymara ve Quechua topluluklarında yaşamı düzenleyen *ayllu** ve diğer komünal sistemlerin sağlamış olduğu karmaşık toplumsal ilişkiler ağı olmasaydı Bolivya'da 2000 yılında verilen "su savaşları" da mümkün olamazdı.**

Tabandan örgütlenmiş kadın inisiyatifleri bu bağlamda özel bir rol oynamıştır. Feminist literatürün gitgide gelişen bir damarının ortaya koyduğu gibi[2] kadınlar, ücretli işlerdeki kırılgan pozisyonların bir getirisi olarak doğanın müştereklerini savunmakla erkeklerden daha alakadar olagelmişlerdir. Çevre yıkımına, ağaçların kesilmesine, ağaçların ticari amaçlarla satılmasına ve suyun özelleştirilmesine karşı da birçok bölgede önce kadınlar ayaklandı. Kadınlar, ayrıca, var olan en eski ve yaygın halk bankacılığı türlerinden biri olan "*tontin*" gibi birçok kaynak ortaklaması biçimine de hayat verenlerdi. Çeşitli ülkelerde (örn. Şili, Arjantin) kemer sıkma politikalarının ve siyasi baskıların birleşik etkilerine bir yanıt olarak kadınların komünal yeniden üretim biçimlerini yaratmaları sayesinde, 1970'lerden itibaren bu tür inisiyatifler çoğaldı. Bu sayede kadınların hem kısıtlı bütçelerini ihtiyaçlarına yettirmeleri hem de yalnızlık ve yenilginin yarattığı felç halinden silkinmeleri mümkün oldu. Şili'de Pinochet darbesi sonrası kadınlar mahallelerinde hem kendi aileleri hem de gıda giderlerini karşılayamayan mahalleliler için ortaklaşa yemek pişirdikleri halk mutfakları (*comedores populares*) kurdular. Halk mutfakları darbenin ardından ülkenin üzerine inen korku perdesini kaldırmakta öylesine güçlü bir deneyim olmuştu ki, devlet bunları yasakladı, polislerini gönderip tencereleri parçalattı (Fisher 1993) ve kadınları komünizmin *comedores*'ini kurmakla suçladı. Bu,

* Ant dağlarında yaşayan yerel topluluklara verilen ad. *–ed.n.*

** "Su Savaşları" 2000 yılında Bolivya'nın Cochabamba kentinde su hizmetlerinin özelleştirilmesinin sonrasında yaşanan kuvvetli protestolara verilen isimdir. Protestoların temel talebi özelleştirilmenin geri alınması ve su temini yönetimi üzerinde halkın söz sahibi olmasıydı. Bu süreçte protestocular ve hükümet arasında yoğun sokak çatışmaları da oldu. Daha detaylı bilgi için bkz. Dwinell ve Olivera (bu derlemede). *–ed.n.*

2. Kooperatif yeniden üretim formlarının inşasında kadınların rolüne genel bir bakış için bkz. Federici (2010). Ayrıca bkz. Shiva (1989, 2005) ve Bennholdt-Thomsen ve Mies (1999).

1980'ler ve 1990'lar boyunca Latin Amerika'nın çoğu bölgesinde değişik şekillerde tekrarlanan ortak bir deneyimdir. Zibechi (2012), Peru ve Venezüela'da da, gıda, toprak, su, sağlık ve kültür üzerine uğraş veren, çoğunlukla kadınlar tarafından örgütlenen binlerce halk örgütlenmesi, kooperatif ve topluluk mekânının ortaya çıktığını belirtir. Bu örgütlenmeler, kullanım değerine dayalı ve hem devlet hem de piyasadan bağımsız işleyerek işbirliği temelli bir yeniden üretim sisteminin temelini oluşturdu. 2001 yılında ekonomik çöküşün eşiğinden dönen Arjantin'de de kadınlar tencerelerini *piquetes*'e getirerek, barikatların devamlılığını sağlayarak ve bir yandan da halk meclisleri ve kent konseylerini örgütleyerek otoyolların ve mahallelerin müşterekleşmesine önayak oldular (Rauber 2002).

Amerika'nın Chicago gibi pek çok kentinde de kısmen zorunluluktan, kısmen de ekonomik yeniden yapılanmanın ve "mutenalaştırmanın" yerle bir ettiği toplumsal dokuyu yeniden oluşturma ihtiyacından dolayı formel ekonominin radarından kaçan yeni bir ekonomi gelişiyor. Bu alanlarda yine kadınlar ticari ağların erişemediği çeşitli pazar, takas ve yardımlaşma formlarını örgütlüyor.

Müştereklerin Massedilmesi

Bu gelişmelerin karşısında bize düşen görev, bu farklı gerçeklikleri birbiriyle nasıl ilişkilendireceğimizi ve oluşturduğumuz müştereklerin toplumsal ilişkilerimizi tam anlamıyla dönüştürücü, massedilemeyecek yapılar olmasını nasıl sağlayacağımızı kavrayabilmek. Massedilme (*co-optation*) hakiki bir tehlike. Zira uluslararası kapitalist nizamın bir kısmı yıllardır ekonomik ilişkileri topyekûn piyasanın emrine tabi kılmayı hedefleyen neoliberal girişimi ıslah etmek için daha yumuşak bir özelleştirme modelini teşvik etmekte; bunu yaparken de müşterekler ilkesine başvurmakta. Verimli bir üretim sistemi için gereken işbirliğini dışlayan piyasa mantığının, uç noktalara taşındığında –sermaye birikimi açısından bile– ters teptiği fark edildi. Örneğin, ABD üniversitelerinde bilimsel araştırmanın ticari çıkarlara tabi kılınmasının, biliminsanlarını araştırma projeleri ve sonuçlarını gizli tutmaya zorladığı ve neticede biliminsanları arasındaki iletişimi azalttığı gözlemlenmeye başladı.

Kendini küresel bir hayır kurumu olarak göstermeye pek hevesli olan Dünya Bankası bile özelleştirmeye olumlu bir hava katmak ve beklenebilecek karşı direnişleri köreltmek için müşterekler dilini kullanıyor. Kendini "küresel müştereklerin" koruyucusu olarak sunan Dünya Bankası, önce nesillerdir ormanlarda yaşayan insanları yaşam alanlarından sürüyor, sonra da oyun parklarına veya başka ticari işletmelere dönüştürülen bu alanları –en rasyonel koruma aracının piyasa olduğu iddiasından yola çıkarak– ancak parasını ödeyebilenlerin kullanımına sunuyor (Isla 2009). Benzer şekilde Birleşmiş Milletler de insanlığın ortak mirasını koruma iddiasına ortak olup atmosfer, okyanuslar ve Amazon ormanları gibi dünyanın temel ekosistemlerinin yönetiminin kendi hakkı olduğunu ilan edip bu kaynakları ticari sömürüye açmıştır.

"Komünalizm" aynı zamanda ücretsiz emeği mobilize etmek için kullanılan bir dil haline geldi. Bunun en tipik örneği İngiliz başbakanı Cameron'un "Büyük Toplum" programı: ekonomik kriz bahanesiyle kendi hükümetinin sosyal hizmetlerde yaptığı kesintileri telafi etmek adına insan gücünü mobilize eden bir gönüllülük programı. Margaret Thatcher'ın 1980'lerde "toplum diye bir şey yoktur" beyanatıyla önayak olduğu gelenekten ideolojik bir kopuş niteliğinde olan "Büyük Toplum" programı, hükümet destekli kurumlarda (kreşler, kütüphaneler, sağlık merkezleri gibi) yerel sanatçıların ve gençlerin işe alınmalarını salık verir. Toplumsal kaynaşma ve her şeyden öte toplumsal yeniden üretimin maliyetini azaltma olarak tanımlanan "toplumsal değeri" artıran bu faaliyetler için işe alınanlara ücret ödenmeyecektir. Bu demektir ki, örneğin yaşlılara yönelik programlar sunan kâr amacı gütmeyen bir kuruluş, kapitalist ekonomide konumlanmış ve sosyal ve çevresel açıdan sürdürülebilir bir toplumun yarattığı faydayı hesaplayacak özel bir matematiğe göre "toplumsal değer" üretebiliyorsa, bir miktar devlet fonundan yararlanmaya hak kazanabilir (Dowling 2012). Bu yolla, piyasa denetiminin dışında dayanışma ve işbirliğine dayalı varoluş biçimleri kurmaya yönelik komünal girişimler, yeniden üretimin maliyetini düşürmek ve hatta kamu sektöründe işten çıkarmaları artırmak için dahi kullanılabilmekte.

Meta-Üreten Müşterekler

Kapitalizm karşıtı müşterekleri tanımlama açısından diğer bir sorun ise, piyasa için üretim yapan ve "kâr motivasyonunun" yönlendirdiği müştereklerin varlığıdır. Bu bağlamda klasik bir örnek, her yaz dev İsviçre'nin dev süt ürünleri endüstrisine süt sağlayan mandıra inekleri için otlak alanı haline gelen İsviçre'nin açık Alp meraları. Bu meralar, tam bir işbirliği içinde çalışan mandıra çiftçilerinin birlikleri tarafından yönetiliyor. Aslına bakılırsa eğer Garret Hardin İsviçre peynirinin buzdolabına kadar nasıl geldiğini araştırmış olsaydı "Müştereklerin Trajedisi" makalesini yazamazdı (Netting 1981).

Her yıl milyonlarca ıstakozun yaşadığı, çoğaldığı ve öldüğü yüzlerce millik kıyı suları boyunca çalışan bini aşkın Maine'li ıstakoz avcısının örgütlediği müştereker, piyasaya üretim yapan müştereker bağlamında sıklıkla atıf yapılan başka bir örnek. Istakoz avcıları yüzyıldan fazla bir süredir kıyıları kendi aralarında anlaşarak yerel "çetelerin" yönettiği bölgelere ayırdıkları, avlanabilir ıstakoz sayısı için de gönüllü olarak bir sınır koydukları komünal bir av paylaşım sistemi kurmuş durumdalar. Ancak, bu süreç her zaman barışçıl biçimde ilerlememiş. Maine'liler yontulamayan bireyci hisleriyle övünüyorlar, "çeteler" arasındaki anlaşma da zaman zaman bozulmuş. Bu gibi durumlarda, ayrılan av bölgelerini genişletmeye veya av miktarı sınırlarını aşmaya yönelik rekabet esnasında şiddetin patlak verdiği de olmuş. Ancak avcılar, kısa sürede bu anlaşmazlıkların ıstakoz stokuna zarar verdiğinin farkına vararak zaman içinde müşterekler rejimini tekrar yürürlüğe sokmayı başarmışlar (Woodward 2004).

Maine eyaletinin balıkçılık yönetimi bölümü bile tröst karşıtı yasaları ihlal ettiği gerekçesiyle yıllarca yasakladığı bu müşterekler temelli balıkçılığı artık onaylıyor (Caffentzis 2012). Resmi tavırdaki bu değişikliğin nedenlerinden biri, ıstakoz yataklarının durumu ile Maine Körfezi ve Körfez'in okyanusa bağlandığı Georges Bank'teki "taban balıkçılığı"nın durumu (morina, mezgit ve dil balığı gibi türlerin avlanması) arasındaki zıtlıktır. Birinci grup son yirmi beş yılda sürdürülebilirliğe erişmiş ve bu konumunu (en ağır ekonomik kriz zamanlarında dahi) korumuşken, 1990'dan bu yana taban balığı tür-

lerinin düzenli aralıklarla ardı ardına aşırı avlanmaya maruz kalması Georges Bank'in yıllarca resmi olarak kullanıma kapalı kalmasına neden olmuştur (Woodward 2004). Meselenin temelinde taban balıkçılığı ve ıstakoz avcılığında kullanılan teknolojilerin ve –daha da önemlisi– av alanlarının farklı olması yatıyor. Istakoz avcılığının avantajı, kullanılan ortak kaynağın sahile yakın ve eyalet karasuları dahilinde olması. Bu durum, yerel ıstakoz çetelerinin her birine özel bir bölge ayrılmasını mümkün kılıyor; öte yandan Georges Bank'in derin suları bu tür bir bölmeye pek elverişli değil. Georges Bank, karasuları sınırının iki yüz mile uzatıldığı 1977 yılına kadar yirmi millik karasuları sınırının dışında kalmaktaydı; bu yüzden de dışarıdan gelenler bölgede trol tekneleri ile avlanabilmekteydi. 1977'den önce trol avcıların dışarıda tutulamaması balık yataklarının tükenmesinin başlıca sebebiydi. Öte yandan, ıstakoz avcılarının neredeyse hepsinin kullandığı görece arkaik teknoloji rekabeti azaltmakta. Bunun tersine, taban balıkçılığı teknolojilerinde 1990'ların başlarından itibaren ortaya çıkan "gelişmeler" ("daha iyi" ağlar ve balıkları daha "etkin" bir şekilde tespit eden elektronik donanım), açık erişim ilkesi ("bir tekne bul ve balık tut") temelinde düzenlenmiş bu endüstride bir kargaşa yarattı. Daha ucuz ve gelişmiş tespit ve avcılık teknolojilerinin erişilebilir hale gelmesi, "herkes birbirine, Doğa herkese karşı" düsturuyla yönetilegelmiş endüstrinin rekabete dayalı örgütlenmesiyle çatıştı ve Hardin'in 1968'de öngördüğü "Müştereklerin Trajedisi" ile sonuçlandı. Bu çelişki Maine taban balıkçılığına özgü bir durum değil. Aksine, balıkçılığın endüstriyelleşmesi ve okyanusları ağları ile tüketen büyük trol teknelerinin iktidarı yüzünden dünyanın dört bir tarafında yerlerinden edilen balıkçı topluluklarını bir salgın gibi sarmış durumda (Dalla Costa 2005). Örneğin Newfoundland' deki balıkçılar da Georges Bank'tekilerle benzer şekilde topluluklarının yaşam koşulları üzerinde yıkıcı etkileri olan bir durumla karşı karşıya kaldı.

Şimdiye dek Maine ıstakoz avcıları, müştereklerin yalnızca özel ve sınırlı durumlarda ayakta kalabileceğini iddia eden neoliberal kuralı teyit eden zararsız istisnalar olarak değerlendirildi. Halbuki sınıf mücadelesi perspektifinden bakıldığında Maine ıstakoz iştirakçileri, emekçilerin iş süreci ve sonuçlarına dair önemli kararlar üzerinde

denetim sahibi olmaları bakımından kapitalizm karşıtı müştereklerin birtakım unsurlarını barındırıyor. Bu anlamda Maine deneyimi, büyük ölçekli müştereklerin nasıl işleyebileceğini gösteren paha biçilmez bir örnek oluşturuyor. Öte yandan, ıstakoz müştereklerinin kaderi halen bir parçası oldukları deniz ürünleri piyasası tarafından belirlenmekte. Eğer ABD piyasası çökerse veya eyalet yönetimi Maine Körfezi'nde açık deniz petrol çıkarma faaliyetlerine izin verirse bu müşterekler çözülecek. O halde Maine ıstakoz müşterekleri bizim için bir model olamaz.

"Üçüncü Sektör" Olarak Müşterekler: Huzurlu Bir Birliktelik Mümkün mü?

Bir yandan piyasa yönelimli müşterekler eski işbirliği biçimlerinin kalıntıları olarak görülürken, diğer yandan neoliberalizmin aşırılıklarından kaygı duyan ve/veya komünal ilişkilerin gündelik yaşamın yeniden üretimi açısından faydalarının farkına varan çeşitli sosyal demokrat gruplar müştereklere gittikçe artan bir ilgi gösteriyorlar. Bu kapsamda, müşterek(ler), devlet ve piyasanın yanında ve bunlara denk olası bir "üçüncü" alan olarak görünmekte. David Bollier ve Burns Weston bunu "yeşil yönetim" (*green governance*) tartışmalarında şu şekilde ifade ediyor:

> ... temel amaç yetkiyi ve geçimlik teminini yeni, daha faydalı yöntemlerle düzenlemek için, neoliberal devletin/piyasanın, Müştereklerle birlikte –Devlet, Piyasa, Müşterekler– bir "üçlü yönetim" oluşturacak şekilde yeniden kavramsallaştırılmasıdır. Devlet, temsili yönetim ve kamu mülklerinin idaresi görevine devam edecektir; aynı şekilde özel girişim de Piyasa sektöründe satılabilir mal ve hizmet üretmek amacıyla sermaye birikimine devam edecektir (Bollier ve Weston 2012: 350).

Birçok farklı grup, kurum ve teorisyen bugün müşterekleri benzer şekilde bir güvenlik, toplumsallık ve ekonomik güç kaynağı olarak değerlendiriyor. Ki bunların arasında "müştereksleştirmenin" kendilerine daha avantajlı satınalma koşulları sağlayacağına inanan tüketici grupları ve bir ev satın alarak kendilerine geniş bir olanaklar kümesi ve güvenlik garanti eden bir cemaat bulma arayışında olan ev

sahibi adayları da bulunuyor. Birçok kent bostanı da bu kategoride sayılabilir, zira taze ve kaynağı bilinen gıdaya erişim talebinin giderek büyüdüğü aşikâr. İhtiyacı olanlara (engelliler gibi) evlerinde sunulan destek de müştereklerin bir biçimi olarak düşünülebilir. Tüm bu kurumların gayet meşru arzu ve taleplere hitap ettiği kesin. Ancak, bu tür inisiyatifler kolaylıkla yeni bir çitleme şekli oluşturabilecekleri için sınırlı ve tehlikelidir: müştereklerin bizim için ifade ettiği anlamın tersine, üyelerinin türdeşliği temelinde inşa edilen ve sıklıkla "ötekinden" korunmayı sağlayan kapalı cemaatler üreten müştereklerdir bunlar.

Müşterekleri Yeniden Tanımlamak

Öyleyse neyi "kapitalizm karşıtı müşterekler" olarak niteleyeceğiz? Tartıştığımız örneklerin aksine bizim inşa etmek istediğimiz müşterekler, toplumsal ilişkilerimizi dönüştürmeyi ve kapitalizme bir alternatif oluşturmayı amaçlar. Buradaki niyet, müştereklerin yalnızca belli sosyal hizmetler sağlamaları ya da neoliberalizmin yıkıcı etkilerine karşı tampon olmaları değildir; ve müşterekler, kaynakların komünal yönetiminden çok daha fazlasını ifade eder. Özetle müşterekler daha insani bir kapitalizme giden yollar değildir. Müşterekler ya eşitlikçi ve işbirliğine dayalı bir toplumu kurmanın araçları olurlar, ya da bunları kullanma lüksü olan ve bu nedenle de etraflarındaki sefaleti daha kolay görmezden gelebilecek olanlar için sığınaklar yaratarak toplumsal bölünmeleri derinleştirme tehlikesi oluştururlar.

O halde kapitalizm karşıtı müşterekler, hem yeniden üretim koşulları üzerindeki kontrolü geri aldığımız özerk alanlar, hem de çitleme süreçlerine karşı durmak ve hayatlarımızı aşama aşama piyasa ve devletten ayrıştırmak üzere hareket ettiğimiz zeminler olarak görülmelidir. Bu anlamda da Ostrom Ekolü'nün kamu ve özel sektörle barış içinde yan yana var olduğunu savunduğu müştereklerden ayrılırlar. Aslında kapitalizm karşıtı müşterekler ideal şekliyle Marksist ve anarşistlerin amaç edindiği ancak gerçekleştiremediği tasavvuru barındırmaktadır: kendi kendini yöneten ve yalnızca soyut bir eşitlik için değil insanların gereksinim ve arzularını karşılamak için

örgütlenmiş "özgür üretici birliklerinden" oluşan bir toplum. Günümüzde bu dünyanın (Ortaçağ'ın sonuna doğru Avrupa'da kapitalizmin yalnızca kırıntılarını görmüş olabileceğimiz gibi) yalnızca kırıntılarını görebiliyoruz; ancak, inşa ettiğimiz müşterekler bize şimdiden sermaye ve devletin karşısında güç kazandırıyor, artık rekabet ilkesine değil kolektif dayanışma ilkesine dayanan yeni bir üretim tarzının tasarım aşamalarına dair öngörüler sunuyor olmalıdır.

Peki, bu amaca nasıl ulaşmalı? Kapitalist ilişkilerin egemen olduğu bir dünyada oluşturduğumuz müşterek(ler)in zorunlu olarak geçiş biçimleri olacağını akılda tutarak birkaç genel kıstasla bu soruyu yanıtlamaya başlayabiliriz.

i. *Müşterekler verili değildir, üretilir.* Soluduğumuz havanın ve konuştuğumuz dillerin paylaştığımız zenginliklerin en temel örnekleri olduğunu, müştereklerin her tarafımızda olduğunu söylesek de, müşterekleri yalnızca yaşamlarımızı ortaklaşa üreterek oluşturabiliriz. Bunun nedeni, müştereklerin aslen maddi varlıklar değil, toplumsal ilişkiler, kurucu toplumsal pratikler olmasıdır. Kimilerinin "müştereklerleştirme" veya "müşterek" terimlerini kullanmayı tercih etmesinin nedeni tam da bu politik projenin ilişkisel niteliğini vurgulamaktır (Linebaugh 2008). Yine de müşterekler, yaşamlarımızın yeniden üretimini güvence altına almalıdır. Salt internet gibi "maddi olmayan" müştereklere dayanarak yeniden üretim sağlanamaz. Sulama sistemleri, topraklar, ormanlar, sahiller ve çeşitli kentsel mekân biçimleri hayatta kalmamız için elzemdir. Bu noktada da hesaba katılması gereken, yeniden üretim sürecinin kolektif doğası ve bu süreçte kullanılan yeniden üretim araçlarıdır.

ii. Yeniden üretimimizi güvenceye alabilmek için "*müşterekler*" paylaşılan doğal veya toplumsal kaynaklar biçiminde bir "*ortak zenginlik*" *içermelidir*: ticari olmayan amaçlar için kullanılacak topraklar, ormanlar, su kaynakları, kentsel mekânlar, bilgi ve iletişim sistemleri. Emekli maaşları, sağlık hizmetleri sistemleri, eğitim gibi zaman içinde "bize ait" olarak nitelediğimiz çok çeşitli "kamu mallarından" bahsetmek için çoğunlukla "müşterek" kavramını kullanırız. Ancak, müşterek ile kamusal arasında önemli bir ayrım söz konusudur, zira kamusal olan devlet eliyle idare edilen ve bizim de-

netimimiz altında olmayandır. Fakat bu durum, kamu mallarını savunmamız gerekmediği anlamına gelmez. Kamu, geçmiş emeğimizin çoğunun depolandığı alandır ve özel şirketlerin bu alanı ele geçirmemesi önemlidir. Yine de bu ayrımı sürekli akılda tutmak kapitalizm karşıtı müşterekler mücadelesi için hayati bir önem taşır.

iii. Bugün önümüzdeki zorluklardan biri de *kamuya dair mücadeleyi müştereklerin inşasına yönelik mücadeleyle birleştirmektir* – ki bu mücadeleler birbirlerinden güç alabilsinler. Bu ideolojik bir zorunluluktan fazlasını ifade eder. Tekrarlayalım: "kamu" dediğimiz, aslen bizim ürettiğimiz zenginliktir ve bu yüzden kamuyu yeniden sahiplenmemiz gerekir. Öte yandan, kamu emekçilerinin mücadelelerinin "topluluğun" desteği olmaksızın başarıya ulaşamayacağı da açıktır. Aynı zamanda bu emekçilerin deneyimi, yeniden üretim alanını yeni baştan inşa etmemize ve örneğin "iyi sağlık hizmetinin" neyi kapsayacağı veya ne tür bir bilgiye ihtiyaç duyacağımız gibi konulara karar vermemize yardımcı olabilir. Ancak, kamusal ile müşterek ayrımını her halükârda akılda tutmanın önemi büyüktür, çünkü kamu, denetimimiz dışında özel bir ekonomik ve toplumsal ilişkiler alanının da mevcut olduğunu varsayan bir devlet kurumudur.

iv. *Müşterekler bir topluluk gerektirir.* Bu topluluk herhangi bir ayrıcalıklı kimliği değil, müşterekleri yeniden üretmek ve müştereklerden alınıp tüketilen kısmı yenilemek için yapılan bakım işlerini temel alarak belirlenmelidir. Aslına bakılırsa, müşterekler birtakım hakların yanı sıra yükümlülükleri de beraberinde getirir. Dolayısıyla ilkesel olarak müştereğe aidiyeti olan herkes müştereklerin muhafazasına katkı veriyor olmalıdır: dolayısıyla bir "küresel müşterekler" mefhumundan (daha önce gördüğümüz üzere) söz edilemez zira küresel müştereklerin varlığı bugün henüz varolmayan, mümkün olduğunu düşünmediğimiz veya istemediğimiz sürece belki de hiçbir zaman var olmayacak bir küresel kolektifliği varsayar. Bu yüzden "Topluluksuz Müşterek Olmaz" derken ifade ettiğimiz, belirli bir müştereği vücuda getiren ve sürdüren ilişkilerin üretilmesi sürecinde belirli bir topluluğun oluşmasıdır.

v. *Müşterekler, paylaştığımız zenginliğin nasıl kullanılacağını ve korunacağını belirleyen düzenlemeler gerektirir;* yönlendirici ilkeler eşit erişim, verilen ile alınan arasında karşılıklılık, kolektif karar alma, sınanmış becerilerden gelen ve yerine getirilecek işlere bağlı olarak farklı özneler arasında sürekli el değiştiren, tabandan yükselen bir iktidardır.

vi. *(Yeniden) üretim araçlarına eşit erişim ve eşitlikçi karar alma müştereklerin temelini oluşturmalıdır.* Bu nokta vurgulanmalı, zira tarihsel olarak müştereklerin eşitlikçi ilişkilerin en iyi örneklerini sunduğu pek söylenemez. Tersine, çoğunlukla kadınların komünalizm mefhumunda şüphe duymasına neden olacak şekilde ataerkil biçimlerde örgütlenmişlerdir. Günümüzde de pek çok müşterek, çoğunlukla da toplumsal cinsiyet ekseninde, ayrımcılık yapmakta. Afrika'da kullanıma uygun topraklar azaldıkça kabileden olmayanların toprağa erişimini engelleyen yeni kurallar devreye sokulmakta. Bu gibi durumlarda, eşitsizlik, haset ve bölünmelere yol açan ve bazı iştirakçileri çitlemelerle işbirliği yapmaya kışkırtan bu eşitsiz ilişkiler müştereklerin sonu demektir.

Sonuç

Sonuç olarak müşterekler, yalnızca ürettiğimiz kaynakları eşitlikçi biçimde paylaşmanın araçları değildir; aynı zamanda kolektif özneler oluşturmaya dair bir taahhüttür – yaşamımızın her alanında ortak çıkarlar geliştirmeye dair bir taahhüt. Kapitalizm karşıtı müşterekler, kapitalist olmayan bir dünya inşasında bir amaç, nihai bir nokta değil, bir araçtır. Zira farklı ihtiyaçlar ve imkânlar temelinde örgütlenerek ve tüm dışlama ve hiyerarşileri reddederek yeniden üretimimizi komünal bir şekilde örgütlemezsek, toplantı ve gösteriler sırasında mekân ve zaman paylaşmanın yanı sıra yaşamlarımızı da bu ortaklığa koymazsak hiçbir mücadele dünyayı değiştirme konusunda başarılı olamayacaktır.

Komünizmde Müşterek Olan*

Michael Hardt

2008 SONBAHARINDA patlak veren ekonomik ve finansal kriz siyasi tahayyüllerde hızlı ve ani bir değişim yarattı. Birkaç yıl öncesine kadar ana-akım medya tarafından abartılı bulunan ve "kıyamet senaryosu" küçümsemeleriyle anılan iklim değişikliğinin adeta bir gecede neredeyse evrensel bir hakikat konumuna yükselmesinde şahit olduğumuz gibi, kapitalizm ve sosyalizme dair hâkim görüşler de ekonomik ve finansal kriz sonucunda yeniden şekillendi. Daha bir sene önce sermayenin kendisinin eleştirilmesi şöyle dursun, deregülasyon, özelleştirme ve refah devletini geriletme gibi neoliberal politikalara yönelik herhangi bir eleştiri bile ana-akım medyada deli saçması muamelesi görüyordu. Ancak bugün *Newsweek*, sadece kısmi bir ironiyle, "Artık hepimiz sosyalistiz" kapağıyla basılabiliyor. Sermaye düzeni birdenbire –hem sol hem de sağ tarafından– sorgulanmaya başladı ve bir tür sosyalist ya da Keynesgil devlet denetimi ve idaresi artık kaçınılmaz görülüyor.

Ancak, bizim bu alternatiflerin ötesine bakmamız gerekiyor. Çoğu zaman sanki tek seçeneklerimiz kapitalizm veya sosyalizmmiş, özel mülkiyetin hâkimiyeti ile kamu mülkiyetinin hâkimiyeti arasında tercih yapmak zorundaymışız gibi hissediyoruz; devlet kont-

* Hardt'ın burada yaptığı dil oyunu Türkçede kaybolmaktadır. Başlık olan "The Common in Communism", hem "komünizmde ortak olan şey" hem de "komünizmdeki müşterek" anlamlarına gelmektedir. –*ed.n.*

rolünün yol açtığı sorunlarının tek çaresi özelleştirme, sermaye kaynaklı sorunlarla baş etmenin tek yolu da kamulaştırmaymış –yani devlet kontrolünü genişletmekmiş– gibi. Ancak, bizim farklı bir imkân arayışında olmamız gerekiyor; ne kapitalizmdeki özel mülkiyet ne de sosyalizmdeki kamu mülkiyeti: komünizmde müşterek olan.

Siyasi lügatımızın birçok temel kavramı –ki buna demokrasi ve özgürlüğün yanı sıra komünizm de dahil– neredeyse kullanılamayacak kadar yozlaşmış durumda. Komünizm şu an yaygın olarak esas manasının zıt anlamıyla, yani toplumsal ve ekonomik yaşamın her yönüyle devlet kontrolünde olması olarak anlaşılıyor. Bu kavramları terkedip tamamen yenilerini üretmemiz de mümkün; ancak, o zaman da, bu kavramlarla bütünleşmiş olan o uzun zorlu mücadeleler, hayaller ve arzular tarihini de geride bırakmamız gerekecek. Ben, anlamlarını ihya etmek veya yenilemek için kavramların kendileri üzerinde kavga vermeyi tercih ediyorum. Komünizm kavramının bu çerçevede yeni bir yorumu için mevcut siyasi örgütlenme imkânlarının tahlil edilmesi ve hatta bundan önce de günümüzdeki iktisadi ve toplumsal üretim mekanizmalarının doğasının incelenmesi gerekir. Ben bu yazıda, ilk aşamayı teşkil eden politik ekonominin eleştirisiyle yetineceğim.

Geçmiş dönemlerdeki komünist tezlerin geçerliliğini yitirmiş olmasının bir nedeni de, kapitalist üretimin koşul ve çıktılarındaki değişimin yanı sıra sermayenin kompozisyonundaki değişimdir. En önemlisi de, emeğin teknik bileşimi artık eskisi gibi değil. İnsanlar, işyerinde veya işyeri dışında nasıl üretim yapıyorlar? Hangi şartlar altında neler üretiyorlar? Üretici işbirliği nasıl örgütlenir? İnsanları yerel, bölgesel ve küresel bağlamlarda toplumsal cinsiyet ve ırk üzerinden ayrıştıran güç dağılımı ve işbölümü nasıl şekilleniyor? Emeğin halihazırdaki bileşimine ilişkin bu sorulara ilaveten, emeğin ne tür mülkiyet ilişkileri altında üretim yaptığı da çözümlenmeli. Marx'ın da dediği gibi, politik ekonominin eleştirisinin özünde özel mülkiyetin eleştirisi manasına geldiği söylenebilir. Marx ve Engels *Manifesto*'da der ki "Komünistlerin teorisi tek bir ifadeyle özetlenebilir: özel mülkiyete son verilmesi" (2008: 34).

Özel mülkiyet ile müşterek arasındaki ilişki ve mücadeleyi irdelemek için, ki bunun komünist yaklaşımda merkezi bir yeri olduğu-

nu düşünüyorum, Marx'ın *1844 Elyazmaları* eserinden iki kısma değinmek istiyorum. *Elyazmaları*'na atıf yaparak Marx'ın erken dönemini geç dönemine tercih etme, Marx'ın hümanizmini yüceltme ya da benzer başka bir niyetim yok, ki zaten buradaki argümanlar Marx'ın bütün çalışmalarında sürüyor. Komünizm kavramını tazelemek için ustaya danışmaya da gerek yok. *Elyazmaları* günümüzde gittikçe daha önemli hale gelen "komünizmde müşterek" olgusunu anlamak açısından bir fırsat sunduğu gibi, Marx'ın dönemiyle kendi dönemimiz arasındaki mesafeyi ölçmek için de ideal bir kaynak.

"Özel Mülkiyet İlişkileri" [2. Elyazması; "Emek ve Sermaye Karşıtlığı" başlıklı kısım –*ed.n.*] başlıklı ilk bölümde Marx, farklı çağlarda hâkim mülkiyet biçimleri üzerinden bir dönemlendirme yapar. Marx'a göre 19. yüzyılın ortalarında Avrupa toplumlarındaki hâkim mülkiyet biçimini artık arazi gibi taşınmaz mallar değil, genellikle endüstriyel üretim sonucunda ortaya çıkan taşınır mallar teşkil ediyordu. Aradaki geçiş dönemini bu iki mülkiyet biçimi arasındaki sert mücadele şekillendiriyordu. Tipik üslubuyla Marx (1993), bu iki tür mülkiyetin de sahiplerinin toplumsal fayda iddialarını tiye alır. Toprak sahipleri "mülkün asil nesebini, feodal anıları, eski anılara dayanan düşünceleri, hatırlamanın şiirini, kendi coşkulu doğasını, siyasal önemini vb." (159) öne çıkardığı kadar tarımdaki üretkenliği ve tarımın toplum için ifade ettiği hayati rolü de vurgular. Diğer taraftan taşınır mal sahipleri de kendi kendilerine övgüler düzerken taşınmaz mülkiyetin durağan ve sığ dünyasına sataşır. Marx, taşınır mülkiyete atfedilen, "halklara siyasal özgürlük kazandırmış, sivil toplumun bağlarını çözmüş, farklı dünyaları birleştirmiş, halklar arasında dostluğu teşvik eden ticareti doğurup saf bir ahlak ve hoş bir kültür yaratmış" (160) olmak gibi misyonları sıralar ve ekonomik hâkimiyetin taşınır mallardan taşınmazlara geçmesinin kaçınılmaz olduğunu savunur. Bu açıdan, tıpkı "hareketin hareketsizliği, açık ve bilinçli alçaklığın gizli ve bilinçsiz alçaklığı, tamahın rahatına düşkünlüğü, aydınlanmanın açıkça dizginsiz ve ustalıklı bencilliğinin, yerel, görmüş geçirmiş, safiyane, tembel ve düşçü, *boş inanca dayalı bencilliği* yenmesi gerektiği gibi. Tıpkı *paranın*, tüm öteki özel mülkiyet biçimini yeneceği gibi" (161) olacaktır. Marx iki mülkiyet biçiminin de sahiplerini alay konusu yapar,

ancak taşınır mülkiyetin ne kadar alçak da olsa "emeğin zenginliğin biricik özü olduğu yolundaki fikri" belirginleştirmesi açısından faydası olduğunu kabul eder (165). Başka bir deyişle, Marx'ın yaptığı dönemlendirme bir komünist projenin potansiyelinin arttığını vurgulamış olur.

Burada inceleyeceğim iki mülkiyet biçimi arasında bugün yaşanan benzer bir mücadele olacak; ancak buna geçmeden önce taşınır mülkiyetin taşınmaz mülkiyete karşı kazandığı galibiyetin, başat el koyma biçimi olarak rantın yerini kârın almasına karşılık geldiğini belirtmek istiyorum. Rantın toplanması sürecinde kapitalistin konumu başka yollarla üretilen değere el koyulması ile sınırlıdır ve sermaye sahibi, değerin üretilme sürecinin nispeten dışında konumlanır. Oysa kârın oluşum sürecinde kapitalist, işbirliği biçimleri geliştirme, disiplin rejimleri uygulama ve benzeri şekillerde üretim sürecine aktif olarak dahil olmak durumundadır. John Maynard Keynes'in dönemine gelindiğinde kâr ranta göre öyle bir konuma gelir ki, Keynes "rantiyenin ötenazisi" terimiyle, "işlevsiz yatırımcının" yerini üretim sürecini organize ve idare eden kapitalist yatırımcının alacağını tahmin (veya tavsiye) edebilmektedir (2008: 318). Sermaye bünyesinde ranttan kâra doğru tarihsel bir hareket olduğu anlayışı, birçok tartışmada yer verilen ilk birikimden kapitalist üretime geçme iddiasına da tekabül eder. İlk birikim bu bağlamda başka bir yerde üretilen zenginliğe bütünüyle el koymaktan ibaret olan bir mutlak rant türü olarak değerlendirilebilir.

Ranttan kâra ve taşınmaz mülkiyetin hâkimiyetinden taşınır mülkiyetin hâkimiyetine geçiş, Marx'ın 19. yüzyılın ortalarından itibaren ağır sanayinin başat iktisadi üretim biçimi olarak tarımın yerini aldığına dair daha genel savının bir parçasıdır. Elbette Marx nicel bir iddiada bulunuyor değildi. O dönemde en fazla sanayileşmiş ülke olmasına rağmen İngiltere'de bile endüstriyel üretim ekonominin oldukça küçük bir kısmını teşkil etmekteydi ve istihdam fabrikalardan çok tarlalarda yoğunlaşmış durumdaydı. Marx'ın yaptığı daha ziyade nitel bir yorumdur; diğer tüm üretim biçimleri endüstriyel üretim biçiminin niteliklerini benimsemek zorunda kalacaktır. Endüstriyel üretimin mekanikleşme, iş disiplini, iş günü, zamansallık, ritim ve benzeri özellikleri tarımda, madencilikte ve hatta toplumun

kendisinde bile hâkim hale gelecektir. E. P. Thompson'un saatler ve iş disiplinini konu alan klasik denemesi (1967) endüstriyel zamansallığın bütün topluma kademeli olarak nasıl dayatıldığının harika bir tasviridir. Marx'ın döneminden bir buçuk asır sonra bile endüstrinin kendi niteliklerini farklı alanlara dayatması alışılmadık yollarla devam ediyordu.

Günümüzde ise, sanayinin ekonomi içindeki hegemonik konumunu sürdürdüğü söylenemez. Ancak bu, bugün fabrikalarda geçmişe göre daha az insanın çalıştığı manasına gelmiyor – gerçi bazı açılardan bu insanların konumları kaydı ve küresel işbölümü ve iktidar dağılımının diğer tarafına geçtiler. Yani burada da nicel değil nitel bir değişim iddiası söz konusudur. Sanayinin artık, ekonomideki farklı sektörler ve genel olarak toplumsal ilişkiler üzerine genel bir dayatması olduğu söylenemez. Bu benim açımdan nispeten tartışma götürmez bir gerçek.

Sanayinin hegemonik konumunu başka bir üretim biçiminin devraldığı iddiası tartışmayı farklı bir noktaya getiriyor. Toni Negri ve ben, bu hegemonik konuma geçen şeyin gayri maddi üretim veya biyo-politik üretim olduğunu ileri sürüyoruz. Gayri maddi veya biyo-politik üretim kavramlarıyla ifade etmeye çalıştığımız şey de, fikirlerin, enformasyonun, imajların, bilginin, kodların, dillerin, toplumsal ilişkilerin, duygulanımların ve benzeri birçok olgunun üretimi. Bu, sağlık emekçileri, havayolu çalışanları ve eğitimcilerden yazılımcılara; garsonlar ve çağrı merkezi çalışanlarından tasarımcı ve reklamcılara, en alt seviyeden en üst seviyeye, ekonomideki bütün meslek gruplarını şekillendiren bir üretim biçimi. Bu üretim biçimlerinin birçoğu yeni sayılmaz elbette, ancak aralarındaki uyum bugün daha belirgin ve daha da önemlisi bu üretimlerin nitelikleri, ekonominin farklı alanlarına ve topluma bir bütün olarak dayatılıyor. Bilgiselleşme *(informationalize)* endüstride kaçınılmaz bir konuma sahip; bilgiler, kodlar ve imajlar geleneksel üretim sektörlerinde gittikçe daha fazla önem kazanıyor ve duygulanımların ve özenin üretimi değerlenme sürecinde daha asli bir konum kazanıyor. Gayri maddi veya biyo-politik üretimin daha önce endüstrinin işgal ettiği hegemonik konumu devralmaya meyyal olduğu yolundaki bu hipotez, toplumsal cinsiyete, uluslararası duruma ve coğrafi farklara

dayalı işbölümü açısından birçok doğrudan sonuç imliyor; ancak o tartışmaya bu yazıda girmeyeceğim.[1]

İki mülkiyet biçimi arasındaki, bu dönüşümün işaret ettiği yeni mücadeleye odaklanırsak, Marx'ın formülasyonuna geri dönebiliriz. Marx'ın döneminde mücadele (toprak gibi) taşınmaz mülkiyet ile (maddi metalar gibi) taşınır mülkiyet arasında iken, bugünkü mücadele maddi mülkiyet ile gayri maddi mülkiyet arasındadır. Diğer bir deyişle, Marx malların taşınabilirliğine odaklanmışken, bugün tartışmanın merkezinde olan malların kıtlığı ya da yeniden üretilebilirliğidir. Yani mücadele bugün, paylaşımdan dışlayan mülkiyet biçimi ile paylaşılabilir mülkiyet arasında gerçekleşiyor denebilir. Günümüzde odağın gayri maddi ve yeniden üretilebilir mallar üzerinde olduğu, mülkiyet hukuku alanına şöyle bir bakıldığı zaman bile açıkça görülmekte. Patentler, telif hakları, yerel bilgiler (*indigenous knowledges*), genetik kodlar, tohumların gen kaynaklarındaki enformasyon ve benzeri birçok mesele bu alanın en önemli tartışmaları arasında yer almakta. Kıtlık mantığının bu düzlemde geçerli olmaması, mülkiyete dair birtakım yeni sorunlar yaratmakta. Marx'ın, hareketin hareketsizliğe üstün geleceği iddiasında olduğu gibi bugünün şartlarında da gayri maddi olan maddi olana, yeniden üretilebilir olan yeniden üretilmez olana, paylaşılabilir olan paylaşımı dışlayana üstün gelmek durumunda.

Mülkiyetin bu biçiminin hâkim hale gelmesi, müşterek olan ile bu tarz bir mülkiyet arasındaki çatışmayı gözler önüne sermesi ve ilgi odağı haline getirmesi açısından önemli. Fikirler, imajlar, bilgiler, kodlar, diller ve hatta duygulanımlar mülk olarak özelleştirilebilir ve denetlenebilir; ancak bunların rahatlıkla paylaşılabilir veya tekrar üretilebilir olmaları, bir zilliyetin kontrol altına alınmasını zora sokuyor. Bu tür malların, mülkiyet sınırlarından kaçıp müşterek haline gelmeleri itkisi kuvvetlidir. Örneğin, insanın aklına gelen bir fikri başkalarıyla paylaşması bu fikrin faydasını azaltmaz, aksine genellikle artırır. Hatta fikirler, imajlar ve duygulanımlar söz konusu olduğunda üretkenliğin ençoklanması ancak bunların paylaşılması

1. Gayri maddi ve biyo-politik üretime dair bkz. Hardt ve Negri (2011, 3. Kısım).

ve müşterekleştirmesi ile mümkün. Özelleştirilirlerse veya kamu mülkiyetine dönüştürülürlerse –yani devlet kontrolüne geçirilirlerse– üretkenlikleri ciddi anlamda düşer. Yani, mülkiyet bu noktada kapitalist üretim biçimi için bir engele dönüşür. Bu da sermayeye içkin bir çelişkiyi ortaya çıkarmakta: müşterek, mülkiyet olarak ne kadar kısıtlanırsa üretkenlik de o kadar azalır. Yani, müştereğin yaygınlaşması, mülkiyet ilişkilerini temelden ve genel anlamda zayıflatıcı bir etkiye sahiptir.

Genel anlamda konuşacak olursak neoliberalizm, özel mülkiyetin yalnızca kamu mülkiyetine değil, aynı zamanda ve daha da önemlisi, müştereğe karşı savaşı olarak tanımlanabilir. Bu noktada, ikisi de sermayenin neoliberal stratejilerinin hedefinde olan iki tür müştereği birbirinden ayırmak gerek (bu aynı zamanda "müştereğin" bir ilk tanımı olarak da düşünülebilir). Müşterek bir yönüyle yeryüzünü ve onunla özdeşleşen tüm kaynakları ifade eder: toprak, orman, su, hava, mineraller ve benzeri. Bu, 17. yüzyıl İngilteresi'ndeki "müşterekler" kullanımıyla (*commons*)* yakından ilintilidir. Diğer taraftan müşterek, daha önce de belirttiğim gibi, fikirler, diller, duygular vb. gibi insan emeği ve yaratıcılığının meyveleri olarak ortaya çıkan şeylere de tekabül etmektedir. Bu iki tanımdan birincisi "doğal" müşterek ikincisi de "yapay" müşterek olarak düşünülebilirse de, bu tür bir doğal-yapay ayrımı hızlıca kaybolacaktır. Zaten neoliberalizm, iki tür müştereği de özelleştirme amacını taşımaktadır.

Bu tür özelleştirmelerin yoğun olarak gerçekleştiği sektörlerden biri hafriyatçı (*extractive*) endüstriler olageldi. Uluslararası şirketlerin Bolivya'daki su haklarına ve lityum yataklarına, Uganda'daki petrole ve Sierra Leone'deki elmas madenlerine ulaşabilmesini bu özelleştirmeler mümkün kıldı. Müştereğin neoliberal politikalarla özelleştirilmesi, David Harvey (2005) ve Naomi Klein (2007) dahil birçok yazar tarafından ilk birikim ya da mülksüzleştirme yoluyla birikimin kazandığı önemi vurgulayacak biçimde tanımlandı.[2]

"Yapay" müştereğin özelleştirilmesine yönelik neoliberal stra-

* *The common* ile *commons* arasındaki fark için bkz. Önsöz. *–ed.n.*

2. Neoliberalizmin Afrika'daki maden işleme endüstrisine olan ilgisinin başarılı bir tahlili için, bkz. Ferguson (2006).

tejiler çok daha karmaşık ve çelişkili. Özel mülkiyet ile müşterek arasındaki çatışma burada tam manasıyla ortaya çıkmakta. Daha önce de belirttiğim gibi, müştereğin üretkenliği mülkiyet ilişkilerine tabi olduğu ölçüde azalır; öte yandan kapitalist değerlenme süreçleri özel birikimi gerektirir. Müşterek olanı özelleştirmeye yönelik kapitalist stratejiler birçok alanda patent ve telif hakkı gibi mekanizmalar üzerinden, çelişkilere rağmen ve zorlukla da olsa sürdürülmekte. Müzik ve bilgisayar sektörleri bunun birçok örneğiyle dolu. Biyo-korsanlık denilen, uluslararası şirketlerin yerel bilgiler ya da bitkiler, hayvanlar ve insanların genetik bilgileri halindeki müştereklere genellikle patentler üzerinden el koyma süreçleri de bunun bir örneği. Örneğin, bir tohumun doğal bir tarım ilacı olarak kullanılmasına ya da bir bitkinin tıbbi özelliklerine dair geleneksel bilgi, bu bilginin patentini alan şirket tarafından özel mülk haline getiriliyor. Bu noktada bir parantez açmak gerekirse, korsanlığın bu tür süreçler için yanıltıcı bir isimlendirme olduğunda ısrar edilmeli. Korsanların mesleği çok daha asil: mülkü çalıyorlar. Ama bu şirketlerin yaptığı şey müşterek olanı çalarak özel mülke çevirmek.

Ancak, daha genel anlamda sermayenin müşterek olana el koyması doğrudan özelleştirme üzerinden değil, rant üzerinden gerçekleşir. Kendilerinin bilişsel kapitalizm diye adlandırdıkları bir alanda çalışan bir grup çağdaş İtalyan ve Fransız iktisatçı –ki en önde gelenlerinden biri Carlo Vercellone'dir– kapitalist el koymanın başat biçiminde geçmişte ranttan kâra doğru bir hareket olduğu gibi bugün de tam tersine, kârdan ranta doğru bir hareket olduğunu ileri sürmekteler (bkz. Vercellone 2005). Örneğin, patentler ve telif hakları, maddi ya da gayri maddi zilliyet üzerinden gelir elde etmeyi güvence altına alarak rant sağlar. Ancak, burada ifade edilen bir geçmişe dönüş değil; zira, örneğin patentten elde edilen gelir toprak sahipliğinden elde edilen gelirden oldukça farklı. Rantın kârdan baskın hale gelişine dair bu analizin bence çok önemli açılımı, sermayenin genellikle müştereğin üretim süreçlerinin dışında kalıyor olması. Sanayiye dayalı sermaye ve buna dayalı kâr oluşumu bağlamında, kapitalist –özellikle de işbirliği biçimleri geliştirmek ve disiplin rejimleri uygulamak suretiyle– üretim sürecinde aktif rol alırken, müştereğin üretiminde kapitalistin rolünün nispeten harici kal-

ması gerekir.[3] Müştereğin mülkleştirildiğinde üretkenliğinin azalması gibi, sermaye sahibinin de müştereğin üretim sürecine her tür müdahalesi üretkenliği azaltır. O halde rant, sermaye ile müşterek arasındaki gerilimlerle başa çıkmak için gereken bir mekanizmadır. Müştereğin üretim sürecine, kaynakların paylaşılması ve işbirliği biçimlerinin belirlenmesi noktalarında sınırlı bir özerlik tanınır; ama sermaye kontrolü elinde tutmayı ve rant üzerinden değer elde etmeyi sürdürür. Bu bağlamda sömürü, müştereğe el koyma biçimini alır.

Rant tartışması bir taraftan –ilk birikime bir tür mutlak rant denebileceğinden– neoliberal mülksüzleştirme yoluyla birikim sürecine işaret ederken, diğer taraftan da finansın, son derece soyut ve karmaşık nisbi rant çeşitleriyle betimlenebilecek günümüzdeki hâkimiyetine yeni bir ışık tutmakta. Christian Marazzi (2008) bizi finansı "reel ekonomi"ye karşıt kurgusal bir ekonomik alan olarak tasavvur etme ve dolayısıyla gayri maddi mülkiyet biçimlerinin hem finansta hem de üretimde gittikçe artan hâkimiyetinin geldiği noktayı ıskalama hatasına karşı uyarır. Aynı şekilde, üretkenliğin sadece endüstriyel üretime has olduğunu varsayıp finanstaki üretkenliği yok saymayı da eleştirir. Ona göre finansı o genel kârdan ranta yönelme eğilimi içerisinde ve buna bağlı olarak sermayenin müştereğin üretimi sürecinin dışında kalan konumu çerçevesinde konumlandırmak gerekir. Finans, müştereğe el koyar ve onu belli bir mesafeden kontrol eder.

Bu noktada, Marx'ın erken dönem elyazmalarının iki farklı mülkiyet biçimi (taşınır ve taşınmaz) arasındaki gerilimi ve taşınmaz mülkün hâkimiyetinden endüstriyel sermayeye doğru tarihsel dönüşümü tartıştığı ilk kısmına dair temel fikirlerimi toparlayıp sonuçlandırmak istiyorum. Bugün biz de iki farklı mülkiyet biçimi arasında bir mücadeleye şahit oluyoruz (maddi ile gayri maddi arasında veya kıt ile yeniden üretilebilir arasında). Ve bu mücadele bu anlamda mülkiyet ile müşterek arasındaki daha derin gerilimi gün yüzüne çıkarmakta. Müştereğin üretimi kapitalist ekonomide daha merkezi bir konuma geliyor olsa da, bu üretim sürecinin dışında kal-

3. Marx'ın işbirliği üzerine değerlendirmeleri için, bkz. *Kapital 1*, Bölüm 11.

ması gereken sermaye sürece müdahil olamaz ve değere (finans ve benzeri mekanizmalar yoluyla) rant olarak el koyar. Sonuç olarak, müştereğin üretimi ve üretkenliği gittikçe daha özerk bir zemin kazanır; üzerindeki sömürü ve kontrol devam ediyor olsa da bunlar nispeten harici mekanizmalar üzerinden gerçekleşir. Ben de Marx gibi, sermayedeki bu gelişmelerin, kendi başlarına olumlu olmadığının, gayri maddi ve biyo-politik üretimin hâkimiyeti yönündeki eğilimin yeni ve daha tehlikeli sömürü ve kontrol biçimlerini beraberinde getirdiğinin farkındayım. Ancak, bizzat kendi içindeki değişimlerin sermayenin boyunduruğundan kurtulmak adına imkânlar sunduğunu ve özellikle bu noktada müştereğin özerkliğinin ve üretkenliğinin artmasına yol açtığını göz önünde bulundurmak gerek.

Bu bizi *El Yazmaları*'ndan tartışmak istediğim ikinci pasaja getiriyor: "Özel Mülkiyet ve Komünizm". Müşterek kavramı şu pasajda Marx'ın komünizmden neyi kastettiğini anlamamıza yardımcı olacaktır: "Komünizm, özel mülkiyetin kaldırılmasının olumlu ifadesidir" (1993: 169) diyen Marx, "olumlu ifade" tabirini kısmen komünizm kavramına atfedilen hatalı veya bozuk manalardan ayrıştırmak için ilave eder. Marx'a göre kaba komünizm, özel mülkiyeti genelleştirerek ve evrensel özel mülkiyet adı altında bütün topluma yayarak sürekli kılar. Evrensel özel mülkiyet kavramı elbette bir oksimorondur: Özel mülkiyet evrensel hale geldiyse ve bütün topluma yayıldıysa, artık aslında özel değildir. Marx burada, bana göre, kaba komünizmde mülkiyetin özel olma boyutu törpülense bile, mülkiyetin kalıcı olduğunu vurgulamaya çalışmakta. Halbuki gerçekte komünizm sadece özel mülkiyetin değil doğrudan mülkiyetin kendisinin ortadan kaldırılmasını ifade eder. "Özel mülkiyet bizi öylesine alıklaştırmış ve sınırlı kılmıştır ki nesne ancak ona malik olduğumuz zaman ... *bizimdir*" (176). Peki, bir şeye sahip olmadığımızda dahi o şeyin bizim olması ne anlama gelir? Kendimizi ve dünyamızı mülk olarak görmememiz ne demek olabilir? Özel mülkiyet bizi bunu göremeyecek kadar alıklaştırmış mıdır? Marx burada müştereği aramaktadır. Müştereğin kullanımına damgasını vuran serbest erişim ve paylaşım, mülkiyet ilişkilerine tamamen yabancıdır. O kadar alıklaştırılmışız ki dünyayı sadece özel ya da kamusal olarak algılayabiliyoruz. Müşterek olana körleştik.

Marx, yirmi yıl kadar sonra *Kapital*'in 1. cildinde, komünizmi sermayenin negatif-diyalektiğinin sonucu olarak tanımlarken, (mülkiyetin ortadan kaldırılması anlamında) müşterek olanın bir türevine ulaşır:

> Kapitalist üretim tarzının ürünü olan kapitalist mülk edinme tarzı ve dolayısıyla kapitalist özel mülkiyet, bireyin kendi emeğine dayalı özel mülkiyetin ilk olumsuzlanmasıdır. Ne var ki, kapitalist üretim, bir doğa yasasının şaşmaz zorunluluğu ile, kendi olumsuzlanmasını doğurur. Bu, olumsuzlamanın olumsuzlanmasıdır. Bu, özel mülkiyeti yeniden getirmez, ama kapitalist dönemde edinilmiş şeyler olan işbirliği ile toprağın ve emek harcanarak üretilmiş üretim araçlarının ortak mülkiyeti temeline dayanan bireysel mülkiyeti getirir (2011: 729-30).

Kapitalist gelişme, işbirliği ve müştereğin kaçınılmaz olarak gitgide daha merkezi bir rol edinmesiyle sonuçlanır. Bu da nihayetinde kapitalist üretim tarzının ortadan kaldırılmasını sağlayacak araçları oluşturur ve alternatif bir toplumun ve üretim tarzının temellerini atar: müşterek olanın komünizminin (*a communism of the common*).

Diyalektik kurgusunu bir kenara bırakacak olursak, *Kapital*'deki bu kısımda beni tatmin etmeyen şey, Marx'ın "işbirliği ve toprak ve üretim araçlarının ortak sahipliği" şeklinde ifade ettiği müşterek kavramının meselenin yalnızca –taşınır ya da taşınmaz– maddi unsurlarını ele alıyor olması. Yani bu formül bugünün başat kapitalist üretim biçimlerini kapsayamamakta. Ancak, *Elyazmaları*'ndaki kısma Marx'ın gençlik hümanizmini ayıklayıp da baktığımızda, gayri maddi, daha doğrusu biyo-politik boyutları vurgulayan bir komünizm veya müşterek tanımıyla karşılaşıyoruz. Öncelikle, Marx'ın kaba mefhumunu bir kenara bıraktıktan sonra yaptığı komünizm tanımına bakalım: "*Özel mülkiyetin* (*insanın kendine yabancılaşmasının ta kendisi*) *olumlu* kaldırılışı ve bunun sonucu *insani* özün insan tarafından ve insan için gerçekten *temellük edilmesi*; insanın *toplumsal*, yani insani varlık olarak kendine tam manasıyla dönüşü" (1993: 171). Marx burada, "insani özün insan tarafından ve insan için gerçekten temellük edilmesi" derken ne demek istiyor? Açıktır ki, temellük kavramını bugün bize oldukça garip gelen bir bağlamda kullanarak alışılmışın aksine bir manaya yormakta: özel mülkiyet biçiminde bir nesnenin değil, kendi öznelliğimizin, insani ve toplumsal

ilişkilerimizin temellük edilmesinden bahsediyor. Marx, bu komünist temellüğü, bu mülkiyet-olmayan temellüğü insan sensoryumu ve tüm yaratıcı ve üretici güçler çerçevesinde açıklar: "dünya ile kurulan *insani* ilişkilerin her biri, görme, işitme, koklama, tat alma, dokunma, düşünme, seyir, duygu, istenç, etkinlik, sevgi..." (175). Temellük kavramı bence burada biraz yanıltıcıdır, zira Marx halihazırda var olan bir şeyin ele geçirilmesinden değil, yeni bir şeyin yaratılmasından söz eder. Bu, öznelliğin üretimidir; yeni bir sensoryumun üretimi, yani bir temellükten ziyade, bir üretim söz konusudur. Aslında metne baktığımızda Marx'ın bunu açıkça ifade ettiğini görebiliriz: "Olumlu olarak kaldırılmış özel mülkiyet varsayımında, insanın insanı, kendini ve ötekini nasıl ürettiğini ... görmüş bulunuyoruz" (173). Bu tür bir okumada, Marx'ın elyazmalarındaki komünizm anlayışının hümanizmle alakası olmadığı, yani kadim veya ezeli bir insan özü fikrine herhangi bir şekilde başvurmadığı açıkça görülür. Daha ziyade, komünizmin özel mülkiyetin kaldırılışına tekabül eden gerçek tarafını; insanın özerk öznellik üretimini, insanın insanlığı üretimini görüyoruz: yeni bir görme, duyma, düşünme ve sevme.

Bu bizi tekrar, ekonomideki biyo-politik dönüşe geri getirmekte. Marx, endüstriyel üretim bağlamında yalnızca nesnelerin değil öznelerin de üretiminin amaçlandığı gibi önemli bir sonuca varmıştı. "Üretim yalnızca özne için nesne değil, nesne için de özne yaratır" (1999: 30). Ancak, biyo-politik üretimde öznelliğin üretimi çok daha yoğun ve doğrudan gerçekleşir. Aslında bazı çağdaş iktisatçılar da sermayedeki dönüşümleri Marx'ın elyazmalarında ele alışına benzer bir tarzda tartışmaktalar. Örneğin Robert Boyer "önümüzdeki yıllarda ortaya çıkacak modele dair bir tahminde bulunmak zorunda kalsaydık" der, "insanın insan tarafından üretilmesinden bahsetmek durumunda kalırdık" (2002: 192). Marazzi de kapitalist üretimdeki mevcut dönüşümü benzer bir şekilde "antropojenik bir modele" doğru gidiş olarak yorumluyor. Sabit sermaye biçimini almış canlılar bu dönüşümün merkezinde yer almakta ve yaşam biçimlerinin üretimi artı değerin temeli haline gelmektedir. Bu, çalışma sürecinde ve daha da önemlisi çalışma hayatının dışında edinilen insan duyularının, yeteneklerinin, tecrübelerinin ve duygulanımların işe koşulmasıyla doğrudan değer üretilen bir süreçtir (Marazzi 2005).

O halde, kalp ve akıl emeğinin ayırt edici özelliklerinden biri, üretimin *nesnesinin* paradoksal bir şekilde aslen –örneğin bir sosyal ilişki ya da bir yaşam biçimiyle tanımlanan– bir *özne* olmasıdır. Bu, bu üretim biçiminin biyo-politik olarak adlandırılmasının en azından mantığını açıklar, zira üretilen yaşam biçimleridir.

Marx'a bu yeni açılımla geri dönersek, Marx'ın çalışmalarındaki sermaye tanımlarının ilerleyişinin biyo-politik bağlamı tartışmak için önemli ipuçları sunduğunu görüyoruz. Kapitalist toplumda zenginlik ilk bakışta muazzam bir metalar kolektifi olarak görünüyor olsa da, Marx sermayenin aslında meta üretimi üzerinden bir artı değer yaratma süreci olduğunu ortaya koyar. Fakat Marx, bu yaklaşımı bir adım daha ileri götürerek, sermayenin özünde bir *toplumsal ilişki* olduğunu, hatta kapitalist üretiminin nihai hedefinin metalar değil toplumsal ilişkiler veya yaşam biçimleri üretmek olduğunu ileri sürer. Biyo-politik üretim çerçevesinden baktığımızda, buzdolabı ve otomobil üretiminin aslında sadece çekirdek ailede buzdolabının etrafında emek ve toplumsal cinsiyet ilişkileri üretilmesine ve bir otobanda her biri kendi otomobili içinde izole bireylerden oluşan bir kitle toplumunun yaratılmasına hizmet eden orta noktaları olduğu söylenebilir.

Buraya kadar, Marx'ın komünizm tanımıyla çağdaş kapitalist ekonomideki biyo-politik dönüş arasındaki mütekabiliyet ya da yakınlığı vurguladım, ki bunların her ikisi de insanlığın, toplumsal ilişkilerin ve yaşam biçimlerinin –müşterek olan bağlamında– insan eliyle üretimine yöneliktir. Bu noktada bu yakınlığı nasıl değerlendirdiğimi ve neden önemli bulduğumu açıklamam gerek. Ancak, bundan önce izin verin karışıma bir öğe daha ekleyeyim.

Michel Foucault, Marx'ı "*l'homme produit l'homme*"* (Marx'ınki gibi cinsiyet tanımlı formülasyonu kullanarak) sonucuna götüren düşünce silsilesinin tüm garipliğini ve zenginliğini takdir eder ve Marx'ın kullandığı tabiri hümanist bir ifade olarak anlamamak gerektiğini savunur: "Bana göre, üretilmesi gereken, tıpkı kendisine

* "*L'homme produit l'homme*", "insanı insan üretir" şeklinde Türkçeye çevrilebilir. Fransızca aslında kullanılan kelime (*l'homme*) erkek kişi anlamına geldiği için Hardt burada cinsiyet tanımlı formülasyon ifadesini kullanıyor. –*ed.n.*

benzeyen, tam da doğanın tasarladığı gibi ya da kendi özünün gerektirdiği gibi olan insan değildir. Tam tersine, henüz var olmayan, ne olacağını, nasıl olacağını bilmeyeceğimiz bir şey üretmeliyiz" (2004: 131). Foucault ayrıca bunun yalnızca yaygın olarak anlaşıldığı şekliyle iktisadi üretimin bir devamı olarak anlaşılmasına karşı da uyarıda bulunur: "İnsanın insanı üretmesinin, malın değişim değerinin ya da kullanım değerinin üretilmesiyle, ekonomik anlamda, üretimle aynı doğrultuda olacağı kanısında değilim. Bu üretim, olduğumuz şeyin yok edilmesi, büsbütün farklı, yepyeni bir şeyin yaratılması meselesidir" (131-32).[4] Başka bir deyişle, bu üretimi, üreten özne ve üretilen nesne çerçevesinde anlayamayız. Burada üreten de üretilen de özne konumundadır: insanlar üretiyor ve insanlar üretiliyor. Foucault'nun bu durumun yıkıcılığını (tam manasıyla anlamış gibi görünmese de) sezdiği açıktır: biyo-politik süreç sermayenin bir toplumsal ilişki olarak yeniden üretilmesinden ibaret değildir, aynı zamanda sermayeyi ortadan kaldırıp tamamen yeni bir şey üretebilecek özerk bir sürecin imkânını da taşır. Biyo-politik sürecin yeni sömürü ve kapitalist kontrol mekanizmalarını beraberinde getirdiği aşikâr; ancak Foucault'nun da öngörüsüne binaen, biyo-politik üretimin, özellikle de kapitalist ilişkilerin sınırlarını aşarak ve mütemadiyen müşterek olana başvurarak, emeğe artan bir özerklik sağladığını ve bir özgürleşme projesinde kullanılabilecek araç ve silahlar sunduğunu da fark etmemiz gerekiyor.

Artık komünizm fikri ile çağdaş kapitalist üretim arasındaki yakınlığı anlayabilecek konuma gelmiş bulunuyoruz. Burada öne sürülen, kapitalist gelişmenin komünizmi yaratmakta olduğu ya da biyo-politik üretimin hemen ya da doğrudan özgürleşmeyi getireceği değil. Daha ziyade, müşterek olanın kapitalist üretimdeki rolünün gittikçe merkezileşmesinin –fikirlerin, duyguların, toplumsal ilişkilerin ve yaşam biçimlerinin üretimi– komünist bir proje için gereken silahları ürettiği ve şartları oluşturduğu.[5] Diğer bir deyişle, sermaye, kendi mezar kazıcılarını yaratmakta.*

* Yazar burada *Komünist Manifesto*'ya referans vermektedir. *–ed.n.*

4. Bkz. Metnin İngilizce tercümesinde s. 121-2. Röportajın bu noktasında Foucault kendisinin Frankfurt okulundan farklarını tartışıyor.

Bu yazıda iki temel noktayı gözetmeye çalıştım. Birincisi, politik ekonominin eleştirilmesi yönünde bir talep, daha doğrusu herhangi bir komünist projenin oradan başlaması gerektiğine dair bir iddia. Böyle bir tahlil bizim dönemlendirmemize katkı sağlar ve sadece sermayenin değil sınıfın bileşiminin de bir incelemesini yaparak –yani insanların işyerinde veya işyeri dışında, ücretli veya ücretsiz çalışarak neyi, nasıl ve hangi şartlar altında ürettiğini sorgulayarak– güncel durumun yeniliklerini açığa çıkarır. Benim kanaatim, bunların hepsinin müştereğin artan merkeziyetine işaret ettiği yönünde.

İkinci mesele, politik ekonominin eleştirisini mülkiyetin eleştirisini de içerecek şekilde genişletmeye dair. Ve daha özel olarak, komünizmin yalnızca mülkiyetin ortadan kaldırılması olarak değil müşterek olanın olumlanması olarak tanımlanmasını içeriyor – açık ve özerk biyo-politik üretimin, yeni insanlığın kendi kendini yöneten daimi yaratımının olumlanması. En bireşimsel terimlerle ifade edecek olursak; kapitalizm için özel mülkiyet veya sosyalizm için kamu mülkiyeti ne ise, komünizm için de müşterek odur.

Bu iki meseleyi –kapitalist üretimin gittikçe müşterek olana bağlı hale gelmesi ve müşterek olanın özerkliğinin komünizmin özü olması– bir arada ifade ettiğimizde, bir komünist proje için gereken şartların ve silahların bugün her zaman olduğundan daha fazla mevcut olduğunu görüyoruz. Bundan sonra bize düşen görev, bu projeyi örgütlemektir.

5. Bu noktada müştereklere dair iktisadi tartışma ile müştereklerin Jacques Rancière'in siyaset anlayışındaki fonksiyonu arasındaki ilişkiyi incelemek ilginç olacak. Rancière şöyle diyor: "Politik-olan, tam da kârları ve zararları dengelemeye son verildiği ve bunun yerine *ortak* payları dağıtma [...] kaygısı başladığında başlar" (2005: 24). Rancière'in anlayışında müşterek paylaşımın (*partage*), yani bölüşüm, dağıtım ve paylaşım sürecinin merkezi ve muhtemelen çok özel bir bölgesini ifade ediyor. Devamında da şöyle diyor: "Politika, daima yalnızca çekişmeci olabilecek bir kamunun etkinlik alanıdır, yalnızca taraflar olan parçalar ile toplamı asla bütüne eşit olmayan vasıflar veya liyakatler arasındaki ilişkidir" (2005: 35). Benim burada ifade ettiğim şekliyle komünizm Rancière'in siyaset anlayışına, yani müştereğin paylaşımına uygun düşen tek formdur. Rancière'in düşüncesinde müştereğin rolünü "Müştereğin Üretimi ve Dağıtımı" (*Production and Distribution of the Common*) başlıklı makalemde kısaca tartışıyorum (Hardt 2009).

"Meta"ya Karşı "Müşterekler"

Küresel Güney'de Alternatif Küreselleşme, Özelleştirme Karşıtlığı ve Suyun İnsan Hakkı Olarak Tanınması

Karen Bakker*

Önsöz

2003 yılının yağmurlu bir cuma gününde, dünyanın Su ve Çevre Bakanları küresel su krizini tartışmak üzere Kyoto'da buluştular. Bakanlar kapalı kapılar ardında görüşürken, eşzamanlı düzenlenen kamuya açık Dünya Su Forumu'nun katılımcılarına ürkütücü istatistikler sunulmaktaydı: su kıtlığı birçok bölgede artıyordu ve dünya nüfusunun yüzde 20'den fazlasının günlük ihtiyaçlarını karşılamak için yeteri kadar içme suyu kaynağına erişimi yoktu. Kyoto konferansını düzenleyenlerin bu duruma cevabı, artan kıtlığa bulunabilecek en iyi çözümün suyun ticarileştirilmesi olduğu görüşüne dayanan bakanlıklar arası bir beyanname taslağı hazırlamak oldu. Su re-

1. Bu makalenin yazılmasında Breswter Kneen ve Özelleştirme ve Kamu Malı Forumu'nun diğer üyeleriyle yapılan görüşmelerin önemli katkısı oldu. Jamie Peck, Becky Mansfield, Melissa Wright, Anil Naidoo, David Brooks, Oliver Brandes ve iki anonim hakemin faydalı yorumları makaleyi güçlendirmeye ve iddiaları geliştirmeye katkı sağladı. Ayrıca, Alternatif Bilgi ve Kalkınma Merkezi (AIDC - Güney Afrika), Kanadalılar Konseyi (Council of Canadians) ve bünyesindeki Mavi Gezegen Projesi (Kanada), Uluslararası Kamu Hizmetleri Araştırma Birimi (PSIRU, İngiltere), Kamusal Vatandaş (Public Citizen, ABD) ve Kentsel Sosyal Forum'un (Urban Social Forum, Endonezya) da içinde olduğu çeşitli sivil toplum kuruluşları ve araştırmacı/aktivist düşünce kuruluşlarıyla etkileşimler sonucu edinilen fikir ve izlenimler için de müteşekkirim.

zervlerinin ticarileştirilmesi yönündeki uluslararası destek, 1992 yılında açıklanan ve oldukça tartışma yaratan Su ve Sürdürülebilir Kalkınma konulu *Dublin Beyanatı*'nın ardından zaten giderek artmıştı.[1] Su tedarik sistemlerini yönetemeyecek ölçüde yoksul, yolsuzluğa batmış ve beceriksiz olduğu söylenen hükümetlerin yol açtığı yaygın "devlet çöküşleri" vurgulanarak özel sektörün su arzı yönetimi üzerindeki kontrolünün artması konferansın birçok katılımcısı tarafından açıkça savunuldu.

Uluslararası su politikasındaki bu değişimin bir yansıması olarak özel su şirketleri dünyanın su problemine çözüm üretmek amacıyla hükümet delegasyonları, uluslararası finans kurumları ve ikili yardım kuruluşlarıyla görüşmeye çağrılmıştı. Fakat, konferansta temsil edilen birçok hükümet aynı esnada kendi vatandaşları tarafından su yönetiminde sorumsuzlukla suçlanıyordu. Örneğin, Güney Afrika hükümetinin o dönemki Su İşleri Bakanı büyük barajların sosyal, çevresel ve ekonomik etkilerinin kapsamlı olarak gözden geçirildiği ve sert biçimde eleştirildiği üst düzey Dünya Barajlar Komisyonu'na katılmıştı, ama aynı hükümet Lesotho Highlands Water Project* adındaki (Afrika'daki en büyük) projeyi desteklemeye devam etmekteydi (Bond 2002). Kyoto'ya katılan özel su şirketleri de eylemciler tarafından benzer şekilde hedef alındılar: Enron gibi şirketler, baraj karşıtı eylemciler, çevreciler, kamu sektörü sendikaları, uluslararası "banka gözlemcisi" ve "küreselleşme karşıtı" düşünce merkezleri, yerel halk ve sivil toplum gruplarının oluşturduğu uluslara-

* Lesotho'nun yüksek kesimlerinde bulunan nehir ve ırmaklardaki baraj oluşumlarıyla su gücünden yararlanarak elektrik elektrik üretilmesini hedefleyen proje. *–ed.n.*

1. 1992 yılında yapılan Uluslararası Su ve Çevre Konferansı'nda sonradan *Dublin İlkeleri* olarak anılacak olan bir dizi ilke belirlenmişti. Bunlar arasında "suyun tüm rakip kullanım alanlarında ekonomik bir değeri vardır ve bir iktisadi bir mal olarak kabul edilmelidir" maddesi de yer alıyordu. Dublin İlkeleri çok sayıda uluslararası, çok taraflı ve ikili kuruluşlar tarafından benimsendi. Su sektöründeki ticarileşme hakkında değerlendirme ve eleştiriler için bkz. Bakker (2004), Finger ve Allouche (2002), Huffaker ve Whittlesey (2003), Johnstone ve Wood (2001), Kaika (2003), Kijne (2001), Kloezen (1998), Kumar ve Singh (2001), Landry (1998), McDonald ve Ruiters (2005), Shirley (2002), Takahashi (2001) ve Ward ve Michelsen (2002).

rası bir ittifakın saldırısı altındaydı. Kendilerini "su savaşçıları" diye adlandıran bu grup, Forum'u hem içeride hem de dışarıda protesto ederek Forum'un organizatörlerini (Küresel Su Ortaklığı – GWP ve Dünya Su Konseyi – WWC) özel su şirketleri ve uluslararası finans kurumlarıyla olan yakın ilişkileri ve işlettikleri temsiliyeti zayıf, şeffaf olmayan ve gayri meşru süreç nedeniyle eleştirdiler (işin ilginç yanı şu ki eylemciler de düzenleyiciler tarafından benzer suçlamalarla itham edildi).

Protestoların zirve noktası, Forum'un önceden planlanmış bir oturumunun –küresel Güney'deki su sektöründe özel sektörün daha fazla yer alması için devletlerin faal destek sunmasını savunan eski IMF başkanı Michel Camdessus'un başkanlık ettiği özel bir oturumun– kesintiye uğratılması oldu. Eylemciler "su hayattır" sloganları eşliğinde sahneye fırladı ve özel sektörün geri çekilmesini, yerel "su demokrasisi"ne dönüşü, yarattıkları olumsuz sosyo-ekonomik ve çevresel etkiler yüzünden büyük barajların reddedilmesini ve suyun bir insan hakkı olarak tanınmasını talep ettiler. Ve fakat eylemcilerin çağrıları çok büyük ölçüde kulak ardı edildi. Küresel Güney ve Kuzey'den bakanlık temsilcileri özel sektöre maddi destek sağlanması, su rezervi yönetimlerine özel sektör müdahalesi için yeni mekanizmaların kurulması ve suyun bir insan hakkı olarak tanınması talebinin alenen cevapsız bırakılması gibi oldukça tartışmalı olan noktaları da içeren bir mutabakata vardılar.

Giriş: Piyasa Çevreciliğinin Zaferi?

Kyoto Deklarasyonu, giderek başat hale gelen ve "liberal çevrecilik" (Bernstein 2001), "yeşil neoliberalizm" (Goldman 2005) veya piyasa çevreciliği (Bakker 2004) gibi farklı terimlerle ifade edilebilecek bir kalkınma felsefesini barındırıyor: çevre sorunlarını çözmek amacıyla piyasaları kullanan bir kaynak düzenleme tarzı söz konusu burada (Anderson ve Leal 2001). Piyasa çevreciliği ekonomik büyüme, verimlilik ve çevreyi koruma hedeflerinin birbirini destekler şekilde birleşmesi umudunu sunuyor: bu görüşün taraftarları özel mülkiyet haklarının tesisi, tahsis mekanizmasının piyasa olması ve çevresel dışsallıkların fiyatlanarak içselleştirilmesi yoluy-

la çevresel malları iktisadi mallar olarak ele almanın, bu malların daha verimli tahsis edilmesini sağlayacağını iddia ediyor – ki böylece hem çevrenin tahribi hem de kaynakların verimsiz kullanımı konusundaki endişelere hitap etmiş oluyorlar.

Piyasa çevreciliğine eleştirel yaklaşan araştırmalar bu paradigmayı "doğanın neoliberalleştirilmesi" olarak ifade eder (Bridge 2004; Mansfield 2004a; McAfee 2003; McCarthy 2004; McCarthy ve Prudham 2004; Perrault 2006; Prudham 2004). Bu araştırmaların büyük bir bölümü neoliberal reformların olumsuz etkilerinin üzerinde durur. Bu etkiler arasında neoliberalleşmeyle hayata geçirilen "mülksüzleştirerek birikim"in çeşitli biçimlerinin hem çevresel etkileri hem de bölüşüm açısından yarattıkları sonuçlar bulunmakta (Glassman 2006). Bazı araştırmalar ise, devletlerin çevre tahribatı ve yerel toplulukların kaynaklarının temellük edilmesi süreçlerini rasyonel bir biçimde yönetebileceğini (Scott 1998) veya devletin özelleştirmelere eşlik edecek yeniden-düzenleme rolü sayesinde çevresel açıdan düzelmelerin gerçekleşebileceğini öne sürüyor (Angel 2000; Bakker 2005).

Bu tartışmalar su sektöründe özellikle keskinleşmiş durumda. Kâr amacı güden çokuluslu özel su şirketlerinin tüm dünyada şebeke suyu sistemleri yönetimindeki rollerinin artması uluslararası zeminde ateşli bir tartışma başlattı (örneğin bkz. Finger ve Allouche 2002; Johnstone ve Wood 2001; Laurie ve Marvin 1999; Swyngedouw 2005).[2] Piyasa çevreciliğinin su sektörü bağlamındaki taraftarları, gittikçe kıtlaşan bir kaynak olan suyun alternatif kullanımları arasında en yüksek değeri getirecek olana tahsisini sağlayabilmek adına tüm iktisadi ve çevresel maliyetleri yansıtacak şekilde fiyat-

2. Suyun özelleştirilmesine dair eleştirel bir STK bakış açısı için, bkz. Kanadalılar Konseyi Mavi Gezegen Projesi (www.canadians.org/blueplanet/index2.html). Özelleştirme sürecini gelişmekte olan ülkeleri merkeze alarak eleştiren akademik çalışmalar için bkz. Kentsel Hizmetler Projesi web sitesi (qsilver.queensu.ca/~mspadmin). ABD temelli Kamu Yurttaşı (Public Citizen) grubu su temini konusunda bir kampanya yürütmekte (www.citizen.ord/cmep/Water/). Küresel Su Ortaklığı (The Global Water Partnerhsip) Rio-Dublin İlkelerine bağlı şirketler, devletler ve borç kuruluşlarından oluşan nüfuzlu bir ağ (www.gwpforum.org/). Uluslararası bir kamu sendikasının bakış açısı için, bkz. Kamu Hizmeti Uluslararası Araştırma Birimi (PSIRU) web sitesi (www.psiru.org).

landırılması gerektiğini ifade ediyorlar; ayrıca, müşterileri ve hissedarlarına karşı sorumlulukları yurttaşların ancak siyasi temsilciler yoluyla kullanabildiği ve etkisi fazla da olmayan politik hesap verebilirlikten çok daha doğrudan ve etkili olan özel şirketler tarafından kârlı bir biçimde yönetilmesi gerektiğini savunuyorlar (Rogers ve diğ. 2002; Winpenny 1994). Piyasa çevreciliği karşıtları ise suyun yaşam için elzem, yeri doldurulamaz bir kaynak olduğunu ve bir insan hakkı olarak tanınması gerektiğini, ki bu sayede bunun devletlerin herkese su sağlama yükümlülüğü altına gireceğini ve özel sektör dahlinin engelleneceğini belirtiyorlar (bkz. Bond 2002; Goldman 2005; Johnston, Gismondi ve Goodman 2006; Laxer ve Soron 2006; Morgan 2004b).

Bu tartışmanın temelinde çeşitli kavramsal sorular var. Su bir insan hakkı mıdır? Eğer öyleyse, suyun özel sektör tarafından arz edilmesi insanın su hakkıyla çelişir mi? Su üzerindeki mülkiyet hakkı rejimleri ile özelleştirme arasındaki ilişki nedir? Ve, bu bağlamda neoliberalleşmenin alternatiflerini nasıl kavramsallaştırabilir ve uygulayabiliriz? Bu makale özelleştirme yanlılarının ve karşıtlarının benimsedikleri farklı mülkiyet hakkı kurgularını ortaya koyarak, "insan hakları" söyleminin kullanışlılığını sorgulayarak ve iki görüş tarafından da kullanılan (ve çoğunlukla sorgulanmayan) ikiliklerin (haklar/metalar, kamusal/özel, vatandaş/müşteri) isabetliliğini inceleyerek bu sorulara odaklanıyor. Bu açıdan makale iki farklı görev üstlenmekte: piyasa çevrecisi reformlara dair kavramsal bir çerçeve geliştirmek ve bu çerçeveyi su temini bağlamında uygulamak.

Makalenin ilk kısmı, genellikle aşırı basitleştirilerek monolitik (ve yanlış etiketlenmiş) bir "neoliberalizm" olgusuna indirgenen mevcut bir dizi reforma dair bir analitik bütünlüğün olmadığını, bu nedenle de sıklıkla kavramsal bir karmaşa oluştuğunu ileri sürüyor ve kaynak yönetiminde piyasa çevrecisi reformlara yönelik bir tipoloji geliştiriyor. İkinci kısım bahsi geçen kavramsal karmaşanın bir örneği olarak özelleştirme karşıtlarının "insan hakları" kavramını "meta"ya karşıt anlamlı olarak konumlandırmasını inceliyor. Böyle bir yaklaşımın taktiksel açmazlarını ortaya koyduktan sonra "özelleştirme karşıtı" kampanyaları, müşterekler ve "su demokrasileri" gibi kavramlar zemininde alternatif topluluk ekonomileri ve al-

ternatif su kültürü inşasına odaklanan "alternatif küreselleşme" hareketleri ile kıyaslıyor. Makalenin üçüncü kısmında, su tartışmasının büyük kısmının zeminini oluşturan kamusal/özel, meta/haklar, yurttaş/ müşteri ikiliklerini derinleştirme girişiminde de bulunuluyor. Bu amaçla yurttaşların, dünya üzerindeki farklı su yönetimi modelleri altında kullanılan farklı sosyo-ekonomik kimlikleri ve farklı mülkiyet hakları inceleniyor. Sonuç bölümünde ise özellikle de "neoliberal doğa" kavramını anlayışımız açısından önemli olan sonuçlara odaklanılarak bu analizin kavramsal ve siyasi çıkarımları somutlanıyor.

Neoliberal Reformlar ve Kaynak Yönetimi: Tartışmanın Aydınlatılması

"Doğanın neoliberalleşmesi"yle ilgili literatürün büyük bölümü, önceleri ortak kullanılan ve yönetilen kaynaklar üzerinde özel mülkiyet hakları oluşturulmasıyla ilgilenir.[3] Bu bağlamda özellikle "neoliberalleşme"nin belirli kaynaklar üzerindeki etkilerine odaklanılır (Bakker 2000; Bradshaw 2004; Bridge 2004; Bridge ve Jonas 2002; Bridge, McManus ve Marsden 2003; Gibbs ve Jonas 2000; Johnston 2003; Maddock 2004; Mansfield 2004a 2004b; McAfee 2003; Robertson 2004; Smith 2004). Noel Castree'nin (2005) de bu literatürü değerlendirirken belirttiği gibi bu çalışmaların çoğu, oldukça muğlak bir neoliberalleşme başlığı altında toplanan çok farklı süreçlerin vaka özelinde analizleri üzerinde durur: Özelleştirme, piyasalaştırma, serbestleşme, yeniden düzenleme, ticarileşme ve şirketleşme bu süreçlerden sadece birkaçıdır.

Castree bu çalışmaların, "neoliberalizm"in aslında yerelde temellenen bir dizi farklı neoliberalleştirme uygulamalarından oluştuğunu ortaya koymak açısından faydasını kabul eder, ancak bu bağlamda iki analitik tuzak tespit eder: farklı "neoliberalleşen doğa"

3. Örnek olarak bkz. *CNS*'nin (*Capitalism Nature Socialism*) yeni özel sayısındaki [16(1), 2005] makaleler veya *Geoforum*'un James McCarthy ve Scott Prudham tarafından düzenlenen özel sayısında yer alan neoliberal doğa ile ilgili makaleler [35(3), 2004].

vakalarının kıyaslamaya yeter benzerlikte olup olmadığına dair kıstasları tanımlamaktaki başarısızlık; ve farklı türlerdeki neoliberal uygulamaların geniş (ve fazlaca genel) bir neoliberalizm başlığı altına tıkılmaları. Bu makale, Castree'nin bu noktaları açığa kavuşturabilecek analitik çerçeveler oluşturma çağrısına bir yanıt niteliği taşıyor. Sparke'ın (2006) yakın tarihlerde yayımlanan bir incelemesinde değindiği gibi, bu alandaki kimi çalışmaların tutsağı olduğu ideallerin bizzat neoliberalizm idealizmini güçlendirme ve hatta yeniden üretme riski dikkate alındığında, bu çağrıya cevap verme vazifesi hem analitik hem de siyasi açıdan büyük önem taşıyor.

Bu tür bir analitik çerçeve geliştirirken, neoliberalleşmeye dair kavramsal çerçeveleri (üst seviye bir soyutlama olarak) dile getirecek (ve revize edecek) ve neoliberal gündemlerin tarihsel ve coğrafi açıdan özgül maddi koşullar ve iktidar ilişkileri aracılığıyla nasıl biçimlendiğini ampirik olarak çözümleyecek tekrarlamalı (*iterative*) bir yaklaşıma ihtiyaç vardır. Böyle bir çözümlemede, neoliberal reform uygulamalarının yönelebileceği üç tür kaynak yönetimini birbirinden ayırt etmek büyük önem arz ediyor. Kaynak yönetimi *kurumları*, kaynakların idare edilmesinde kullanılan kanunlar, ilkeler, kurallar, normlar ve adetler bütünüdür. Kaynak yönetimi *örgütleri*, kaynak kullanımını idare eden kolektif toplumsal varlıklardır. Kaynak yönetimi *denetimi* ise, örgütlerin yönetim kurumlarını hayata geçirdiği süreçtir; diğer bir deyişle, kaynakların tüketilmesi sürecini inşa ve idare ettiğimiz uygulamalardır (Tablo 1).

Tablo 1'de de gösterildiği gibi, bu farklı kategorilerin herhangi birinde reform uygulanabilir ve farklı kategorilerde yapılan reformların birbirlerine bağımlı olma zorunlulukları yoktur. Yani örneğin deregülasyon olmadan da özelleştirme yapılabilir; piyasalaştırmaksızın deregülasyon olabilir; özelleştirme yapılmadan ticarileştirme yapılabilir vb. (Bakker 2004). Şöyle basit bir örnek verebiliriz: 1989 yılında İngiltere ve Galler'deki su temini sektörünün özelleştirilmesi piyasalaşmaya neden olmamıştı; yani özelleştirme, kaynaktan su çıkarmak için gereken izin belgelerinin piyasalar yoluyla dağıtılması gibi bir düzenleme getirmiyordu. Bu örnek aslında literatürdeki temel karmaşalardan birine işaret ediyor: genellikle kaynak yönetiminin farklı alanlarına uygulanan birbirinden farklı reformları barın-

Tablo 1: Kaynak Yönetimi Reformları: Su Sektöründen Örnekler

KATEGORİ	REFORMUN HEDEFİ	REFORMUN TÜRÜ	SU SEKTÖRÜNDEN ÖRNEK
Kaynak yönetim kurumları	Mülkiyet hakları	Özelleştirme (müştereklerin çitlenmesi veya varlık satışı)	Nehir kıyı haklarının tesisi (İngiltere; Hassan, 1998); veya su arzı altyapısının özel sektöre satılması (İngiltere ve Galler; Bakker, 2004)
	Düzenleyici çerçeveler	Deregülasyon (devlet düzenlemesinin kaldırılması)	Su kalitesi mekanizmalarında doğrudan devlet gözetiminin sonlandırılması (Ontario, Kanada; Prudham, 2004)
Kaynak yönetim örgütleri	Varlık yönetimi	Özel sektör "ortaklıkları" (sözleşmelerin taşeronlara devredilmesi)	Fransız belediyelerinde su arz sistemi yönetiminin taşeron özel şirketlere verilmesi (Lorrain, 1997)
	Örgütsel yapı	Şirketleşme	Belediye su arzında işletme modelinin dönüşümü: yerel yönetimden kamuya ait bir şirkete devir (Amsterdam, Hollanda; Blokland vd., 2001)
Kaynak yönetişimi	Kaynak dağılımı	Piyasalaştırma	Bir su piyasasının tesisi (Şili; Bauer, 1998)
	Performans teşvikleri/ yaptırımları	Ticarileştirme	Su işletme işine ticari ilkelerin dahil edilmesi (örn. tam maliyeti karşılama) (Güney Afrika; McDonald ve Ruiters, 2005)
	Kullanıcı katılımı	Devretme veya yerelleştirme	Su kalitesi denetiminin devletin alt kademelerine veya bireysel su kullanıcılarına devredilmesi (Babon Nehri, Endonezya; Susilowati ve Budiati, 2003)

dırmalarına rağmen kurumlarda, örgütlerde ve idarelerde yapılan reformların tamamı "neoliberalleştirme" genel teriminin altında toplanmış durumda. Bir diğer karışıklık da farklı türlerdeki reformların birbirleri yerine kullanılabileceğinin varsayıldığı ve (piyasalaştırma, özelleştirme gibi) farklı terimlerin, eşanlamlı olmamalarına rağmen öyleymiş gibi ele alındığı zaman ortaya çıkıyor.

Bu tür tipolojik bir çalışmanın analiz veya aktivizm konusunda nasıl bir yararı olabilir? Öncelikle Castree'nin de değindiği gibi, kaynak yönetimi kategorileri ile reformların hedef ve türleri arasında gereken ayrımı yapamamak, analiz nesnesi olan reform süreçlerinin özgül niteliklerini bulanıklaştırıp vaka karşılaştırma konusundaki yetilerimizi sınırlandırıyor. Örneğin, Kaliforniya'da işlenmemiş suya (doğadaki su) yönelik hakların geliştirilmesini (Haddad 2000) New York'ta su arzı yönetimine özel sektörün katılması (Gandy 2004) ile karşılaştırmanın fazla bir anlamı yoktur, zira bu durumda iki farklı süreç (piyasalaştırmaya karşı özel sektör katılımı) işlemektedir. Buna karşılık, Şili'de uygulamaya konan su piyasaları (Bauer 1998) ile Kaliforniya'daki su piyasalarını (Haddad 2000) karşılaştırmak kıymetlidir, çünkü her iki vakada da su arzı üzerinde özel mülkiyet hakları, su kaynakları tahsisinin piyasalaştırılması yoluyla oluşturulmuştur. Özetle, Tablo 1'deki gibi bir tipoloji farklı türlerde piyasa çevrecisi reformları doğru bir şekilde karşılaştırmaya ve bu reformların hedeflerinin net betimlenmesine ve sonuçlarının isabetli değerlendirilmesine olanak sağladığı için analitik açıdan kullanışlıdır.

Bu tipoloji ayrıca, neoliberal kaynak yönetimi reform projelerinin amaçlarını ve gidişatını doğru betimleme gücümüzü seyrelten analitik özensizliği, yani neoliberal reform süreçlerinin farklı unsurlarını ayırt etme konusundaki yaygın yanlışı ele almak açısından da kullanışlıdır (Bakker 2005). Örneğin, su arzı sektöründe ticarileştirme genellikle özelleştirmeyi önceler ve kimi zaman de ardından suyun metalaştırılması girişimleri gelir. Kaynakların biyofiziksel özellikleri, yerel yönetişim çerçeveleriyle beraber, hangi neoliberal reform türlerinin konmasının muhtemel olduğunu önemli ölçüde etkiler: örneğin balıkçılık alanları gibi ortak kullanılan ve devingen kaynaklar piyasalaştırma müdahalelerine daha açıkken, su arzı şe-

bekeleri gibi doğal tekeller özelleştirmelere daha yatkındırlar (Bakker 2004). Başka bir deyişle, "doğanın neoliberalleşmesi" süreçlerini analitik açıdan yeterince kesin çözümleyemezsek, belirli neoliberal reformlara yol açan sebepleri yanlış yorumlamamız ve bu reformların takip ettiği patikaları yanlış betimlememiz olasıdır.

Bu makalenin ilerleyen bölümlerinde ele alınacağı üzere bu tipoloji, aktivist stratejilerine açıklık kazandırmak ve aktivizm ve savunuculuk konularına dair analizlerimizi yapılandırmak açısından da yararlı olabilecektir. Örneğin, "neoliberal doğa"yı konu alan literatürün büyük kısmında (ve birçok sivil toplum örgütü ve aktivist kampanya belgesinde), bir "meta" olarak su ile bir "insan hakkı" olarak su karşı karşıya konulmakta. Halbuki suyun neoliberalleştirilmesine dair özenli bir kavramsallaştırma bunun, "meta" teriminin kaynaklara uygulanabilir bir mülkiyet hakları rejimini, "insan hakları" terimininse bireylere uygulanabilir yasal bir kategoriyi temsil ettiği için yanıltıcı olduğunu ortaya koyar. "Meta" olarak suyun daha doğru ancak daha az kullanılan zıt anlamlısı su "müşterekleri" olacaktır. İlerleyen bölümlerde açıklandığı gibi, bu ayrımın, dünya genelindeki "özelleştirme karşıtı" ve "alternatif küreselleşme" mücadelelerin başarısı açısından önemli sonuçları olmuştur.

Neoliberalleşmeyi Tartışmak: Özelleştirme Karşıtı Mücadele ve Bir "İnsan Hakkı Olarak Su"

Suyun bir insan hakkı olması için sürdürülen uluslararası mücadele geçtiğimiz on yılda ciddi anlamda büyüdü. Bu mücadelenin temelinde, dünyanın dört bir yanında suyun özelleştirilmesi projelerine direnmiş ve bu projeleri tersine döndürmüş özelleştirme karşıtlarının argümanları bulunuyor. Su arzında özel sektör müdahalesini savunanlar (özel şirketler, ikili yardım kuruluşları ve birçok devlet) özel sektörün verimliliği artıracağını ve suya erişimi olmayan kesimlere de su götüreceğini iddia ediyor. Bu kesimler, devletlerin ve yardım kuruluşlarının Uluslararası Su ve Hıfzıssıhha On Yılı (1981-1990) esnasında evrensel su temini hedeflerini tutturmaktaki başarısızlığına ve kamu işletmelerinin düşük verimliliği ile maliyetlerini kurtarmaktaki sıkıntılarına dikkat çekiyorlar. Öte yandan özel şirketlerin,

verimlilik kazançları ve daha iyi yönetilmeleri sayesinde daha düşük fiyatlar, daha iyi performans seviyeleri ve maliyet karşılama oranları sağlayacakları, böylece de su sistemlerinin genişletilmesi ve iyileştirilmesini –ki bu bir milyar kişinin güvenli ve yeterli suya ulaşamadığı dünyamızda büyük önem taşımakta– mümkün kılacakları vurgulanıyor. Özelleştirmenin (su arz sistemlerinin mülkiyetinin özel şirketlere devredilmesi) ve özel sektör "ortaklıklarının" (mülkiyeti kamuya ait olan su arz sistemlerinin inşası, işletmesi ve yönetiminin özel şirketlere verilmesi) diğer kamu hizmet sektörlerinde olumlu sonuç verdiği de iddia ediliyor (bkz. DFID 1998; Dinar 2000; Rogers ve diğ. 2002; Shirley 2002; Winpenny 1994).

Bu görüş, neoliberalleşmeyi bölüşüm açısından olumsuz sonuçlar doğuran bir mülksüzleştirme eylemi, yani "yukarıdan küreselleşme"nin bir sembolü olarak görenler tarafından sert bir şekilde eleştirilegeldi (Assies 2003; Barlow ve Clarke 2003; Bond 2004a; Hukka ve Katko 2003; McDonald ve Ruiters 2005; Petrella 2001; Shiva 2007). Neoliberalleşme karşıtlarına göre, özel şirketlerin su yönetimine dahil edilmesi istisnasız her durumda vatandaşların suya erişim gibi temel bir hakkını teminat altına almakla katiyen uyuşmayan tehlikeli piyasa mantığını devreye sokmak anlamına gelir. Hissedarlarına hesap vermekle yükümlü olan ve kâr amacı ağır basan özel şirketler su arzını kamu sektöründeki muadillerine kıyasla daha az sürdürülebilir şekilde yöneteceklerdir. Özelleştirme karşıtları başarılı kamu su sistemleri örneklerine ve özel şirket alternatiflerinin daha etkin olmadığı ve hatta genelde kullanıcılar için daha pahalı olduğunu gösteren araştırmalara dikkat çekerler (örneğin bkz. Estache ve Rossi 2002). Ayrıca, hissedarlara yönelik kurumsal hesap verebilirliğe nazaran yurttaşlara yönelik demokratik hesap verebilirliğin daha etkili olduğunu ileri sürerler – ki bu argümanın çürütülmesi 1990'ların sonunda Azurix adlı alt kuruluşu en büyük uluslararası su şirketlerinden biri haline gelmiş olan Enron'un çöküşünden sonra daha da zor.

Su arzının özelleştirilmesine karşı çıkanlar, bu iddialarını desteklemek için sıkça suyla bağlantılı bir insan hakkı mefhumuna başvuruyorlar (Gleick 1998; Hukka ve Katko 2003; Morgan 2004b 2005; Trawick 2003). Suyun bir insan hakkı olarak tanınması için

sunulan iddialar genel olarak iki temele dayanıyor: içme suyunun yerinin doldurulamaz oluşu ("yaşamak" için elzem) ve BM sözleşmelerinde açıkça tanınan diğer birçok insan hakkının suyun (farz edilen) varlığına dayanıyor olması (örn. gıda hakkı).

Fakat, suyun bir insan hakkı olduğu iddiası pek de sağlam bir yasal zemine dayanmıyor: BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin[4] 2002 yılında yayınladığı bir değerlendirmede her bireyin "yeterli, güvenilir, kabul edilebilir, fiziksel olarak erişilebilir ve makul fiyatlı su" (ECOSOC 2002; Hammer 2004) hakkı olduğu ifade edilmişse de, su meselesiyle alakalı hiçbir uluslararası antlaşmada[5] suyun insan hakkı olduğu açıkça belirtilmemiştir. Dolayısıyla, küresel Kuzey ve Güney'deki sivil toplum kuruluşlarının yürüttükleri özelleştirme karşıtı mücadelenin önemli bir unsuru, bu mücadeleyle iç içe yürüyen ve suyun insan hakkı olarak tanınması için düzenlenen kampanyalar olageldi: bu kampanyalar hem Kuzey hem de Güney'de yayımlanan çeşitli beyannamelerle[6] başlayıp, sonraları Uluslararası Af Örgütü (*Amnesty International*), Dünya Kalkınma Hareketi (*World Development Movement*), Kanadalılar Konseyi (*Council of Canadians*), Sierra Kulübü (*the Sierra Club*), Güney Jübilesi (*Jubilee South*), Mihail Gorbaçov'un Yeşil Haç'ı (*Green Cross*) ve Ralph Nader'in Kamu Vatandaş'ı (*Public Citizen*)[7] gibi ünlü sivil toplum kuruluşlarının sahiplendiği, zengin kaynaklarla desteklenen kampanyaları içerecek kadar büyüdü. Öte yandan,

4. Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Haklar Komitesi (CESCR) üye devletlerde ekonomik, toplumsal ve kültürel hakların ihlal edilip edilmediğini inceleyen bağımsız uzmanlardan oluşmaktadır.

5. Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi, Uluslararası İnsan Hakları Hukukunun temel taşlarından biridir. Hiçbir Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Sözleşmesinde (Çocuk Hakları Sözleşmesinin 24. Maddesi hariç) su açıkça insan hakkı olarak tanınmamıştır (Morgan, 2004).

6. Bunlara, Cochabamba Bildirisi, Lizbon Grubu'nun Su Manifestosu (Petrella, 2001), 2000'deki 4. Zirvelerinde P8'in (G8 ile aynı zamanda düzenlenen dünyanın en fakir 8 ülkesi) bildirisi dahildir.

7. Su hakkının uluslararası sözleşmelere girmesi için verilen mücadeleler arasında (www.watertreaty.org) Birleşik Krallık merkezli "Su Hakkı" (www.righttowater.org.uk) ve "Mavi Ekim" mücadeleleri, Kanada merkezli "Su Hakkı Dostları Mücadelesi" ve Birleşik Devletler merkezli "Herkese Su" ile "Yeşil Haç" mücadeleleri bulunmaktadır.

2004'te Uruguay'da suyu insan hakkı olarak tanıyan anayasa değişikliğiyle sonuçlanan referandum örneğinde olduğu gibi, belirli ülkeler bağlamında anayasal ve hukuki değişiklik talep eden kampanyalara yoğunlaşıldı.

Suyun özelleştirilmesine karşı mücadelenin suyun insan hakkı olarak tanınması mücadelesine dönüştüğü bu süreçte su aktivistleri Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı ve Dünya Sağlık Örgütü de dahil olmak üzere birçok uluslararası kalkınma kuruluşunun desteğini kazandılar (ECOSOC 2002; UNDP 2006; BM Economic and Social Counsil 2003; WHO 2003). Bu kuruluşların suyun insan hakkı olarak tanınması lehine ileri sürdüğü argümanlar arasında şunlar bulunuyor: su konusuna verilen politik önceliğin artacak olması, yurttaşların devletleri temel su ihtiyaçlarını karşılamaya zorlayabilecekleri yeni bir hukuki mecra oluşacak olması; ve su hakkının uluslararası hukukta zaten tanınan diğer haklar (yiyecek, yaşama, sağlık ve onur hakkı gibi) içinde zımnen bulunuyor olması ve maddi yetersizlik durumunda su hizmetleri için ödeme yapmama hakkını destekleyen emsal niteliğindeki mahkeme kararlarıyla dolaylı olarak tanınmış olması (UNWWAP 2006).

Karşı görüştekiler ise bir "su hakkı" mefhumunun uygulamaya konmasının zorluğuna dikkat çekmişlerdi: uygulama konusunda net bir sorumluluk ve kapasitenin olmayışı; sınır ötesi sular üzerinde oluşması muhtemel çatışmalar; ve devletlerin insanlar ve çevre pahasına su haklarının büyük kısmını ayrıcalıklı gruplara tahsis ederek kavramı suiistimal etme ihtimali. Kimileri ise suyun insan hakkı olarak tanınmasının uygulamada neredeyse hiçbir şey değiştirmeyeceğini iddia etmekte: örneğin Güney Afrika'nın apartheid sonrası anayasasında[8] suyun bir hak olarak tanınmış olması, geniş çaplı kesintilerin ve su dağıtımında süregelen eşitsizliklerin önünü alamadı (Bond 2002; McDonald ve Ruiters 2005). Bir diğer eleştiri ise insan hakları olgusunun insan olmayanların haklarını (veya ekolojik hakları) dışarıda bırakan insanmerkezci niteliğine yöneltilmekte: suyun insan hakkı olarak tanınması, ironik biçimde, bağımlı olduğumuz

8. Güney Afrika Cumhuriyeti Anayasası vatandaşlarına yeterli suya ulaşım hakkı temin etmektedir (1996 tarihli 108. madde, paragraf 7(2)).

su sistemlerinin daha çok tahrip edilmesine yol açabilir.

Daha temel bir diğer eleştiri ise, suyun bir insan hakkı olmasının su arzı sistemlerinin özel sektör tarafından yönetilmesiyle çelişmediği iddiasıdır. İnsan hakları doktrini eleştirenler "haklar dilinin" "Avrupamerkezli" bireyci, liberter felsefeden geldiğini (bkz. Ignatieff 2003; Kymlicka 1995; Mutua 2002; Rorty 1993) ve bu anlamda da insan haklarının kapitalist siyasal-ekonomik sistemlerle pekâlâ uyumlu olduğunu iddia etmekteler. Bir başka deyişle, dünyadaki birçok ülkede suyun özel sektör tarafından arz ediliyor olması insan haklarıyla bağdaşmaktadır. Her ne kadar dünyanın çoğu yerinde suya dair mevcut kültürel ve dini görüşlere ters düşse de[9] suyun insan hakkı olması suya erişimin ücretsiz olacağı anlamına gelmez (ama, örneğin, "hayatta kalabilmek için" gereken asgari seviye su temini anlamına gelebilir) (UNWAP 2006). Aslına bakılırsa Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi de, hem bir meta hem de toplumsal, ekonomik ve kültürel bir varlık olarak tanımladığı suyun insan hakkı olmasının muğlak bir statü yarattığını kabul etmiştir (ECOSOC 2002).

Kapitalist demokrasilerde yaşayanların çoğu metaların varlığının insan hakları (gıda, barınacak yer gibi) ile çelişmediğini, ancak bu hakların *bütün* yurttaşlara sağlanabilmesi için kamusal, kolektif bir "güvenlik ağı" gerektiğini kabul edecektir. Bu argüman (her ne kadar uygulamada yetersiz de olsa) barınma ve gıda için geçerlidir. İçme suyunun hayati ve yeri doldurulamaz niteliği ve şebeke içme suyunun ciddi çevresel dışsallıklara tabi doğal bir tekel olması ise suyun konumunu karmaşık hale getirmekte. Bu tür bir bağlamda, piyasa mekanizmasında mevcut ciddi aksaklıklar kamu düzenlemeleri ve çoğu kez de kamusal mülkiyet için önemli bir gerekçe oluşturmaktadır. Evrensel bir şart haline getirme (bölge sakini olan tüketicilerin suya ulaşımlarının kesilmesini yasaklayan kanunlar çıkarma) ve fiyat kontrollerinin ve kalite standartlarının sıkı bir şekilde düzenlendiği (İngiltere'deki gibi) bir yapıyla birleştirilmediği sürece tam özelleştirme suyun bir insan hakkı olmasıyla bağdaşmaz.[10]

9. Örneğin İslam'da su kolektif bir mülk olarak tanınmış (vakıf) ve kamuya serbest bırakılmıştır (Faruqui vd., 2003).

Su arzında özel sektör müdahalesi ise bahsi geçen bu kısıtlara kesinlikle aykırı düşmez. Kısacası, kökleri özel mülkiyet ve bireysel hakları öne çıkaran liberal geleneğe uzanan mevcut uluslararası insan hakları rejimi, su veya diğer temel ihtiyaçlar alanında özel mülkiyet haklarıyla pekâlâ bağdaştırılabilecek kadar esnektir.

Özet olarak, suyun insan hakkı olarak tanınması mücadelesini özelleştirme karşıtı kampanya dahilinde yürütmek stratejik olarak üç açıdan hatalıdır: insan haklarıyla özel mülkiyet haklarını karıştırarak birleştirmek, farklı tip mülkiyet haklarıyla hizmet dağıtım şekillerini ayırt edememek ve dolayısıyla özel sektörün su arzına daha fazla müdahil olması imkânının önünü alamamak. Hakikaten de, Kyoto Dünya Su Forumu'nda özel sektörün su arzı yönetiminde yer almasını savunan kesimleri suyun insan hakkı olduğunu da ifade etmeye başladıklarında "suyun insan hakkı olarak tanınması" için yürütülen özelleştirme karşıtı mücadelenin eksikleri ortaya serilmiş oldu. Su endüstrisinin üst düzey temsilcileri şirket web sitelerinde, medyada[11] ve Davos Dünya Ekonomik Forumu gibi tanınmış organizasyonlarda suyu bir insan hakkı olarak tanımlıyordu.[12] Cato Enstitüsü gibi sağ cenahtan düşünce kuruluşları bu ifadeleri "su sosyalizminin" yoksulları yüzüstü bıraktığını ve piyasa güçlerinin uygun düzenlemeler altında bir insan hakkı olarak su mefhumunu hayata geçirecek en iyi araç olduğunu belirten raporlar yayınlayarak desteklemekteydi (Bailey 2005; Segerfeldt 2005). Özelleştirme karşıtlarınca özel şirketlerin müttefiki olarak görülen Dünya Su Konseyi

10. BM Komitesi, su temin etmekle görevli kamu birimlerine ilave olarak bu alanda özel sektör gibi üçüncü taraflara izin verilirken "bağımsız gözlem, gerçek halk katılımı ve sisteme uymayanlara ceza yaptırımı" (ECOSOC, 2002; 22. bölüm) dahil olmak üzere düzenleyici çerçevelerle ilave bir görev yükleyen yorumu ile suyu bir insan hakkı olarak tanımıştır.

11. Bkz. Frérot (2006). Antoine Frérot, Veolia'nın (dünyadaki en büyük iki özel su şirketinden biri) o dönemki genel müdürüydü.

12. Veolia'nın Fransızca internet sitesinde "Su, ekonomik, sosyal ve ekolojik bir mal olmasının yanında aynı zamanda bir insan hakkıdır" yazmaktadır (www.veoliaeau.com/gestion-durable/gestion-durable/eau-pour-tous/bien-commun). Ayrıca bkz. 2004 Davos Forumu'nda "Su: Mülkiyet mi İnsan Hakkı mı?" Açık Forumu gaia.unit.net/wef/worldeconomicforum_annualmeeting2006/default.aspx?sn=15810.

gibi sivil toplum kuruluşları suyun insan hakkı olmasına yönelik argümanlar geliştirmekteydi (Dubreuil 2005; 2006). Kyoto toplantısından hemen sonra Dünya Bankası da suyu insan hakkı olarak tanıyan bir açıklama yayınladı (Salman ve McInerey-Lankford 2004).

Bundan iki sene sonra, 2006'da Meksiko'da düzenlenen 4. Dünya Su Forumu'nda özel su şirketleri temsilcileri, BM'nin Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonunun 2005'teki 13. oturumunda özel sektörün su hakkını resmi olarak desteklemiş olduğunu hatırlatan ve suyu insan hakkı olarak tanıyan bir açıklama yaptı (Aquafed 2006). Bu Forum'da sivil toplum, özel sektör ve devletler arasında "su hakkı" etrafında bir anlamda zoraki bir mutabakat sağlandı (Smets 2006). Bolivya gibi bazı Üçüncü Dünya ülkelerinin muhalefetine rağmen, 4. Dünya Su Forumu Bakanlar Bildirgesi'nde, özellikle de hangi özel şirketlerin faaliyetlerinin resmi olarak tasdik edileceği açısından suyun insan hakkı olarak tanımının "sulandırılmış" bir yorumuna yer verildi.

Ne tuhaftır ki bu gelişmeler, tam da özel şirketlerin küresel Güney'in su arzı sektöründe pazarın genişlemesi önünde engeller olduğunu teslim ettiği sıralarda gerçekleşti. Su arzı hizmetlerinde faaliyet gösteren şirketlerin yöneticilerinin bu dönemde yaptıkları basın açıklamalarındaki söylemlere yakından bakıldığında, bu üst düzey figürlerin yoksul kesime su teminin yüksek risk ve düşük kârlılık içerdiğini açıkça kabul ederek özel sektörün dünya çapında kamu-özel ortaklıklarıyla su teminine dahil olması yönündeki sorumluluğundan geri adım atıyor oldukları ortaya çıkıyor (Robbins 2003). Öte yandan, bazı uluslararası finans kuruluşları da aynı dönemde özel sektörün yapabileceklerinin sınırlarını resmen kabul etmeye başlamıştı (ADB 2003; UNDP 2003). Atlanta, Buenos Aires, Cakarta, La Paz ve Manila şehirlerinde olduğu gibi su temini imtiyaz sözleşmelerinde yaşanan ve büyük ses getiren iptaller, suyun özel sektör için zorlu ve hatta çözülemez sorunlar yarattığı varsayımını doğrular gibi görünüyor. Özel sektör hakikaten de küresel Güney'de su temin sektöründen çekilmiş olsa da bunun sebebi özelleştirme karşıtı veya insan hakları yanlısı mücadeleler değil, yatırımlarda makul kârlılığının sağlanamaması ve risk kontrolünün altından kalkamamalarıdır. Şirketler suyun risk-getiri oranı makul olduğu sürece ken-

dilerinin temin etmeye ehil ve istekli oldukları bir insan hakkı olduğunu ısrarla söylüyorlar; ancak çoğu yerel topluluk için tam da bu koşulun sağlanması mümkün değil.

Alternatif Küreselleşme ve Müşterekler

"Bir insan hakkı olarak su" kampanyalarının özel sektörün su yönetimine dahlini önleyememesi meselesini irdelerken, alternatif küreselleşme aktivistlerinin sıklıkla gündeme getirdiği bir soruyla karşılaşıyoruz: Neoliberalleşme karşıtı direnişi nasıl tartışabiliriz? Alternatif küreselleşme aktivistleri (burada onları özelleştirme karşıtlarından ayırıyoruz) bu soruyu sorarken genellikle insan haklarını bir kenara iterek "haklar" söyleminin, yerel toplulukları aynı ölçüde dışlayan ikiz korporatist modeller olan devlet veya piyasa kontrolüne dayalı çözümler dışında tatminkâr bir seçenek tanımayan bir kamu/özel ikiliğini yeniden ürettiğini öne sürüyorlar (örneğin bkz. Olivera ve Lewis 2004; Roy 1999; Shiva 2007). Alternatif küreselleşme aktivistleri insan hakları söylemindense çoğunlukla bir tür "müşterekler" biçimini alan alternatif mülkiyet hakları kavramlarına yöneliyor ve bu yaklaşımı suyu meta olarak gören yaklaşımın karşısında konumlandırıyorlar (Tablo 2).

Basite indirgeme pahasına, metaya dayalı bakış açısı şunu iddia eder denebilir: Su arz sistemlerinin (suyun kendisinden ayrı olarak) özel zilliyeti ve özel şirketlerce yönetimi mümkün ve hatta tercih

Tablo 2: Müşterekler ve Meta Karşılaştırması

	MÜŞTEREKLER	META
Tanım	Kamu malı	İktisadi mal
Fiyatlandırılması	Ücretsiz veya "hayatı idameye yetecek kadarı" ücretsiz	Tam maliyeti karşılayacak ücretlendirme
Düzenleme	Hâkimiyet ve denetim	Piyasa temelli
Amaçlar	Sosyal hakkaniyet ve geçimlik	Verimlilik ve su güvenliği
Yönetenler	Topluluklar	Piyasa

edilir bir şeydir. Bu açıdan bakıldığında su, diğer temel mal ve kamu hizmetlerinden farklı değildir. Hem müşterilerinin hem de hissedarlarının taleplerine duyarlı olan özel şirketler, su arz sistemlerini verimli ve kârlı bir şekilde işletip yönetebilecektir. Ticarileşme, suyu bir kamu malından ziyade iktisadi bir mal olarak yeniden kodlar ve kullanıcıları da bir vatandaşlar topluluğu yerine bireysel müşteriler olarak yeniden tanımlar. Su tasarrufu da böylece fiyatlandırma yoluyla teşvik edilebilir – suyun kıtlaşması fiyatların yükselmesine sebep olacağından kullanıcılar müsrif davranışlardan sakınacaktır. Suyu "meta" olarak kabul eden bu görüşün taraftarları, Dublin İlkeleri ve Lahey Deklarasyonunda[13] belirtildiği gibi, suyun yaşam için zaruri herhangi bir iktisadi mal (örneğin gıda) gibi ele alınmasını savunur.

Buna karşılık, müşterekler görüşü suyun kendine has nitelikleri olduğunu vurgular: su, yaşam ve ekosistemin esenliği için vazgeçilemez ve akışkan bir kaynaktır; suyun yeri doldurulamaz ve hidrolojik döngü yoluyla topluluklar ve ekosistemlerle sıkı bir ilişki içindedir (Shiva 2007; TNI 2005). Bu bakış açısına göre, suyun topluluklar tarafından ortak yönetilmesi sadece daha iyi değil, üç sebepten ötürü zorunludur. Birincisi, su arzı piyasa *ve* devlet aksaklıklarının ortaya çıkmasına meyillidir; toplulukların katılımı olmadan suyun akıllıca yönetimi mümkün olmaz. İkinci olarak, su mekâna özgü pratiklere eklemlenen önemli kültürel ve manevi anlamlar taşır; bu sebeple de su arzının özel şirketlere veya devlete bırakılması düşünülemez. Üçüncü olarak, su, kullanımı ve sıhhati en çok topluluk düzeyinde etkilenen, akışkan ve yerel bir kaynaktır; ekolojik ve toplumsal sağlığın korunması ancak toplulukların seferber edilip kendi kaynaklarını kendisi yönetme imkânı bulması ile mümkündür. "Müşterekler" görüşünü savunanlar, özellikle, kullanıcıları müsrif davranışlardan sakınmaya özendirecek çevreci ve kolektivist bir dayanışma ahlakının suyun korunmasını daha etkin bir şekilde teşvik edeceğini savunur. Buna göre, asıl "su krizi" toplumsal olarak

13. 21. Yüzyılda Su Güvenliği konulu Lahey Bakanlar Deklarasyonu, 2000 yılında düzenlenen "2. Dünya Su Forumu" olarak bilinen bakanlar düzeyindeki toplantının hemen ardından yayımlandı; bkz. www.worldwaterforum.net.

üretilmiş bir kıtlıktan kaynaklanmaktadır; kısa vadeli ekonomik büyüme mantığının (başta çokuluslu su şirketleri olmak üzere) şirketlerin artan gücüyle birleşmesi "bolluğu kıtlığa dönüştürmektedir" (Shiva 2007). Bu bağlamda, örneğin, Dublin İlkeleri'ne bir karşılık olarak P7 Deklarasyonu (2000) "su demokrasisinin" ilkelerinin ana hatlarını, su kaynaklarının ekonomik saiklerle değil politik, sosyo-ekonomik ve kültürel saiklerle korunduğu bağımsız, topluluk temelli ve demokratik bir su yönetimi olarak tarif eder.

Su arzının neoliberalleşmesi aleyhtarları ve taraftarları, politik olarak farklı konumlarda olmalarına rağmen metalaştırma sürecinin güçlüklerle dolu olduğu gibi ("doğanın neoliberalleşmesi" üzerine yapılan pek çok analizde eksik olan) bazı kavramsal konularda ortaklaşıyorlar.[14] Düzenleme okulu iktisatçılarının ve siyaset bilimcilerin diliyle konuşacak olursak, su doğası gereği oldukça yerelleşmiş, genellikle ortak kaynak olarak yönetilen ve bunun için dünyanın birçok bölgesinde toplulukların denetlediği güçlü işbirliği ve yönetim mekanizmalarının mevcut olduğu (Berkes 1989; Mehta 2003; Ostrom 1990) bir "eksik kamu malı (tüketimi dışlanmazlık ve rekabet içeren)" olarak düşünülegelmiştir. Suyu bu denli "işbirliği yapmayan" bir meta haline getiren ve neoklasik iktisatçıların su gibi kaynaklara özgü çeşitli "piyasa aksaklıklarına" değinirken kabul ettiği üzere suyu neoliberal reformlara karşı dirençli yapan da (Bakker 2004) kamu malı nitelikleri, piyasa aksaklıkları ve ortak mülkiyet haklarının bu birleşimidir.[15] Bu analizi politik-ekoloji terimleriyle ifade edecek olursak: su, üzerinde özel mülkiyet hakları kurmanın zor olduğu, –maliyetlerinin hesaplanması ve su fiyatlarına yansıtıl-

14. Metalaştırma; bir grup mal veya hizmetin özelleştirilmesi ve standartlaştırılması için belli mekanizmaların uygulanmasıyla iktisadi mallar haline getirilmesi ve bu malların piyasa mübadelesi dolayımıyla belirlenen fiyattan satılabilmesini içerir.

15. Piyasa aksaklığının klasik tanımı, piyasaların standart neoklasik ekonomik modellerdeki varsayımları karşılamadaki "aksaklık"tan dolayı mal ve hizmetleri etkin bir şekilde tahsis edemediği durumlardır. Örneğin mülkiyet hakları açıkça tanımlanmadığında veya uygulanabilir olmadığında, tüketimi dışlanmazlık ve rakipsizlik içeren mallarda (kamu malları), fiyatların tam maliyet ve faydaları (dışsallıkları) yansıtmadığı durumlarda ve eldeki bilgide eksiklik veya tekelleşme olduğu durumlarda piyasa aksaklıkları görülür.

Tablo 3:
Su Tedarik Hizmetleri Modelleri: Kooperatif, Devlet ve Özel Teşebbüs

		DEVLET
Kaynak yönetimi kurumları	Öncelikli hedefler	Kamusal menfaatleri korumak Yasaya/plana uygunluk
	Düzenleyici çerçeve	Komuta ve kontrol
	Mülkiyet hakları	Devlet mülkiyeti veya özel mülkiyet
Kaynak yönetimi örgütleri	Birincil karar mercii	İdareciler, uzmanlar, kamu çalışanları
	Örgütsel yapılanma	Belediye tipi, kamu hizmeti
	İşletme modelleri	Belediyelere ait hizmet kuruluşları
Kaynak idaresi	Hesap verme mekanizması	Hiyerarşi
	Temel Saikler	Vergi mükelleflerinin ve seçmenlerin görüşü
	Temel yaptırımlar	Seçimler yoluyla uygulanan politik yaptırımlar, hukuki ihtilaf
	Tüketici rolü	Kullanıcı ve vatandaş
	Tüketicinin katılımı	Ortak, yukarıdan aşağı

ması zor olan– kamu sağlığı ve çevre dışsallıklarının büyük ölçüde damgasını vurduğu belli ölçüde bir kamusal ortak gözetimini kaçınılmaz kılan önemli estetik, manevi, sembolik ve ekolojik işlevlere sahip, yaşam için zaruri ve ancak kısmen ikame edilebilir akışkan bir kaynaktır. Su kaynakları ve su arzı altyapı sistemleri üzerinde özel mülkiyet hakları oluşturulabilse de, bunu suyun tam metalaştırılmasının takip etmesi şart değildir – ve aslen nadiren karşılaşılan bir durumdur.

Bu yüzden, su yönetiminde neoliberal reform denemelerinin yoğun olarak uygulandığı ülkelerde bile genellikle devletin su sektö-

PİYASA	TOPLUM
Kârençoklaması	Toplumun çıkarlarına hizmet etmek
Verimli işleyiş	Etkili işleyiş
Piyasa mekanizmaları	Toplum tarafından belirlenmiş amaçlar (mutabakata dayalı olmayabilir)
Özel Mülkiyet	Ortak mülkiyet veya özel mülkiyet
Hane halkları, uzmanlar, şirketler	Topluluğun lider ve üyeleri
Özel şirket	Kooperatif, birlik/ağ
Özel hizmet kuruluşu	Topluluk kooperatifi
Sözleşme	Toplumsal reformlar
Fiyat sinyalleri (paylaşım hareketleri veya tahvil puanlamaları), müşterilerin görüşü	Topluluğun görüşü
Maddi zarar, şirketin el değiştirmesi, hukuki ihtilaf	Geçim ihtiyaçları, sosyal baskı, bazı durumlarda hukuki ihtilaf
Kullanıcı ve müşteri	Kullanıcı ve topluluk üyesi
Bireysel	Ortak, aşağıdan yukarı

rüne büyük oranda dahil olduğu görülmekte. "Meta" ve "müşterekler" görüşlerinin taraftarları arasındaki ikinci yakınlaşma da bu noktada karşımıza çıkar: neoliberal reformları destekleyenler de, "müşterekler"i savunanlar da merkezi ve bürokratik devlet hizmetlerine dair hoşnutsuzluklarını dile getirmekteler (karşılaştırma için bkz. Scott 1998). 20. yüzyılın büyük bir kısmı boyunca, özelleştirme karşıtı aktivistler "kamu malı" - "iktisadi mal" karşıtlığı üzerinden devleti özel menfaatlere karşı savunurken, ATTAC ve Transnational Institute gibi alternatif küreselleşme hareketleri devlet yönetimindeki su idaresi modellerini açıktan reddediyorlar (Shiva 2007; TNI 2005).

Tablo 4:
Neoliberal Reformlar ve Alternatif Küreselleşmenin Alternatifleri

KATEGORİ	REFORMUN HEDEFİ	REFORMUN TİPİ
Kaynak yönetimi	Mülkiyet hakları	Özelleştirme
	Düzenleyici çerçeveler	Deregülasyon
Kaynak yönetimi	Varlık yönetimi	Özel sektör ortaklıkları
	Örgütsel yapılanma	Şirketleşme
Kaynak idaresi	Kaynak tahsisi	Piyasalaştırma
	İşleyiş saikleri/yaptırımları	Ticarileştirme
	Kullanıcı katılımı	Devretme veya bağımsızlaştırma

Bunu yaparken de, aşağıda inceleneceği gibi, genel anlamda neoliberalizm üzerine yapılan tartışmaların çoğunun temelinde yatan kamu/özel ikiliğini kıran üçlü bir su tedarik hizmetleri sınıflandırması öneriyorlar (Tablo 3).

Kamu hizmeti, ticari yönetim ve topluluk yönetimi modelleri uygulamada bir nebze iç içe geçiyor da olsalar, Tablo 3'te görüldüğü gibi, bu modeller arasında önemli farklar mevcut. Bu bağlamda önemli bir ayrım tüketicinin rolü noktasında görülmekte: vatandaş, müşteri veya topluluk üyesi. Her bir rol farklı hakları, sorumlulukları ve hesap verme mekanizmalarını kapsıyor. Ancak, bu üçlü sı-

ALTERNATİF KÜRESELLEŞME SEÇENEĞİ

- Varlık mülkiyetinin karşılıklı hale getirilmesi (rekolektivizasyon) (Galler; Bakker 2004)
- Hindistan köy müştereklerinde ortak su kullanım hakları (Narain 2006)
- İngiltere'de tüketiciler yöntemindeki "Tüketici Konseyleri" gibi sivil toplum kuruluşları tarafından yapılan yeniden düzenleme (bkz. Franceys 2006; Page ve Bakker 2005)
- Kamu-kamu ortaklıkları (örn. Stockholm'ün su şirketi Stockholm Vatten ile Litvanya ve Letonya'daki kamu hizmet kuruluşları arasındaki ortaklık) (PSIRU 2006)
- Finlandiya'daki su kooperatifleri (Katko 2000)
- Düşük maliyetli, topluluk mülkiyetindeki altyapılar (örn. Orangi Pilot Project, Pakistan; Zaidi 2001)
- Bolivya'da sulama suyunun geleneksel hukuka (*usos y costumbres*) göre paylaşımı (Tarwick 2003)
- Tüketici birlikleri (hisse fiyatlarının veya kârınençoklanması yerine tüketici memnuniyetiniençoklamaya yönelik saiklerin yapılandırılmasıyla; Kay 1996)
- Topluluk havza heyetleri (Kanada; Alberta Environment 2003)
- Katılımcı Bütçeleme (Porto Alegre, Brezilya; TNI 2005)

nıflandırmanın su teminini ideal tiplere göre ayırdığını da gözden kaçırmamak gerek. Pek çok hükümet aslında hibrid su yönetimi modelleri uygulamayı tercih ediyor. Mesela, Hollanda gibi bazı ülkeler su kaynaklarının mülkiyetini elinde bulundururken su hizmetlerini özelleştirmeyi tercih etmekte. Fransa'da belediyenin sahip olduğu su temini altyapısının uzun vadeli sözleşmeler aracılığıyla özel sektör tarafından işletilmesi yaygın. Danimarka gibi yerel ekonomilerin müşterek olarak yönetilmesi geleneğine sahip ülkeler ise kooperatif modellerini, yani tüketicilerin oluşturduğu ve kâr amacı gütmeyen, "temel saiki yerel hesap verebilirlik olan birlikleri" yeğliyorlar. Öte

yandan, bu üçlü sınıflandırmanın küresel Güney'e uygulandığında yetersiz kaldığı da aşikâr. Bu ülkelerde "kamusal" su temin sistemleri çoklukla yalnızca kentlerin zengin semtlerine su götürüyor ve yoksul ve kırsal kesimleri topluluk kooperatifleri üzerinden öz-örgütlenmeye veya genellikle kamusal su temini sistemlerinden çok daha yüksek bir hacim fiyata su sağlayan özel, kâr amacı güden, gayri resmi su taşeronlarına terk ediyor. Çoğu hane de hakikaten su teminini birden fazla yöntemle sağlıyor ve su ihtiyaçlarını hem devlet hem özel sektör dağıtım yolları üzerinden su şebeke bağlantıları, sığ ya da derin kuyular, kamu hidrantları ve su taşeronlarını kullanarak şebeke ve bireysel su kaynaklarının bir karmasıyla gideriyor (bkz. Swyngedouw 2004). Dolayısıyla, üçüncü bir alternatif olarak kooperatiflerin varlığına yer verse bile, kamu/özel ikiliğini temel alan bir sınıflandırma Güney'deki şehirlerde su temininin karmaşıklığını yansıtma konusunda açıkça yetersiz kalıyor (Swyngedouw 2004). Diğer yandan küresel Güney'in pek çok kentinde suyla ilgili alternatif topluluk ekonomileri gerçekten de halihazırda mevcut ve neoliberalizm karşısında "gerçekten var olan alternatifleri" temsil etmekte. Su aktivistlerinin "Mavi Gezegen Projesi", "Octubre Azul", "Dünya Sosyal Forumları" (Ponniah 2004; Ponniah ve Fisher 2003) ve alternatif "dünya su forumları" gibi* çeşitli ağlar aracılığıyla incelemeyi, muhafaza etmeyi ve çoğaltmayı amaçladığı alternatifler de bunlardır (Tablo 4).

Alternatif topluluk ekonomilerine kavramsal olarak alan açmaları açısından bu taktik olumlu karşılanmalı (karşılaştırma için bkz. Gibson-Graham 2006). Ancak, müştereklere yapılan atıflar topluluk yönetimini romantikleştirme riski içerdiği ölçüde ihtiyatlı olmak da gerekli. Toplulukların kendi içlerinde eşitsiz iktidar ilişkileri ve kaynak paylaşımı olmasına rağmen, su temini yönetiminin kolektif, topluluk temelli biçimlerinin savunusunu yapan aktivistler çoğunlukla bu toplulukları hakkaniyetli ve yekpare sosyal yapılar olarak romantikleştirme eğiliminde oluyorlar (McCarthy 2005; Mehta 2001;

* Bkz. www.waterjustice.org adresindeki online sohbet odası; ve 2. Alternatif Dünya Su Forumu'nun web sitesi; www.fame2005.org. (Anılan site aktif değildir; son dönemki gelişmeleri izlemek için bkz. www.fame2012.org/en/. *–ed.n.*

Mehta ve diğ. 2001). Bir dizi çalışma ortak kaynakların işbirliğiyle yönetilmesinin kaynakların tükenmesini etkin bir şekilde önleyebildiğini gösterse de (Ostrom 1990; Ostrom ve Keohane 1995), bazı araştırmalar da su bağlamında bu kolektif eylem yaklaşımlarının sınırlarına dikkat çekiyor (Cleaver 2000; Mehta 2001; Mosse 1997; Potanski ve Adams 1998; St Martin 2005). Bir başka deyişle, müşterekler kapsayıcı ve ilerici olabileceği gibi dışlayıcı ve geriletici de olabiliyor (McCarthy 2005). Aslında kaynak yönetiminde yeniden-bölüştürücü modellerin, ilerici toplumsal ilişkilerin ve yeniden bölüşümün teşvik edilmesinde devletin oynadığı rol, "müştereklere dönüş" çağrısı yapanların kabul etmek isteyeceğinden daha çiftdeğerlidir (*ambivalent*).

Nitekim, en ilerici stratejiler, çift yönlü bir taktik benimseyenlerdir: alternatif yerel kaynak yönetimi modellerini destekler ve paylaşırken devlet idaresini kaldırmaktansa iyileştirmeyi esas almak. Bazı durumlarda bu alternatif stratejiler, ister bilimsel olarak belirlenmiş "sınırlar" olsun, ister eko-manevi bir hürmet hissi veya ekopüriten bir yönetim anlayışı, çok çeşitli normlarla sınırlandırılan insani ihtiyaçların yanı sıra ekolojik ihtiyaçları da göz önünde bulundurarak, neoliberalleşmenin (ve "su hakkı" kampanyalarının) insanmerkezliliğiyle doğrudan hesaplaşmak durumunda kalıyorlar. Bazıları ise neoliberal gündemin topluluk denetimini güçlendirebilecek merkezsizleştirme gibi bazı unsurlarıyla mecburen işbirliği içine giriyorlar (Tablo 4).

Bu modeller kaçınılmaz olarak çeşitlilik göstermekte ve tek bir su yönetimi modelinin öngörülmesi veya dayatılması mümkün değil (karşılaştırma için bkz. Gibson-Graham 2006). Söz konusu modeller daha ziyade yerel kaynak yönetimine ve topluluk normlarına göre şekillenirler; Andlar'da yerel halkların geleneksel su kullanım hakları (*usos y costumbres*) (Tarwick 2003); Avrupa'da yeniden canlanan kamu malı (*res publica*) ve ortak kullanım (*res communa*) gibi Roma dönemi fikirleri (Squatriti 1998); veya Hindistan'da "köy cumhuriyetleri"nde sulama hizmetlerinin halk tarafından kolektif olarak yürütülmesi (Shiva 2007; Wade 1988) buna verilebilecek birkaç örnek. Her bir farklı bağlamda ortaya çıkan mekâna özgü –Hintli aktivist Vandana Shiva'nın deyimiyle– "su demokrasisi" model-

leri makalenin başında tanımlanan neoliberal gündemlere karşı cevaplar sunuyor. Bir başka deyişle, bu "reel/gerçekten var olan" alternatif küreselleşme girişimleri; organik, deneysel, yerel, mekâna özgü ve (en azından ilk aşamalarında) mütevazı olmalarıyla, Gibson ve Graham'ın "zayıf kuram"ına örnek gösterilebilir.

Ne var ki "zayıf" kelimesi önemsiz anlamına gelmiyor. Bu reformlar ister istemez yerel olma niteliği taşıyor, zira suyun tüketimi, denetimi ve dağıtımı genellikle yerel ölçekte gerçekleşir. Yine de bunlar başka yerlerde tekrar edilebilirler ve bu sayede neoliberalizme karşı potansiyel olarak güçlü "reel alternatifler" oluşturabilirler. Son zamanlarda "kamu-kamu ortaklıklarının" yaygınlaşması bunun bir örneğidir. Bu ortaklıklarda (genelde Küresel kuzeyin büyük şehirlerinde bulunan) uzmanlık ve kaynağa sahip kamu su temini kuruluşları Güney'deki veya Kuzey'in daha küçük şehir merkezlerindeki kuruluşlarla birleşiyorlar (PSIRU 2005, 2006; Public Citizen 2002; TNI 2005). Aktivistler bu stratejileri su temininin özelleştirilmesi girişimlerine karşı bir direniş yöntemi olarak faal şekilde destekleseler de, başarısızlığa uğrayan özel sektör sözleşmelerinin ardından kamu-kamu ortaklıklarını desteklemenin politik risklerinin de farkındalar: özellikle de bu tür ortaklıkların kâr potansiyeli düşük topluluklara uygun bir strateji olarak tanıtılıp daha sınırlı sayıda olan özel sektör sözleşmelerinin kâr marjı yüksek toplulukları "seçmesine" olanak tanımasının riskleri. Yakın zamanda göreve gelmiş Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği Su ve Hıfzıssıhha Danışma Kurulu'nun (UNSGAB) Birleşmiş Milletler'den uluslararası bir Su İşletmecileri İşbirliği oluşturmasını talep etmesinin ardından, çok taraflı kuruluşların bu konuda kurumsal desteği de yakın zamanda sağlanacak gibi görünüyor.[16] Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu'nun kamu-kamu ortaklıklarını desteklemenin önemini resmi olarak tanımasını (TNI 2006; UNCSD 2005) ve başta Porto Alegre olmak üzere birtakım kamusal su temini kuruluşlarının kampanyalarını takiben Arjantin, Bolivya, Brezilya, Endonezya, Hollanda, Honduras, Fransa, Güney Afrika ve İsveç Hükümetleri

16. Bkz. Danışma Kurulu'nun web sitesinde (www. unsgab.org) arşivlenen geçmiş toplantı kayıtları.

kimi zaman su temini kuruluşları içindeki yönetim-işçi ilişkilerinde radikal yeniden yapılandırmalar da getiren çeşitli kamu-kamu ortaklıkları başlattılar (TNI 2006).

Sonuç

Bu makalede incelendiği üzere, "insan hakları" söyleminin özel şirketler tarafından da benimsenmesi, bu söylemin özelleştirme karşıtı bir strateji olarak yetersizliğine dikkat çekmekte. İnsan hakları mefhumu, bireyci, insanmerkezli, devlet-merkezli ve suyun özel sektör tarafından temin edilmesi fikriyle bağdaşır niteliktedir; bu yüzden de suyun özelleştirilmesine karşı çıkanlar için ancak kısıtlı bir strateji olabilir. Dahası, özellikle de suyun bir insan hakkı olarak kabul edilmesi için mücadele veren kampanyaların bu karşıtlığın üzerinde temellendiği devlet-özel sektör ikiliğini güçlendirme riski taşıması ve korporatist hizmet sağlama modelleri ötesinde bir kolektif eylem ihtimalinin önünü kesmesi nedeniyle, "haklar söylemi" su bağlamında yeni topluluk ekonomilerini kurgulama konusunda bize kısır bir dil sunar. Bunun aksine kamu/özel ikiliğini kırarak gelişen "alternatif küreselleşme" tartışması, alternatif su ekonomilerinin inşası için alan açmıştır. Bu "alternatif küreselleşme" önerileri, müştereklerin çeşitli biçimleriyle meta temelli mülkiyet ve toplumsal ilişkileri birbirinin karşısına konumlandırıyor. Alternatif küreselleşme aktivistlerinin kamu hizmetlerinin meta olmaktan çıkartılması ve kaynak yönetiminde "müşterekler" modelinin hayata geçirilmesine dayanan (bkz. Bond 2004a, 2004b; TNI 2005) bir ekolojik demokrasinin radikal stratejilerine yaptıkları çağrılar daha fazla ilerici potansiyel taşıyor.

Peki, bu makalenin girişinde ortaya konan tipolojide ana hatları çizilen daha incelikli bir neoliberalizm kavrayışı bu bağlamda bize nasıl yardımcı olur? Bu tür bir kavrayış öncelikle aktivizmin "gerçekten var olan/reel" neoliberalizm uygulamalarını daha doğru tanımlamasına ve bu sayede de politik gücü daha yüksek alternatifler geliştirebilmesine olanak sağlar. Örneğin "müşterekler", ortak mülkiyet hakkını özel mülkiyet hakkının karşısında doğru bir şekilde konumlandırdığı için özelleştirmeyle mücadele etmek açısından et-

kili bir stratejidir. İkinci olarak, neoliberalleşme uygulamalarını belirli tarihsel ve coğrafi bağlamlara yerleştirirken, hem alternatifler üreterek hem de görünüşte neoliberal bazı reformların başka politik gündemlerle de uyumlu olabileceğini göstererek, Sparke'nin (2006) deyimiyle, neoliberalizmin "yerinden edilemeyen" idealizmini vurgular. Böylelikle de neoliberalizmin monolitik olmadığını ve ilerici olabilecek politik olanaklar da yaratabileceğini görmemizi sağlar. Örneğin, su kaynaklarının topluluklar tarafından daha etkin denetlenmesini beraberinde getirebilecek adem-i merkeziyetçilik gibi bazı neoliberal reformlar, alternatif küreselleşme aktivistlerinin amaçlarıyla da uyumlu olabilir. Üçüncü olarak, bu anlayış doğanın "neoliberalleşmesi" ile gerçekleşen ve tamamı mülkiyet haklarını hedef almayan reformların çeşitliliğinin farkına varmamızı sağlar. Özellikle Tablo 1'de sunulan tipoloji akademik analizlerimizi ve farklı neoliberalleşmelere karşı yürüttüğümüz aktivizmi rafine etmemize olanak sağlıyor ve çeşitli alternatif topluluk ekonomilerinin yaratılmasının da önünü açıyor.

Fakat bu alternatiflerin pek çoğunun neoliberalleşmeye bir tepki olarak değil, su döngüleri ile sosyo-doğal ekonomiler ve yönetimler arasındaki ilişkiye dair yeni yaklaşımları canlandırmak ya da geliştirmek için ortaya çıktığını belirtmek gerek. Bu reformlar kimi açılardan neoliberal gündemle uyumludur; ancak, alternatif küreselleşme aktivistlerinin çalışmalarının bize hatırlattığı gibi, bu reformlar neoliberalleşme adı altında genellenemez. Bu reformlar daha ziyade –insanların yanı sıra insan olmayan canlılar için de– bir bakım ve ilgi etiğinin geliştirilebileceği yeni politik-ekolojik ve sosyo-doğal ilişkilere alan açmakta. Bu makalenin ileri sürdüğü üzere, mevcut "alternatif küreselleşme" gündemi çok çeşitli mülkiyet hakları ve hizmet sağlama biçimlerinin varlığını hesaba katarak neoliberalleşme ile ilgili kavramsal çerçevelerimize incelik vermeyi gerektiriyor. Bu kavramsal yeniden çerçevelendirme (özellikle de "iştirakçiler" tanımımız insan olmayan canlıları kapsayacak kadar geçirgen olursa), hem neoliberalleşmeyi doğru bir şekilde incelememize hem de daha adil politik ekolojiler inşa edebileceğimiz ilerici stratejiler geliştirmemize olanak tanıyacaktır.

Su Bizim Ulan![1]

Bolivya'da Suyun Müşterekleştirilmesi

Alexander Dwinell ve Marcela Olivera

Giriş

Müşterekler sabit değildir. Aksine, farklı zaman ve mekânlarda üzerlerinde hak iddia edilmiş, çitlenmiş, geri kazanılmış ve yeniden çitlenmişlerdir. Müştereklerin yönetim biçimleri de benzer şekilde zaman içinde değişmiştir. Bolivya'daki müştereklerin hepsi de birbirinden farklı yöntemlerle işlemektedir. Bolivya'da müştereklerin işleyişi, halkın kullandığı kaynaklara dair yıllara dayanan birikimini temsilen "kullanım ve görenek" ifadesiyle tanımlanır. Bu ifade, müşterekler üzerindeki çatışmaları çözme ya da kullanım şekillerini yönlendirmede hâkim olan iki ana eğilimi yansıtır. Kullanım – müştereklerin kullanıcıları: müştereklere dair herhangi bir karardan etkilenen kişilerin bu kararın verilmesi sürecinde söz sahibi olması; ve Görenek – müştereklerin tarihsel kullanım biçimleri. Bu çerçevenin esnekliği hukuki yönergeler ve düzenlemeler arayışında olanlar için sinir bozucu olabiliyor; bu esneklik ayrıca müşterekleri savunmak, desteklemek ve genişletmek amacında olanlarla müştereklerin yönetilmesi gücünü devlete devretmek isteyenler arasında yaşanan gerilimin de nedenlerinden biri durumunda. Devlet elinde olan kamusal mülkiyet illaki bir müşterek yaratmadığı gibi salt bir kaynak üze-

1. "El Agua es Nuestra Carajo" (Su bizim ulan!) Cochabamba'daki Su Savaşı sırasında insanları harekete geçiren en önemli slogandı.

rindeki bir "hakkı" icra ediyor olmak da o kaynağı illaki bir müşterek olarak konumlandırmaz. Müşterekler bir ütopya garanti etmez etmesine ama tartışma, müzakere etme ve değişim imkânını açar.

Müştereklerin çitlenmesi çoklukla İngiliz toprak çitlemeleriyle simgeleşmiş, bir kereye mahsus tarihsel bir olay olarak görülür; çokça alıntılanmasına ve sıkça başvurulmasına rağmen defalarca da çürütülen "Müştereklerin Trajedisi" başlıklı makalenin yazarı Garrett Hardin gibi teorisyenlerin çalışmaları da çitlemeleri meşru kılar. Ancak, Silvia Federici (2004) ve Midnight Notes Collective (1990a) bünyesindeki diğer yazarlar, çitlemelerin devam ettiğini ve kapitalist birikim için zorunlu kaynaklardan biri olduğunu göstermişlerdir. Benzer şekilde Vandana Shiva (2005) *terranulis** kavramının nasıl ilk kez toprak çitlemeleri için sömürgeci bir araç olarak kullanıldığını ve günümüzde biyoçeşitliliğin ve en nihayetinde yaşamın çitlenmesine yönelik bir yöntem haline geldiğini inceler.

Çitlemelere dair bu daha geniş bakış açısının teslim ettiği, fakat her zaman açıkça ifade etmediği nokta ise müştereklerin var olduğu gerçeğidir. Çitlemelerin olduğu kadar çitlemelere karşı direniş ve yeni müştereklerin ortaya çıkarılması da sürüyor (Linebaugh 2008, 2010; De Angelis 2003; ve De Angelis ve Harvie 2013; bu durumdan *müştereklerleştirme* olarak bahsediyorlar). Bu bağlamda su, fiziksel özellikleri –akışı, geçirgenliği, döngüsü– ve yaşam için temel rolü sebebiyle, sıklıkla müştereklere dair bir savaş alanı olagelmiştir.

Müşterekler için bir zafer olarak öne çıkaran bu savaşlardan biri, 2000 yılında Cochabamba'da yaşandı. Bu hikâyeye dair en az iki anlatıdan bahsedilebilir. Bunlardan birincisine göre Bechtel adlı çokuluslu şirket Bolivya'nın bu kentindeki su arzını özelleştirdi, halk çılgınca direndi ve su geri kazanıldı. İkinci anlatı ise –ki bizim bu makale bağlamında en çok ilgilendiğimiz anlatı bu– belediye su işletmesinin satışı ve yeniden kazanılmasının ötesine geçerek, hem "kamusal" mülkiyet ile müşterekler, hem de müşterekler ile müştereklestirme arasındaki farkları ve gerilimleri açımlamakta.

* *Terranulis* ya da *terranullius*: Roma hukukundan alınmış Latince bir terim. Türkçe çevirisi "tarafsız bölge" olmakla beraber, günümüz uluslararası hukukunda herhangi bir ülkenin egemenliğinde bulunmayan ve üzerinde hak iddia edilemeyecek sahipsiz toprak anlamına gelmektedir. *–ed.n.*

"El Agua es Nuestra Carajo"
(Tom Kruse fotoğraflarından Alexander Dwinell tasarımı)

Su Savaşı

1980'lerin ortasından itibaren Güney Amerika'nın dört bir yanında iktisadi (ve siyasi) politikalara yapısal uyum programları hâkim oldu. 1985 yılında Bolivya hükümeti Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu (IMF) rehberliğinde DS21060 olarak da bilinen ve sosyal hizmetlerin büyük bir kısmının yok edilmesini ve devlet kurumlarının özelleştirilmesini mümkün kılacak bir dizi politikayı yasalaştıran bir başkanlık tebliği çıkarttı (Olivera ve Lewis 2004; Olivera ve Gomez 2006). Bu süreçte maden şirketleriyle başlanarak ülkenin pek çok devlet kurumu özelleştirildi. Devlet kurumlarının neoliberal politikalar ışığında özelleştirilmesi mülkiyetin (nasıl tanımlanıyor olursa olsun) kamudan özel sektöre aktarılması anlamına gelmekle kalmadı, yabancı yatırımı kolaylaştırmak ve teşvik etmek adına yapılan yapısal düzenleme programlarını da beraberinde getirdi.

Bu ver-kaç taktiği 1999 yılında Bolivya'nın en büyük üçüncü şehri olan Cochabamba'nın su temin sistemini özelleştirmek için

kullanıldı. Bu bağlamda ilk olarak kırsal bölgelere su tahsisi garantisini bertaraf eden ve dış şirketlerin suya özel erişim hakkı kiralamasını mümkün kılan 20209 no'lu yasa çıkarıldı. Bu yasayla, kentin çeperinde bulunan rahatsız edici topluluklar, mahalleler ve sulu tarım yapan çiftçiler kendilerinin kurduğu ve bel bağladıkları özerk (yani belediyeye ait su sisteminin dışında yer alan) su kaynaklarını kullanma ve işletme haklarından bir anda mahrum kaldılar. Yasanın yürürlüğe girmesiyle beraber kentin kamusal su işletme kurumu olan SEMAPA, hisselerinin çoğuna çokuluslu Bechtel şirketinin sahip olduğu Aguas del Tunari adlı uluslararası konsorsiyuma satıldı. SEMAPA böylece bölgenin su tedarikçisi olma hakkından da feragat etmiş oldu. Aynı esnada kent sakinleri de su fiyatlandırmasında aşırı artışlarla (bazı faturalarda yüzde 200 oranında zam olmuştu) karşılaşmaktaydı. Kırsal bölgelerdeki su kooperatifleri ise kendilerini devletçe sağlanan imtiyaz hakları olmaksızın su hizmeti sağlar durumda buldu. Bu, Aguas del Tunari'nin kooperatiflere haksız rekabet gerekçesiyle dava açabileceği ve halihazırda halkın sahip olduğu su sistemlerinin denetiminin şirketin ihtiyaçlarına hizmet edecek şekilde ele geçirebileceği anlamına gelmekteydi.

Bu gidişat Suyu ve Yaşamı Savunma Koordinasyonu'nun (*Coordinadora de Defensa del Agua y de la Vida*) kurulmasına ve hem kent hem de kır nüfusunun neredeyse yirmi yıldır görülmemiş bir birlik içinde harekete geçmesine yol açtı. Koordinasyon'un 11 Ocak 2000 tarihinde yaptığı harekete geçme çağrısına binlerce insan karşılık verdi. Hükümet grubu önce biber gazı ile karşıladı, fakat dört gün sonra yeni yasayı ve şirketle imzalanan sözleşmeyi gözden geçireceğini vaat eden bir anlaşmayı imzalamaya mecbur kaldı.

Buna rağmen süreç içinde hükümet su fiyatlarını indirmeyi reddetti. Halk da buna karşılık su faturalarını ödememe kararı aldı. Şubat ayı geldiğinde hükümetle varılan anlaşmanın hâlâ uygulanmadığını gören Koordinasyon, halkın taleplerinin birliğini ve meşruiyetini göstermek adına şehrin en merkezi meydanının sembolik işgali için çağrı yaptı; bu şekilde hükümete harekete geçmesi adına baskı da yapılmış olacaktı. Hükümet ise eylemi yasakladı ve ülkenin çeşitli bölgelerinden getirttiği kolluk kuvvetlerinin yardımıyla gösteriyi bastırdı. Bunu takip eden iki gün boyunca Cochabamba şehir

merkezi savaş alanına döndü. Yasanın ve sözleşmenin yeniden incelenmesine ve su fiyatlarının Kasım 1999 kurunda sabitlenmesine yönelik bir anlaşmaya varılana kadar 175 eylemci yaralandı.

Bu süreçte su ile ilgili taleplerinin formüle edilmesi için kapsamlı bir halka danışma süreci başlatıldı ve bir dizi halk meclisi toplandı. Halka danışma sürecine 50 binden fazla insan katıldı. Halkın oluşturduğu talepler yetkililer tarafından tanınmayınca ve hükümet sözleşmeyi feshedip suyu işletme hakkını halka devretmeyi reddedince halk çok daha geniş kapsamlı bir eylem ile cevap verdi. İlerleyen günlerde sokağa dökülen insan sayısı arttı ve yol kapatma ve barikatlar yaygınlaştı. Hükümetin Aguas del Tunari'yle yapılan sözleşmeyi feshetmeye karar verdiği ilan edilmesine rağmen, La Paz'daki ulusal hükümet bunu yalanladı ve derhal olağanüstü hal ilan etti.

Askerler sokakları işgal etti. Şiddetin seviyesi giderek arttı, Koordinasyon'un sözcüleri hedef alınıp taciz edildi ve 17 yaşındaki bir genç polis tarafından vurularak öldürüldü. Halk da bu süreçte taleplerini yükseltti – şirketin ve devlet başkanının ülkeyi terk etmesi ve halk bileşenlerinden oluşan kurucu bir meclis oluşturulması çağrısı yapıldı. Günler süren direnişin ardından nihayet Aguas del Tunari' nin anlaşması feshedildi ve şirket ülkeyi terk etti. Bu karar, Bolivya' da on sekiz yıl süregelmiş neoliberal egemenlik boyunca halkın kazandığı ilk zafer oldu ve ülke tarihini değiştirdi.

"Özel mülkiyet ya da devlet mülkiyeti değil, özyönetim ve toplumsal mülkiyet istiyoruz."

Fabrika işçilerinin kaleme aldığı manifestoda yer alan demeçlerden birinin başlangıcı olan bu cümle açıklayıcı bir ifade. Bolivya' daki Su Savaşı, özelleştirmelere ve dayatılan yapısal uyum politikalarına karşı kazanılan net bir zaferdi. Fakat bu savaş yalnızca SEMAPA'yı kamusal su işletmesi olarak geri kazanmayı hedefleyen bir direniş değil, halkın kendi yaşam koşullarını belirleyen kararlara katılımını genişletmeyi amaçlayan bir halk mücadelesiydi – ki mücadelenin başarıya ulaşmasının nedeninin tam da bu olduğu söylenebilir. Su Savaşı esnasında Koordinasyon'un işleyiş biçimi ve karar alma yöntemlerinin altında hayatlarımızın ve politikamızın müştereklerleşmesi yatıyordu.

Koordinasyon'un gücünü aldığı taban, özerk biçimde kararlar üzerinde tartışıp müzakere eden, karar alan ve bu kararları uygulamaya koyan insanlardan oluşuyordu. Alınan kararlar ise devletin ötesine geçmekteydi. Örneğin, su faturalarının boykot edilmesi ve Aguas del Tunari ile sözleşmenin feshedilmesi devletin çizdiği sınırlar içinde kalınsa mümkün olamayacak kararlardı –zira bunlar hukuka *aykırıydı*– ancak yine de halkın verdiği kararlar bunlardı ve uygulanan da bunlar oldu. Bu örnek, neoliberalizmin temel haklarımızı nasıl gasp ettiğini ortaya koyuyor ve neoliberal bağlamda sesimizi duyurma hakkına sahipmişiz gibi davranma aldatmacasının güncel biçimlerinin ötesine geçen eylemler üretme potansiyelimize ışık tutuyor. Hükümet elitleriyle emekçiler arasındaki güçler dengesinin değişimi ilk kez Su Savaşı esnasında somutlaştı ve 2003'te onu takip eden Gaz Savaşı[2] ile pekişti. Bu değişim Bolivya için tarihsel bir gerçek haline gelerek 2005 yılında Evo Morales'in başkanlığını mümkün kıldı.[3]

Bolivya'da –görece zayıf olmasına rağmen– tarihsel olarak müştereklere müdahale edip özelleştirmeye devam eden, halkın müştereklere kolektif erişim ve kullanım hakkına saldırıp yok eden bir devlet yapısı varolageldi. Bunun, sömürgeci işgal sırasında, cumhuriyet dönemi boyunca ve son olarak TIPNIS ihtilafının da gösterdiği gibi günümüzde Evo Morales hükümeti altında işlediğini gördük.[4] Üstüne üstlük, Morales'in (ve García Linera'nın) izlediği ve

2. 2003 yılında Eylül ortasından Ekim ayına kadar Bolivya'daki birkaç şehirde bulunan doğalgaz kaynakları ile ilgili bir dizi halk hareketi oluştu. Ülke genelinde yüz binlerce insan protesto eylemlerine katıldı, greve gitti ve birçok yol halk tarafından ablukaya alınarak kapatıldı. Kolluk kuvvetleri ile protestocular arasında yaklaşık yüz kişinin ölümü ve dönemin devlet başkanı Gonzalo Sanches de Lozada'nın istifası ile sonuçlanan şiddetli çatışmalar yaşandı.

3. Bolivya'nın sosyalist hareketten gelen Aymara yerlisi başkanı –*ed.n.*

4. Isiboro-Sécure Ulusal Parkı ve Yerli Bölgesi (TIPNIS) sınırlarında 64 farklı topluluktan oluşan, 10 bin kişilik nüfusa sahip yerli halklar yaşıyor. Morales hükümetinin planladığı 178 kilometrelik karayolu inşaatının bu bölgeyi ikiye bölecek olması çatışmalara sebep oldu ve hükümetin doğaya ve yerli halkın özerkliğine yönelik vaatlerinin samimiyetinin sorgulanması gündeme geldi. Planlanan karayolu TIPNIS halklarına danışılmadan ve toplulukları işbirliğine zorlayan yasalar ile (örneğin 180 no'lu yasa yol çalışması kabul edilene kadar hayatta kalmak için gerekli tüm iktisadi faaliyeti yasaklıyordu) yürürlüğe kondu.

suya evrensel erişim sağlama amacını benimseyen hak-temelli stratejiler, hem müştereklerin daha da çitlenmesine yol açtı hem de topluluklarının kendi yaşamlarıyla ilgili karar alma imkânlarını azalttı. Çokça övülen Birleşmiş Milletler Suya Erişim Hakkı Genelgesi ve Toprak Ana Hakları Evrensel Beyannamesi* ile Bolivya hükümetinin öne sürdüğü insan hakları çerçevesi, su kaynaklarını yönetme sorumluluğu ve yetkisini halktan alıp devlete devretmeyi mümkün kılıyor. Bu anlamda, hak temelli bir hareket kullanım denetimi üzerindeki iktidarın topluluklardan alınıp devlete verilmesiyle gerçekleşen farklı tür bir çitleme biçimini yasallaştırıyor (Crespo 2012). Zira bu yolla kaynak kullanımı yönetiminin geleneksel yöntemleri geçersiz ve hükümsüz kılınmış ve bu kaynaklara erişmek isteyen herkes devlete, yasama organlarına ve mahkemelere başvurmak zorunda bırakılmış oldu. Devlete göre, hükümet bu süreçteki rolünü bir süredir ihmal etmişti, ancak halkın ihtiyaçlarını karşılama görevi bundan böyle salt kendisi tarafından üstlenilecekti ve bu yüzden de özerk sistemlere artık ihtiyaç yoktu. Netice olarak bugün devlette su sistemlerinin massedilmesi, denetlenmesi ve tek elde birleştirilmesine yönelik pederşahi bir eğilim hâkim.

Bu durumu anlayabilmek için Su Savaşından önceki duruma dönüp bakmak gerekir. Böylece Cochabambalılar'ın suya erişimlerini yönetmek üzere kullandıkları pek çok yönteme dair bir fikir edinmek mümkün olacaktır. Öte yandan, geçmişe bakmak Evo Morales hükümetinin zayıflatmaya çalıştığı toplumsallık biçimlerine de ışık tutacaktır. And Dağları'nda yaşayan halkların geneli suyu canlı ve kutsal bir varlık olarak görürler. Su, karşılıklılığın ve tamamlayıcılığın temelidir; sorunların çözülmesini ve ilişkilerin kurulmasını sağlar; su herkesindir ve hiç kimsenindir. Beşerî hukukun aksine, su esnekliğin ve uyumluluğun bir ifadesi olarak algılanır. Doğanın yaratıcılığına, yaşamın dönüştürülmesine ve toplumsal üretime yardım eden bir unsurdur. Özelleştirme öncesinde Cochabamba'da su muhtelif yöntemlerle tedarik edilmekteydi. Belediyenin su şirketi SE-

* Adı geçen beyanname, 2010 yılında Bolivya'da toplanan Dünya Hakları İklim Değişikliği ve Toprak Ananın Hakları Konferansı'nda kabul edilmiş ve Bolivya hükümeti tarafından Birleşmiş Milletler'e sunulmuştur. *–ed.n.*

MAPA temel ve en görünür tedarikçiydi; bunun yanında dereler, kuyular ve yağmur toplama sistemleri ve su dağıtan özel ve mobil su tankları da mevcuttu. Pek çok mahalle ve topluluk suya bu yöntemler aracılığıyla erişiyordu; bu yüzden de bu yöntemlerin işleyiş ağlarına bakmak su müştereklerinin kullanım ve görenekleri konusunda nasıl bir çeşitlilik olduğunu anlamamızı da mümkün kılacaktır. Bu sistemler çeşitli ve karmaşık kombinasyonlar içinde var olmaktaydı: bazı mahalleler aralarında para toplayarak evlerine su getiren bir sistem inşa etmiş ve düzenli olarak bakım-onarım masraflarının ve elektrik faturalarının ortaklaşa ödeneceği bir fon oluşturmuş olabiliyordu; diğerleri su ihtiyaçlarını ise sarnıçlar, su depoları, hatta özel su tankları ile karşılayabiliyordu. Suya nasıl erişileceğine dair alınan bu kararlar, müştereklerin inşasına yönelik kararları da şekillendiren unsurlardan birisiydi.

Halkın karar alma hakkını yeniden kazanmasıyla iktidara gelen Bolivya hükümetinin özerk yetkiyi ve süreçleri desteklemek ya da güçlendirmek gibi bir önceliği bulunmuyor. Hatta devlet gücünün yeni alanlara genişlemesini sağlayan bir süreç bile başlatıldı. Devletin alışılagelen faaliyet alanlarının dışında kalan konulara müdahalesi giderek artıyor. Bu müdahaleler devlete daha önce tanınmayan yetkiler, yani toplumsal düzenleme ve özerk pratiklere dair karar alma ve bunlara müdahale etme yetkisi sağlayan mevzuatı ve bürokrasiyi artırarak oldukça merkeziyetçi bir yönelime bürünmüş durumda.

Morales ve García Linera'ya göre suya erişim ve su yönetimine dair meselelerin (tıpkı diğer ana toplumsal meseleler gibi) artık yerel topluluklar düzeyinde ele alınmasına gerek yoktur. Bu ikili, sorunun en başından beri devletin kendisi olduğunu ve 2008'de toplanan anayasal meclis sonrası devletin yeniden tanımlanıp konsolide edilmesiyle sorunun çözüldüğünü savunuyorlar (García 2010). Bu tarihten sonra halk hareketleri yalnızca üretilen artı değere ve bu artı değerin nasıl kullanılacağına dair devlete yöneltilen taleplerden ibaret olmuştur. Bu görüşe göre kolektif yalnızca devlete birtakım istekler ya da talepler iletmek için örgütlenir; hükümetin gözünde halk hareketlerinin içeriği sadece budur.

Tablo 1. Bolivya'da Üç Tarihsel Su Yönetim Biçimi

	SU SAVAŞI ÖNCESİ	ÖZELLEŞTİRME SÜRECİ	GÜNÜMÜZ (Evo Morales hükümeti)
Örgütsel	Yönetimin iki türü mevcut: kamusal / devlet ve topluluk-temelli.	Kamu şirketinin özelleştirilmesi ve su yönetimi üzerinde tekel haline gelmesi. Topluluk-temelli sistemler ya istimlak edilmiş ya da yasadışı ilan edilmiştir.	Geri alınan devlet şirketi verdiği hizmeti iyileştirmiş değil. Topluluk / özerk su sistemleri devletin tehdidi atında ya da devlet tarafından engellenmekte.
Katılım ve karar verme süreci	Bolivya'da suyun (kentsel ve kırsal) üçte ikisi topluluk-temelli sistemlerle yönetilmekte. Devlet şirketindeki teknisyen ve memurlar devlet tarafından atanıyor. Belirli bir topluluğun her üyesi.	Düzenleyici çerçeveler içinde bazı hükümet müdahaleleri mümkün olsa da karar verme süreci sadece şirket yöneticileri ve hissedarlarına açık. Katılım hakkının kaybı / Yalnızca müşteri olarak katılım mümkün.	Özelleştirme öncesinde olduğu gibi. Risk altında.
Hedefler	Muhtelif, ancak ana hedef insanlar için su temin etmek.	Şirkete kâr sağlamak.	Toplulukların su ihtiyacını karşılamak, devlete olan bağımlılığı artırmak ve halihazırdaki hükümetin yeniden seçilmesini sağlayacak desteği toplamak.

Fakat topluluklar yeni anayasa sonrasında bile bu kararları kendileri almak için direnmeyi sürdürdüler. Örneğin 2008 yılında Cochabamba'nın güney sırtlarında bir mahallede düzenlenen toplantının katılımcıları mahallelerine nasıl su tedarik edebileceğini bir görev bölüşümüyle araştırdılar. Daha sonraki toplantıda bulguların paylaşılmasını uzun bir tartışma takip etti – belediyenin su şirketine mahalleye boru döşemesi için baskı yapmanın mı, büyük bir sarnıç inşa edip mobil tank şirketlerinden biriyle bu sarnıcın dolu tutulması için sabit bir fiyat üzerinde pazarlık yapılmasının mı daha iyi bir seçenek olduğuna dair tartışıldı. Dahası, ülkenin (hatta başka ülkelerin) çe-

şitli bölgelerindeki su kolektifleri, ortak örgütlenmeyi ve kendi topluluklarında su erişim ve ihtiyacını nasıl karşılayacakları hakkında ortak akıl yürütmeyi sağlayan ağlar kuruyorlar. Bahsi geçen su kolektiflerinin kamusal su sistemlerinin aleyhine değil, bu sistemlerle ne şekilde ve ölçüde ilişkilenecekleri hakkındaki karar alma hakları için çabaladığını da vurgulamak gerek. Su müştereklerinin kurulması ve sürekliliklerinin sağlanması, suya erişimde kâr amacı güden ya da belli sınıfların, toplumsal cinsiyet ve kültürlerin suya erişimini engelleyen yapıların zayıflatılmasını da gerekli kılar.

Özerk biçimde politika üretiminin teşvik edilmesi şart. Devlet, varmayı umduğumuz bir ufuk olamaz. Devlete ait herhangi bir şeyin kamusal olup olmadığının sorgulamak ile yükümlüyüz. Su komiteleri aslen suyun ötesine geçiyorlar. Bu komiteler su kıtlığı, yokluğu, ya da bolluğu üzerinden örgütlenmiş olsalar da başka meselelere de değiniyorlar. Örneğin bu komitelerin toplantılarında konuşulan konular arasında komite üyelerinin dirliği ve (mahallede polis varlığını engelleme yöntemi olarak) güvenliğinin yanı sıra çeşitli kutlamalar ve futbol zaferleri de var. Ekim 2003'te gerçekleşen ve Gaz Savaşı adıyla da bilinen ülke çapındaki halk ayaklanması esnasında Cochabamba'da sokağa inerek doğalgaz politikalarını protesto edenler arasında bu su komiteleri de bulunuyordu. Bu halk seferberlikleri hükümetin istifasıyla sonuçlandı. Komite üyelerinden Gaston Zeballos (2013) toplantıların kapsamını şöyle anlatıyor:

> Eğer birisi öldüyse ailesi için para toplamak ya da yıl sonunda komitenin her üyesine erzak yardımı sağlamak gibi konuları da konuşuyoruz. Yani bu tür kişisel meseleler de toplantılarımızda tartışılıyor.

"Kullanım ve görenek" mefhumu su komitelerinin toplantı pratiklerinde de işte böyle yansıma buluyor. Kullanım ve görenek, kırdaki birbirine sıkı sıkıya bağlı toplulukların şehirlere taşınmasını sağlamakta.

Devletin rolünün Su Savaşı'nda yaşandığı boyutta sorgulanması küresel Kuzey'de bir devrim niteliğinde algılanabilir, fakat Bolivya gibi ülkelerde farklı bir görüş hâkim: insanlar devlete geri dönmeyi reddettiklerini ve müştereklerin devlet tarafından idare edilmesini istemediklerini üstüne basa basa söylemekteler. Cochabamba'da

gözlemlediğimiz ve TIPNIS mücadelesinde görmekte olduğumuz üzere, insanlar devletten bir şeyler istemek veya talep etmek ya da haklarını devletle müzakere etmek için değil, kendi hayat koşullarına dair kararları almak ve uygulamak için örgütleniyorlar.

Kentsel Müşterekler

Vinay Gidwani ve Amita Baviskar

YAKIN ZAMANDAKİ ekonomik çalkantılar ve ardından gelen küresel durgunluk, kapitalizmin ve özellikle de kapitalizmin en şeyleşmiş biçimi olan finansal sermayenin kriz eğilimini bir kez daha vurguladı. Geçim kaynaklarının ve sosyal güvenlik ağlarının yıkımı, bu süreçlerden etkilenen grupların ve onları destekleyenlerin itirazları, emeğin ve toprağın metalaştırılmasının ve özelleştirilmesinin hâlâ çatışkılı ve kriz yaratmaya meyilli şeyler olduğunu gösteriyor. Karl Polanyi'nin (2000: 114) dediği gibi, emek ve toprak "hayali metalar"dır, çünkü "emek yalnızca yaşamın yanında yer alan bir insan faaliyetine verilen addır ... yaşamın diğer yönlerinden ayrılamaz ... toprak yalnızca, insan tarafından üretilmemiş olan doğanın başka bir adıdır" (119). Kapitalizmin genişleyen çemberine girmeye direnen birçok güncel mücadelenin paylaştığı zemin, "müşterekler"i ve müşterekler etrafında kurulan, insan topluluklarını ve bu toplulukların ekolojik temellerini üreten ve sürdüren kolektif pratikleri yaşatma kararlılığıdır. Öte yandan, müştereklerin –orman, mera ve su kaynakları gibi yoksulların rızkı için hayati olan– kırsal varlıklar olduğu algısı, kentsel mekân ve pratikleri kapsamaya doğru evrildi, ki müşterekler bu alanlarda da kırsal mekândaki kadar önemli bir rol oynar.

"Kamusal" ve müşterek terimleri bazen birbirinin yerine kullanılsa da, aralarında çok önemli farklılıklar mevcut. "Kamusal", dev-

let ve hukuk çerçevesinde kullanılan yasal bir kategoridir; bu anlamda "özel"in karşıtıdır. Müşterekler ise tarihsel ve etimolojik anlamda hukukun mülki alanının sınırında ya da çatlaklarında yer alır. Dinamik ve kolektif bir kaynak, farklı biçimleri olan bir tür toplumsal zenginlik olarak var olur; oluşmakta ve gelişmekte olan gelenekler yoluyla yönetilir; hukukun kesinliğini mütemadiyen müzakere eder, reddeder ve savuşturur (krş. Thompson 1993). Müşterekler bir anlamda devletin görüş alanına bir girip bir çıkarak, onun dikkatinden kaçarak gelişir ve hayatta kalır; zira devletin dikkatini çekmek müştereklerin devlet mülkü ya da kapitalist metaya dönüştürülmesi arzusunun da ortaya çıkmasına neden olur.

Öyleyse, tarihçi Peter Linebaugh'un (2008) anımsattığı gibi, müşterekler, "müşterek olma"yı ya da Linebaugh'un "müştereksleştirme" olarak adlandırdığı, kaynakları büyük ölçüde paylaşıma dayanan ve rekabet içermeyen biçimlerde kullanma pratiklerini içerir. Bu tür kolektif pratikler diğerlerinden en az iki açıdan ayrışır: 1) Dayandıkları ve gözettikleri müşterekler yoluyla üretim ve yeniden üretimi sağlarlar ve 2) bunu genellikle az çok eşitlikçi, kapsayıcı ve hakkaniyetli olan çeşitli yerel düzenlemeler yoluyla yaparlar. Kısacası, müştereklerin *topluluklara* ihtiyacı vardır: Müşterekler, onları yaratmaya, korumaya ve kollamaya hazır, yeterince dayanıklı insan toplulukları yoksa dağılma veya özelleştirilme tehlikesi altındadır (Siefkes 2009).

Ortak kaynakların ve onlara bağımlı toplulukların yıkımı, kapitalizmin genişlemesinin uzun dönemli bir sonucu ve hatta kimilerine göre önkoşuludur. Şirketleşmiş sermayenin neoliberal politikaların taşıyıcı gücüyle mekânı sömürgeleştirme işini genişlettiği günümüzde bu yıkım, hem kırda hem de kentte hız kazanmakta ve hayatta kalmak için müştereklere dayanan toplulukları kaçınılmaz olarak yerinden eder ve yoksunlaştırır. Nüfus yoğunluğunun yüksek olduğu ve hayatta kalma marjı düşük olan kentsel alanlarda müştereklerin gaspı bilhassa yoksullar için yıkıcı olabilmektedir.

Müştereklerin üretilen varlıklar olduğunu açıkça belirtmek gerek. Müşterekler çeşitli türde, farklı ölçeklerde, farklı sıklık ve ritimlerde işleri içerirler. Kentsel müşterekler "kamu malları" denen varlıkları da içerir: soluduğumuz hava, halka açık park ve mekânlar,

toplu taşıma, kamu hıfzıssıhha hizmetleri, kamu okulları, kamu su yolları ve benzerleri. Öte yandan, kentsel müşterekler bu kadar bariz olmayan varlıkları da kapsar: atık toplayıcılarının geçimlerini sağlayan kentsel atıklar; balıkçılıkla geçinen toplulukları, çamaşır yıkayanları, kentsel tarımla uğraşanları ayakta tutan sulak alanlar, su kaynakları ve nehir yatakları; hem akış ve hareket sağlayan damarlar niteliğinde olan hem de insanların üzerinde çalıştığı, yaşadığı, sevdiği, hayal ettiği ve muhalefet ettiği sokaklar; ticaretin ve kültürel yaratıcılığın alanı olan yerel pazarlar... Aslına bakılırsa kentin kendine has kültürü, kentsel müşterekler arasında muhtemelen en üretken fakat en çok gözden kaçanıdır.

Bütün bunlar Hindistan'da veya başka coğrafyalarda kentler kendilerini yatırımcılar, girişimciler ve tüketicilere yönelik bir ütopya ve çoklukla da bir seyirlik alan olarak yeniden icat etmeye çabaladıkça tehlikeye düşmekte. (Pekin ve 2008 Olimpiyat Oyunları; Johannesburg ve 2010 FIFA Dünya Kupası; Delhi ve 2010 İngiliz Milletler Topluluğu Oyunları, kentlerin yeniden şekillendirilmesinin çarpıcı güncel örnekleridir.) Bu tür bir yeniden icat, en iyi ihtimalle resmi bir bellek kaybını, en kötü ihtimalle de gündelik emekleriyle bildiğimiz kenti yaratan iştirakçilerin ekonomik ve kültürel katkılarının kasıtlı olarak silinmesini beraberinde getirir.

Bu açıdan iki tür kentsel müştereği öne çıkarmakta fayda var: 1) ekolojik müşterekler (hava, su yatakları, sulak alanlar, çöplükler vb.) ve 2) kent müşterekleri (caddeler, kaldırımlar, kamusal alanlar, devlet okulları, toplu taşıma gibi). Tüm bunlar yok olma, çitleme, bakımsızlık, imar planlarında değişiklik, mahkeme yasakları sonucu hızla kayboluyor ve çoğu kez ise yerlerine alışveriş merkezi, plaza ve girişlerin herkese açık olmadığı yerler gibi yeni –özelleştirilmiş, gözetim altındaki– kamusal alanlar konuyor.

Özetle, "müşterekler", birçok araştırmacının da belirttiği gibi, "meta"nın karşısında yer alır (Neeson 1993; Linebaugh 2008; De Angelis 2007; Bakker 2007; Reid ve Taylor 2010; Walljasper 2010). Daha az dikkat çekilen ise, her bir müştereğin emeğin kullanım değerinin belli bir şekilde kullanımını içeren bir toplumsal ilişki mantığını ifade ettiğidir. Bir durumda, emeğin kullanım değeri toplumsal bir kaynağın üretimine yöneltilir ve artı emek kapasitesinin bir

kısmı müştereklere geri kazandırılır; diğer bir durumda ise, emeğin kullanım değeri öncelikle sermayenin kullanım değeri olmak üzere ele geçirilir. Bu iki mantığı, temel itkileri her ikisinde de normatif olan iki farklı değer sistemini temsil eden vekiller olarak düşünebiliriz.

Ama bu iki sistemin farklılığını fazla büyütmemeye de dikkat edilmeli. Bu sistemler birbirlerini karşılıklı dışlıyor olabilir de olmayabilir de. Diğer taraftan, genişletilmiş yeniden üretim alanlarında deveran eden sermaye biçimleri ile temel olarak basit yeniden üretim ya da son derece mütevazı birikim (küçük veya basit meta üretimi) çabasındaki sermaye biçimlerini ayırt etme konusunda da dikkatli olmak gerekiyor. Aynı zamanda müştereklerin (ve onları sürdüren toplulukların) çoğu durumda metaların toplumsal hayatındaki aktarma noktaları olduğunun ve bu yolla sermaye birikimine katkı ve destek sunduğunun da farkında olunmalı.

Bununla beraber, kentsel müştereklerin süregiden kaybı kaygı vericidir: zira bu müşterekler kentlerdeki ekonomik üretim, kültürel canlılık ve toplulukları bir arada tutan bağlar için; kolektif kaynakları yaratma, yönetme, savunma pratikleri aracılığıyla demokrasiyi "öğrenmek" için; toplulukları inşa eden mekân hissiyatını tazelemek için; ve son olarak, kent nüfusunun ve ekosistemlerin yeniden üretimi için hayati önemdedir.

Kent Müştereğini Aramak

Mekânsal Adalet Tartışmasına Bir Katkı

Paul Chatterton

RADİKAL VE ELEŞTİREL kent araştırmacıları ve aktivistleri, son zamanlarda kente yönelik kavramsallaştırma, pratik ve müdahalelerini odaklamaya yardımcı olan çok çeşitli düşünce, örgütlenme ve eylemden yararlanıyorlar. Sosyal ve ekolojik açıdan daha adil bir kent için mücadele edenler sürekli gelişen bir gruplar, metinler, inisiyatifler ve fikirler külliyatıyla besleniyorlar. Bu külliyat Adil Dönüşüm (*Just Transition*) hareketi, Kent Hakkı (*Right to City*) ittifakları gibi yurttaş-merkezli hareketlerden ve Londra Sakinleri gibi topluluk örgütlerinden, "kent hakkı" konusunda bu dergide (*Kent / City*) ve yeni *Mekânsal Adalet* (*Spatial Justice*) dergisinde yayımlanan makalelere ve benim de *Antipode* dergisi üzerinden organizasyonuna katıldığım, her yıl düzenlenen Adalet Coğrafyaları Yaz Enstitüsü'ne (*Summer Institute for the Geographies of Justice*) kadar pek çok grup, yazı, düşünce ve girişimi kapsıyor. Ed Soja'nın yeni kitabı *Mekânsal Adalet Arayışı* (*Seeking Spatial Justice*) da bu alana yapılan önemli bir katkı. Soja'nın çalışmasının önemi, bana göre, kitabın başlarında ifade ettiği –oldukça basit, ama sıklıkla gözden kaçan– bir fikirde özetlenmiş durumda: mekânsal adalet "yaşadığımız mekânların toplumsal üretimi üzerinde daha fazla denetim sağlamak" ile ilgilidir (Soja 2010: 7). Soja'nın mekânsal adalet yaklaşımının

gücü, dolaysız ve iddialı politik ve pratik amaçlarla bütünleşen titiz kavramsallaştırmalar üzerindeki ısrarından kaynaklanıyor. Soja'nın belirttiği gibi, mekânsal adalet "demokratik siyaset ve sosyal aktivizmin daha ilerici ve katılımcı biçimlerinin teşvikini ve taban hareketleri aktivistleri arasında kalıcı bağlar ve bölgesel ittifaklar kurmaya ve sürdürmeye yönelik yeni fikirlerin üretimini amaçlar" (*a.g.y.*). Kentsel alanlarda artan eşitsizlikler, marjinalleştirme, güvencesizlik, toplumsal çatışma ve ekolojik bozulma karşısında, bu gündem oldukça iddialı ama çok önemli görünüyor. Bu, bir bakıma, kent üzerine –ve kent içinde– çalışan politika uygulayıcıları ve akademisyenlere, çalışmalarını sorgulamaları ve sonuçlarını adalet açısından değerlendirmeleri için de bir çağrı. Bu benim de –Leeds Üniversitesi'nde kurulmasına önayak olduğum– Kentler ve Sosyal Adalet (*Cities and Social Justice*) araştırma grubu dolayısıyla bağlantılı olduğumu düşündüğüm elzem bir görev.[1]

Mekânsal Adalet Arayışı kitabı, aynı zamanda David Harvey, Henri Lefebvre gibi önemli düşünürlere ve kent hakkıyla, sosyal ve mekânsal adaletle ilgili tartışmalara da mükemmel bir giriş niteliğinde. Tam da bu tür bir erişebilirlik kitabın hem aktivistler hem de toplum genelinde etkili olabilmesini sağlayacak ve belki de mekânsal adalet potansiyelinin ve fikirlerinin politik ağırlığını artıracaktır. Bu, bilhassa toplumsal dönüşümün örgütlenmesine yönelik çalışmalar üstlenen araştırmacılar ve aktivistler için oldukça önemli bir görev (bkz. *Autonomous Geographies Collective*, 2010). Soja'nın yaklaşımı, özellikle de örgütlenme çabalarımız üzerine düşünmek için faydalı; zira, Soja mekânsal adaleti önemseyenler için "yekpare ve dar görüşlü sosyal hareketler yaratmak yerine pek çok farklı kitleye açık olmanın" önemini vurgulamakta (2010: 199). Bu yaklaşımda baki olan tek kısıt ise Soja'nın referans noktası olarak sürekli Los Angeles'ı kullanıyor olması. Bu da ancak araştırmacıların ve aktivistlerin bu tür çalışmaları dünyanın başka bölgelerinde –özellikle de böyle çalışmalara en az Los Angeles kadar ihtiyaç duyan ama bu ihtiyacın genellikle daha az görünür olduğu, daha sıradan ve küçük kentlerde– kullanmaları ve uygulamalarıyla aşılabilecek bir kısıt.

1. Bkz. www.geog.leeds.ac.uk/research/justice.html

2010 yılında, *Mekânsal Adalet Arayışı*'nı tesadüfen Michael Hardt ve Antonio Negri'nin *Ortak Zenginlik* kitabıyla okumuş bulundum. Bu iki kitap arasında biçim ve yönelimleri açısından dünya kadar fark olsa da, her ikisi de daha eşit ve adil bir gelecek inşası için kentlerin gündelik yaşamına yapılan müdahalelere dair derin ve bağlantılı mesajlar içeriyor. Dolayısıyla, her iki kitap da zulme karşı ve adalet adına mücadele edenler için oldukça yol gösterici. Bu iki metin beraber okununca, Soja'nın mekânsal adalet arayışı ile Hardt ve Negri'nin müşterekler arayışı arasındaki örtüşmeler ve potansiyel birliktelikler belirginleşiyor. Ben bu kısa eleştiride, Soja'nın mekânsal adalet arayışının, hem bir siyasi muhayyile ve kelime dağarcığı, hem de maddi bir özlem ve düzenleyici bir araç olarak "müşterek" kavramının kullanılmasıyla derinleştirilip keskinleştirilebilir olduğunu vurgulamak istiyorum. Günümüz kentinde radikal değişimler amaçlayan kentçiler ve aktivistlerin politik mesajları ve eylemleri bu sayede berraklaşabilir ve daha da ileriye taşınabilir. Özetle, Soja'nın ustaca dile getirdiği mekânsal adalet nitelikleri ancak kentsel müştereği (yeniden) inşa etme arzusuyla bütünleşebildiği ölçüde gerçekleşebilecektir.

Peki müşterek kavramı ne anlama geliyor ve niçin önemli? En temel anlamıyla müşterek, belirli grupları geçindirmeye yarayan sınırlı varlıkları akla getiren mekânsal bir motif. Bu basit tarihsel çerçevede, müşterekler (tarlalar, köy meraları ve ormanlar) geçindirdiği insanlar, yani iştirakçileri (*commoners*), tarafından yönetilen coğrafi varlıklar anlamına gelir. Ne var ki, müşterek kavramı bu mekânla sınırlanmış alandan fazlasını ifade eder; örneğin, herkesin faydalandığı hava, su, toprak ve bitkilerin fiziksel niteliklerini ve bilgi, dil, kaideler, kanunlar gibi toplumsal olarak yeniden üretilen varlıkları da kapsar. Tüm bu varlıkların ortak özelliği ise toplumsal gruplar içinde veya arasında ortaklaşa sahip olunmaları veya paylaşılmalarıdır. Öte yandan bu temel fiziksel niteliklerinin ötesinde, müşterekleri, onları üreten ve yeniden üreten belli sosyal-mekânsal pratikleri, toplumsal ilişkileri ve yönetim biçimlerini eklemleyen sosyo-politik ekolojiler olarak değerlendirmekte fayda var.

Öyleyse müşterek, sınırlı, korumacı veya belli bölgelerde sınırlanmış pratiklerle değil dinamik mekânsal pratikleri yansıtan müş-

terekleştirme pratikleriyle gerçekleşir. Zira müşterek, basit ve yekpare değil, karmaşık ve ilişkisel bir varlıktır – farklı zaman, mekân ve mücadeleleri bir arada ören ilişkiler yoluyla üretilir ve yeniden üretilir. Dolayısıyla, müşterek olan daima kapitalist birikimin daha dinamik süreçlerine tabi veya bu süreçlere bir cevap olarak konumlandırılmamalıdır. Aksine, müşterek yeni diller, dayanışmalar, toplumsal ve mekânsal pratikler, mücadele ilişkileri ve repertuarları üreten direniş anlarıyla doludur.

Öyleyse, müşterek kavramı durağan bir varlık değildir; bir isim olduğu kadar bir fiildir. Mütemadiyen yapılır ve yeniden yapılır, yaratılır, yıpranır ve savunulur. Bu tür bir anlayış özellikle de günümüzde, kapitalist birikimin toplumun en yoksul ve itilmiş kesimlerinin yaşamsal kaynaklarını elinden almayı ve geçimliklerine saldırmayı hedefleyen, toprağa, kaynaklara ve yaşam dünyalarına el koyma, çitleme ve mülksüzleşme yoluyla genişleyen güncel biçimleri karşısında geçerlidir. Bugün ilk birikimin internet, tohum patentleri, karbon döngüsü gibi yepyeni alanlara açılan ve 19. yüzyıl başlarındaki çitlemeleri çağrıştıran en şiddetli biçimlerinden birisine tanıklık ediyoruz (Shiva 1997; Dyer-Witheford 2001; De Angelis 2007). İşte müşterek, bu gibi kayıplar ve saldırılar karşısında birleşen toplulukların temelinde yatan ortak çıkar ve değerlerden oluşuyor. Müşterek, toplumsal ve fiziksel refaha doğrudan katkı sağlayan ortak "zenginlikler" (örneğin toprak, su, tohum, hava, gıda, biyolojik çeşitlilik, kültürel pratikler), fiziksel çevrenin tahribatı ve kaynakların ve genetik zenginliğin özelleştirilmesi gibi "çitleme" hareketleri ile karşı karşıyayken, alternatif politikalar üretme potansiyeli taşıyor. Böylece müşterek, günümüz sermayesinin saldırıları ve taşkınlıkları karşısında bir direniş sembolü haline geliyor (Midnight Notes Collective 1990a; De Angelis 2007; Linebaugh 2008). Müşterek, bu tür çitleme ve baskılar karşısında, savunucu olduğu kadar üretici de bir edim; ve artık mekânsal çitlemelere karşı mücadelede kilit önem taşıyan taktiksel bir repertuar.

Kentsel müşterek kavramına ve bu kavramın mekânsal adalet açısından kente dair anlayışımızı derinleştirme potansiyellerine gelelim. Bunlardan ilki, kavramın şehrin tümünü bir müşterek olarak değerlendirmesiyle ilintilidir. Kent dünya nüfusunun çoğunluğuna

damgasını vuran durum haline gelirken, kentler de hem sermaye birikiminin güçlü hükmü hem de müşterek pratikleri ve potansiyelleri altında şekillenmekte. Antonio Negri ve diğer otonomist Marksistler çoktandır sermayeye karşı mücadelenin fabrika kapılarını aşıp toplumun geneline, onların deyişiyle toplumsal fabrikaya ulaşmış olduğunu belirtiyorlar. Toplumsal değişimin yeni tarihsel figürü, çokluk (*multitude*) da işte bu toplumsal fabrika içinde belirir (Hardt ve Negri 2011). Bugünün büyük ölçüde kentleşmiş dünyası bağlamında Hardt ve Negri şu ufuk açıcı yorumda bulunur: "Fabrika endüstriyel işçi sınıfı için fabrika neydiyse, metropol de çokluk için odur" (2011: 250). Dolayısıyla, işgünü ve pratiklerinin ofisler, kafeler ve sokaktaki gündelik faaliyetlere uzanmasıyla kentin tümü ekonomik üretimin potansiyel alanı haline geldiği gibi çokluğun üretici kapasitesinden doğan direniş, mücadele ve alternatiflerin de potansiyel alanını oluşturur.

Bu bağlamda ikinci potansiyel, kentteki zengin günlük yaşam ve yoğun sosyalleşme örüntüleri sayesinde müşterekleştirmeye dayalı toplumsal ilişkileri derinleştirme imkânıyla ilgilidir. Hardt ve Negri'ye göre, metropolü oluşturan etkinlik ve karşılaşmaların zenginliğinde büyük bir potansiyel saklıdır: "Metropol biyo-politik üretimin alanıdır; çünkü ortak varoluşun, birlikte yaşayan, kaynakları paylaşan, iletişimde bulunan, mal ve fikirleri değiş tokuş eden insanların alanıdır" (2011: 250). Kentin potansiyeli, tam da kentlerde gündelik yaşamın bu canlılığından kaynaklanır. De Angelis de kentsel müştereğin gündelik pratiklerinin kent yaşamını metalaşmaktan kurtarma potansiyelini vurgular:

> Müşterekler, sosyal refaha erişim ya da toplumsal üretimin örgütlenmesi gibi toplumsal ihtiyaçları karşılamak için alternatif, metalaşmamış araçlar sunar. Müşterekler zorunlu olarak topluluklar tarafından üretilir ve sürdürülür, yani piyasa formuna indirgenmemiş toplumsal yardımlaşma, dayanışma ve mübadele ağlarıyla. (2007: 1)

Bu tür kentsel müşterekleştirme pratiklerini kent bahçeciliği, yeraltı reklamları (*subvertising*), reklam bozuculuğu (*adbusting*) (bkz. Carlsson 2008) gibi çarpıcı müdahalelerden, karşılıklı nezaket, sosyal bakım ve birliktelik gibi daha sıradan ve günlük davranışlara kadar pek çok örnekte bulabiliriz.

Kentsel müştereğin üçüncü potansiyeli, yeni politik imgelemlerle ilgilidir. Adaletsizliğin üstesinden gelmek için elbette ki zulüm, hiyerarşi ve sömürüye karşı güçlü hareketler gerekir, ancak bunlar tek başına yeterli değildir. Bunların yanı sıra, başkaldırının, dayanışmanın ve müştereğin genelleşip yeni imgelem ve siyasal kelimedağarcıkları geliştirebilecek ve destekleyebilecek hale gelmesi gerekir (Bonefeld 2008). Bahsettiğimiz eski ya da kalıplaşmış politik araçlara ve düsturlara dayanan bir imgelem değildir. Kentsel müştereği inşa etmeye çalışırken vardığımız siyasal proje "–ne özel ne kamusal, ne kapitalist ne sosyalist düsturuyla– bu sahte çözümleri çaprazlamasına keser ve politika için yeni bir ufuk açar" (Hardt ve Negri 2011: 11). Yeni siyasal imgelemlerle dolu olan işte bu alan aynı zamanda mekânsal adaletin parçasıdır. Kentsel müştereğin inşası, yeni toprakların ve kaynakların ele geçirilmesinin –ki bunlar da zaruridir– ötesinde, yeni yönetim yolları tasavvur ve kontrol etme yeteneğini gerektirir.

Büyük veya küçük pek çok başkaldırının –hem de sadece kentin *içinde* değil kente *karşı* olanların da– imkânını burada görebiliriz. Soja gibi Hardt ve Negri'nin de çalışmalarında ışık tutmaya çalıştığı da bu: henüz bilinmeyen ama pekâlâ gerçekleştirilebilecek olan kentsel dünyaları yaratacak yıkıcı ve muhalif ve aynı zamanda dönüştürücü ve prefigüratif mücadeleler. Hardt ve Negri'nin incelemesinin kilit noktası, kentin sadece metropolitan karşılaşmaların değil müşterek siyaseti örgütleme potansiyeli yoluyla toplumsal değişmenin de mekânı olarak da işlev görebildiğinin tartışılması. Müştereklestirmenin ve onu üreten ve sürdüren toplumsal ilişkilerin üretken yönü, mekânsal adalet anlayışımızda genellikle azımsanmış olmasına rağmen hayati önem taşıyor.

Müşterek fikrini mekânsal adalet perspektifi ile birlikte düşünmeye başlamak, önümüzdeki meseleye dair analizimizi keskinleştirmemizi sağlar – zaten mesele de günümüz kent hayatını, devleti ve yönetim biçimlerini sermaye ve kapitalist iş mantığının yeniden üretiminden kurtarmak ve yerine kentsel mekânın ve gündelik kent yaşamının üretiminin radikal biçimde müştereklestirilmesini koymaktır. Kentsel mekânın üretiminin yeni yollarını bulmak, gündelik hayatta yeniden üretilen kapitalizme meydan okumanın temelini

oluşturabilir. Kentsel müşterek ve dayandığı pratikler ve toplumsal ilişkiler, daha adil bir kent için ihtiyacımız olan tür bir siyasetin en saf ifadesi haline gelir. Mekânsal adalet arayışımıza devam ederken, hepimizin birer iştirakçi olduğumuzu akıldan çıkarmamak gerek.

Çitleme, Ortak Kullanım Hakkı ve Yoksulun Mülkiyeti

Nicholas Blomley[1]

"Müşterekleri geri almadan önce onları
nasıl göreceğimizi hatırlamamız gerek."
Rowe (2001)

Woodward's Bize Aittir

1995 Mayısı'nda, Vancouver'ın Downtown Eastside mahallesinde bir afiş peyda oldu. Afiş, bölgede oturanlara bir kova, bir süpürge ve bir arkadaşlarıyla birlikte 1993 yılından beri kapalı olan Woodward's mağazasına gelmeleri çağrısı yapıyordu. Ardından insanlar toplandı ve sokakları süpürüp camları silmeye başladı. Bir sonraki buluşmada, katılımcılar mağazayı boyayıp vitrinlerini çiçek ve dağ resimleriyle ve sloganlarla süsledi. Ben de o gün boya yapanlardan biriydim.

Temizlik de boyacılık da özellikle hane içinde icra edilen eylemler. Bunlar, insanların kendi evleri için kendilerinin yaptıkları türden işler. Burada önereceğim, meselenin özünün bir bakıma tam da bu

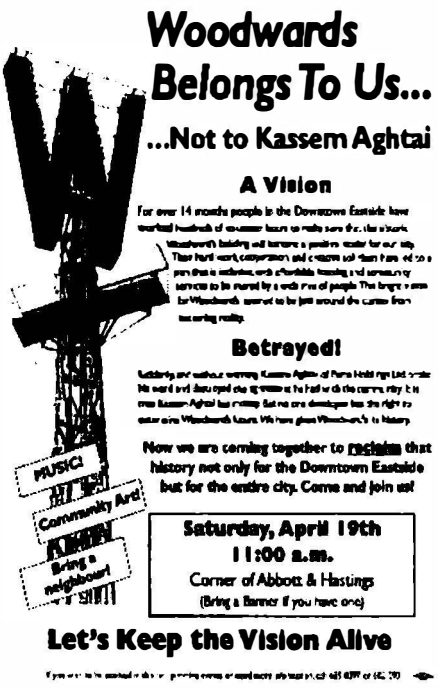
1. Bu çalışmanın temel argümanını *Unsettling the City* isimli kitabımda oluşturdum. Çalışmanın değişik versiyonları: Kasım 2004'te British Colombia Üniversitesi St. John's College'teki *Living out the metropolis* serisinde, Temmuz 2005'te University College London'daki "Commons" sempozyumunda ve Eylül 2005'te Washington Üniversitesi Law, Societies and Justice Centre'daki çalıştayda sunulmuştur. Katılımcıların katkılarına teşekkür ederim. Janet Sturgeon, Sean Robertson ve iki hakeme yorumlarından dolayı teşekkür ederim.

olduğudur. Bu protestolara, Kassem Aghtai'nin Yönetim Kurulu Başkanı olduğu özel bir müteahhitlik firması olan Fama Holding'in bölgede 350 adet kondominyum* yapma teklifi yol açmıştı. Bölge halkı öneriye itiraz etti; zira projenin emlak değerlerini yükseltmesinden, proje alanı çevresindeki gayrimenkullerin yeniden yapılandırılmasından ve yoksulların hiçbir denetim olmadan yerlerinden edilmesinden korkuluyordu. Öte yandan, itirazların bir diğer gerekçesi ise –bir protesto broşüründen alıntılayacak olursak– Aghtai'nin "uzun yıllardır topluluğa ait olan bir araziyi gasp ediyor" olmasıydı.

Woodward's mağazası arazi, yeniden yapılandırma ve mutenalaştırma gibi konularda uzun bir mücadele tarihine sahip yoksul bir mahalle olan Downtown Eastside'ın merkezinde bulunmakta. Bu durum, bölgede oturanların önemli bir kısmının pansiyonlarda ve sınırlı bir kullanım hakkı güvencesiyle yaşayan kiracılardan oluştuğunun da bir göstergesi. Vancouver şehir merkezinin hemen doğusunda bulunan, yoğun yapılaşma için imarlanmış ve çok sayıda "tarihi" değer taşıyan binalara ev sahipliği yapan Downtown Eastside'ın makul fiyatlı konut stoku son yıllarda artan bir baskı altına girdi. Bölge uzun zamandır sıradışılık, kuralsızlık ve değişkenlikle betimlenegelmişken aktivistler de epeydir (ve genellikle de başarıyla) yerleşim, topluluk ve kalıcılık özelliklerini içeren bir dil kurmaktaydı. Özellikle bazı bölgelerde politik ve etik anlamları yoğun, şiddetli mücadeleler yaşanmıştı. Woodward's da bu bölgelerin en önemlilerindendi. Yüz yaşının üzerinde olan bu mağazadan pek çok Vancouver'lı sevgiyle bahsediyordu. Özellikle Downtown Eastside sakinleri, mağazayı hem bir sosyal mekân olarak hem de gıda alışverişi için sık sık kullanmaktaydı.

Woodward's protestolarının ilk dalgası, en azından "ortanın solu" il yerel yönetimine müdahale etme zorunluluğu hissettirecek kadar başarılı oldu; yönetim yeni projede rayiç bedelden düşük fiyatlı konutlar sunulması için bütçe sağladı ve devlet, müteahhit ve yerel topluluk temsilcilerini bir araya getirecek bir yapı kurdu. Ne var ki,

* Kondominyum: Bir binanın bölümlerinin (çoğunlukla dairelerinin) kat mülkiyeti ile ev sahiplerine ait olduğu, ortak alanları ayrıca yönetilen, özellikle ABD ve Kanada'da yaygın olarak kullanılan rezidans benzeri yapı. *–ed.n.*

Resim 1: Woodward's Bize Aittir

1997 yılında müteahhit holdingin çekilmesi ve tüm konutların rayiç bedelden fiyatlanması seçeneğine geri dönmesiyle bu birliktelik bozuldu. İş dünyası yanlısı bir partinin egemen olduğu dönemin Belediye Meclisi imar planına izin verdi. Öfkeli yerel aktivistler ise bölgede yeni protestolar düzenledi. Bu yazıdaki amacım açısından ilginç olan, yukarıda işaret etmiş olduğum belli bir mülkiyet talebinin bu esnada çok daha belirgin hale gelmesidir.

1997 tarihli bir afiş (Resim 1) tam da bu noktaya parmak basıyor: "Woodward's Bize Aittir... Kassem Aghtai'ye Değil. Doğrudur, Kassem Aghtai'nin parası var. Fakat hiçbir müteahhit tek başına Woodward's'un geleceğini belirleme hakkına sahip değil. Woodward's'a tarihini veren bizleriz. Şimdi yalnızca Downtown Eastside için değil,

tüm şehir için bu tarihi *geri almak* üzere bir araya geliyoruz." Başka bir ifadeyle, itiraz edilen yalnızca imar planı veya planın mahalledeki etkileri değildi. İtiraz edilen aynı zamanda "bize ait olan"a el konuyor olmasıydı ve oranın "geri alınması" gerekiyordu. Yaptığım görüşmelerden birinde bir aktivist, bu imar planının bir park yeri için önerilmiş olsa bu kadar ihtilaf yaratmayacağını ifade etti. Zira mesele planın "bizim" üzerinde belli bir hak iddia ettiğimiz bir bölgeye dair olmasıydı.

Gün geçtikçe daha fazla vitrin boyandı ve bu şekilde bina üzerindeki hak iddiası genişletilmiş oldu. Başka bir aktivist, kimi bölge sakinlerinin özel mülkiyete karşı bir suç olarak yorumlanabileceği için bu eyleme katılmaktan tedirgin olduklarını, kendilerinin de binanın tüm topluluğa ait olduğu argümanıyla buna karşı çıktığını dile getirdi. Fama Holding vitrinleri kontrplakla kapatıp bölgeye güvenlik birimleri yerleştirdi. Aktivistler ise müteahhittin bu mülkü "GERİ VER"mesinde ısrar ederek "topluluk mülkü"ne dair hak iddialarıyla karşı koydular (Resim 2). Üzerlerinde "Bu Mülkler VANCOUVER K9 GÜVENLİK BİRİMLERİNİN Koruması Altındadır" yazan uyarı levhalarına aktivistler "BU MÜLKLER D.E.S. [Downtown Eastside] TOPLULUĞUNUN KORUMASI ALTINDADIR" yazan duvar yazılarıyla karşılık verdiler.

Girişken il yerel yönetimi tekrar araya girerek araziyi Fama Holding'ten satın aldı. Fakat 2001 yılında yeni bir neoliberal yönetim iktidara geldi ve araziyi geri satma çabasına girişti. Olası alıcılar hakkında, WalMart'ın dahi adının geçtiği pek çok söylenti çıktı ve sonunda bir başka müteahhit bölgeye ilgi gösterdi. 2002 Eylülü'nde ise radikal aktivistler binayı işgal etti ve ismi hemen bulunuveren "Woodsquat"* başladı. Polis işgalcileri binadan tahliye etti ama eylemcilerin çevredeki kaldırımlarda protestolarını sürdürmelerine izin verdi; evsiz insanların kurduğu bir çadır-kent de hızlıca oluşuverdi (Resim 3). Bu süreçte protestocuların kullandığı dil gittikçe

* "Squat" fiili başkasına ait bir mülkte kanuna aykırı olarak oturmak anlamına geliyor. Woodsquat tamlamasında Woodward's mağazasının bu şekilde kullanılması kastediliyor, bu eylemin aktivistleri içinse *squatter* deniyor. Biz bu kelimeyi "işgalci" olarak kullanacağız. *–ed.n.*

Resim 2: Dışlanmama Hakkı

keskinleşti; evsizliğin, sosyal yardım kesintilerinin ve kentin 2010 yılı Kış Olimpiyatları adaylığını kazanması ihtimalinin konut stokuna yapacağı olası etkiler özellikle vurgulanmaya başlandı. Bununla birlikte, bölgenin kendisi üzerindeki kolektif iddia da sürdürüldü. Duvar yazılarında "Bizim topluluğumuz, bizim binamız" deniyordu, "Bu bina satılık değildir, topluma aittir." Binanın işgali, fiziksel bir işgal eylemi olmaklığıyla bizzat bir mülkiyet talebini hayata geçirmiş oldu. İşgal afişlerinde "Evim, evim, güzel evim" yazıyordu: Hasting Caddesi'nde yürüyenler, insanların yatak odalarının, oturma odalarının içinden geçiyorlardı.

Woodsquat, Woodward's ve daha genel olarak Downtown Eastside üzerindeki bu ihtilaf 2002 yılında olarak kent yönetiminde deprem niteliğinde bir kayma yaşanmasında kritik bir rol oynadı. Downtown Eastside ve özellikle Woodward's'la sıkı bağları olan ye-

Resim 3: Woodsquat

ni bir "ortanın solu" aday listesi, bölgeyi eyaletin elinden aldı ve işgali bitirdi. Bunu, imar teklifleri için açılan çağrı takip etti. İlginçtir ki, ihaleyi, "topluluk mimarisi", bölgede oturanların katılımı, çok sayıda uygun fiyatlı konut sağlanması gibi söylemlerle topluluğun bölge üzerindeki talep ve isteklerini bir ölçüde tanıyan bir teklif kazandı.[2] Bu açıdan, Downtown Eastside için geçici de olsa bir başarı kaydedilmiş oldu (Grdadolnik 2006). Ne var ki pek çok insan devam eden yerinden edilme tehlikesi nedeniyle halen kaygılı, zira mutenalaştırma süreci yeniden hızlanmaya başlamış durumda.[3]

2. Bu proje bir fikri mülkiyet olarak pazarlanmakta. Böylece hem bünyesindeki Çağdaş Sanatlar Okulu (*School for Contemporary Arts*) gelecekte burada yer alacak olan Simon Fraser Üniversitesi'nin projeye dahline hem de akıllı yatırım fonlarının Doğu yakasına aktığı fikrine dikkat çekilmekte (bkz. woodwardsdistrict.com).

3. Kondominyum dairelerinin tümü bir günde satıldı (Mayıs, 2006). Kimi yorumcular bunu alıcıların Woodward's'u bir toplumsal deneyim olarak sahiplenme isteğinin bir işareti olarak olumlu yorumladı. Başka bir bakış açısı bunu gözü açık

Bir Kentsel Müşterek?

Bu, bir bakıma şehircilik çalışan herkesin son derece aşina oldukları bir hikâye. Mutenalaştırma, evsizlik ve politik mücadeleyle ilgili meseleler elbette ki her yerde çok yaygın. Mülkiyetin bu ihtilaflardaki önemi ise muhtemelen daha yabancı olduğumuz bir konu. Downtown Eastside'daki yoksulların açısından bakılacak olursa, mülkiyetin büyük ölçüde olumsuz biçimlerde işlediği söylenebilir. Kassem Aghtai'ye mülkünü istediği gibi elden çıkarabilme hakkı veren özel mülkiyet hakları, pansiyon sahipleri de yeni kiracılara yer açmak için uzun süredir evlerinde oturan (konut desteğinden yararlanan) yoksul kiracılarını tahliye etme ve kovma haklarını kullanacağı için dolaylı olarak pek çok yoksul kiracının yerinden edilmesi tehdidi yaratır. Dünyanın pek çok kentinde, kamu ya da özel sektörden aktörlerin, yoksulları dışlama –ki dışlama özel mülkiyet mantığının merkezindedir–, yerinden etme, tahliye etme ya da uzaklaştırma güçlerini kullandığını görüyoruz. Bu, özel ilgi gösterilmesi gereken önemli bir dinamik.[4]

Ancak, benim Woodward's'da ve başka birçok kentsel tartışma ve mücadelede çarpıcı bulduğum şu: bu ihtilaf ve mücadeleler bizi, sadece özel mülkiyetin işleyiş biçimlerine odaklanmanın ötesine geçip, özel mülkiyete karşıt konumlandırılan kolektif kapsamlı mülkiyet iddialarının varlığını tanımaya zorluyor. Müteahhittin sahip olduğu dışlama hakkına yoksulların dışlanmama hakkına sahip oldukları iddiasıyla karşı çıkılıyor. Müteahhidin tek ve bölünmez hak iddiasına ise yoksulların da aynı mülke ilişkin meşru haklarının ve iddialarının olduğu fikriyle karşılık veriliyor. "Biz" sözcüğünün sıklıkla kullanılmasının gösterdiği gibi, söz konusu olan hem kolektif, hem de açık bir biçimde yerelleşmiş ("topluluk") bir mülkiyet hakkıdır. Üstelik Woodward's üzerinde iddia edilen bu tür bir hak, mülkün devri veya nakline dair değildir. Bu hak parasal bir değere tahvil

→ alıcıların yükselen piyasada akıllıca bir alım yapması olarak değerlendirebilir. Belki de durum her ikisini de içeriyor.

4. Konut Hakları ve Tahliyeleri Merkezi'nin (*Centre on Housing Rights and Evictions*) bu meseleye dair dikkate değer çalışmaları mevcut.

edilemez, daha ziyade kullanım, işgal, yerleşim (bkz. Radin 1986) ve temel ihtiyaca dayanır. Diğer pek çok müşterekte olduğu gibi, meselenin arz ettiği risk yüksektir: Woodward's'un "çitlenmesi", yoksul bir topluluğun tam da hayatta kalma koşullarının vurulacak ciddi bir darbe olarak görülür. Aktivistlere göre, Woodsward's'un yeniden yapılandırılması sadece insanları yerinden ettiği için değil, temellük ettiği ve çitlediği için kötüdür, kolektif bir hakkın bireyselleşmesi anlamına gelir. Başka bir ifadeyle mülkiyet hem tehdidin kendisi, hem de tehdit edilendir. Bu yoksullara özel bir hak değildir ancak, en azından, bu tür imar projelerinin planlamasına yoksulların etkin olarak dahil edilmesini gerektiren bir haktır. Yani, yoksullar Woodward's'da bir mülkiyet hakkı iddia etmektedir. Öte yandan, bu tür projelerin mahalleyi "çitleyemeyeceğini", yani yoksulları kovamayacağını ya da dışlayamayacağını, söylemektedirler.

Bu durum Woodward's'u aşan bir tartışma. Bir başka makalede, Downtown Eastside yoksulları adına üretilen ve mahalleyi bir bütün olarak kapsayan böyle bir mülkiyet iddiasının varlığını tartışmıştım (Blomley 2004b). Bu bağlamda sokaklar, parklar, pansiyonlar, sosyal merkezler ve benzerleri gibi kamu, özel ya da kolektif mülkler, yoksulların hem sembolik hem pratik meşru haklara sahip olduğu yerel arazi üzerindeki iddialarının ayrılmaz parçaları olarak tahayyül edilirler. Bu iddia, Woodward's ya da pansiyonlarda olduğu gibi özel mekâna veya parklarda olduğu gibi kamuya ait mekâna uzanabilir (Blomley 2004b).

Daha dikkatli bakıldığında benzer iddiaların başka yerlerde de gündeme geldiği görülebilir. Mülkiyet –hem özel hem kolektif– kentlerde politik hak iddia etmenin sık kullanılan bir zemini ve bir mücadele alanı. ABD'nin birçok yerinde özel mülkiyet taraftarları kendilerince doğru olmayan kolektivist ilkelere dayandıkları gerekçesiyle kent imar planlarına karşı çıkıyorlar. Öte yandan, evsizleri savunanlar da özel mülkiyet hakları mefhumunu kullanarak San Francisco'daki evsizlerin mülklerinin istimlak edilmesi gibi devlet faaliyetlerinin bu mülklere gayrimeşru olarak el konması anlamına geldiğini iddia ediyorlar. Kimileri ise, kolektif kullanım ve oturma haklarını mülkiyetin, karşılığı para cinsinden ödenebilir biçimlerine karşı konumlandırıyor. Örneğin, Dana Cuff (1998: 135) planlama

ihtilaflarının çoğunun aslında bireysel mülkiyet haklarıyla yerel topluluk mülkiyeti arasındaki çatışmayı gizlediğini ileri sürüyor: "Günümüzdeki imar ihtilafları genellikle müteahhit-mülk sahibinin özel mülkiyetiyle topluluğun ortak mülkiyetini karşı karşıya getirir." İngiltere'de "Toprak Bizimdir" sloganı altında birleşen kent aktivistleri kentsel yeniden yapılandırılmayla mücadele etmek için tarihsel kırsal müşterek haklar dilini kullanarak toplumsal ihtiyaçların yanı sıra kolektif haklara da dikkat çekiyorlar: "Hepimize miras bırakılan toprak bir kez daha hepimiz için kullanılır hale gelmelidir. Bugün, İngiltere'nin mülksüzleri, miraslarını geri almaya başlıyor."[5]

Woodward's örneğinin de dahil olduğu bu tip çatışmalar, mülkiyet, sahiplik ve toprak hakkı merkezli bir dil kullanıyor. Pek çoğu doğrudan topluluk mülkiyeti ve kolektif mülkiyete hitap ediyor. Benim burada yapmak istediğim, daha çok Woodward's üzerinde durarak, Woodward's'un bir müşterek olarak düşünülüp düşünülemeyeceğini ve eğer düşünülebilirse, bunun analitik ve etik açılardan bize ne kazandırabileceğini açımlamak olacak. Woodward's'un hâkim literatürün kabul ettiği kavramlar üzerinden olmasa da aslen bir müşterek olduğunu ileri süreceğim. Öte yandan Woodward's bize müştereklere dair çözümlemelerimizi genişletme gereğine dair önemli dersler vermekte. Bu yolla kazanacağımız politik ve analitik açılımlar kıymetli olacaktır.

Ancak, bu ilk soruyu yanıtlayabilmek için en az iki analitik engelin üstesinden gelmemiz gerekiyor. Aşağıda bahsedeceğim ilk engel, mülkiyet söylemindeki müşterekleri esasen gözardı etme ya da önemsizleştirme eğilimi. Bu anlatıya göre, mülkiyet sadece iki kategoriyi kapsar: özel mülkiyet ya da kamu mülkiyeti. Varlıklarının kabul edildiği ender zamanlarda da müşterekler ayrıksı ve işlevsiz olarak nitelenmektedir. Bu görüşü reddeden ortak mülkiyet rejimi

5. "Şehirlerin Terk Edilmesi: Analiz ve Hedefler" (tarihsiz), www.tlio.org.uk/pubs/urban_de.html (12 Mayıs 2008 tarihinde erişildi). Ayrıca bkz. "Zürih'te Yeni Çitlemelere karşı mücadelenin bir halkası" olarak Karthago projesi tartışması (p.m., 1990: 83). Yakın zamanda (2006 Mayısında), Vancouver, Downtown Eastside'da sergilenen "Koyun Değil" (*Not Sheep*) isimli sanat projesinde, çitlemelerin derin tarihsel kökenlerinin ve günümüzde dünyanın pek çok kentindeki tezahürlerinin izi sürülüyordu.

(OMR) literatürü (Ostrom 1990; Bromley 1991; Dietz ve diğ. 2002), "birtakım kaynak sistemlerinin uzun süredir makul bir başarıyla yönetilmesini sağlayan, ne devlet ne de piyasaya benzeyen kurumlar"a (Ostrom 1990: 1) bel bağlamış bireylerden oluşan toplulukların inatçı direncini kaydetmiştir. Downtown Eastside'da olduğu gibi müşterelerin hukukun "dışarısı"nda, örneğin gelişmekte olan ülkelerin kentlerindeki gecekondu yerleşimlerinde ve sanal âlemde (örneğin Vikipedi'de ya da açık kaynak kodlu yazılımlarda) bulunmaları mümkün. Aynı zamanda, kamusal yaşamı veya kırsal alanda ortak su kullanımını düzenleyen yasalarda olduğu gibi müşterekleri hukukun "içerisi"nde de görebilmekteyiz – ki bunların da hepsi ortak mülkiyet ve kolektif düzenlemelere dayalıdır. Müşterekleri geçmişimizde bulmak mümkün – tipik kırsal müşterekler* gibi, ancak arazi vakıfları ya da ortak yaşam kooperatifleri** gibi son derece modern ve hatta devletin desteklediği müşterekler de mevcut (Singer 1996). Müşterekleri kırsal alanlarda da görebiliriz, kentlerde de (McGinnis 2001). Müşterekler kapalı sitelerde olduğu gibi zenginlerin hizmetine koşulmuş olabilir, fakat yoksullar tarafından yaratıcı biçimlerde kullanılıyor da olabilir. Müştereklerin örneklerine bu şekilde odaklanmak, "müştereklerin trajedisi" tezini çürütebildiği ölçüde kıymetlidir. Pek çok ampirik çalışmanın da gösterdiği üzere, ortak mülkiyet rejimleri sürdürülebilir, üretken ve verimli olabilmekteler. Gelgelelim bu literatürün bize Woodward's'daki çatışmayı ve benzer mücadeleleri anlamlandırmak adına sunabilecekleri kısıtlıdır – ki bahsettiğim ikinci analitik engel de budur.

Öncelikle, OMR literatürü kentsel müşterekler dair çok az şey söylemiştir (yine de bkz. Ingerson 1997; Morgan 1998; Roisin 1998) söylemiştir. Uluslararası Ortak Mülkiyet Çalışmaları Birliği*** bün-

* Yazar tipik kırsal müşterekler diyerek özellikle Ortaçağ İngiltere ve Batı Avrupası'nın kırsal bölgelerinde ortak kullanılan alanları (toprak, orman, otlak vb.) kastediyor. *–ed.n.*

** *Limited equity cooperative*: Apartman, site benzeri bir yaşam alanında sakinlerin bir pay karşılığı yaşadığı, fakat ödedikleri payla oturdukları alanı değil, orada yaşama hakkını satın aldıkları, ortak yönetim ilkesine dayalı bir tür kooperatif. *–ed.n.*

*** *International Association for the Study of Common Property. –ed.n.*

yesindeki Müşterekler Dijital Kütüphanesi'ni (2005 Kasımı'nda) internet üzerinden taradığımızda ortak mülkiyete dair yazıların sadece 21'inin (%1.2) "kentsel müştereklerle" ilgili olduğu görülüyor. Halbuki kentsel ortak mülkiyetin, halk bostanları (Selznick 2003), arazi vakıfları (Davis 2000), işgal evleri (Neuwirth 2005) ve güvenlikli kapalı siteler türü ortaklık siteleri (Blakely ve Synder 1997; Hesse 2001) gibi pek çok farklı biçimi var. Bir tahmine göre (Nelson 2000), ABD'nin büyük şehirlerindeki yeni konutların yarısı bir ortak mülkiyet rejimi (örn. ev sahipleri birlikleri) içinde yer almakta. Özelleştirme, kamusal alanın uygun kullanımı, neoliberal dönemde kamu malı olgusu ve devletin özel çıkarları düzenleme biçimlerinden biri olarak planlama (Krueckeberg 1995; Booth 2002) gibi kent üzerine yapılan güncel tartışmaların tümü ortak mülkiyetle de ilintilidir.

İkinci olarak, Woodward's, OMR literatürünün büyük kısmının müştereklere dair çizdiği şablona pek de uymuyor. OMR'nin ideal tiplemesine göre bir ortak mülkiyet rejimi ancak söz konusu kaynak birbirine bağımlı ve tanımlanabilir bir topluluğun elinde ise yürürlüktedir, ayrıca bu topluluk kendinden olmayanları kullanımdan dışlarken üyelerinin bu kaynağı kullanımlarını da düzenliyor olmalıdır. Bu bağlamda mevcut eğilim rasyonel seçim kuramından hareketle bu müştereklere kurumsal veya ekonomik bir perspektiften yaklaşmak olageldi (Ostrom ve diğ. 1999). Örneğin Bromley (1992: 4) ortak mülkiyet rejimlerinin "doğası gereği öncelikle araçsal" olduğunu savunur. Müşterekler üzerine çalışanlar, müştereklerde üyelik, kaynaklara erişim ve kaynakların kontrolüne dair girift iç kurallar ve ilkelerin yanı sıra, risk paylaşımı gibi daha geniş prensiplerin de var olduğunu belirtmekte (Oakerson 1992). Örneğin üyelik formel bir tanıma bağlanabildiği gibi ardıl (*ex-post)* kıstaslara göre de (yörede ikamet ediyor olmak ya da mevcut üyelerin onayı gibi) belirlenebiliyor. Kullanıcılar grubunun uygulamaları ve hedefleri –eğer ki tanımlı uygulama ve hedefleri varsa– değişebiliyor ve dönüşebiliyor. Kaynaklara dair haklar genellikle tamamen bireye özgü (dışlayıcı) veya bir başkasına devredilebilir olmadığı için, bireysel mülkiyetin geleneksel kuralları müşterekler bağlamında belli değişikliklere uğrayabiliyor. Örneğin, komünal bir balıkçı topluluğu, üyelerinin paylarını başkalarına devretmesine izin vermiyor olabilir ya

da mülkten dışlama hakkını üyelerin kazançlarını paylaşmalarını gerektirecek şekilde değiştirmiş olabilir. Grubun hakları (bir kondominyumda olduğu gibi) yasal ya da fiili (kıyı balıkçı topluluklarında olduğu gibi) olarak tanınmış olabilir (Feeny ve diğ. 1990: 4-5; Rose 1998).

Öte yandan, McCann (2004: 7) OMR araştırmalarında egemen olan "yöntemsel bireyciliğe, kişisel çıkarlara dayalı rasyonaliteye, davranışlara kuralların doğrultu verdiği fikrine ve gençoklama stratejilerine" dair oldukça eleştirel bir duruş sergiler. Bu iktisadi mantığın sonuçlarından biri, bu konu üzerine çalışanları müştereklerin başka boyutlarını, özellikle de çitleme tehdidi altındaki müştereklerin can alıcı önemdeki politik ve etik boyutlarını gözardı etmeye itmesi olmuştur (Johnson 2004). Zira Woodward's örneğinde (ve muhtemelen başka pek çok kentsel alanda) daha farklı ancak aynı derecede önemli bir müştereğin varlığından söz edilebilir. Woodward's kurallarla yönetilen araçsal bir müşterekten ziyade haklar ve adalet söylemiyle meşru kılınan ve hayata geçirilen etik ve politik bir müşterektir. Bu bağlamda pansiyonların dönüştürülmesi ve özel imar projeleri de sıklıkla müştereklerin gayrimeşru temellükü olarak nitelenmekte. Bölgedeki aktivistlerden Marg Green'e göre:

> ... asıl çatışma arazi kullanımı ve arazi mülkiyeti üzerine ... Düşük gelirli bir topluluğun, mensuplarının onyıllardır üzerinde yaşadığı araziyi işgal hakkı var mıdır? Yoksa, araziden piyasanın sunacağı en yüksek kârı elde etmek arazi sahiplerinin ve müteahhidin sınırsız hakkı mıdır? Downtown Eastside'daki bugün tahliye tehlikesiyle karşı karşıya olan oda ve pansiyon kiracılarının durumu ... piyasaya daha fazla üretim yapmak isteyen toprak sahibi tarafından arazisi istenen toprak kiracısı çiftçilerin durumuna benziyor (Blomley 2004b: 92).

Daha genel anlamda müştereklerin etik ve politik boyutlarının tanınması gerek (Peluso 2005; Sturgeon 2005). Öte yandan, Woodward's örneğinde asıl kritik mesele, müştereklerin iç mantığından ziyade varlıklarını tehdit eden durumla ilgilidir. Müşterekler kurucu bir "dışarı"ya dayanır ve bu dışarı ile ilişki halinde yaratılır. Woodward's'ı müşterekler açısından düşünmenin bir katkısı olacaksa, bu bağlamda çitlemenin dinamiklerinin de dikkate alınması gerekir. Aşağıda döneceğim konu tam da bu olacak.

Gerek özel mülkiyet gerekse devlet mülkiyeti farklı farklı ilkelerle meşrulaştırılsa da (Waldron 1988; Vogt 1999) Woodward's örneğinde olduğu gibi, ortak mülkiyetin de köklü değerler ve inançlar sayesinde varlığını sürdürdüğüne dair ikna edici göstergeler mevcut. Örneğin, Rose (1994) ortak mülkiyetin, kamusal hayat ve toplumsallığın üretici biçimlerini destekleyebildiğini belirtir. Uzun süredir var olan fakat saklı kalmış ve ekseriyetle de kendi içinde bağlantısız bir dizi ilke, kolektif ve ortak mülkiyetlerin varlığını onaylayıp sürdürmektedir. Bu ilkeler az çok resmileştirilip kâğıda dökülmüş de olabilir. Örneğin, Joseph Sax (1970) mülkiyet hakkını devlet yerine kamuya atfeden *kamu yararı* doktrininin Anglo-Amerikan mülkiyet yasası için süregelen önemine ve değerine dikkat çeker. Bu açıdan devlet bir vasi olarak hareket ediyor olsa da, "örgütsüz durumuna rağmen kendi gözetimindeki arazide mülkiyet hakkına benzer haklara sahip – ve bu hakların devlet temsilcilerine karşı savunulması da mümkün bir kamuyu tanır" (Rose 1994: 121-2; 1998). Benzer şekilde, Kanadalı hukukçular da Kanada yasalarının "kamu kaynaklarına erişim ve bunların sınırlı, belirlenmiş amaçlar doğrultusunda kullanımına dair bir ortak kullanıcı (*jus publicum)* hakkını benimsediğini" söylüyorlar (Maquire 1988: 41; Vogt 1999). İngiltere'de "gezinme hakkı"nı savunarak özel arazilere kamu erişimini mümkün kılmayı başaran birtakım girişimlerin de temelinde benzer ilkeler var (Parker 2002). Öte yandan bazı hukukçular, "özel" şirketler ile bu şirketlerin bulunduğu bölgelerdeki topluluklar arasında var olan karşılıklı bağımlılık ilişkilerini tanıyacak ve koruyacak bir "*sözleşmenin ifasına güven menfaati*" nin hukukta mevcut olduğunu ileri sürüyorlar.* Buna göre, "bir şirketle bir topluluk arasındaki uzun süreli ilişki bir çeşit topluluk mülkiyeti hakkı doğurur" (Lynd 1987: 927). Singer'e göre bu ifaya güven menfaati "toplumsal ve ekonomik hayatımızın merkezi bir parçasıdır – o kadar ki yürürlükteki sayısız kural bu ilişkilere dair güveni korumaktadır" (1988: 622).

* Sözleşmenin ifasına güven menfaati (*reliance interest)* iki taraf arasında yapılan bir anlaşmanın taraflara karşılıklı olarak yüklediği sorumlulukların yerine getirilmesinden herhangi bir tarafın elde edeceği menfaat olarak tanımlanabilir. *–ed.n.*

Diğer taraftan, o denli formel olmamasına rağmen kuvveti hiç de az olmayan grup mülkiyet ilkeleri ve değerleri de hukuki söylemin dışında olabilir. Benim kendi araştırmam, örneğin, farazi ve soyut bir "kamu" adına hareket eden belediye çalışanlarıyla, "kamu" yu daha yerel biçimlerde temellendiren topluluk üyelerinin kamu mülkiyetine dair ilginç ve genellikle de birbiriyle çatışan anlayışları olduğunu ortaya koydu (Blomley 2004a). Eğer özel mülkiyet bir kaynağın faydalarından diğer insanları dışlama hakkına dayanıyorsa, ortak mülkiyet de bir şeyin kullanımından dışlan*ma*ma hakkı olarak tanımlanabilir (Angus 2001; Macpherson 1978). Bu tür grup-temelli mülkiyet ilkelerinin kentsel pratikler ve (hukuki ya da başka türlü) tasarılara ne derece nüfuz edebildiği önemli ve fakat üzerinde yeterince durulmamış bir soru. Bu ilkelerin tamamen öngörülebilir veya doğrudan olması pek muhtemel görünmüyor: özel çıkar sahipleri kamu yararı dilini özel araziye yönelik kullanabiliyor (örneğin AVM sahiplerinin ergen çocukların AVM'lere alınmıyor olmasını kamunun refahı ve güvenliği gerekçesiyle meşrulaştırması); hükümetler kamu arazilerinde özelleştirilmiş ilkeler uygulayabiliyor; birbirine rakip "kamu"lar soyut bir kamu adına belediyece tutulan arazilerin kullanım hakları için yarışabiliyor; veya geleneksel kent imar planlaması yerine kolektif özel mülkiyet hakları önerilebiliyor (Nelson 2000).

Bazı araştırmacılar, OMR literatürünün büyük bölümünü fazla soyut olmakla eleştirirler. Örneğin McCay ve Jentoft (1998), müştereklerin daha yoğun, daha etnografik betimlemelerinin gerektiğini savunmaktalar[6] – ki bu öneri Downtown Eastside özelinde de hayli önemli görünüyor. Bu bağlamda en azından müştereklerin farklı ve çoğul coğrafyalarını dikkatle incelememiz gerekir (Peluso 2003, 2005). Örneğin Neeson (1993) müştereklerin klasik örneklerinin derin mekânsallığına dikkat çeker. Benzer şekilde Downtown Eastside'daki müşterekler de bir yerde üretilmiş ve belli bir yeri üretirler.

6. Bill Maurer, ortak mülkiyet rejimine dair kurumsalcı literatürün ortak mülkiyeti "çıkarlarının çatıştığı farzedilen bireyler ile durağan bir nesne ya da kaynak olarak değerlendirilen toprak arasındaki ilişkiye" indirgeme eğilimini eleştirir ve şöyle devam eder: "bireyleri, çıkarları ve bizatihi toprağı inşa eden toplumsal ilişkiler bu çerçevede görünmez hale geliyor" (aktaran Mann 2002: 147).

Downtown Eastside'da yoksulların müştereklere dair talebi, çok önemli bakımlardan, kalıcı yerel kullanım ve ortak yaşam biçimlerine ve kökleşmiş kullanım ve "yatırım" pratiklerine dayanıyor ve bunlar yoluyla hayata geçiriliyor. Bölge sakinleri, uzun zamandır aynı bölgede yaşıyor ve müşterekleri kullanıp bu müştereklere dayanıyor olmalarından dolayı mülke dair meşru bir hak ediniyor ve idame ettiriyorlar. Açık olduğu dönem boyunca Woodward's oldukça çok kullanılan bir mekândı ("Woodward's'a tarihini veren bizleriz"). Pansiyonlar da benzer şekilde yoğun olarak kullanılmakta. Bu anlamda yoksulların bölgeye yapageldiği "yatırım"lar mevcut. Ayrıca –ve genellikle de dışarıdan gelen baskılara rağmen– bölge sakinlerinin yaratmış olduğu CRAB Parkı ya da Carnegie Merkezi gibi pek çok alan bulunuyor. Burada teamül hukukuna ait, süregelen kullanımın tapu paylaşımı ve hatta doğrudan transferine yol verebileceğine ilişkin hükmün –zamanaşımı ile kazanılan mülkiyet hakkı, fiili işgal ve kamunun geçiş hakları gibi– yansımalarını görmek mümkün. Başka bir ifadeyle, müşterekler keşfedilmekten ziyade üretilirler. Yerel aktivistler ve yorumcular politik eylemlilik ve topluluk gücünün ifadeleri olarak sıklıkla mücadeleyle üretilmiş ya da çitlenmeye karşı başarıyla savunulmuş veya kaybedilmiş bazı simgesel alanları dile getirir. Mülkiyetlere dair sık sık aktarılan ve tekrarlanan yoğun yerel anlatılar vardır. Bu anlatılar çitlemelerin ve mülksüzleştirmelerin hikâyesini anlatmakla kalmaz, müşterekleri hatırlatır ve üretir de (Blomley 1998). Eğer mekânın müştereklerin üretimine yardımcı olduğu doğruysa, müşterekler de aynı şekilde bir tür mekân oluşturma pratiği sayılmalıdır.

Müştereklerin Yarattığı Fark

O halde Woodward's üzerinde iddia edilen hak, müştereklere dair hâkim literatürle çok fazla uyuşmuyor. Buna rağmen, müşterekler üzerinde bir iddianın varlığını ve önemini, ki bu çitlemelere dair endişelerle yakından ilişkilidir, açıklayabilmiş olduğumu umuyorum. Gerçi, mülkiyet söylemleri yukarıda belirttiğimiz gibi sık kullanıldığı halde, bölge sakinleri de gözlemciler de genellikle doğrudan kentsel müştereklere atıf yapmazlar. O halde ortak mülkiyet anali-

zini kullanmanın ne gibi faydaları olabilir?[7] Sonuç olarak, politik mücadelede ve akademik çalışmalarda bu bağlamda yararlanılabilecek bazı çıkarımlara dikkat çekeceğim.

MÜLKİYET TEORİSİ

Yoksulların Woodward's ya da bölgedeki pansiyonlar üzerinde meşru ortak mülkiyet haklarının olabileceği fikri pek çok kişiye saçma ve hayalperest geliyor. Örneğin yerel yorumcular bu tür bir iddiayı karalayıcı bir yaklaşımla yorumluyor. Bir yoruma göre, "Downtown Eastside, yalnızca birkaçı mülk sahibi olduğu halde bölgeyi kendilerine ait gören militan aktivistlerin meskenidir" (Collins 1997: 16). Görünen o ki, kayda değer bulunan tek mülkiyet tipi özel mülkiyet; o da kısıtlı ve büyük ölçüde toplumla ilişkisiz biçimde düşünülmekte. Daha özel olarak buradaki varsayım Singer'ın (2000) belirttiği gibi mülkiyetin bölünmez ve sabit olduğudur; tek ve tanımlanabilir bir mülk sahibi mevcuttur. Woodward's'taki gibi iç-içe geçmiş ve çok katmanlı *çıkarların* varlığının bu yaklaşım içinde kavranması güçtür. Downtown Eastside'da tutarlı ve daha genel bir *ortak* mülkiyet hakkı olduğu ihtimalini ele almak ise daha da güçtür. Downtown Eastside olsa olsa mülkiyetten yoksun, bir çeşit *terranulluis**, hatta mülkiyete aykırı bölge olarak görülebilir.

Bu durum, analitik ve politik imgelemimizi çarpıtan, oldukça kök salmış bir mülkiyet modelinin yaygınlığını gösteriyor (Blom-

* *Lat.* Kimseye ait olmayan toprak. *–ed.n.*

7. Müşterekler dilini kullanmanın bazı analitik ve politik tehlikeleri var. Bunların içinde, birçok tartışmayı çerçeveleyen dar, ikili bir mantığın (müştereklere karşı çitlemeler) benimsenmesi (McCann 2004); çok çeşitli, değişken ve yerel bağlamlara özgü olguların dar kategorilere hapsedilmesi ve yaygın bir etik kodun ("müşterekler iyidir, çitlemeler kötüdür") eleştirellikten uzak bir biçimde benimsenmesi var. Müşterekler illaki ilerici ve kapsayıcı alanlar değillerdir; çitlemelerin de toplumsal imkânları geliştirici nitelikte olması mümkündür (Harvey, 2004). Öte yandan müşterekler mefhumu zenginler ve muktedirler tarafından da kullanılabilmekte (Kohn, 2004). Diğer bir can alıcı mesele ise müşterekliği belirleyen kritik ve genelde de karmaşık mekânsal kapsama ve dışlama mantığıyla ilgili. Elbette klasik müşterekler sıklıkla hayli dışlayıcıydı ve temel olarak sınır koymakla ilintiliydi. Bu gibi çetrefil konular, benim burada sunabileceğimden daha kapsamlı bir yaklaşım gerektiriyor.

ley 2005; Nedelsky 1990). Buradaki tartışma açısından, Singer'ın (2000) zilliyet modeli diyerek tanımladığı model ikili bir sahiplik algısına yol açmakta; buna göre "zilliyet ya özel birimlerin elinde olabilir ya da örgütlü yönetimlerin" (Rose 1994: 110). Sonuç itibariyle toprağın pek çok sahibi olabilir "fakat pratikte ... sadece iki tip zilliyet biçimi mevcuttur" (Geisler 2000: 65). Bu, özel mülkiyete (analitik ve ahlaki) öncelik tanıma ve devlet mülkiyeti olarak algılanan ortak mülkiyeti ise ikincil ya da istisnai görme eğilimiyle kol kola gider. Bu anlayış, "devletin 'kamusal' otorite alanını 'özel' bireyler arasındaki şeklen gönüllü ilişkiler alanından ayırmaya odaklanan" liberal-iktisadiyatçı özel/kamusal ikiliği modelini yansıtır (Wientraub 1997: 8). "Toplumsal ve politik analizin, ahlaki ve politik tartışmaların konusu olan meseleleri ve günlük toplumsal yaşamın düzenlenişini" çerçeveleyen şeyin bu ayrım olduğu söylenir (Weintraub 1997: 1; ayrıca bkz. Elshtain 1999).

Mülkiyet tanımının kendisi üzerinde sıkı bir denetim vardır (Blomley 2004b). Öyle ki, sadece belli ilişkiler "mülkiyet" olarak adlandırılır ve sadece belli aktörler mülk sahibi olmaya uygun görülür. Bu tanımın merkezinde özel, bireysel mülkiyet yer alır; devlet mülkiyeti ise geçici olarak kabul edilir. Sonuç itibariyle, başka tür mülkiyet iddiaları "bizim gözümüzde mülkiyet ifade etmediğinden onları görmezden gelme eğiliminde olmuşuzdur" (Rose 1998: 142). Bu bakış açısı, bariz adaletsizlik biçimlerine yol açabilir. Bu bağlamda özellikle de ortak mülkiyet önemsiz, işlevsiz bir tortu olarak resmediliyor. Örneğin, Tom Bethell (1998: 45) ortak mülkiyetin varlığına dahi ihtimal vermez; ortak mülkiyetin iç çelişkilerinin kaçınılmaz olarak sistemik bir çöküşe neden olacağını ve ortak mülkiyetin "açgözlülüğü, bencilliği, başıboşluğu, şüpheyi ve düşündürücü bir adaletsizlik hissini" kamçıladığını iddia eder. Daha genel kanı, müştereklerin basitçe yok olmakta olduğudur: bir hukukçunun da öne sürdüğü gibi, ortak mülkiyet "mülkün yokluğu anlamına gelir" (Harris 1995: 438).

Mülkiyete dair geleneksel yaklaşımlarda müştereklerin yer almaması rastlantı falan değil örgütlü bir tasfiye mantığının yansıması olarak görülebilir. Santos (2004), neoliberal küreselleşmeyi tartışırken, hâkim ekonomik düzene "teknik-bilimsel bilginin öncülük et-

tiği"ni ve bu düzenin "hegemonyasını kendine rakip her tür bilgiyi ... karşı-hegemonik pratik ve özneleri biçimlendiren bilgileri geçersiz ilan ederek, gizleyerek ya da yok sayarak gözden düşürmedeki başarısına borçlu olduğunu" belirtir. "Hegemonik bilimsel bilgi, rakip bilgilerle karşılaştığında onları ya hammaddeye dönüştürür ... ya da yanlış yahut verimsiz oldukları gerekçesiyle reddeder" (2004: 237). Benzer şekilde, mülkiyet tartışmasındaki eğilim de "toprak üzerindeki 'meşru' hak iddialarının ve çıkarların çoğulluğunu; ve kurallar koyup bunlara riayet edilmesini sağlayabilecek düzenleme mekanizmalarının çoğulluğunu gözardı etmek"tir (Razzaz 1993: 342).

Bu bakış açısına göre müştereklerin trajedisi, müştereklerin barındırdığı varsayılan iç sorunlarla değil müştereklerin görünmez olmasıyla ilgilidir. Bu nokta kritiktir. Müştereklerin zihinsel haritalarımızdaki analitik yokluğu analitik bir güçsüzlük teşkil ediyor, zira bu nedenle kent siyasetinin önemli boyutlarını kaçırıyoruz. Öte yandan, bu eksiklik etik açıdan da bir güçsüzlük olabilir, zira bu nedenle adaletsizliği üretiyor olmamız gayet mümkün. O halde Santos'un (2004: 238) ileri sürdüğü gibi, "küresel *toplumsal* adaletin, *adalet fikri* küresel olarak kavranmadan var olamayacağını" kabul eden Dünya Sosyal Formu (DSF) gibi organizasyonlardan öğrenmemiz gereken dersler önemli hale geliyor. Dolayısıyla DSF, güçsüzleştirmeye ve görünmez, anlaşılmaz, değersiz kılmaya yarayan başat yokluk mantığına karşı çıkar. Santos'a göre ihtiyacımız olan "hegemonik pratiklerin ayrıcalıklı itibarına muhalefet eden toplumsal pratiklerin çeşitliliğini ve çoğulluğunu açığa çıkarabilecek ve bunlara itibar kazandırabilecek" bir oluşumlar sosyolojisidir. Dolayısıyla, tam ortamızdaki müştereklerin ayırdına varmak, kapitalizm-dışı imkânların kavranmasını ve yeniden değerlendirilmesini sağlayabilecek çok önemli bir politik görev haline geliyor (bkz. Gibson-Graham 1996, 2005). Böylece bir umut ve olanaklar alanı açılıyor. Santos'a göre (2004: 241) bu proje "bilginin, pratiklerin ve öznelerin sembolik bir genişlemesini sağlamaktan ve bu genişlemenin içinden geleceğin (Henüz-Değil'in) eğilimlerini belirlemekten" ibarettir; "hayal kırıklığı karşısında umut ihtimalini azami seviyeye çıkarmak tam da söz konusu gelecek eğilimlerine dayanarak müdahale etmek mümkün."

Bence müşterekleri göremiyor olmamız, onların gerçek yokluğunun değil bizim bakmaktaki başarısızlığımızın göstergesi. Geisler'e göre (2000: 80), müşterekler her yerdedir: "Haritalarda nadiren görünür olmalarına rağmen, müşterekler ölçülebilir bir alan kaplar, fiziksel referans noktaları vardır, toplumsal ilişkilerden doğar ve formel değer sistemlerini temsil ederler." Carol Rose'a göre de "mülkiyeti alışılmışın dışındaki yerlerde aramamız gerekir" (1998: 162). Downtown Eastside birçok nedenden dolayı tam da bu tür alışılmadık –ancak bir o kadar da üretken– bir yer. Ama, deminden beri iddia ettiğim gibi, mülkiyeti alışılmışın dışında yerlerde aramak farklı müşterek modelleri gerektiriyor olabilir.

POLİTİK PRAKSİS

Müştereklerin günümüz politik hareketlerindeki önemine dikkat çeken birçok araştırmacı oldu. Örneğin, Naomi Klein (2001: 51) bütün dünyada muhalif çevrelerin, "müşterek olanın radikal biçimde yeniden ele geçirilmesinden" esinlendiğini ileri sürmekte: "Ortak mekânlarımızın –şehir meydanlarının, sokakların, okulların, tarlaların, fabrikaların– yerini balon gibi şişen pazaryerleri aldı, tüm dünyada bir direniş ruhu güçleniyor." James McCarthy (2005), özelleştirmelerin geri çekilmesi ve atmosferden ağaçlık alanlara, ilaçlardan suya, kültüre, tv/radyo yayını sinyallerine ve kültürel bilgiye kadar çok çeşitli ve her ölçekten müştereklerin geri alınması ya da yaratılması yönünde büyüyerek çoğalan talepleri belgelemekte (bkz. Boyle 2003; Watts 2004).[8]

Bu çalışmalar müşterekler siyasetini yorumluyorlar. Hardt ve Negri (2004), "müşterek" olarak adlandırdıkları şeyin, neoliberal küreselleşmeye muhalif farklı küresel çıkar/ilgi gruplarından oluşan "çokluk" için elzem bir zemin ve mecra oluşturduğunu iddia ediyorlar. Müşterek olanın (*the common*) toplumsal üretimin ve yeniden üretimin gittikçe daha merkezi bir parçası haline geldiğini ve gerçek zenginliğin burada yattığını ileri sürüyorlar. Bilgi ekonomisi, dil, bilgi, iletişim ve işbirliği gibi ortak toplumsal kaynaklara daya-

8. bkz. *The Commoner*: www.commoner.org.

nır ve dolayısıyla müştereğin üretimine katkı sunar: "Ortak bilgimiz, her tür yeni bilgi üretiminin temelidir; dilsel topluluk her tür dilsel yeniliğin de kaynağıdır; her tür duygulanım üretiminin altında mevcut duygulanımsal ilişkilerimiz yatar; ve yeni imajların üretimini ortak toplumsal imaj bankamız mümkün kılar" (2004: 164). Hardt ve Negri'ye göre toplumsal yaşam, toplumsal etkileşim, iletişim, duygulanımsal ilişkiler, bilim ve bilginin tümünün ortaklaşa üretildiğinden müşterek olana dayanır. Hardt ve Negri sınıfsal sömürünün de yönünün değiştiğini iddia ederler. Sınıfsal sömürü artık harcanan emek zamanıyla ölçülen değerin gaspından ziyade işbirliği içindeki emeğin ürettiği değerlerin gaspı üzerinden gerçekleşmektedir: sermaye müşterek üretilen zenginliğin bir bölümüne el koyar – geleneksel yerel bilgiye ya da bilim topluluklarının ürettiği bilgiye el konması bu durumun apaçık örneklerindendir. Müştereklerin bu tip gasplara karşı savunulması, Hardt ve Negri'ye göre, çokluğun projesine zemin sağlamaktadır. Müştereğin kendisi –yani, paylaşılan pratikler ve diller– de bu tür seferber edişlerle üretilir.

Hardt ve Negri bunun yeni bir olgu olduğu konusunda ısrarcıdır. "Özel mülkiyetin ortaya çıkmasıyla yok olan kapitalizm öncesi ortak mülkler"i ima ettiği gerekçesiyle analitik bir terim olarak müşterekler kavramını özellikle reddediyorlar (2004: 13). Bu görüşle hemfikir olmayanlar da mevcut. Örneğin, David Harvey (2004), Marx'ın ilk birikim olarak tanımladığı modelin niteliklerinin günümüz kapitalizminde hâlâ kuvvetli biçimde geçerli olduğunu ileri sürüyor (ayrıca bkz. Midnight Notes Collective 1990b). Köylü nüfusun yerinden edilişinin sürüyor olması, ortak varlıkların özelleştirilmesi veya (devlete ya da kamuya ait) kolektif mülkiyet haklarının dışlayıcı özel mülkiyete dönüştürülmesi gibi süreçlerin tümü Harvey'nin ifadesiyle "mülksüzleştirme yoluyla birikim"in varlığına işarettir. Hatta Harvey'ye göre neoliberalizmin yükselişi bu süreçte bir yoğunlaşma ve kaymaya sahne olmuştur. Biyo-korsanlık, kültürel biçimlerin metalaştırılması, kamu mallarının özelleştirilmesi ve küresel çevresel müştereklerin yoğunlaşan tükenişi Harvey'nin deyimiyle "'ortak mülkiyetin' yeni bir 'çitleme' akımına maruz kaldığının göstergesidir" (2004: 123). Bu dalganın sonucu devlete ait ya da ortak kullanımda olan varlıkların piyasaya sürülmesi ve kapitalist

yatırımlar için yeni alanların açılması oldu. Geçmişteki çitlemelerin çoklukla radikal hareketlerin ortaya çıkışını tetiklemesi gibi günümüzün mülksüzleştirme yoluyla birikim hamleleri de küresel direnişi tetikliyor. Harvey'ye göre, Hindistan'daki baraj inşaatı projelerine karşı protestolar, geleneksel yaşam alanlarına girmeye çalışan kereste şirketlerine karşı yerli halkların direnişi, sosyal konutların ya da sağlık hizmetlerinin özelleştirilmesine karşı politik örgütlenmeler ya da biyolojik korsanlığa karşı kampanyalar, çoktandır devam eden çitleme karşıtı mücadelelerin günümüzdeki tezahürleri olarak değerlendirilmeli.

Ben Harvey'nin savını daha ikna edici buluyorum. Ama her iki literatür de bize Woodward's için verilen mücadelenin daha geniş ve ilintili bir mücadele ağının bir tezahürü olduğunu gösteriyor (Donahue 1999). Müşterekler, bu görünüşte bağlantısız çatışmaları hem anlatmak hem de ilişkilendirmek için kullanılabilecek bir dil sunuyor (De Angelis 2003; Marcellus 2003). David Bollier bunu şöyle ifade ediyor:

> Müştereklerden bahsetmek, çevre ve koruma, ticarette insani değerler, kamusal alanlarda ticarileşmenin kısıtlanması vs. gibi amaçlarla ortaya çıkan bir dizi önemli toplumsal hareketin hepsinin benzer temalar içerdiğini görmemize yarar. Bu mücadelelerin tümü müştereklerin bütünlüğünün ve müştereklere dayalı farklı armağan ekonomilerinin piyasanın çitleme hamlelerine karşı korunmasıyla ilgilidir. (Aktaran McCarthy 2005)

Woodward's'u küresel iştirakçiler hareketi içinde konumlandırmanın etik açıdan da faydaları var. Harvey'nin de (2004) belirttiği gibi, müştereklerin savunusu kolayca gerici ve fazlasıyla tikelleşmiş hale gelebilir. Bir nostalji siyaseti yerelleşmiş ve gerici politikalara yol açabilir. Öte yandan bütün müştereklerin savunmaya değer olduğu da söylenemez. Klein (2001: 55) müştereklerin yerel ve küresel aktivizmi birleştirebilecek dikişleri attığını ileri sürer. Klein'e göre yapılması gereken küreselleşme karşıtı hareketin "binlerce yerel harekete dönüşmesi"; Downtown Eastside'daki gibi yerel hareketlerin ise kampanyalarını küresel hareketlerle birleştirmesi ve neoliberal küresel gündemle örtüşen yerel meseleleri açığa çıkarması. Bu hedef, mutenalaştırma dünya genelinde muhtelif kentsel yerleşimlerde (Smith 2002; Smith ve Derksen 2002) ve kentsel hi-

yerarşinin bütün seviyelerinde genelleştiği ölçüde kolaylaşmakta. Downtown Eastside gibi yeniden yapılan kentsel bölgeler, kentsel alanı pazarlamaya yönelik küresel mantığın en açık görüldüğü kritik alanlar.

POLİTİK DİL

Müştereklere odaklanmak görünüşte apayrı toplumsal hareketler arasında ilişki kurmamızı mümkün kılıyorsa, ortak mülkiyet dili de –Woodward's'da olan gibi– çatışmaların üzerinden tanımlandığı koşullara farklı bir açıdan bakabilmemizi sağlıyor. Şu an için, Woodward's üzerindeki ihtilaf planlamayla ilgili bir çatışma olarak kodlanmış durumda. Mesele öncelikle bir "arazi kullanımı" hesabı üzerinden tanımlanmakta ve şu faydacı sorunun üzerinde durulmakta: "Şeyler nereye aittir?" Krueckeberg'e göre (1995: 301), bu soruya verilen öncelik daha acil başka bir soruyu yok kılma etkisine sahip: "Şeyler kime aittir?" Krueckeberg, "şeyler nereye aittir" sorusuna "kimin varlıklarından söz ettiğimizi bilmediğimiz sürece adaletli bir cevap veremeyeceğimizi" iddia eder.

Woodward's bağlamında böyle bir sorunun sorulması, hele ki yoksulların kolektif mülkiyet hakkını tanıyacak biçimde soruluyorsa, devrimci nitelikte olabilir. Yukarıda da ima edildiği gibi, bu sorunun dayanacağı makul zeminlerin varolduğu söylenebilir. Bu bağlamda elde edilebilecek önemli bir sonuç, hak iddia etme dilinin ne şekillerde değişeceğiyle ilgilidir. Örneğin, içinde olduğumuz neoliberal dönemde yoksulların menfaatlerini yardım ve hayır işi odaklı Dickens-vari bir çerçeveden görme eğilimi hâkim. Yerinden etmeleri ve evsizliği engellemek bu bağlamda "iyi" bir eylemdir. İnsanların pansiyonlardan tahliye edilmeleri acıklı bir durumdur, ama o kadar. Oysa müşterekler çerçevesinden bakmak bizi, hak sahipliğinin ve adaletin dilini konuşmaya zorlar. Sermaye basitçe *terranullius* alanlara yatırım yapmaya veya boş bina iskeletlerini "yeniden yapılandırma"ya karşılık gelmemektedir. Bütün mülkiyet hakları tek ve tanımlanabilir bir mal sahibine verilmiş, mülkiyet tartışması son bulmuş alanlardan ziyade başka insanların mülkiyet haklarının ihlal edildiği alanlardan bahsediyoruzdur (bkz. Blomley 2002). Pek çok

hak talebinin yükünü taşıyan bu alanlarda belirgin bir "huzursuzluk" hâkimdir.[9] Arazi üzerinde bölünmez bir haktan ziyade, fiilen bölünmüş ve dağıtılmış haklar mevcut.

Joseph Singer'ın (1988, 1996) güven menfaati argümanı kısmen, mülkiyet haklarının taraflar arasında karşılıklı güven ve menfaat ilkeleri temelinde nasıl bölündüğü ve dağıtıldığıyla ilgilidir. Dolayısıyla, örneğin kamusal barınma hakkı gibi bir doktrin, mülklerine erişim hakkı sunan mülk sahiplerinin bu hakkı gelecekte koşulsuz şartsız geri alma özgürlüğü olamayacağını söyler. Woodward's da benzer şekilde daha önce kamuya açık bir alanken özel ve dışlayıcı bir alan haline getirilme tehdidiyle karşılaştı. Singer ayrıca insanların kurduğu ortak emek içeren karşılıklı bağımlılık ilişkileri son bulduğunda, mülkiyet haklarının bu insanlar arasında en zayıf olanların menfaatlerini koruyacak şekilde bölündüğünü ve paylaşıldığını (evlilik ya da istihdam örneklerinde olduğu gibi) kaydeder. Bu bağlamda Singer mal sahibi-kiracı ilişkileri, tahliye için adil gerekçe, apartman dairelerinin dönüştürülmeleriyle ilgili yasa ve hükümleri inceler ve bunların temelinde kiracının ikameti dolayısıyla pratikte yasal mal sahibinin haklarını kısıtlayan meşru bir mülkiyet hakkı elde ettiğinin tanındığı sonucuna varır. Buna göre mülkiyet hakları başkalarına karşı "genellikle açıkça tanımlanmış bir başlangıç noktasından ziyade ilişkilerin zaman içinde gelişen dinamiklerine bağlı olarak daha ileri bir aşamada ortaya çıkan" (Lehavi 2004: 73) olası toplumsal yükümlülüklere tabi görülmektedir. Dönüşüm ihtimaliyle karşı karşıya olan Woodward's ya da pansiyonlar örneğinde de benzer şekilde eş örnekli haklar var olabilir. Alanda yaşayanlar ile mülklerini bölge sakinlerinin erişimine açmış olan mülk sahipleri arasındaki uzun süreli ilişkiler bir bakıma mülkiyet haklarının yeniden

9. Oldukça önemli bir ortak mülkiyet talebi örneğini, bir bölümü de bugün Vancouver'un bulunduğu arazide hak iddia eden Kanada yerli halklarında görmekteyiz. Geniş bir yerli halk nüfusunun Downtown Eastside'da yaşadığı düşünüldüğünde, bu hak iddiası kentli yoksulların talebini tamamlayıcı nitelikte olabilir. Ancak bu iddia, Downtown Eastside'daki eylemlilik içerisinde ve daha genel olarak kentsel söylemde şimdiye dek olduğu gibi görmezden gelindiği ölçüde de kentli yoksulların talebini karmaşıklaştırabilir. Bu soruyu başka bir makalemde daha ayrıntılı biçimde ele almaktayım (Blomley, 2002, 2004b).

paylaşımı sonucunu yaratmıştır. Woodward's'un özelleştirilmesi ya da pansiyonların dönüştürülmesi dolayısıyla bu ilişkilerde yaşanan kırılma, daha zayıf olan taraf üzerinde bir tehdittir ve bu yüzden bir ölçüde denetlenmesi gerekir (ayrıca bkz. Lehavi 2004).

Özellikle de zilliyet modelinin daha önce belirttiğimiz yaratıcı işleyiş tarzı dikkate alındığında mülkiyet dili kullanmak pek çok açıdan sorunlu olsa da bu dil, adlandırma, sorumlu tutma ve talep etme açısından güçlü ve kapsamlı bir politik kayıt sağlama olanağı sunabiliyor. Özellikle de haklar dili, tabiyet üzerine kurulu ilişkileri tahakküm ilişkileri çerçevesinde görebilmeyi mümkün kılıyor (Laclau ve Mouffe 1985). Mülkiyet hakları uzun zamandır kısıtlayıcı ve antisosyal biçimlenişiyle Sağ siyasete münhasır bir alan olageldi. Haliyle müştereklerin geri alınması, dilin de geri alınmasını gerektirir.

Daha pratik açıdan, siyasaya dair ne demeli? Downtown Eastside gibi bölgelerdeki planlamacılar yerinden edilmeyi engelleme çabalarında büyük ölçüde hâkim mülkiyet düzenlemelerinin kıskacına giriyorlar (ya da girdiklerini hissediyorlar). Planlama kaçınılmaz olarak mülkiyet bariyerine çarpıyor. Bu bağlamda dönüşüm karşıtı yönetmelikler gibi başarılı müdahale biçimleri geliştirilebildiyse de sınırlı kaldılar. Öte yandan devletin fazla "müdahaleci" olamayacağı söyleniyor; ancak, bu iddia devletin özel mülkiyeti sürdürmek adına rutin olarak "müdahale"lerde bulunduğu gerçeğini görmezden gelmekte. "Özel" mülkiyetin devletin saldırganlığından uzak, bireysel özgürlükler ve özerkliğe siper olduğu fikri zararlı bir mitten ibarettir. Aksine devlet, özel mülkiyet ilişkilerini süreğen müdahale ve yönetme biçimleriyle mümkün kılar, sürdürür ve uygular. Yine de bu mit gayet etkili oluyor. Özel mülkiyet haklarına –pansiyon sahibinin hakları gibi– getirilecek herhangi bir kısıtlama kolayca bir tür el koyma olarak adlandırılabiliyor. Oysa müşterekler açısından bakmak, bize asıl pansiyon sahibinin başkalarının mülkünü gasp ediyor olabileceğini gösterir. Dolayısıyla spekülasyon karşıtı vergiler, Henry George'un önerdiği tipte vergilendirme modelleri*, dönüşüm yasakları, ortak mülkiyete devretme ve "yerinden etmelerden

* Arsanın değerine göre (üstündeki mülk vb.'den bağımsız) alınması önerilen vergi çeşidi. *–ed.n.*

muaf bölgeler" gibi pek çok başka müdahale biçimi de mümkün görünmeye başlar (Medoff ve Sklar 1994; Groc 1997). Arazi vakıfları ve kooperatifleri gibi örgütlenmiş müştereklerin nicedir var olan biçimleri daha meşru hale gelir (DeFilippis 2004). Tüm bunlar kulağa ciddi sapmalar gibi gelse de, ister çitlemeler olsun, ister imar planları ya da sivil hak hareketleri, mülkiyetin hem toplumsal hem özel çıkarlara hizmet edecek biçimde yeniden şekillendirildiği pek çok başka örnek verilebilir. Öte yandan, hava hakları ya da ortak yaşam kooperatiflerini düşününce mülkiyet düzenlemelerinin hayli yaratıcı olabildiği de aşikâr.

Steinberg'e göre, müşterekler, "genellikle hafife alınan ve görmezden gelinen bir değerli kaynak havuzu, toplumsal yönetişim sistemi ve demokratik hedefler için bir mahzen"dir (Steinberg 1995: 15). Rowe (2001), Adam Smith'in erken dönem modern çağ gözlemcileri için birçok farklı aktiviteyi tek bir yapının –yani piyasanın– farklı öğeleri olarak nitelemeyi mümkün kılan bir dil sağladığını kaydeder. Ona bakılırsa, benzer bir söz dağarcığını bugün için müşterekler sunmaktadır.

Brezilya Kent Hareketleri: Kenti Müşterek Olarak "Yeniden-İcat Etmek"

Stavros Stavrides

Hareket Halindeki Toplumlar, Kent Hareketleri ve Kentsel Müşterekleştirme

Toplumsal hareketler üzerine, genellikle de bu hareketleri tanımlayan özelliklere odaklanan bir tartışma sürmekte: bu hareketler kolektif talepler doğrultusunda ve kolektif talepler tarafından mı, yani talep merkezli mi, kuruluyorlar? Ya da, bu hareketler içerisinde yeni toplumsal ilişki biçimlerinin denenebileceği potansiyel toplumsal laboratuvarlar mı yaratılıyor? Görünüşe göre bu tür bir teorik tartışmanın altında yatan kritik bir politik problem yatıyor: Toplumsal hareketler çağdaş toplumların, farklı sosyal grupların yeniden bölüşüm taleplerine kanal açmak için geliştirdikleri mekanizmalardan mı kaynaklanmaktadır, yoksa yeni bir toplumun tohumlarının toplumsal hareketlerin içinde kendilerine verimli bir zemin bulması olası mıdır?

Bu tür bir politik ikilem muhtemelen basit bir mantık yürütmeyle açıklanamaz. Kapitalizmin tarihindeki farklı dönemlere ait çeşitli toplumsal hareketler, toplumun sınırlarının ötesine geçen kolektif eylemler için oldukça farklı imkânlar yaratmıştır. Geçmişte de şimdi de asıl ilginç olan şey ise, 20. yüzyılın son on yılı ve 21. yüzyılın ilk on yılında, Latin Amerika'daki toplumsal hareketlerin, halk sınıflarının (*popular classes*) sadece yaşam koşullarının değişmesinde değil, farklı bir geleceğe dair umutlarının dönüşmesinde de merkezi

bir rolü olmasıdır. R. Zibechi (2010), tipik bir toplumsal hareket eylemliliğinin ötesine geçen bir dizi fenomeni açıklamak için "hareket halindeki toplumlar" kavramını önerir. Bu kavramla bizi, halk sınıfları tarafından toplumsal hayatın farklı seviyelerinde geliştirilen ve iktidar ilişkilerinde değişim veya kırılmalar yaratan çeşitli kolektif eylem formları üzerine düşünmeye davet eder.

Toplumsal hareketler üzerine mevcut tartışma, ortak bir talep çevresinde örgütlenen etkinliklerin üzerine odaklanma eğiliminde; o yüzden de örgütlenme biçimlerinin araştırılması ve sınıflandırılması gerekiyor. Zibechi'nin önerdiği kavram, dikkatimizi alt sınıfların gündelik hayatta kalma stratejilerinin bir değişim yaratacak gücü fiilen elde etme yollarına kaydırıyor. Dayatılan bir politik programa değil de ihtiyaca dayalı oldukları zaman bu stratejilerin koordine edilmesi ve kolektif biçimde hayata geçirilmesi daha olasıdır. Bu öneri, toplumsal hareket eylemliliğine yönelik politik açmaza bir cevap sunabilir. Bir toplum hareket halindeyken, hareketin eylem biçimleri kendinden politikleşme eğilimindedir. Bunun nedeni de, bilinen retorikte iddia edildiği gibi, halkın bilincinin toplumun yapısını anlama seviyesine ulaşması değil, insanların farklı değerlerin ve toplumsal ilişkilerin hayatlarının gidişatını ellerine alabilmeleri ve daha iyi hale getirebilmelerine imkân verdiğini görmüş olmalarıdır. Bu bağlamda politikleşme muhtemelen bir kolektifin yatay olarak ve dayanışma bağları içinde örgütlendiğinde geliştirdiği gücün farkına varması anlamına gelir. Hareket halindeki toplumlar alt sınıfların gündelik hayatını politikleştirecek hareketin gelişmesi için zemin hazırlamaktadır.

Brezilya kent hareketleri hareket halindeki toplumlarda gelişen hareketlerin ilham verici bir örneği. Bu hareketlerin talepleri ve özellikle de örgütlenme biçimleri yalnızca halk sınıflarının ve dışlananların günlük ihtiyaçlarını ifade etmiyor. Bu hareketler, insanların hayatta kalmak için verdikleri gündelik mücadeleden beslenmekte. Öte yandan, geleneksel doğaçlama dayanışma pratiklerini, *mutirão** örneğinde de göreceğimiz gibi, örgütlü kolektif eylemle-

* *Mutirão*, Brezilya'da belirli bir amaca yönelik ve karşılıklı yardımlaşma ve dayanışma pratiklerine dayalı kolektif çalışmaya verilen isimdir ("imece" uygu-

riyle birleştirebiliyorlar. Demek ki geleceğin özgür toplumunun can alıcı öğesi olan dayanışma ideoloji yoluyla, alternatif bir değer olarak keşfedilmez; irili ufaklı kent topluluklarının gündelik deneyimlerinin içinden süzülür. Elbette bu gündelik hayatta kalma mücadeleleri içerisinden ortaya çıkan salt dayanışma değildir. Topluluklar içerisinde derinlemesine kök salmış bu hareket yine de hem yaygın ve genellikle de umutsuz atomlaşmaya hem de "*commandos*" olarak bilinen hiyerarşik şiddet örgütleri tarafından dayatılan her tür otoriteye karşı dayanışma eylemlerinin tohumlarını atabilmekte.

Kent hareketleri yalnızca eylem ve talepleri doğrudan barınma, kamusal alan, ulaşım vb. gibi kent sorunlarına odaklanan gruplar olarak düşünülemez. Burada sıfat olarak kullanılan "kent", kenti mücadelenin amacı olduğu kadar mecrası da kılan hareketleri de tanımlar. Anayolları ve caddeleri kapatarak işsizlikle ilgili sorunlara çözüm talep eden Arjantinli *piqueteros** hareketi bir kent hareketi olarak nitelendirilebilir, zira kentsel eylem ve deneyimler içinden ve üzerinden kurulmuştur. Hareket halindeki toplumlarda filizlenen kent hareketleri kentsel alanları –geçici veya daha kalıcı bir biçimde, açıkça veya daha üstü kapalı yollarla– sahiplenmekle kalmaz. Kent hareketleri aslen şehrin belli parçalarını değiştirir ve hatta üretirler; zira bu hareketler ya *sem teto* (evsiz) yerleşimlerinde** olduğu gibi açıktan yeni bir mekânsal düzenlemeyi hedeflerler ya da miting ve sokak gösterileri gibi eylemleriyle belirli bir kamusal alana damgalarını vururlar. Ancak, bu hareketler bağlamında daha önemli olan nokta, bir bakıma içerisinden çıktıkları hareket halindeki toplumların önemli bir niteliği üzerine kurulmuş olmalarıdır: müşterek alanların yaratılması. Bu müşterek alanlar kendilerine karşılık gelen

→ lamasını andırmaktadır). Çoğunlukla inşaat işlerindeki emek süreciyle bağlantılı kullanılan bu kavram, hiyerarşik olmayan ve rotasyona dayalı bir örgütlenme kültürünü ifade eder. Geçici ve belli bir zamanda ortaya çıkan işlere yöneliktir ve kolektif kültürü tanımlamak için kullanılır. *–ed.n.*

* İspanyolca *piquete* (gözcü) kelimesinden türetilmiş olan *piqueteros* kelimesi, Arjantin'deki "İşsiz İşçiler Hareketi"ni ifade etmektedir. 90'ların ortasında Arjantin'de yaşanan derin ekonomik kriz sonrasında ortaya çıkan ve 2000'lerde kurumsallaşan bu hareket, kamusal alanların işgal edilmesi ve gıda ve para desteği talebi üzerinden örgütlenmekteydi. Özellikle yol işgalleri ile kentsel yaşamı durdurma stratejisiyle gündeme gelmiştir. *–ed.n.*

bir topluluk tarafından yaratılan ve denetlenen ortak kullanım mecralarıdır. Göreceğimiz gibi, bu alanlar müşterek olarak üretilirler ve hem özel alanlardan hem de (devlete ait olarak tanımlanan) kamusal alanlardan ayrıdırlar.

P. Linebaugh'un (2008) müşterekleştirme olarak adlandırdığı kavram, hem hareket halindeki toplumların gündelik stratejilerini hem de bu stratejileri (politikleşmenin bu metinde kullanılan anlamıyla) politikleştiren hareketleri niteleyen bir süreci ifade eder. Müşterekleştirme, günümüzün metropolleri bağlamında tesadüfi ya da beklenmedik bir olgu değildir. Müşterekleştirme geleneksel kırsal topluluklardaki ortak mal ve hizmet üretiminden farklı olarak metropollere özgü bir olgudur: Hardt ve Negri (2011) bu kavramı "diller, imgeler, duygular, kodlar, alışkanlıklar ve pratiklerde [bulunan] ... metropol alanı boydan boya katedip metropolü [kuran]" (250) "yapay ortak varlık" olarak ifade eder. Bu bağlamda, "yoksul çokluğu kapsayıcı karşılaşma devreleri aracılığıyla daima ortak kaynaklar yaratarak ve keşfederek ... barınak bulup toplumsal yaşam biçimleri üreterek hayatta kalma stratejileri geliştirir" (254). Nitekim müşterekleştirme, metropollerde hayatlarını şekillendiren zor koşullarla baş eden insanların bilgi ve deneyimlerinin üretme ve dağıtma sürecidir. Müşterekleştirme ayak uydurma pratiklerinin bir sonucu gibi görünse de, aslında icat ve yaratma kabiliyeti içeren, toplumsal hayatın yeni biçimlerini –Agamben'in tanımıyla yeni "yaşam biçimleri" (2000: 9)– üreten bir süreçtir. Bu çözümlemenin önemli noktası

** Evsizler hareketi, Brezilya'da kamusal kent hakkı mücadelesinin parçası olan çeşitli toplumsal muhalefet aktörlerinin içinde yer aldığı hareketin genel isimdir. Bu hareketin aktörleri çoğunlukla arazileri işgal etme, bu arazilerde yeni yerleşim alanları kurma ve bir bütün olarak hayatı örgütleme pratikleri geliştirmektedir. Yazarın burada bahsettiği "yerleşim" kelimesi Portekizce'de *assentamento* kelimesiyle karşılanan, bu bağlamda işgal edilmiş bir arazinin hukuki olarak işgalcilere verilmesinden sonraki yerleşim sürecini ifade eder. Topraksız Kır İşçileri Hareketi'nin (MST) işgal kampları (*acampamento*) hukuksal açıdan kamulaştırıldığında işgal kampları yerleşimi (*assentamento*) olarak ifade edilir ve örgütlenir. Bu örgütlenme modeli kentsel toplumsal hareketlere, özellikle de MST kadrolarının kentte örgütlenmek için kurdukları Evsiz İşçiler Hareketi'ne (MTST) ilham vermektedir. Bu yazı bağlamında "yerleşim" ifadesinin bu anlamı taşıdığını akılda tutmak gerekir. *–ed.n*

şudur: müşterekleştirme kapitalist normların ötesine geçen ortak deneyim ve bilgileri yaratma potansiyeline sahiptir. Dışlanmış ve marjinalleştirilmiş halk sınıfları hayatta kalmanın yeni yollarını icat etmek zorunda kalır ve bu süreçte başat toplumsal ilişki modellerinden farklı ilişki tarzları keşfederler. Örneğin, geniş aile ağlarının toplumsal yeniden üretimin çekirdeği olmaktan dayanışma ve ortak üretim-kullanım mikro-topluluklarına dönüşümü bu şekilde gerçekleşir (Zibechi 2010: 39-40).

Müşterekleştirme örgütlü kolektif eylemlerin çeşitli düzeylerinde görünebilir. Brezilya kent hareketleri ve özellikle de evsizler hareketlerinde, müştereklerin kent içinde ve kent aracılığıyla kolektif üretiminin ilk adımı toprak işgallerinin örgütlenmesidir. İster kentlerde büyük arazileri işgal etmek için örgütlenen topraksız köylüler ister kullanılmayan boş binaları işgal etmek için örgütlenen kentli evsizler olsun bu hareketler bir aileler yığınından, yönünü müşterekleştirmeye çevirmiş bir oluş-halinde-topluluk çıkarırlar. Bu adımda müşterekleştirme, bir dayanışma topluluğunun yaratılması ve işgal edilmiş toprağa, oluşmakta olan iştirakçiler topluluğunun koyduğu kurallara göre ortak kaynak olarak el konulmasına dairdir.

Bir sonraki adım ise kolektif karar ve eylemler kanalıyla ortak yerleşim biçimlerinin örgütlenmesidir (boş dairelerin yerleşimi veya bölüşümü). Bu süreçte müştereğin yeni biçimleri de üretilir: öncelikle inşaat tekniklerine, konutların ihtiyaçlarına ve ikamet prosedürlerine ilişkin ortak bilgi üretilir ve paylaşılır. Kent hareketleri, geçici "evlerinin" üretimine katılan herkesin bilgiyi paylaşmasını ve karşılıklı desteğini birlikte yaşam pratiklerinin kritik bir unsuru olarak görür.

İşgal biçimleri ve süreçlerin müşterekleştirme pratiklerini doğrudan etkiler. *Brigadas Populares* (Belo Horizonte'de bir *sem teto* hareketi) üyelerinden birinin gözlemlediği gibi[1], toprak işgalleri ile bina işgalleri arasında birlikte yaşayan topluluklar inşa etme açısından belirgin farklılıklar mevcut. Bir apartman, bizzat formundan kaynaklanan bir mekânsal düzen mantığı taşır, ki bu da kolaylıkla ailelerin dikkatlerini kendi küçük işgal dairelerine odaklamalarına

1. Yazar tarafından Kasım 2010'da röportaj yapılmıştır.

sebep olabilir. Bu gibi durumlarda aileler işgal edilen binayı korumak adına ortak mekânlar, mekânın üretim ve muhafazasının ortak yolları ve müşterek örgütlenme biçimleri üreten müşterekleştirme pratiklerinden vazgeçmeye meylediyorlar.

Toprak işgalleri ise başlangıçtan itibaren insanları zorunlu olarak diğer insanların ve oluşmakta olan topluluğun yardımıyla bir aile barınağı inşa etme ihtiyacıyla yüzleştirir. Bu açıdan insanların kendi kurdukları yerleşimler müşterekleştirmenin yalnızca ideolojik bir tercih değil aynı zamanda zorunlu, gerekli ve tatmin edici oluşuna dair bir farkındalıktan temelleniyor gibi görünüyor. Yani bir müşterekleştirme etiği somut müşterekleştirme pratikleri ile yan yana gelişmektedir.

İşgal alanlarında yerleşim yaratılması ve düzenlenmesi süreçlerinden müşterekleştirmenin önemine dair söylenebilecek çok şey var. Örnek vermek gerekirse, São Paulo'nun kenar mahallerinden birinde bulunan *João Candido* işgal kampında* işgalciler topluluğunun kullanımı için bir ortak mekân oluşturulmuştu.[2] Bu mekân kampın ortasında yer alan ve toplantılar için kullanılacak bir açık alandan ve bu alanın karşısında yer alan ve "toplum merkezi" olarak kullanılacak ortalamadan biraz daha büyük bir barakadan oluşuyordu. Bu merkezde yerleşimdeki çocuklara ders verilmesinin yanı sıra çeşitli komisyonların toplantıları ve genel meclisler de burada yapılıyordu. Bu tür kent hareketlerinin tipik inisiyatifleri arasında topluluğun muntazam işlemesi için gereken hizmetlere odaklanan farklı komisyon örgütlenmeleri bulunur: güvenlik komisyonu, ortak mutfak komisyonu, çocuk bakım komisyonu, işsizlere destek komisyonu vb.

Bahsi geçen bu yerleşimlerin örgütlenmemiş ve tasarlanmamış yerleşimlerden, özellikle de São Paulo'nun kenar mahallelerinde ge-

* Brezilya'da bazı toplumsal hareketler içerisinde yer alan birimlerin özel isimleri vardır. Örneğin, MTST kampı olan *João Candido*, ismini 1910'da Brezilya'da yaşanan gemici ayaklanmasına önderlik eden *João Candido*'dan almıştır. İşgal kampları, yerleşimler ve bu birimlerin koordinasyonunda yer alan tugaylara verilen bu tarz isimler mevcuttur. *–ed.n.*

2. Söz konusu gözlemler Eylül 2009'da bu yerleşkeye yapılan ziyarete, kampta yaşayanlar ve MTST aktivistleriyle yapılan tartışmalara dayanmaktadır.

lişmekte olan *favela*'lardan* farkı oldukça çarpıcıdır. João Candido' da olduğu gibi örgütlü işgallerdeki insanlar sadece "evlerinin" değil aynı zamanda yerleşimin de bakımını üstlenmekte. Kolektif kullanıma yönelik su deposu, çöp toplama noktaları, ortak ocaklar gibi birtakım yapılar geliştirilmekte. Bu yerleşimlerde "sokakların" düzenlemesi ve bakımı da müşterekleştirme pratiklerinin bir göstergesidir: buna göre sokağın bir "artık" mekân olarak görülmesi şart değildir ve kolektif kararlar ve kolektif emekle üretilen bir mekân da olabilir.

Bir hareketin barınma talebini yerel yönetime kabul ettirdiği durumlarda yeni bir ölçekte müşterekleştirme olasılığı ortaya çıkar. São Paulo Sapopemba'daki União da Juta örneğine bakalım. Bölgedeki evsizler hareketi *Sem Terra Leste 1*'in süregiden çabaları ve eylemleri sayesinde São Paulo eyalet yönetimi söz konusu araziyi 160 aileye bir yerleşim yeri sunmayı kabul etmek zorunda kalmıştı. Hareket eyalet yetkilileriyle yerel yönetim ve özel müteahhitler tarafından yapılması önerilen bir sosyal konut programı konusunda anlaşmazlığa düştü. Nihayetinde yerleşimin gelecekteki sakinlerinin örgütlenmiş bir topluluk olarak doğrudan katılımını içeren farklı bir proje planlama, yapım ve yönetim prosedürünü kabul ettirmeyi başardı. Bu bağlamda USINA'nın (*Centro de Trabalhos para o Ambiente Habitado*)** rolü oldukça önemliydi. Katılımcı planlama konusunda uzmanlaşmış olan bu kuruluş hareketin mimari ve planlama ortağı haline geldi. Bu süreç içerisinde müşterekleştirmenin bir dizi önemli veçhesi gelişti: USINA kırsal bir gelenek olan *mutirão*' dan –aileler arasında sürdürülen bir karşılıklı yardımlaşma biçimi– hareketle konutların tasarım ve inşasına katılımın topluluk üyelerinin kolektif emek ve kabiliyetlerine dayanan yollarını önerdi.

USINA'nın bir raporunda açıkça özetlendiği gibi: "Kentsel '*mutiroes*' bağlamında pedagojik toplumsal değişim süreci insanların arazi ve kamu kaynaklarına ulaşmak için olan örgütlenmeleriyle

* *Favela* Brezilya kentlerinin çeperlerinde, Türkiye'de gecekondu mahalleleri ile benzerlik gösterebilecek, kentli yoksul çoğunluğun yaşadığı bölgelere verilen isimdir. *–ed.n.*

** *Mesken Çevresi İş Merkezi* 1990 yılında oluşturulmuş, toplumsal hareketlere teknik destek veren, disiplinler arası bir inisiyatiftir. *–ed.n.*

başlar; bu projelerin kolektif olarak tanımlanmasıyla devam eder ve nihayet duvar işçiliğine geçildiğinde tamamen pekişmiş olur" (USINA 2006: 17).

Bahsi geçen bu projenin tamamlanması birkaç yıl sürdü (1992-98). Bugün insanlar kendi inşa ettikleri evlerde yaşıyor, kararları kolektif biçimde alarak projenin her aşamasına katılıyorlar. Bir iştirakçiler topluluğu biçiminde örgütlenmiş olan yerleşim sakinleri birliği bir toplum merkezi, 60 çocuğun bulunduğu halk kreşi ve halk fırınını da içeren konut kompleksinin yönetiminden sorumlu.[3]

Tam anlamıyla bir kentsel çevreye ait olmamasına rağmen işgal edilen arazilerde kurulan MST* tarım köylerinin (*agrovilas*) genel yerleşim planı bizzat bu yerleşimlerin üzerinde yükseldiği zemin olan mevcut müşterekleştirme pratiklerini yansıtır. "Evler her bir *campesino*'nun (kır işçisi) arazi parselinden ziyade bir bölgede öbeklenecek şekilde yapılmıştır" (Zibechi 2007: 122). Bu, ortak hizmet ve kaynaklara sahip olmanın yanı sıra komünal binaların yerleşime eklemlenmesini de mümkün kılan bir yerleşim yaratır. MST üyelerinin belirli alternatif eğitim ve kurs programlarını almasını teşvik ettiği için komünal binalar bu tarz etkinliklere de ev sahipliği yapmaktadır (Zibechi'nin naklettiği Porto Alegre'nin Viamao beldesi yakınındaki Filhos de Depi *agrovila*'sında olduğu gibi). *Agrovila*'lar böylelikle farklı bir toplum arayışındaki küçük topluluk laboratuvarları haline geliyor. MST deneyiminden doğrudan etkilenmiş olan bir evsizler hareketi (MTST) "*assentamentos rururba-*

* Topraksız Kır İşçileri Hareketi (MST) 1984 yılı öncesine kadar toprak işgalleri yoluyla örgütlenen, 1984'te yaptığı birinci kongre ile bir "toplumsal hareket" biçimini almış, bugün ise 300 binden fazla aileyi, 2 milyon civarında kişiyi, 100'den fazla kooperatifi ve kurumu kapsayan, kır temelli bir toplumsal harekettir. Kendisini "işçi sınıfı mücadelesi"nin bir parçası olarak tanımlayan MST, topraksız köylüleri, kırda yaşayan topraksız işçileri veya küçük üreticileri örgütlemekte, toprak işgalleri yoluyla toprağın müşterek örgütlenmesini hayata geçirmekte, Brezilya'da ekolojik tarım yöntemlerine dayalı, toprağın adil bölüşümünü hedefleyen "kır reformu" talebiyle ulusal çapta örgütlenmektedir. Dünya çiftçilerinin örgütü olan La Via Campesina'nın da bir üyesi olan MST, dünya çapında mevcut en büyük toplumsal hareketlerden biridir. *–ed.n.*

3. Eylül 2009'da USINA üyeleriyle sürdürülen bir tartışma onların kent hareketlerine dahil oluşunu aydınlatmaya oldukça yardımcı olmuştur.

nos"* (kırsal-kentsel yerleşim) adında deneysel bir beraber-yaşama modeli geliştirdi. Souza'ya göre (2006), "bu stratejinin temelinde kentli işçiler için kentin çeperlerinde kendi sebzelerini ekip biçecekleri, küçükbaş hayvan yetiştirebilecekleri ve böylelikle temel beslenme ihtiyaçlarını gidermek üzere piyasaya daha az bağımlı hale gelecekleri yerleşimler kurma çabası yatıyor" (382). Bu stratejiden başarısız olduğu gerekçesiyle vazgeçildiyse de, stratejinin kendisi geçimliğin müşterekleştirilmesi süreciyle kent-kır ikiliği geriliminin üstesinden gelme çabasının oldukça enteresan bir bileşimini barındırıyor.

Müşterek Mekân / Müşterekleştirme Olarak Mekân

Brezilya kent hareketlerinin inisiyatif ve pratiklerinin çeşitli düzeylerine damgasını vuran müşterekleştirme sürecinin, gördüğümüz üzere, mekânın bu sürece karşılık gelen üretim ve kullanım biçimleri üzerinde önemli sonuçları var. Yerleşimlerdeki "evler", işgal edilmiş binalar ya da özyönetimci *mutirão* konut projelerindeki dairelerin arasında yaratılan mekânları "kamusal alan" olarak tanımlamak belki de yeterli değil. Örgütlü "iştirakçilerin" inşa ve yaşam pratikleri içinden yeni bir tür mekân veya belki de "icra edilen" veya "uygulanan" yeni mekân biçimleri ortaya çıkmakta. Bu mekânı hem özel hem de kamusal mekânlardan ayrıştırabilmek için "müşterek" adıyla kavramsallaştırabiliriz. Müşterek mekânda, yani müştereken üretilen ve kullanılan mekânda, insanlar salt belli bir merci (eyalet yönetimi, devlet, kamu kuruluşu vb.) tarafından verilmiş bir alanı kullanıyor değildir. İnsanlar bu tür mekânları kendi kolektif ihtiyaç ve arzularına göre fiilen şekillendiriyorlar.

Müşterek mekân paylaşılan mekândır. Kamusal mekân, egemen bir gücün varlığıyla işaretlenmiş mekân olduğundan, insanlara belli şartlar altında "verilmiş" mekân iken, müşterek mekân insanlar tarafında "alınan" mekândır. Mekânın ele geçirilmesi ve potansiyel

* Yazar burada, Portekizce *rurals* (kır) ile *urbano* (kent) kelimelerinin birleşiminden oluşan *rururbanos* kelimesine gönderme yapmaktadır. Bu kelime, kır ile kent arasındaki bölgeyi ifade eder, bu açıdan da kır-kent arasındaki çatışmaya başka bir zenginlik katan bir perspektif içine yerleşmektedir. *–ed.n.*

olarak paylaşılan bir mekâna dönüştürülmesi sürecinde müşterek mekânın kullanıcılarından oluşan bir topluluk ortaya çıkar. Bu ortak kullanımın nasıl hayata geçirileceğine dair kurallar, mekânı bir müşterek olarak yaratma sürecinde gelişir. Ancak, bu kurallarla, bir otorite tarafından kamusal alana dayatılan kurallar arasında önemli bir fark vardır. Bu kurallar tekrar tekrar yazılır; bu yüzden de o mekândaki varlıklarını herhangi bir hâkim güce atıf yapmaksızın müzakere eden farklı gruplar ve kişiler tarafından tartışılmaya açılabilir. Müşterek mekânın müşterek kalabilmesi için kullanım ve niteliğine dair ve iktidarın herhangi bir şekilde birikimini açıktan engelleyecek tartışma ve uzlaşma biçimlerinin geliştirilmiş olması gerekir – özellikle de yerleşik ve mekân-odaklı iktidarın herhangi bir şekilde birikimini.

Müşterek mekân, aralıkta-kalan mekândır. Müşterek mekân eşik mekân olarak da tarif edilebilir.* Kamusal mekân muhakkak bir kimliğin işaretini, bir "-dır/-dir" halini (yani bir otoriteye "ait olma" yı) taşırken, müşterek mekân sürekli olarak yeniden tanımlanır: müşterek mekân "meydana gelir".**

"Eşik deneyiminin içinde gizli olan bilgelik, ötekiliğe ancak kimliğin sınırlarını açarak, tabiri caizse şüphe, müphemlik, melezlik alanları ve müzakere edilebilir değerlerin bulunduğu alanları yaratarak yaklaşılabileceğinin farkında olmakta yatar" (Stavrides 2010: 18). Müşterek mekânda farklılıklar buluşur; ancak, mekânı tanımlama ve kimliklendirme sürecinde olası bir hâkimiyet sağlama çatışmasına girmelerine izin verilmez. Eğer ki müşterek mekânlar paylaşılan mekânlarsa, bu mekânın üretici-kullanıcıları sadece almayı değil vermeyi de öğrenmek zorundadır. O halde müşterek mekân esasen "sunulan" bir mekân olarak tanımlanabilir: bir hediye gibi sunulan ve alınan bir alan. Bir hediyeyi sunmak ve kabul etmek ik-

* "Eşik mekân" terimi açıkça Jean-Luc Nancy'nin "kendi özünün eseri olmayan" cemaatleri ifade ettiği (1991) *inoperative community* kavramına gönderme yapmaktadır. Bu bağlamda "eşik" fikri, kendi sınırının dışına çıkma, sınır bölgesinde oluşma olarak düşünülebilir. *–ed.n.*

** Meydana gelmek, bu bağlamda "oluş"tur. Bu açıdan yazar, bir sabitlik olarak müşterek ile bir oluş olarak müşterek arasındaki gerilime ince bir gönderme yapmaktadır. *–ed.n.*

tidar ilişkilerinin aracısı olabilir, doğrudur. Ancak, bir mekânın müşterekleşmesi karşılıklılığın bir koşulu olarak paylaşmayı varsayar (De Angelis ve Stavrides 2010: 23). Böylelikle müştereklestirme, rolleri değişebilir kılan bir sunma biçimi haline gelir.

Müştereklestirme müşterek mekânlar yaratırken kamusal mekânı dönüştürmekle kalmaz; bireysel konut gibi mekânların biçimini de doğrudan şekillendirir. Kent hareketlerinin gelişmesine eşlik eden örtük bir toplumsal değişim hanelerin değişme tarzında gözlenebilir: hem hane içinde iştirakçilerden oluşan mikro-topluluklara dönüşerek, hem de hane dışında kendi aralarında ve komünal örgütlenmeyle geliştirdikleri yeni tür ilişkilerle. Bu sürecin merkezinde kadınların dönüşen rolü vardır (Zibechi 2007: 246).

Brezilya'da kentli yoksulların gündelik deneyimleri seviyesinde kent, "yurttaşlığa layık olabilecek türden ... bir gündelik hayata sahip olma haklarına yönelik mücadelenin" sürekli verildiği zeminin bizzat kendisidir (Holston 2008: 313). Holston'un "baş kaldıran yurttaşlık" olarak anladığı da, bugünün Brezilya toplumunu betimleyen en baskın eşitsizlikler ve yurttaşlar arası ayrımcılığa karşı verilen bu tür bir dizi mücadeledir. Ancak, baş kaldıran yurttaşlık, kendini yalnızca çatışmalı kamusal mekânın yeniden tanımlanmasına odaklı eylem ve taleplerle ortaya koymaz. Bu talepler "büyük bir kuvvet ve özgünlükle ... *oikos*'un alanında, kentin uzak çeperlerinde sürdürülen kendi inşaatını kendin yapma (*autoconstruction*) faaliyetinin ürünü olan meskenlerde vücut bulan hane-içi yaşamlarında" (312) ifade bulur.* "*Oikos*'un bu şekilde politize olması" (312), Brezilya'daki kentsel toplumsal hareketlerin yarattığı kent hakkı odaklı hareketliliklerin zeminini üretir. Hareket halindeki toplumlarda "baş kaldıran yurttaşlık" belli hedeflere yönelik mücadeleler aracılığıyla kenti ele geçirme ve kullanmanın, böylece de topluma ait olmanın yeni biçimlerini üretir. Baş kaldıran yurttaşlık illaki radikal toplumsal değişime ya da kolektif kurtuluşa yönelik bir süreç olmak zorunda değildir; fakat hanenin özel alanının tam kalbine kolektif eylemin ve müştereklestirmenin tohumlarını eker. Dolayısıyla, "*oikos*'un politikleşmesi" yalnızca bir talep geliştirme ve hak kazanma aracı de-

* *Oikos*: Aile, ailenin mülkü ve ev içi anlamına gelen Yunanca sözcük. –*ed.n.*

ğil, aynı zamanda oluşmakta olan bir süreç, evin içindeki aile ilişkilerinin ve mekânsal düzenlemelerin yeniden tanımlanması sürecidir. Hareketler de bu sürece verdikleri kolektif yaratıcılık ivmesiyle süreci daha ileriye taşımıştır. Evlerin daha karmaşık düzenler haline gelmesi, topluma daha açık ve daha az hiyerarşik olmaları da bu yolla gerçekleşir. Brezilya toplumunun [normalde] toplumsal eşitsizlikleri konut kompleksleri ve dairelerin yerleşimlerine doğrudan yansıttığını unutmayalım. Caldeira'nın (2000) gözlemlediği gibi, "kapalı kondominyumlar" (257) "duvarlar kenti" São Paulo'da üst ve orta sınıf için başat konut modeli haline gelmiştir.* Bunun sonucunda oluşan "güvenlik estetiği" bütün kente yayılmaya meyletmekte ve tel örgülere bir statü değeri atfetmekte – kent çeperlerinde yaşayanların kendi inşa ettikleri evlere bile (293-95).

O halde müşterek mekân, bir topluluk tarafından sürekli yeniden-yaratılan ve bu topluluğun eşit kabul edilen üyelerinin katılım süreçleriyle örgütlenen mekândır. Dolayısıyla, bu hareket halindeki bir topluluk anlamına gelir: hareket halindeki bir toplum içinde, kentsel toplumsal hareketlerin katalizör işlevi gören faaliyetleri aracılığıyla kurulan bir topluluk. Hareket halindeki bir topluluk kapalı mikro-evrenler yaratma ve muhafaza etme pratiklerine yönelik değildir – bu mikro-evren kendisini "kurtarılmış" bir kale olarak sunsa bile. Bu açıdan hareket halindeki bir topluluğu tarif eden şey "müşterek olana yönelik daima tetikte ve daima cömert bir tavırdır" (Zibechi 2010: 136). Hakikaten de tetiktedir, zira müşterekleştirme sürecini canlı tutmak her türlü iktidar birikimine karşı savaşmak anlamına gelir. Örneğin, *mutirão*'ların inşaat deneyimlerinde bölge sakinlerinin derneği görevlerin rotasyonu konusunda özellikle titiz davranmıştı. Katılım aynı anda hem üreten hem de eğiten bir süreçtir. Bu kolektif deneyimlerde başarması en zor hedef olan kol ve kafa emeği arasındaki farkın ortadan kaldırılması bile hayata geçirilmeye çalışılmıştır (USINA 2006: 33).

* Kondominyum: Blomley'nin bölümünde de aktarılmış olduğu üzere, bir binanın bölümlerinin (çoğunlukla dairelerinin) kat mülkiyeti ile ev sahiplerine ait olduğu, ortak alanları ayrıca yönetilen, özellikle ABD ve Kanada'da yaygın olarak kullanılan rezidans benzeri yapıdır. *–ed.n.*

Hakikaten de cömerttir, çünkü müşterekleştirme sadece vermek ile almak arasında kurulan bir denge değildir. Bazen kimilerinin bilgiye sahip olduğu, daha ehil olduğu ya da sırf aile yaşantısı açısından bile daha şanslı olduğu için daha çok vermesi gerekir. Eğer söz konusu topluluk hakikaten kolektif kurtuluş ve eşitlik doğrultusunda hareket ediyorsa, cömertlik müşterekleştirme-olarak-paylaşmanın itici gücüdür. Çünkü müşterekleştirme temelde kolektif özneleşmenin yeni biçimlerini yaratır. Müşterek mekânın üretilmesi ile insanlar kendilerini ve topluluklarını değiştirirler.

Kendilerini Yeniden İcat Eden Kent Toplulukları

Müşterekleştirme eylem öznelerini üretir – ancak sadece bilinen anlamda, eylemin aktörleri belirlemesi yoluyla değil. Müşterekleştirme kolektiflere kimlikler atfetmez, kolektif kimliklerin kurulma ve icra edilme tarzını değiştirir. İnsanlar kolektif bir biçimde müşterekleri üretirken kendilerini de üretirler. O halde kolektif kimlik ait olunan bir cemaatin* kimliği değildir. Hareket halindeki topluluklar müştereğin biçimlerinin keşfedildiği ve denendiği birer laboratuvarsa, hareket halindeki topluluklar kendi mekân ve kurumlarını icat ederken kendilerini de icat ediyorsa, o zaman bu topluluk oluşmakta olan bir topluluktur. Bu topluluk bir isim veya kimlik altında toparlanamaz.

Böyle bir topluluk müşterek olanı üretir ve dağıtır. Eğer "müşterek olanın kurumları hepimiz tarafından üretilene kolektif olarak el koymamızın örgütlü gücü" (Roggero 2010: 370) ise, hareket halindeki topluluklar sürekli bir örgütlenme süreci içindedir: örgütlenme biçimleri yenilik veya verimlilik arandığı için değil, araçlar her zaman sonuçlara yansıdığı için denenmektedir. Öyleyse söz konusu olan sabit kimlikler değil, kuvvetle savunulan kolektif değerlerdir: eşitlik, dayanışma, ortak sorumluluk. Ve bu değerler hakikaten hareket halindeki toplumların gündelik pratikleri içinden gelişmiştir.

* Bu yazı boyunca "topluluk" olarak kullandığımız *community* kavramını, burada içerdiği yüklü anlamı da hesaba katarak "cemaat" olarak karşılamayı uygun bulduk. *–ed.n.*

Denemeler, deneyimler, inşa halindeki kimlikler: müşterekleştirmenin bu dinamiklerini yakalayabilecek bir terim mevcut: "icatçılık" (*inventiveness*). Müşterekleştirme topluluklarına katılan insanlar, yani iştirakçiler, hayatta kalma biçimleri icat etmek zorundadır. İnsanlar doğru dürüst bir hayattan mahrum bırakılsalar bile yaşamak zorundadır ve yaşamak ister. Bu yaşam gücü toplumlarda hareketi yaratır, fakat bu yeterli değildir. İnsanlar yaşamanın yollarını tasarlamak zorundadır. İnsanlar bunun için yardım bulmaya, ulaşılabilir her araçtan yararlanmaya çalışır.

Kudretsizlerin taktikleri üzerine uzun bir tartışma mevcut. M. De Certeau (1984) ortak pratik bilgi (*metis*, Antik Yunan'da kurnaz bir denizcinin icra ettiği sanat) aracılığıyla mekân ve zamanı kullanılır kılan taktiklerden bahseder. Kendi yapılarının etrafındaki kamusal mekânları sahiplenen ve dönüştüren gecekondu pratiklerini gözlemleyen Richard Sennett, "doğaçlama, bir kullanıcı zanaatıdır" (Sennett 2009: 308) der; ve "cadde düzeninde yapılan doğaçlama çalışmasının insanları topluluklarına bağladığını" aktarır (309).

Hareket halindeki toplulukların pratikleri yoksulların bu tür zanaatlerinden önemli ölçüde etkilenmiştir. İnsanlar bu kolektif bilgeliği ve doğaçlama yapma yetisini mevcut olandan yararlanarak kendi hareketlerine taşımıştır. Bu insanlar, evsizler veya *favela*'da yaşayanlar, icat etmeyi öğrenmiştir. Bu icatçılık madunların iletişim kanalları yoluyla, eylem modellerini ve pratik kalıplarını (geri dönüşümden "brikolaj" (yap-takçılık) yapmaya odaklanan yapı sanatları vb.) zımnen şekillendiren dedikodu ve örtük bilginin yayılmasıyla, metropol içinde taşınır. Ve insanlar modellerin nasıl değiştirilebileceğini, tanıdıkları motifler üzerinden nasıl doğaçlama yapılacağını, nasıl keşfedip nasıl düzelteceklerini ve "daha iyisinin" nasıl yapılabileceğini sürekli öğrenir. Bu tür bir bilgi ve deneyim paylaşımı müştereklerin ortaya çıkışını destekler. Bilgi ve deneyimin kendisi bir müşterek biçimi olur. Bu tür müştereklerin kolektif olarak ele geçirilmesi, kolektif icatçılık olarak müşterekleştirme yolundaki zorunlu bir adımdır.

Müştereğe yönelmiş hareket halindeki topluluklar icatçılık kolektif olarak icra edildiğinde gelişir. *Mutirão* geleneği bu tarz icatçılık ile zorunlu olarak bağlantılıdır. İnsanlar kaynakları paylaşarak,

birbirlerine yardım ederek (örn. her seferinde bir ailenin ekinlerinin hasat edilmesi veya ev-barınakların inşaatındaki yardım) yeteneklerini artırır.

Müştereken icat eden insanlar icat edilen mekânlar yaratır, kullanır ve buralarda yaşar. Miraftab (2004: 1) daha ileri giderek, "icat edilen mekânlar ... taban örgütlenmelerinin ele geçirdiği ve kolektif eylemleriyle talep ettiği, fakat otoriteyle ve statükoyla doğrudan çatışan mekânlardır" der. İcat etmek bu bağlamda kamusal mekân üretiminin ve kullanımının kurallarından açıkça özgürleşmiş bir yaratım türüdür.

İcatçılık kamusal mekânı yeniden ele geçiren hareketlerin pratiklerinde görülebilir. Ele geçirmek bu açıdan gasp edilmiş bir şeyi geri almak anlamına gelmez. Mevcut kamusal mekânları açma, ele geçirme ve yeniden tanımlama eylemlerinin her biri içinde dönüşümün tohumlarını barındırır: kamusal mekânın müşterek mekâna dönüşümü.

São Paulo şehir merkezinde bulunan terkedilmiş bir kentsel alanın (Trianon Terrace) tarihini süren Lima ve Pallamin (2008), buranın farklı hareketlerce örgütlenen kolektif eylemler olarak nasıl "yeniden-icat edilmeye devam ettiğini" (81), mücadeleyi mekânsallaştırdığını ve "farklılıkların temsili"ne (80) biçim verdiğini gözlemler. Bu gibi durumlarda mekân müştereklestirmesi "yurttaşlık hakkının kullanımını ulus-devletin soyut alanından şehir mekânlarının somut alanına doğru genişletmek" anlamına gelir (81).

Brezilya kent hareketlerinin katılımcıları radikal icat etme eylemleri yoluyla kendi yerleşimlerinde yeni tür müşterek mekânlar yaratıyorlar. Bu mekânlar ne hâkim otoriteyi yansıtıyor, ne de (özel ya da kolektif) tüketimle tanımlanıyor.

Öte yandan müştereklesme pratikleriyle beraber insanlar kelimenin tam anlamıyla bir bir arada yaşama biçimi olarak topluluğu yeniden icat ediyorlar. Zibechi'nin (2010: 19) Bolivya'daki Aymara hareketi üzerine incelemesinde de açıkladığı gibi, "Aymaralar kırsaldan El Alto'ya sadece orada tekrar canlanacak bir topluluk bilinciyle göç etmediler. Aksine başka tür bir topluluk yarattılar; bir topluluğu yeniden icat edip yeniden yarattılar" (19).

Benzer şekilde Brezilya'daki hareket halindeki topluluklar kır

temelli toplulukların veya geniş ailelerdeki toplumsal bağların –ki bu bağlar hareketlerin katılımcılarının birikmiş deneyimlerinin bir kısmını oluşturmaktadır– birer kopyası değildir. Eşitlikçi ve müştereklestirmeye dayalı toplumsal örgütlenmeler olarak bu topluluklar aslen yeniden icat edilmiştir. Bu topluluklar yaratıcı müştereklestirme pratikleriyle ve bu pratiklerin içinde yaratılmıştır.

Eğer kentli yoksulların pratiklerinin ve arzularının kenti nasıl ürettiği ve dönüştürdüğünü anlamaya çalışıyorsak, Brezilya'daki kent hareketlerinin deneyimlerinden kazanacağımız çok şey var. Bu insanlar gündelik hayatta kalma mücadeleleri içinde aslında ortak kullanımın mekânlarını yeniden icat ediyor, başkalarıyla paylaşıyor ve kentsel zanaatkârlar olarak bu mekânları kolektif olarak yaratıyorlar. Kolektif icatçılık hareket halindeki toplumlarda serpilir, fakat özgürleşen bir topluma yönelik yaşam biçimleri geliştirme gücünü ancak hareket halindeki ve kolektif olarak üretilmiş topluluklar içinde edinir. Buna bağlı olarak kent hareketleri, müştereğin üretiminin –ki bu günümüz metropollerinin içkin niteliğidir– iştirakçi topluluklar kendilerini yaratırken onlara verdiği güç sayesinde politikleştirir.

Krizler, Hareketler ve Müşterekler

Massimo De Angelis

Bağlam ve Meta-sorular

Dünya bugün acil çözülmeyi bekleyen pek çok krizle karşı karşıya. Güvencesizliğe (*precarity)* ve geçim kaynaklarına, çevresel bozulmaya, iklim değişikliğine ve toplumsal adalete ilişkin tüm bu sürekli yoğunlaşarak tekrarlanan krizler toplumsal ilişkilerimizde köklü bir yeniden yapılanmayı, yeni bir dünyayı, müşterek üretimimizi eklemleyen yeni toplumsal sistemleri gerektirecek küresel bir bağlama işaret ediyor.

Ancak, bu krizlerin, toplumsal yeniden üretimi dönüştürmeye dair bu yolculuğa başlamamız için bir fırsata dönüşüp dönüşmeyeceğinin veya nasıl dönüşeceğinin ne açık ne de verili bir cevabı var. Toplumsal çekişmeler pek çok mecra ve bağlamda ivme kazanmakta, ancak neoliberal sermayenin 2008 ekonomik krizini vücuda getiren ve diğer krizlerin de şiddetlenmesine neden olan temel yapı ve politikaları sorgulamaksızın yeni bir küresel yönetişim evresine geçmekte kararlı olduğu da ortada. Aslına bakılırsa dünya çapında derinleşen kemer sıkma politikaları yalnızca hâlâ varlığını sürdüren sosyal yardımlar ve hakları tehdit etmekle kalmıyor. 2008'de bankaları krizden kurtaran milyonlarca dolarlık operasyonun artık modern neoliberal sermaye yönetişiminin DNA'sına işlendiğini gösteren kanıtlar da var. Örneğin Avrupa'da, finans sistemini kurtarma harekâtında kullanılan, bu amaca mahsus geçici mekanizmaların

yerini alacak kalıcı bir kurtarma fonu programı kuruluyor: Avrupa İstikrar Mekanizması (ESM). Buna göre "mekanizma kapsamında yapılacak her ekonomik yardım katı şartlara tabi" olmakla kalmayacak (European Council 2012), bu mekanizmaya dahil olan ülkelerin kurtarma paketi fonlarına katkı sağlamaları da zorunlu kılınacak. Neoliberalizm asla devletin toplumsal refah alanından çekilmesi anlamına gelmedi; daha ziyade refahın yoksullardan zenginlere geçecek şekilde yönetilmesine doğru bir kaymaydı. Neoliberal dönemin ilk kısmında, yani 1970'lerin sonlarından itibaren, bu, sosyal hizmetlerin budanması, özelleştirme, yüksek vergi oranlarının düşürülmesi, ihracat sübvansiyonları ve yabancı yatırımcılara verilen teşvikler anlamına geliyordu. Neoliberal dönemin 1990'ların ortasında başlayan orta evresinde ise mesele, yaratılmış toplumsal çöl ve bu çöl içindeki çatışmanın yönetilmesi haline geldi. Kitleleri (2001'den itibaren) teröre karşı savaşta ülkeleri için çalışmaya teşvik etme çabaları sonrasında, 2008 krizini izleyen bu son ve dördüncü evrede sermaye, kamunun finansal kaynaklarının bankaların kurtarılması ve finansın disiplin verici işlevinin –bu olmazsa modern kapitalizm hayatta kalamaz– sürdürülmesi için akıtılmasını talep etmektedir. 1980'lerin başlarında, sıkı çalışma ve girişimcilik adına risk alarak herkes için "iyileşmenin" nasıl sağlanacağı konusunda gözlerimizi finans dünyasına çevirerek ilham almamız isteniyordu. 2010 başlarına geldiğimizde ise yüzde 1'lik kesimin çuvallayan risk hamlesini telafi etmek için kemer sıkma politikalarına sıkı çalışmayla katkı sağlamamız isteniyor; yoksa tüm bu kumdan kale başımızın üstüne yıkılacaktı. Aynı zamanda, birbirimizle kurduğumuz sistemik ilişkinin de normunun fiilen bu olacağı söyleniyor bizlere.

Finansal sisteme gereken güvenlik ağını ördüğü halde sermaye yine de çıkılması imkânsız bir açmazda gibi. Sermaye bir yandan finans-dışı ekonomik büyüme sayesinde mevcut mücadeleler karşısında bir tampon oluşturulmasına, bu mücadelelerin tanzim ve tasfiye edilmesine, aynı zamanda da birikim dürtüsünü tatmin ederek borçların bir kısmının ödenmesine ihtiyaç duyuyor. Gelgelelim, büyüme bu mücadelelerin temelinde yatan çelişmeleri yoğunlaştırabilir olsa olsa, hem de bugüne dek hiç olmadığı kadar. Zira en basitin-

den sera gazı salımlarını düşüren veya hükümetlerin kurtarmaya pek hevesli olduğu güncel finansal sistemin ürünü olan eşitsizlikleri artırmayan bir büyüme mümkün değildir.

Gelecek için bir büyüme senaryosu yerine bir ekonomik durgunluk veya büyümeme senaryosu kurgulamadığımız sürece bu dönüm noktasından kaçınmak mümkün değil. Eğer bu senaryo bir şekilde iklim değişikliği üzerindeki baskıları yatıştırıyor ve bunu toplumsal işbirliğinin organize edilmesi ve değerlenmesinde kapitalist ilişkileri egemen kılmaya devam ederek yapıyorsa, bu ancak ağır toplumsal maliyetler ve artan istikrarsızlık, toplumsal adaletsizlik ve toplumsal çatışma pahasına olabilir. Diğer krizlerdeki tarihsel deneyimlerimiz ve güncel dinamikler göz önüne alındığında, güncel dinamiklerle bahsi geçen her iki senaryoda da dört olgunun mevcut olacağını varsayabiliriz.

Bunlardan ilki, küresel toplumun farklı alanlarında sistemin tekerine çomak sokan ve krizin neoliberal yönetiminin genişletilmesi adına hakların ve yardımların azaltılmasına ve devam eden borçlara karşı direnen, devletten yeniden bölüşümcü bir adalet talep eden mücadelelerin büyümesi. Bunlara, *toplumsal hareketler* adını vereceğiz. İkincisi, toplulukların önünde duran toplumsal yeniden üretim sorunlarının kolektif dayanışmayla çözülme biçimlerindeki artış. Bu, *müştereklerin* gelişimi olarak adlandırdığımız olguya tekabül ediyor. Üçüncüsü, sermayenin müşterekleri massetme stratejilerinin geliştirilmesi ve rafine edilmesi – ki ben bunu daha önce sermayenin *müşterekler tamiratı* olarak adlandırmıştım (De Angelis 2012). Dördüncüyse, çitleme stratejileriyle müşterekler mücadelelerini baskılama stratejilerinin geliştirilmesi ve rafine edilmesi. Bu makalede, olduğunu varsaydığımız bu dört gelişmeyi ayrıntılı olarak tartışmayacağım, ancak kapitalizme alternatifler oluşturmak ekseninde dönen tartışmaya katkı sağlamak amacıyla ilk üçü arasındaki karşılıklı ilişkileri ele alacağım.

Bu çalışmanın temelini oluşturan da aslında önemli ve basit bir soruyu yanıtlama veya en azından yanıtlamamıza yardımcı olacak bir çerçeve oluşturma girişimidir. Sokrates'ten öğrendiğimiz üzere, basit soruların amacı, kesinliklerimizi ve yaşadığımız dünyayı anlamlandırmamızı sağlayan zihinsel şemalarımızı sorunsallaştırmak

ve bu yolla o dünyaya müdahale edebilmektir. Bu makalede, müştereklerin eleştirel bir teorisi olarak adlandırabileceğimiz bir sorunun temelinde yatan büyük ve basit bazı sorulara, daha doğrusu metasorulara değinmek istiyorum. Toplumsal hareketler ve mücadeleler dünyamızı nasıl değiştirebilir? Dünyayı nasıl herkes için (en azından "yüzde 99" için) daha iyi; neşeli ve uyumlu; toplumsal, ekonomik ve çevresel açıdan adaletli; haysiyet, barış, özgürlük, özerklik, dayanışma, eğlence, eşitlik gibi kavramların yalnızca inandığımız değil süreğen toplumsal dönüşümün yönünü belirleyen pusulanın değerleri olduğu bir yer yapabilirler? Bu sorulara kesin bir yanıt verme niyeti veya hevesinde değilim, zira herhangi bir yanıt ancak praksis üzerinden ortaya çıkacaktır. Burada sadece yanıtın bir parçası olarak görülmesi gerektiğini düşündüğüm birkaç noktayı tartışmak istiyorum.

Tartışmamın ilk noktası şu ki, yukarıdaki soruları daha geniş bir güç ilişkileri sahası içinde konumlandırabilmek için karşımızdaki *sistemik* güçlere dair bir kavrayışımız olması gerek. İkinci olarak, tam da bu güçlerin sistemik güçler olması, mücadelelerin –sistemin radikal biçimde değişimini hedefliyor ve hatta bu esnada "zafer"ler kazanıyor olsalar bile– massedilebileceklerini, yani sistemi yenileme ve sürdürmeye hizmet edebileceklerini ifade ediyor. Bu, kaçınmamız gereken ilk yanılgıyla bağlantılıdır, ki ben bunu *siyasala dair yanılgı* (*fallacy of the political*) olarak adlandırıyorum. Bu, sönümlenmeden devam ettirilmiş toplumsal hareketlerin ardından gelen siyasal bir düzenlemenin, herhangi bir siyasal temsil biçimi aracılığıyla toplumsal ilişkiler ve toplumsal yeniden üretim sistemlerinde köklü bir değişim yaratabileceği ve bunu koruyabileceği inancıdır. Kapitalist sistemin (uyumlu) doğası göz önüne alındığında bunun mümkün olmadığı fikrindeyim. Kısaca tartışacağım diğer iki yanılgı (modele dair yanılgı ve özneye dair yanılgı) ile beraber siyasala dair yanılgı, toplumsal devrim ile siyasal devrim arasında –ya da toplumsal ve siyasal devrime güç verecek dayanakları oluşturan sistemler açısından söylersek, müşterekler ile hareketler arasında– bir ayrım yapma ihtiyacına işaret eder. Nitekim bu makale (daha önce belirttiğim ilk iki güncel gelişmeye tekabül eder biçimde) müşterekler ile hareketler arasındaki ilişkiyi tartışmakta.

Müştereklerin birincil amacı, kendi tasarruflarında olan veya tespit ve –diğer toplumsal güçlerden– talep edebildikleri doğal ve yaratıcı kaynakları seferber ederek farklı toplulukların çeşitli yeniden üretim ihtiyaçlarına doğrudan cevap olabilmektir. Bu kaynaklar çoklukla bir topluluk arasında (örneğin bir yerel birlik veya dernek içinde) toplanmış olabildiği gibi, sermaye birikiminin arkasında bıraktığı kalıntılardan (Arjantin'de sahipleri tarafından terk edilen fabrikalardaki kooperatifler ya da spekülatif kâr beklentisiyle bir kenarda tutulan boş binalar veya araziler gibi) veya özelleştirilmelerine karşı çıkan kitle hareketleri yoluyla geri kazanılmış da olabilirler (2001'de tabandaki su örgütlerinin seferber olarak bir kitlesel hareket başlattığı Bolivya "su savaşları" gibi").* Müştereklerin hareketlere dönüşmesinin tarihçesi uzun; öte yandan toplumsal karşı çıkış hareketleri kaynakları, devlete belli sosyal hakların kesilmemesi veya genişletilmesi taleplerini iletmek için seferber ediyorlar. 2011 Arap Baharı ve 2011-12'nin İşgal Hareketi gibi güncel örnekler toplumsal hareketlerin bunu kaynakları ortaklaştırarak ve eylem ve kararları kapsayıcı ve yatay karar verme süreçleriyle koordine ederek yaptığını gösterdi. Bu nedenle hareketler müştereklere –ki müştereklerin yokluğunda hareketlerin maddiyatı da olmayacaktır– dayanır; müşterekler de sermayenin taleplerini belli bir mesafede tutabilmek ve kendi organizasyonel ve üretici kuvvet alanlarını genişletebilmek için hareketlere ihtiyaç duyar.

Toplumsal hareketler ya da müşterekler üzerine mevcut literatürlerde, müşterekler ile hareketler arasındaki bu geniş ilişki yeteri kadar tartışılmış ve kuramsallaştırılmış değil. Müşterekler literatüründen bir örnek vermek gerekirse, Elinor Ostrom'un ufuk açıcı ve kapsamlı çalışmaları müştereklerin sürdürülebilirliği meselesine o kadar yoğunlaşmıştır ki, müştereklerin sürdürülebilir olabilmesi

* Elinizdeki derlemede Dwinell ve Olivera'ya ait yazı Bolivya "Su Savaşları"nı etraflıca tartışıyor. –*ed.n.*

1. Bkz. Ostrom (1990). Ostrom'un müştereklerin sürdürülebilir olması için gerekli gördüğü tasarım prensipleri listesinde yer alan 7 numaralı ilkede "Yerel kullanıcıların kendi kurallarını yapma hakları hükümet tarafından tanınır" (Ostrom 1990: 90) ifadesi yer alır. Tarihsel süreç bize bir topluluğun ancak mücadele yoluyla yüksek otoritelerce tanındığını göstermiştir.

için sermaye gibi dışarıdan toplumsal güçlere karşı *örgütlenmeleri* gerektiği konusunda pek yol gösterici olamaz.[1] Yazının devamında müşterekler, hareketler ve sermaye arasındaki bazı ilişkileri tartışarak meta-soruya ilk cevap denemesini vermeyi hedefliyorum: dünyamız, eski üretim tarzını belli bir mesafede tutup buradaki kaynakları yeniden kazanırken (toplumsal hareketler yoluyla siyasi devrim) yeni bir üretim tarzının (müşterekler yoluyla toplumsal devrim) geliştirilmesiyle değişecektir.

Neyle Mücadele Ediyoruz

Meta-sorularımıza değinmek için mücadele ettiğimiz güçleri –ki bu güçlerin içinde yaşadığımız dünyanın nahoş taraflarının oluşmasında payı vardır– kavramamız gerek. Sermaye, bu toplumsal güçlerden birisidir ve çitlemeler de sermayenin stratejilerinin bir yönüdür. Başka yazılarımda (De Angelis 2001, 2004) Marksist bir kategori olan "orjinal" veya "ilk" birikimine dair kuramsal bir geliştirme önermiştim. Bu makaleler, ilk kez Midnight Notes Collective (1990a) tarafından ortaya atılmış olan "yeni çitlemeler"in 1970'lerin sonlarında Keynesçilik'in yaşadığı krizin ardından ortaya çıkan neoliberal stratejinin merkezinde yer aldığı tespitinden ilham almıştı. O yazılarda buradan hareketle neoliberal pratiklerin yeni çitlemelere odaklandığına dair bulguları toparlamakta ve "ilk" veya "orijinal" birikimin kapitalizmden önce olup bitmiş bir olgu olduğuna dair geleneksel Marksist önermenin ötesine geçiliyordu. Marx'ın birikim kuramını modern neoliberal pratiklerin ışığında yeniden okuyarak, orijinal birikim sermaye birikiminin öncesinde gerçekleşmek durumunda ise, bunun doğası gereği sınıf mücadelesi hareketlerine bağlı ve süreklilik arz eden bir süreç olacağını iddia etmiştim. Nitekim müştereklerin çitlenmesi, kapitalist gelişim süreçlerinde zorunlu bir uğraktır; sermayenin büyümesine ve buna tekabül eden toplumsal ilişkilere dayalı politik ekonomilerinin tekrar eden bir özelliğidir. Birikim yalnızca David Harvey'nin ifade ettiği şekliyle "mülksüzleştirme yoluyla birikim" (2004) şeklinde gerçekleşmez. Daha ziyade, birikimin ihtiyacı olan yaşam-vaktinin temellükü (yani emek sömürüsü), ancak yaşamı yeniden üretmenin alternatif yollarına dü-

zenli olarak el konulması ve buna karşılık gelen toplulukların yıkılması/parçalanması yoluyla sürdürülebilir. Bu çalışmalarımda aynı zamanda modern çitleme türlerini açıklayan bir sınıflandırmaya da yer verdim. Amacım, kapitalizmde müştereklerin çitlenmesinin Marx'ın orijinal metninde toprak veya diğer doğal kaynaklar üzerinden tartışılanın çok daha ötesinde, oldukça geniş biçimleri olduğuna dair okuyucuyu uyarmaktı. Bu tartışmada açığa çıkan bir diğer nokta, şu aşamada büyük ölçüde örtülü kalmış da olsa, sermayenin geçmişteki işçi sınıfı mücadelelerinin etkisiyle *yaratılmış* olan müşterekleri çitlemenin yollarını arıyor olduğudur. Dolayısıyla çitlemeleri ve müşterek yaratmayı barındıran bu "çifte hareket", bir şekliyle kapitalizm içindeki sınıf mücadelelerinin tarihsel nabız ritimlerini açıklamakta.

Bu yaklaşım, çitlemeler, birikim ve sınıf mücadelelerini, sınıf mücadelelerinin kapitalist değer biçme sisteminin oluşumundaki rolüyle de birlikte *The Beginning of History* (2007) adlı kitabımda geliştirdiğim çerçeve kapsamında bir araya getirir. Bu yaklaşım aynı zamanda özellikle köklü bir toplumsal değişimi arzu edenler için birçok soruyu da beraberinde getiriyor. Aslında, bu yaklaşımın vurguladığı ve üzerine inşa edildiği kavram, bir kapitalist gelişme sistemi ile işçi sınıfı mücadelesinin –bir zamanlar "diyalektik" olarak adlandırılan– birlikte evrimleşmesidir. Bu ilişki Marx'ta ve otonomist Marksizmin çoğu yorumunda temel önem taşımasına rağmen, toplumsal değişimi üretim güçlerinin özerk gelişimi –ki bu kabaca "teknoloji" olarak anlaşılır– üzerinden ele alan geleneksel Marksizmde o kadar önemli sayılmaz. Cleaver'in (1979) genel hatlarıyla Otonomist Marksizm olarak adlandırdığı anlayışa göre, işçi sınıfı mücadelesi ile kapitalist gelişme arasındaki bu ilişki, sınıf oluşumunun aşamaları tarafından belirlenen bir tempoyla mücadele döngülerini takip eder. Bunlar çoğunlukla (bölünmüş işçi sınıfı bir araya gelip toplumsal bir hareket inşa ettiğinde) siyasi bir yeniden düzenleme ve (baskının boyunduruğu sıkıştırdığında ve sermaye bu mücadelelerin temelini oluşturan işçi sınıfının yapısını yeniden oluşturarak değiştirdiğinde) çözülme süreçlerini içerir. Şematik açıklamaların ötesine geçer ve bu yaklaşımı kapitalist yönetim biçimlerinin (Keynesçilik'in ve neoliberalizmin evrimi gibi) gelişimi ve biriki-

min politik-ekonomik koşulları (kârlılık koşulları) gibi daha geniş kapsamlı sorularla eklemlendirirsek, sınıf mücadelesinin bir fenomenolojisi olarak kapitalist gelişmeye ışık tutacaktır. Peki, mücadele ile kapitalist gelişme arasında süregiden bu ilişki, sermaye sınıfsal düşmanının toplumsal temelini massedebildiğini, parçalayabildiğini ve çözebildiğini ve bu yolla kendi gelişimi için bir güç yarattığını defalarca göstermişken, bizi yeni bir dünyaya nasıl taşıyacak? Mücadele ile sermaye gelişimi arasındaki bu karşılıklı evrim bünyesi gereği sonu gelmez bir olgu değil midir? "Özgür bireylerin ortaklığı" başat üretim tarzı olarak kapitalizmi nasıl yerinden edebilir?

Siyasala Dair Yanılgı

Bu bölümde, makalede meta-sorumuzu ele alan çerçeveyi oluştururken tartışacağım üç metodolojik yanılgıdan ilkine yer vereceğim.

Mevzubahis olan *siyasala dair yanılgıdır*; yani siyasal bir yeniden düzenlemenin herhangi bir siyasi temsil biçimi aracılığıyla toplumsal ilişkiler ve toplumsal yeniden üretim sistemlerinde köklü bir değişim yaratabileceği ve bunu koruyabileceği fikri. Siyasi yeniden düzenlemelerin, zincirleme bir toplumsallık tepkimesi başlatmak ve toplumsal enerjiyi belirli yönlere sevk ederek değişim için gereken *ivmeyi* yaratmak için gerekli olduğunu düşünüyorum. Bu anlamda, siyasi yeniden düzenlemenin aşamaları ve buna karşılık gelen siyasi temsil biçimleri, yeni toplumsal ilişkilerin ve sistemlerin radikal gelişimine dair yeni olanaklar oluşturması bakımından önemlidir. Ancak, bu aşamaların kendi başlarına sermaye gibi toplumsal sistemleri köklü biçimde değiştirmeleri mümkün değildir: onları ancak *sarsabilirler*. Sermaye bu sarsıntılara, sindiren, çitleyen, başka alanlara sevk eden, masseden ve bastıran yeni biçimler geliştirerek tepki verir ve uyum sağlar. Bunların hangisinin kullanılacağı, içinde bulunulan koşulların fayda ve maliyet analizine bağlıdır.

Güçlü bir siyasi yeniden düzenlemenin ardından büyük bir "zaferin" kazanıldığı bir örneği ele alalım. Farz edelim ki, İkinci Dünya Savaşı sonrasında çeşitli biçimlerde karşımıza çıkmış olduğu gibi yeni bir sosyal haklar düzenlemesi ortaya atılmış ve Avrupa hareketinin pek çok kesimi tarafından sahiplenilmiş olsun. Bu zaferi, top-

lumsal ilişkilerde temel bir değişim bağlamında nasıl değerlendirebiliriz? Bize "doğru yönde" bir adım attırmış mıdır? Benim iddiam daha cömert bir bölüşüm sisteminin kapitalist sistemin kendisinde bir değişim veya bu değişime giden yolda doğru ya da yanlış bir adım ifade etmediği, daha ziyade bir geribesleme döngüsünde bir uğrak *noktası*, sermayenin içselleştirmeye ve uyum sağlamaya çalıştığı bir sarsıntı olduğudur. Bunun mümkün olup olmadığını veya bu uyum sağlamanın *somut* olarak ne anlama geldiğini öngöremeyiz. Kesin olarak söyleyebileceğimiz tek şey, sermayenin bahsi geçen uyum sürecinin parçası olarak, karşı karşıya kaldığı yeni koşullar altında kendini yeniden üretmek için yollar arayacağıdır. Bu tam da sermayenin stratejileri dediğimiz şeydir. Bu nedenle, bu yeni bölüşüm sistemi kapitalist toplumsal ilişkilerdeki bir tarafa –diyelim ki işçi sınıfına– fayda sağlamaya başlayacaktır başlamasına, doğru, ama bu o tarafı sermayeye bağımlı kılan sistemik ilişkilerin genel kabulü *bağlamında* gerçekleşir. Öte yandan, sermaye temel olarak zenginliğin birikimini sağlamak zorunda olan toplumsal ilişkiler ve süreçlerden müteşekkil olduğu ve bu da emek sömürüsünü ve doğal kaynakların temellükünü gerektirdiği için, bahsettiğimiz uyum sağlama süreci "işçi sınıfının" etkin katılımını gerektirir. Sermayenin verdiği tavizlerin kapitalist gelişmenin belirli bir sürecine nasıl eklemlendiği ise, belirli tarihsel bağlamlarda farklı sınıflar ve toplumsal katmanlar arasında kurumsallaşan anlaşmanın *doğasına* ve küresel işçi sınıfının bazı kısımlarının diğerlerine göre çok daha iyi bir konuma geleceklerini düşünerek bu anlaşmayı kabul etmeye ne kadar hevesli olduğuna bağlıdır. Bu aynı zamanda bu anlaşmanın görünmez kıldığı ve dışladığı grupların marjinalleştirmesi ve ehlileştirmesine yönelik geliştirilen stratejilerin ne kadar etkili olduğuyla da ilgilidir.

Bu durumun birtakım kritik sonuçları var. Ekonomi politiğin 17. yüzyıldaki açılış vuruşlarından beridir herkes işçi sınıfına sosyal güvenlik araçlarının (işten bağımsız "sosyal refah") verilmesinin, işçinin sermayenin disiplinini reddetme gücünü artıracağını bilir – tabii işçilerin kültürel DNA'sında "çalışma ahlakı" olduğunu varsaymıyorsak eğer. Fakat bu varsayım da ancak işçi sınıfının ödül ve ceza içeren disiplin mekanizmalarına dayanarak sermayenin normlarına göre özneleştirildiği ve ehlileştirildiğini kabul edersek müm-

kündür (De Angelis 2007). Ancak herhangi bir zamanda, işçi sınıfının istedikleriyle kıyaslandığında ödüller az (ödüllere talep yüksek) ve cezalar yetersiz (birikim-karşıtı belli eylemlere karşı caydırıcılıktan uzak) olabilir. Ayrıca, işçi sınıfının istekleri de hayatın akışıyla değişen nesiller kadar hızlı değişebilir. Belirli bir tarihsel anda sermayeye karşı mücadeleye angaje olan radikaller olarak biz de kapitalist çalışmayı reddetme olanağını olumlu bir şey olarak görüyoruz. Ancak, toplumsal sistemlerin dönüşümünü sorunsallaştıran radikaller olarak da biliyoruz ki, bu reddediş, bu "Hayır!", alternatif toplumsal sistemlerin geliştirilmesi için yalnızca bir önkoşuldur; bu reddediş temelinde kendiliğinden alternatif toplumsal düzenlemeler ve yeni toplumsallık ve işbirliği biçimleri ortaya çıkmaz. Veya bu reddediş alternatif biçimleri bir dereceye kadar oluştursa da, bunları sermayenin hegemonyasına etkin biçimde karşı konumlandıramaz. Tam da bu nedenle sermaye bu tür yeni reformları kendi çıkarları için kullanabilir, biraz zaman kazanabilir ve işçi sınıfını dağıtıp haklarını ellerinden alabileceği doğru zaman için bekleyebilir. Dolayısıyla alternatiflerin *eli örgütsel açıdan zayıftır*. Örneğin savaş sonrası dönemde Sovyet Devrimi ile başlayan mücadele döngülerinin ardından verilen refah devleti tavizleri, yani Sovyet Devrimi'nin ardından gelen en büyük siyasi yeniden düzenleme hareketleri (örneğin sosyal yardımların kesilmesi tehditleri ve çekirdek ailelerde ataerkil ilişkileri destekleyen politikalar ve kültürel unsurlar aracılığıyla) birer disiplin ve riayet ve (işçi sınıfı ile çevresel açıdan yıkıcı tüketim kültürü arasında ayrılık yaratan) büyüme aracına dönüştürüldü. Bu tavizlerin temelinde işçi temsilcileri (sendikalar), devlet ve işverenleri bir araya getiren "verimlilik anlaşmaları" yatmaktaydı. Kârlılık ancak bu anlaşmalar çerçevesinde –ben bunlara ekonominin toplumsal mikro-temelleri diyorum (De Angelis 2000)– bu artan ücretlerle, tam istihdam politikalarıyla ve sosyal refah sistemiyle bağdaşır hale gelebilirdi. Aynı şekilde kârlılık, ancak 1970' lerdeki mücadele döngüsünün ardından gelen neoliberal anlaşma (yaşam tarzı özgürlükleri, azalan reel ücretler, küreselleşmeyle ucuzlayan ürünler ve piyasaya aktif katılım karşılığında elde edilebilen ucuz ve kolay kredi) çerçevesinde orta sınıf beklentilerine sahip bir işçi sınıfının hayat standartlarının karşılanmasıyla bağdaşır

hale gelebilirdi. Benimsenen sistemin bu anlaşmalar çerçevesinde birikimi artıramaması veya anlaşma dışı bırakılmış grupların yeni bir siyasi yeniden düzenleme aşaması ortaya atarak sistemi altüst etmesi sonucunda tüm bu anlaşmalar çöktüğünde ise bir açmaz oluşur. Sermayenin kendi tavizlerine uyum süreci sermayenin gelişim sürecidir – tıpkı sermayenin çalışma süresinin uzunluğuna karşı verilen işçi sınıfı mücadelesinin üstesinden gelmek için otomasyona ağırlık vermek zorunda kalması gibi.[2]

Kapitalizmin ötesinde hakiki ve radikal dönüşüm perspektifinden bakıldığında, sorunun bahsi geçen anlaşmanın kendisi olduğu iddia edilebilir; zira sermaye *için* her türlü anlaşmanın işlevi bir toplumsal sistem olarak sermayenin yeniden üretimini sağlamaktır. Formel olarak doğru olsa da (anlaşmalar gerçekten de sermayenin yeniden üretimini sağlar) bu pozisyon toplumsal yeniden üretimin (hanelerde, topluluklarda ya da bakım, sağlık ve eğitim gibi "hizmetler"de) büyük ölçüde kapitalist toplumsal sistemin yeniden üretimiyle yan yana yürüdüğünü gözardı eder. Bu demektir ki sermayeyle yapılan anlaşmalar verili koşullar altında yaşamın yeniden üretimini de mümkün kılar. Böylelikle meta-sorumuzun işaret ettiği sorun şimdi daha açık hale gelmiş ve şu şekli almış oluyor: Bizi sermayeyle bağlarımızdan kurtaran alternatif sistemlerin yeniden üretimini sağlarken nasıl aynı zamanda sermayeye bir set çekebiliriz?

Siyasi yeniden düzenleme–yani mücadele döngüleri–*kendi başlarına* bizi köklü değişime götürecek zaferler sağlamıyor olsa da, ardından gelen anlaşmalar ("zaferler") özellikle de "adil" anlaşmalarsa piyasa disiplinini reddetmenin yeni koşullarını ve *bu yolla da* yeni toplumsal ilişkiler ve üretim tarzları oluşturmanın ivmesini yaratabilir. Örneğin, günümüz Avrupa'sında pek çok toplumsal hareket bir vatandaş geliri talebi üzerinde ortaklaşıyor gibi görünmekte. Şüphesiz bunun bir "insan hakkı" ya da artan yoksulluk ve toplumsal güvencesizliğin gerekli kıldığı bir sosyal yardım biçimi olduğu iddia edilebilir. Hatta mevcut diğer sosyal yardımların yeniden ya-

2. Marx'ın gözlemleri günümüzde hâlâ geçerlidir: "1830'dan bu yana yalnızca işçi ayaklanmalarına karşı sermayenin savaş aracı olarak kullanılmak amacıyla yapılmış icatlar üzerine koca bir tarih yazmak mümkündür" (Marx, 201 1: 416).

pılandırılmasıyla el ele gideceğinden, bunun devlet bütçesi için bir tasarruf yöntemi olduğu da söylenebilir. Bütün bu durumlarda sosyal hak ve yardımlar işlevsel olarak toplumsal yeniden üretim krizinin bazı unsurlarını sermayenin kendini yeniden üretmek için duyduğu ihtiyaçlarla bağdaştıracak şekilde çerçevelenir. Buradaki asıl zorluk ise daha ziyade bu talebi alternatifler oluşturabilmeye yönelik stratejik bir bakış açısı ile nasıl ele alacağımızdır. Birçok kişinin ileri sürdüğü gibi, vatandaşlık geliri talebini piyasa ötesinde gerçekleşen ve sermayenin serbestçe temellük ettiği toplumsal işbirliğinin bir karşılığı olarak çerçevelemek bu yönde bir ilk adımdır. Yani, sermayeden, hane-içi bakım ve yeniden üretim emeğinden, kamusal alanda kültür ve modanın üretimine kadar bir tür "yeniden üretim" veya "işbirliği borcu"nu karşılamasını talep etmek. Öte yandan, eğer vatandaşlık geliri sermayeyle yapılan bir anlaşmanın sonucunda elde edilmiş ise sadece bu gelirle hayatı idame ettirmek, hele ki orta sınıf isteklerine sahip vatandaşlar olarak hayatı idame ettirmek, asla mümkün olmayacaktır. Ancak, bir yandan ihtiyaçları karşılarken bir yandan da yeni öznellikler oluşturan bir müşterekleştirme pratiği sayesinde alternatiflerin geliştirilmesini sağlayan bir koşul haline geldiği ölçüde vatandaşlık gelirinin sermayenin yeniden üretim süreçleri için "işlevsiz" kılınması da olanaklıdır. Bu bağlamda örneğin, bu gelirin bir kısmının ortaklaştırılarak ihtiyaca yönelik ve kökten farklı değer pratikleri üzerine kurulu ortak güçleri (müşterekleri) güçlendirecek şekilde kullanılmasının yollarını düşünmek gerekecektir.

O halde *siyasala dair yanılgı*, (Lenin'in *siyasal* devrim anlayışından ziyade) Marx'ın *toplumsal* devrim anlayışıyla paralel bir radikal değişim, bir "devrim" algısı içermektedir.[3] Öncelikle, bir toplumsal devrim siyasi elitlerin (ister reformcu ister devrimci araçlarla) tasarladığı ve başını çektiği bir "iktidar gaspı" değil, başka türlü bir iktidarın fiilen *üretimidir*. *Dolayısıyla* da, eski toplumun ve eski "varoluş koşullarının" "çözülmesini" (Marx ve Engels 2008) veya "[toplumsal] üretim ilişkilerinin toplamı"ndan meydana gelen "toplumun ekonomik yapısında" bir değişikliğe karşılık gelir (Marx

3. İkisinin ayrıntılı bir karşılaştırması için, bkz. Chattopadhyay (2012).

1977b). İkinci olarak, toplumsal devrim tam da yaşamı yeniden üreten yeni toplumsal ilişkileri inşa ediyor olması (ve eski ilişkileri yok etmesi) özelliğiyle, anlık bir olaya veya bir "zafere" indirgenemez; toplumsal devrim çığır açıcıdır ve bir dizi "zafer" ve "yenilgi" tarafından yapılandırılır. Marx bu nedenle "toplumsal devrim çağının başlangıcından" bahseder (Marx 1977b), lakin kimse bu çağın ne kadar uzun olacağını söyleyemez (fakat iklim değişikliği ve devasa toplumsal yeniden üretim krizi bu çağın ufuklarında yeni kısıtlar ve aciliyetler yaratmakta). Toplumsal ve siyasi devrim arasındaki bu ayrım, toplumsal devrimin aslen "siyasal" olmadığı anlamına gelmez. Toplumsal devrim, sosyo-ekonomik sistemleri disiplin altına almayı, düzenlemeyi, yönlendirmeyi ve kaynaklarına el koymayı isteyen yerleşik siyasal düzeni kritik biçimde altüst etmesi açısından siyasaldır. Köklü feminist deyiş "özel olan politiktir" bu anlamda tam isabettir, zira kadın hareketlerinin yarattığı (veya yaratmayı hedeflediği) *toplumsal devrimler* siyasal sistemler üzerinde hayati bir etki yaratmıştır.

Modele Dair Yanılgı

Toplumsal devrime (siyasi devrime nazaran) verilen bu öncelik, bir yandan da radikal bir toplumsal değişim gerçekleştirebilmek için mevcut sistemin –çöküşünü düşlemeden veya arzulamadan önce– yerine koyabileceğimiz, her şeyi hesap edilmiş bir sisteme ihtiyacımız olmadığını imler. Halbuki tam aksi düşünülür ki aslen burada bence radikal toplumsal değişim üzerine mevcut söylemlerin temelinde yer alan ikinci bir yanılgı mevcuttur. *Modele dair yanılgı*, mevcut sistemi (modeli) değiştirmek için yerine konacak başka bir sistemin (modelin) hazırda bulunması gerektiğine dair oldukça yaygın olan düşünüşün yanılgısıdır. Ancak, ne yazık ki, ne tarih ne de toplumsal sistem –herhangi bir toplumsal sistem– bu şekilde işler. Alternatif sistemler tabi ki hayal edilebilir ve tartışılabilir, ancak üretim tarzlarının tarihi bu alternatiflerin "uygulanması" üzerinden gelişmez. Sistemler uygulanmaz, daha ziyade hâkimiyetleri *oluşur*. Bu oluşma toplumsal devrim ve siyasi devrimlerin bağlantılı süreçleriyle meydana gelir; öyle ki siyasal devrimin sermayeyi altüst

ederken de bir yandan kendi özerkliğini oluşturma kuvvetini aldığı kaynağı toplumsal devrim yaratır.

Toplumsal devrim süreci en nihayetinde mevcut diğer toplumsal sistemlerin (muhtemelen kendileri bu sorunların ürünü oldukları için) çözemediği sorunlara çözümler bulma sürecidir. Bu, hayatı hâkim biçimler, sistemik süreçler, toplumsal ilişkiler, yol gösterici değerler ve duyuların alternatifleri üzerinden yeniden üreten ve ağlanma ve koordinasyon yoluyla daha geniş bir çapa kavuşabilen çok katmanlı bir toplumsal sistemin kuruluşunu ifade ediyor. 1990'ların ortalarındaki Zapatista hareketinden 2011'deki İşgal Et hareketine kadar son 20-30 yılda meydana gelen toplumsal hareketlerin gitgide daha açık biçimde ortaya koyduğu şudur: hareketin belirli bir parçası tarafından ortaya atılan alternatiflerin hepsi –ister mikro ister makro ölçekli, katılımcı bütçelerden, sosyal harcamaların merkezi devletçe yeniden düzenlenmesine, yenilenebilir enerji kooperatiflerine, özyönetim fabrikalarına, suç kapsamında olmayan siber-aktivizme, çitlemelerin tehdit ettiği bir nehir yatağındaki toplulukların savunusuna, halk meclislerine ve özyönetimci kamusal meydanlara kadar bütün alternatifler– bir şekilde *müştereklerin* herhangi bir biçimine, yani kaynakların *paylaşıldığı* ve paylaşım kurallarını o topluluğun, çoğunlukla da katılımcı ve kapsayıcı demokrasi temelinde kurulmuş yatay toplumsal ilişkiler aracılığıyla belirlediği, farklı faaliyet ölçeklerinde yer alan toplumsal sistemlere dayanmaktadır. Müştereklerin bu iki unsuru, değer sistemleri sermayenin değer pratiğinden oldukça farklı somut yaşam pratikleri aracılığıyla hayat bulur, ki bu yaşam pratikleri müşterekler sistemini sürdüren ve biçimlendiren gerekli toplumsal gücü geliştirir ve yeniden üretir. Müştereklerin barındırdığı ve müşterekleri yeniden üreten bu toplumsal emek ve buna karşılık gelen işbirliği biçimleri de "müştereklestirme" dediğimiz sürecin ta kendisidir.

O halde toplumsal devrim ile siyasi devrim arasındaki ilişki bu ikisinin temelini oluşturan toplumsal sistemler, yani müşterekler ile hareketler arasındaki ilişki, olarak görülebilir. Burada Marx'ın *Grundrisse*'de kapitalizmin ötesine geçen radikal dönüşüm hakkında ifade ettiği uyarıyı ciddiye almayı öneriyorum: "Toplumun kendisi içinde sınıfsız bir toplumun üretiminin gizlenmiş maddi koşul-

larını ve onlara uygun düşen değişim ilişkilerini bulamıyorsak, bütün yok etme girişimleri donkişotluktan öteye geçemez" (Marx 1999: 90).

İşte müşterekler içinde sınıfsız topluma biçim *verilebilecek* bu gizlenmiş, örtülü maddi koşullardır. Müşterekler aslında toplumda örtülü olarak mevcuttur ve yaşamlarımızı ve bilgimizi yeniden üretmemizi sağlayan tüm destek ve kaynakları yönlendirirler. Kimi durumda sadece ebeveynlerimizle veya bize bakanlarla, kardeşlerimizle ve arkadaşlarımızla olan etkileşimlerimizden oluşsa da, genellikle bir tür bir müştereğin içine doğmuşuzdur. Toplumsallaşma süreci başlar başlamaz toplumsal işbirliği ağlarına girerek bedenimiz ve ruhumuzla öznelliğimizi yeniden üretiriz, ki bu ağlar hayatın kâr amacına tabi kılınmasına hakikaten alternatif olan veya bizi farklılaşmış kimliğimizi korurken bu sisteme uyum sağlamayı öğrenmeye iten değerler ve araçlar geliştirme ihtiyacıyla yüzleştirir. Bu toplumsal işbirliği ağları sistematik modeller haline geldiğinde ise müştereklerin tüm unsurlarını elde etmiş oluruz: ortak kaynaklar, topluluklar ve müştereklerleştirme. O halde:

1. Müşterekler, toplumsal kütleye yayılmış ve sinmiştir. Çoğu zaman bize görünmez olsalar da neredeyse her yerdedirler. Müşterekler her yerdedir zira tüm toplumsal işbirliği biçimleri –kapitalist olanlar dahi– insanların kaynakları ortaklaşa kullandığı ve metalaşmamış pratiklerde bulunduğu mekânlar gerektirir. Öte yandan, şüphesiz ki çoğu müşterek de kendi seçim ve saiklerini engelleyen ve yönlendiren, dolayısıyla özerkliklerini ve kendilerini yaratma süreçlerini kısıtlayan ve şekillendiren daha büyük müşterek-olmayan toplumsal sistemlerin içine gömülüdür.

2. Müşterekler çok katmanlıdır, yani farklı katmanlarda mevcutturlar; zira metalaşmamış işbirliği, büyük ölçüde gelişmiş bilgi teknolojileri ve toplumsal ağların sayesinde, pek çok farklı katmanda gerçekleşebilir. Öte yandan müştereklerin, toplumsal bakımın, gıdanın, eğitimin ve diğer pek çok "hizmetin" öncelikle yerel olarak üretilmesini gerektiren ve tam da bu üretime dair bir dizi ekonomik, toplumsal ve çevresel neden bulunmakta. Ancak, müştereklerin çok katmanlı oluşu, bu "yerel" müştereklerin daha

geniş ağlar içinde konumlandırılabileceği, böylelikle de yeniden üretimin yerel sistemlerinin birleşik toplumsal güçlerle birlikte geliştirilebileceği anlamına gelir.

3. Müşterekler aynı zamanda daha baskın ve daha geniş başka toplumsal sistemlerin çatlakları arasında da mevcuttur. Emek hareketinin klasik tarihine (mesela fabrika sistemleri içindeki bir emekçi sınıfına) bir göz atalım. Bu tarihi, bir toplumsal gücün tarihi olarak düşünebilmek ancak müştereklestirme, kaynak paylaşımı, dayanışma ve hediye pratiklerini göz önünde tutarak mümkündür; kaldı ki bu pratikler bir toplumsal kütle olarak işçilerin bu toplumsal gücü (grevlerde, desteklerde, karşılıklı yardım biçimlerinde vb.) ifade etmesine olanak tanır. Dahası, emek hareketi yeniden üretim emeğini toplumsallaştırarak, ailelerin "mikro-müşterekleri"ni bir araya getirerek ("yapısal olarak eşleştirerek"), o zamana dek kendilerine "yabancı" olan öteki toplumsal öznelerle ilişkileri kurarak bir hareket olabilmiş ve örneğin çığır açıcı grevleri sürdürebilmiştir.

Öte yandan müşterekler, müştereklere dair kuramların klişelerine indirgenemez. İyi veya toplumsal açıdan adil bir sistemin herhangi bir radikal veya romantik versiyonu tarafından öne sürülen *herhangi bir* modelle de tam anlamıyla uyuşmaz. Modele dair yanılgıya düşmek zorunda değiliz. Modern kozmopolit kentli öznellikler için günümüzdeki birçok kentsel veya kırsal müşterek genellikle karman çorman, güçsüzleştirici, klostrofobik, ataerkil, yabancı düşmanı ve ırkçıdır. Elbette ki bizim özgürleştirici bir perspektif için arzu ettiğimiz müşterekler bunlar değildir ve geliştirmemiz gereken *stratejik akıl* bunlarla başa çıkmayı gerçekten öğrenmelidir. Ancak bunları, yalnızca istediğimiz müştereklerin arzu edilir nitelikleri olmadıkları için kuramsal radarımızın dışında tutmak tehlikeli ve dürüstlükten uzak bir tavır olacaktır. İçinde bulunduğumuz postmodern durum öznel göçebeliği (ilişkilerden, işlerden, yaşadığımız yerlerden, grup kimliklerinden kaçmayı) kolaylaştırdığı oranda bu gerici müştereklerin kapanından kaçmamız da kolaylaşmakta – zaten insanlar bunu hep yapıyor. Öte yandan, göçebelik öznelliklerin *durumlarını* değiş-

tirmelerine imkân vermesine rağmen bu öznelliklerin içinde oluştuğu toplumsal sistemleri değiştirmez veya oluşturulacak yeni toplumsal sistemlerde bu gerici unsurların yeniden ortaya çıkmasını önleyemez. Örneğin, Afrika'nın pek çok yerinde kadınlar müştereklerden kaçıyor ve hem toprak veraseti hem de toprak kullanımında kadınlara ayrımcılık yapan ve geleneksel hukuka işlemiş komünal uygulamaları değiştirecek toprak reformları talep ediyorlar. Bu müştereklerde sadece erkeklerin toprak üzerinde söz hakkı vardır ki toprak hakları güçlenme ve çocuklarının geçimi için elzemdir. Ancak buradaki risk, müştereklerin bu ataerkil biçiminin çöküşünün karşısına "Via Campesina, Brezilya'daki Topraksızlar Hareketi, Zapatistalar gibi bu yolu tutturmuş örgütlerin deneyimlerinden faydalanarak tamamen eşitlikçi müştereklerin inşası" ile çıkılmadığı sürece "bu hareketin, Dünya Bankası'nın desteklediği türden, toprağın yeniden dağıtımı yerine tapulama ve yasallaştırma getiren toprak reformlarını meşru göstermek için kullanılabilecek olması"dır (Federici 2008: 13-14). Öte yandan gerici unsurlar iştirakçiler sistemin sınırları (kimin müştereklerin parçası olduğu), işbölümü, gelirlerin bölüştürülmesi ile ilgili meseleleri kestirmeden çözmeye çalıştığında veya emek harcamayan bir grup iştirakçiyle ilgilenmeleri gerektiğinde veya buna benzer durumlarda "siyaseten doğru" müştereklerde dahi yüzeye çıkabilir.

Müştereklerin sorunlarla başa çıkmak için sunabileceği çözümler elbette ki belirli *durumlara*, örneğin mevcut toplulukların kültürel yapısına ve hangi kaynakların ortaklaştırmaya müsait olduğuna bağlıdır. Fakat hem sermayenin hem de müştereklerin toplumsal alanı örgütleyen yayılmacı sistemler olarak varolduğu bir durumda herhangi bir çözümün çoğunlukla bu ikisi arasında bir anlaşmayı, yani aralarında bir tür yapısal birleşmeyi ima *edeceği* açıktır. Bir topluluğa bir tür gelir sağlamak adına piyasada meta satmak için bir grup insanla beraber bir işçi kooperatifi kursam ve bunu yatay katılım ve özyönetim ilkeleriyle temellendirsem de karşılamam gereken bazı standartlar olacaktır, para kullanmam gerekecektir ve verili bazı kurumlara girmem gerekecektir. Öte yandan kârlılık (rekabet, verimlilik, maliyeti asgariye indirme vb.) sorunsalıyla ilgilenmem gerekecektir, ki bu sorunsal kooperatifin toplumsal amaçları ve değer-

lerine *rağmen*, benim rekabete girmiş müştereğimi (kooperatif) *aynı zamanda* piyasa aracılığıyla diğerleriyle eklemlenen tekil bir kapitalist sistem olarak şekillendirir.[4] O halde, toplumsal ilişkilerin daha geniş alanlarında konumlanmış güncel herhangi bir *kurum*, birbirinden oldukça farklı toplumsal sistemler (müşterekler ve sermaye) arasındaki yapısal birleşmenin farklı biçimlerinin belli şekillerde tezahür ettiği bir mecradır. Sermayeyle yapılan "anlaşmaları" tanımak, illaki sisteme satılmanın ilk adımını mı oluşturur? Hayır; bu yalnızca hareketlerin belli evrelerinde yapabildiğimiz herhangi bir anlaşmanın asla yeterli olmayacağı anlamına gelir. Zira, a) bu anlaşmalar bir şeyin veya birinin bundan faydalanmasını engeller ve dolayısıyla hiyerarşinin yeniden üretilmesine neden olur ve yeni sarsma (mücadele) evrelerine duyulan ihtiyacın temelini oluşturur; b) bu anlaşmalar sermayenin yeni biçimler geliştirirken kullandığı temellerdir. Ancak, aynı zamanda; c) müştereklerin yeni biçimler geliştirirken kullanabileceği ve bu sayede sermayeye üstünlük sağlamaya çalışacağı temellerdir.

Tam da bu nedenle, müşterekler gibi alternatif toplumsal sistemlerin (yerel kuralları ve ağlanmış yapılarıyla birlikte) gelişimi, illaki yalnızca (sermayeyle daha zayıf bir yapısal birleşme içeren) yeni kurumların oluşmasını zorunlu kılmaz, var olan kurumlarda müştereklerin ilerletilmesini de gerektirir. Aslına bakılırsa müşterekler-temelli yeni kurumların ve birliklerin oluşturulması bile sermayeyle kurulacak bir tür yapısal birleşmeye dayanır, bu ister bir binanın "sağlık ve güvenlik" düzenlemeleriyle uyumlu hale getirilmesi, ister fon sağlama faaliyetlerinde bir tür fatura kesilmesi, ister bir iş sözleşmesi imzalanması olsun.

Fakat müştereklerin bu şekilde ilerletilmesi er ya da geç kendilerini yöneten diğer toplumsal sistemlerle çatışmaları ve mevcut yerel kurallara meydan okuma anlamına gelir – toplumsal eylemi ölçme ve değer biçmenin kapitalist yöntemleriyle, kapitalizmin değer pratikleri ve diğer ağlanmış yapıların toplumsal sistemleriyle çatışmaktan bahsediyoruz. Bu, özellikle de bahsi geçen sistemlerin ge-

4. Bunun için Ekvator'da küçük bir kasaba olan Salinas örneğine bakılabilir. Bu etkileyici örnekte nüfusun çoğu bir tür kooperatife aittir (De Angelis, 2010).

lişmesi –sermaye bağlamında çitlemelerin ve soyut emeğin analizinin gösterdiği gibi– alternatiflerin mobilize ettiği insan ve doğa kaynaklarına el konmasına *bağlı* ise böyledir. Öte yandan alternatif sistemlerin, diğer toplumsal sistemlerle (yani bu sistemlerin *dirençliliğiyle*) çarpışma evresinde elinde tutabilecekleri kuvvetin, harekete geçirebilecekleri çoklu toplumsal güçlerle orantılı olduğu da açıktır. Toplumsal sistemlerin dirençliliği derken kastım, sermayenin sistemlerinin yaşadığı şok ve krizlerin yol açtığı sarsıntı hali karşısında bir toplumsal sistemin işlevini ve yeteri kadar refah, yeniden üretim ve toplumsal birlikteliğe sahip olmayı sürdürebilmesidir. Sermaye ve müşterekler yapısal anlamda büyük ölçüde birleşmiş toplumsal sistemler olduklarından, (işsizlik ve ekonomik kriz sonucu gelir kaybı veya belirli mücadelelerin kriminalize edilmesi sonucu devletin yarattığı mağduriyet gibi) bu şok ve krizler, uyum sağlamaya ve evrilmeye zorladığı müştereklerin direncini sınar. Bu uyum sağlamanın ne yönde olacağı belirsizdir: müştereklerin sermayenin döngüleri içinde (İkinci Dünya Savaşı sonrasında ataerkil çekirdek ailede olduğu gibi) daha fazla ehlileştirilmelerine sebep olabileceği gibi tam aksine sermaye döngülerine rağmen (İtalya'da 1970'lerden itibaren gelişen sosyal merkezler örneğinde olduğu gibi) müştereklerin özerkliğini ve direncini artıracak şekilde olabilir.

Burada ortaya koyduğum yaklaşım klasik Marksizmin anlatısı ile çelişir görünmekte. Klasik Marksizmde bir sınıf, yani proletarya, kapitalizme diz çöktürerek bu sistemi ortadan kaldırıp yerine yenisini koyan toplumsal güçtür. Toplumsal güç ve toplumsal sistemler her nasılsa birbirinden ayrı iki olgudur ve toplumsal güç bir toplumsal sistemin ortadan kaldırılması ve başka bir sistemin kurulmasının aracıdır. Benim temelde yatan önermem ise daha ziyade bir toplumsal gücün bir toplumsal sistemin güçlerinin dışavurumu olarak ancak kendini korumak ve yeniden üretmek (ve onu oluşturan insanların fiziksel/kültürel/duygusal yeniden üretimini korumak) için gerekli olduğu ölçüde ve başka toplumsal güçler karşısında ortaya çıktığı, genişlediği ve *etkili* dönüştürücü güçler yarattığıdır. O halde, bir toplumsal değişimi sorunsallaştırmak için toplumsal güçleri sorunsallaştırmamız gerekir. Bu da toplumsal sistemleri, özellikle de müştereklerı kavramamız gerektiği anlamına gelir.

Toplumsal bir güç olarak müştereklerin önünde uzanan dönüştürücü yolculuğun, sermayenin son birkaç yüzyıldaki genişleme yolculuğuyla birtakım ortak yönleri var. Sermayenin gelişimi şu iki katmanlı zeminde gerçekleşti: (sermayenin çoğu kez kendi kendine ürettiği) mevcut toplumsal sorulara çözüm sunmanın bir yolu olarak toplumsal işbirliğini sermayenin kendi değer pratiklerine uygun şekilde örgütleyecek yeni yöntemlerin ortaya konması ve diğer üretim tarzları ve bu bağlamdaki yönlendirici algılar, araçlar ve değer pratiklerine karşı verdiği mücadele. Birinci durumda, örneğin, fabrikalarda kapitalist uygulamaların (yerel kurallar olarak) hayata geçirilmesi daha önceki mükerrer çitlemelerin yarattığı yoksul ve mülksüzleştirilmiş kitlelere geçici bir "çözüm" sağlamış oldu. Bu aynı zamanda alternatif değer pratiklerine ve toplumsal yeniden üretimin örgütlenmesinin alternatif yollarına karşı bir mücadelenin de zeminini oluşturdu. Bu alternatif yollar ister eski (feodal) yönetici sınıfın yöntemleri, ister bu sınıfın (kendi memleketlerinde veya buram buram cinayet ve soykırım kokan emperyalizm patikalarında) çitlediği ve yok ettiği toplulukların özörgütlenmeci yöntemleri, isterse de fabrikalarda ve çalışma saatlerinin kısaltılması, ücretlerin artırılması ve işçi haklarının iyileştirilmesi için mücadele eden emekçi topluluklarda yeni yeni palazlanan yardımlaşma ve dayanışma unsurları olsun, asıl önemli olan nokta şudur: sermaye, burjuvazinin çeşitli unsurları, hareketleri ve örgütleri tarafından sürdürülen mücadele, uzlaşma, ittifak ve stratejik zamanlamalar yoluyla gelişmiştir. İktidar blokları küresel kapitalist gelişimin son 500 yıldaki çeşitli dönemlerinde sınıf çatışmasını tekrar sindirerek bir birikim mekanizması haline getirmek ve *bu yolla* da birikimin *biçimini* ilerletebilmek için sınıflı iktidar ilişkileri ve sınıf çatışmasının yönetiminde farklı biçimler arasında gidip geldiler. Diğer üretim tarzlarına ve tanzim edici duyulara karşı mücadelenin arzu edilen sistemin işleyişini aklileştirmek ve canlandırmak için birtakım zihinsel araçlar kullandığı doğrudur, fakat bu araçlar gerçekte ortaya çıkan biçimleri asla öngörememiştir. Örneğin Adam Smith için bugün yaşadığımız küresel kapitalizm kesinlikle anlaşılmaz olurdu. Yine de Smith'in "görünmez el" metaforu bugün, modern ulus-ötesi şirketlerin oligopol güçlerine *rağmen*, keskin ve birçok çağrışımı olan bir imge; ve

bu konuda mevcut tüm deneyime rağmen piyasa genişlemesini ve özelleştirmeyi planlayanlara ilham ve güven vermeye devam ediyor.

Çitlemelerin süreğen niteliğinin analizi böylelikle çitlemenin diğer yüzünü görmenin kapısını açar: müştereklerin süreğenliği, farklı farklı biçimlerde inşaaları, farklı öznelliklere ve bağlamsal gerçekliklere dayanmıştır. Sermaye çitlemelerinin yeni biçimleri de aslen sermayenin geçmişte ele geçirilmiş müşterek biçimlerine ("refah devleti"nin olduğu gibi sermaye birikimi için yetersiz, bürokratik veya araçsal da olsalar) son verme girişimiyle örtüşür.

Özneye Dair Yanılgı

Modele dair yanılgı böylece bizi alternatiflerin gelişmesine dair henüz ortaya çıkmayanı bekleme sorunsalıyla baş başa bırakıyor – yani alternatiflerin mevcudiyeti ile genişleyerek hâkim üretim tarzları haline gelmeleri arasındaki dönemle. Ancak alternatiflerin bu hâkimiyet noktasına genişlemesi, henüz örtülü olan bu alternatifler toplumsal kütlede ve işçi sınıfında mevcut bölünmeleri *aşmazlarsa* mümkün olamaz, ki bu bölünmeler neyin "iyileştirme" olduğuna dair hegemonik orta sınıf değerlerine ve dolayısıyla ücret hiyerarşisine dayalı bir "toplumsal düzen" kurulmasına tekabül etmektedir. Gücü bölen yalnızca sermayenin sistemik baskı unsurları değildir; bizim sermayeyle yaptığımız anlaşmalar da bu bölünmeleri yeniden üretir ve yeniden düzenler. Bu bölünmelerin üstesinden gelindiği bir dünya, "dünyayı nasıl değiştiririz"e dair meta-sorumuza yanıt vermek için çözülmesi gereken karmaşık denklemin bir parçasıdır.

Bu bölünmelerin üstesinden birlik kavramına ideolojik bir atıfla gelmek mümkün değil, zira bunlar çoğu zaman maddi koşullara bağlıdır ve ideolojiler hegemonik birlik için gereken zemini oluşturmaz. Kriz, koşullar ve beklentiler açısından yoğunlaştığı ve proleterleştiği ölçüde müştereklerin yeniden üretiminin serpileceği ortamı da yaratır: her türden, dinsel öğretiden, ulusal veya etnik gruptan ve politik kanaatten toplulukların kaynakları ortaklaştırdığı veya ortaklaşa elde ettiği ve ihtiyaçlarını karşılama ve farklılıklarını eklemlemenin yollarını geliştirdikleri toplumsal faaliyet alanları. Şüphesiz ki bu kendiliğinden gerçekleşmez, zira krizler bu saydığımız

eksenler üzerinden *bölünmeleri* de destekler. Sonucun ne yönde olacağı ortaya konan örgütsel kaynaklara bağlıdır. Küresel Kuzey'in pek çok ülkesinde, bu, radikallerin, yani kozmopolit iştirakçilerin, "ana akım" ile bir şekilde kaynaşıp müştereklerin yeniden üretimi ve sınırlarını genişletecek değer pratiklerinin ilerletilmesine imkân verecek üretken etkileşimleri sürdürme yeteneklerine dayanır.

Öte yandan, stratejik sorunsallaştırmaya dair bu tür bir tavır geliştirebilmek için *özneye dair yanılgı* ile bir şekilde hesaplaşmamız gerekiyor: "işçi sınıfının" sermaye karşısında yekpare (yok eğer bölünmüşse de bir tür ideolojik zemin, kültürel benzerlik, gelir denkliği ya da temsili bir yakınlık üzerinden yeniden bir araya gelebilecek) bir toplumsal kütle olarak düşünülebileceği fikri. Ben ise bunun yerine işçi sınıfı içindeki mevcut bölünmeyi –hem öznel hem nesnel açıdan– gerçeğin kurucu bir koşulu olarak konumlandırmak ve bu bölünmeyi bugünün radikal dönüşümü açısından sorunsallaştırmak istiyorum. Toplumsal kütledeki iktidar hiyerarşilerini orta sınıf açısından tartıştığım başka bir çalışmamda (De Angelis 2010), orta sınıfı belirli bir geliri olan homojen bir toplumsal gruptan ziyade *büyük ölçüde sermayenin toplumsal üretimi örgütlemek konusunda disiplin edici piyasalar, çitlemeler, yönetişim ve kâr amaçlı şirketler yoluyla temel bir role sahip olduğu modern toplumun normlarıyla şekillenmiş, katmanlı bir öznellik alanı* olarak tanımlamıştım. Başka bir deyişle, "orta sınıflık" kapitalist sistemin sınırları içinde edinilen bir iyileştirme ve düzen fikriyle inşa olur. İddiam şu ki, radikal değişim perspektifinden bakılınca temel açmazlardan biri, alternatiflerin ne orta sınıf *ile* ne de orta sınıfsız elde edilebileceğidir. Tam da bu nedenle "orta sınıfın infilakı"nın bu radikal dönüşüm sürecinin gerekli bir unsuru olduğunu iddia etmiştim. Bu infilakı toplumsal işbirliğinde ani bir artış ve buna tekabül eden şenlik halinin ortaya çıkışı olarak anlıyorum; bu artış sosyo-kültürel bir şok dalgası yaratarak sınırlar ve ücret hiyerarşisi ötesine geçen, bu sınırlar ve hiyerarşiyi toplumsal işbirliği yoluyla sorunsallaştıran ve yok eden müştereklerleşme pratiklerinin ortaya çıkmasına karşılık gelir. Örgütlenmeye dair sorunsal, orta sınıfın henüz uyku halinde olan üç farklı yıkımını eklemleyecek biçimde bir müştereklerleştirmenin infilakı sorunsalının bir parçasıdır: yabancılaşmanın inkârının mik-

ro-pratikleri biçiminde her gün yaşanan yıkım; proleterleşme ve orta sınıf olarak iyileşmenin evrenselleşmesinin ekonomik ve çevresel açıdan imkânsızlığı açısından sistemin kendisi tarafından orta sınıf koşulunun yıkımı; orta sınıf topluluğunun yabancı, göçmen veya marjinal olarak *öteki ile* iletişim kurduğundaki yıkım.

Müşterekler ve Hareketler

Bugünün radikal dönüşümü projesine girişmeden önce sadece "orta sınıfın bu yaratıcı infilakının" nasıl mümkün olacağını –ki her mücadele döngüsü bunun mümkün olduğu güvencesini yeni işbirliği, demokratik taban katılımı ve müşterekleştirme biçimleri ve türleri sağlayarak verir– değil, bunun nasıl kendi kendini devam ettirir, yeni bir dünyanın yaratılmasına katkı sağlar hale gelebileceğini de sormalıyız. Bu soruyu ele almak içinse müşterekler ile hareketler arasındaki ilişkiye dair incelememizi biraz daha öteye taşımamız gerek. Müşterekler ve hareketler, toplum dediğimiz ve tüm toplumsal sistemleri içeren toplumsal karışımın iki ayrı tarzıdır. Bu toplumsal karışım içinde kendini yeniden üreten veya yok eden toplumsal sistemlere mütemadiyen rastlarız. Kendini yeniden üretenler bir toplumsal doku oluştururken yok olanlar bir tür maddi veya biyografik döküntü yaratır. Toplumsal doku kavramıyla, yapısal birleşimler, yani *anlaşmalarla* birbiriyle etkileşen çeşitli toplumsal sistemlerin oluşturduğu toplumsal alanı kastediyorum. Bu yapısal birleşim yoluyla etkileşimler tekil sermayeler arasında (piyasa değişimleri, ortaklıklar, gizli anlaşmalar vb.), müşterekler arasında (hane halkı ağları, birlikler gibi) veya müşterekler ile sermaye arasında (bir fabrika ile işçi sendikası arasındaki bir anlaşma gibi) var olabilir. Bir toplumsal devrimin temel politik projelerinden birisi, *yeni bir üretim tarzı* olarak adlandırmaya alışık olduğumuz ve belirli bir niteliğe, direnç ve dayanıklılığa sahip bir toplumsal doku oluşturmaktır. Bu perspektiften yola çıkarak toplumsal bir hareket toplumsal karışım içindeki bir dalgadır ve toplumsal dokunun niteliğinde belli bir ölçüde değişim yaratır. Bu toplumsal dokuyu değiştirmenin en nihayetinde dört yolu vardır: sistemlerin sarsılması; yapısal birleşme örüntülerinin değiştirilmesi; sistemlerin ayrışması ve özerkleşmesi;

sistemlerin yıkılması. Bu yollardan hiçbirine diğerine nazaran "siyaseten daha doğru" denemez; zira bunların hepsi toplumsal hareketlerin içinde yer aldıkları belirli durumlar ve güçler dengesine dayanır. Ancak diyebileceğimiz şudur ki, toplumsal hareketler ortaya çıkardıkları toplumsal doku sermayenin yeniden üretim stratejilerinde bir değişiklik yaratıyorsa sınıfsal bir anlam kazanır. Ardışık dalga ve döngüler olarak her bir toplumsal hareket gücün yeniden düzenlenmesi ve dağılmasıdır, belirli rabıtaları gözetirken diğerlerini yok eder, toplumsallık üretir ve "düşman"la fark yaratarak kendini ayrıştırırken aynı zamanda iştirakçiler arasındaki farka dayalı ayrışmanın üstesinden gelir. Ancak, toplumsal hareketlerin rabıtaları ve toplumsallığı gözetiyor olması, sermayenin hâkim olduğu şimdiki toplumsal dokuya temelden alternatif nitelikleri yeniden üreten ve sürdüren yeni bir toplumsal doku üretebileceği anlamına gelmez. Zira, ikinci bölümde de tartışıldığı üzere, toplumsal hareket döngüleri, onları oluşturan dalgalar, ekonomik döngülerin iniş çıkışlarını takip eden sınıfsal dağılma ve yeniden düzenlemeler açısından sermaye hareketlerini yansıtır.[5]

Tam da kendi sınırlı nitelikleri dolayısıyla toplumsal hareketler alternatiflerin üretimine ancak katkıda bulunabilirler; kendileri alternatif değildir. Alternatifler farklı türde, farklı amaçları ve ritimler olan döngüler gerektirir. Dolayısıyla toplumsal hareketlerle müşterekleri ayrıştıran özelliklerin üzerinde analitik biçimde düşünmenin katkısı önemlidir. Öncelikle, kendi varlıklarının önkoşulları açısından her biri diğerinin mevcudiyetini varsayar. Toplumsal hareketler, kendilerinin parçası olan öznelerin yaşamlarını ve toplumsallık biçimlerini yeniden üreten bir müşterekler zemini olmaksızın kurulamaz. Üçüncü bölümde tartışıldığı üzere, işçilerin sermayeye karşı mücadelelerinde bir toplumsal kütle olarak güçlerini ifade etmelerini mümkün kılan müşterekleştirme, kaynak paylaşımı, dayanışma, hediye gibi pratikleri akılda tutmadan emek hareketini anlamamız mümkün değildir. Aynı şekilde New York'taki İşgal Et hareketi veya

5. "İsyan anlarındaki hareketlenmeler hem devlet hem de toplumsal hareket kurumlarını çözer. Gündelik kalıplar içinden ortaya çıkan hareket halindeki toplumlar tahakküm mekanizmalarında çatlaklar yaratır, toplumsal denetim dokusunu paramparça eder ve kurumları dağıtır" (Zibechi, 2010: 11).

Mısır veya Tunus'taki Arap Baharı da maddi ve maddi olmayan kaynakların farklı biçimlerde paylaşıldığı bir müşterekler zemini olmadan mümkün olamazdı.

Bununla bağlantılı olarak, müştereklerin ve onlara tekabül eden toplulukların yeniden üretimi çoğunlukla sermayeyle yapılan ve geçmişte yaşanmış mücadeleler sonucunda elde edilmiş, belirli kurumsal biçimler ve kültürler ortaya çıkarmış birtakım anlaşmalara dayanır.

İkinci olarak, toplumsal hareketlerin ve müştereklerin sekansları farklı başlangıç ve bitiş noktaları içerir. Döngüleri sıklıkla iç içe geçiyor ve kesişiyor olsa da, her zaman birbirinin aynı değildir. Bir toplumsal hareketin başlangıç noktası kendini güçlerin bir noktada toplanması, bir çatışma olayı şeklinde belli eder. Ki bu daha sonra faydalı olsa da olmasa da diğer toplumsal güçlerle yapılan bir *anlaşma* ile sonuçlanacak ve dalgalar halinde seyreden bir dizi olayı meydana getirir. Şüphesiz ki bu anlaşmanın türü iktidar ilişkileri ağının niteliğine bağlıdır.

Buna karşılık, günümüz kapitalizminde müştereklerin *başlangıç noktası, her zaman* şeytanla yapılmış *verili* bir sözleşme, yani bir *anlaşma* ve aynı esnada ortaklaştırılabilen kaynaklardır. Müştereklerin bitiş noktası ise yeniden üretimleridir ve bu yeniden üretimi mümkün kılan bir olay içerisinde gerçekleşir: hasat, bir toplumsal ücretin ödenmesi, bir yemeğin paylaşılması.

Olay (hareket)..... ANLAŞMA (hareket)
ANLAŞMA..... Olay (müşterek)

Toplumsal devrim süreci bu nedenle toplumsal hareketleri ve müştereklerini bir araya getirmenin, sekanslarını eşzamanlı kılmanın, toplumsal hareketlerin öznelerini iştirakçi, iştirakçileri protestocular haline daha açık biçimde getirmenin yollarını aramalıdır. Tarihsel olarak, toplumsal devrim şu şekilde gösterilebilir:

/Olay (hareket)...ANLAŞMA...Olay (müşterek)/Olay (hareket)...ANLAŞMA...Olay (hareket)/

ki burada toplumsal hareketin tekrarlandığı her sefer müşterekler *için* değer yaratır.

Açmazın Ötesinde

Müşterekler ile hareketler arasındaki bu ilişkinin işaret ettiği bir şey var: mesele, müşterekler yoluyla hareketleri mi yoksa hareketler yoluyla müşterekleri mi önceliklendirmemiz gerektiğiyle ilgili değildir. Genel biçimiyle *örgütlenme* sorusu bu ikisinin, toplumsal dokunun geçimliğin yeniden üretiminin yeni biçimlerini sağlayacak radikal bir biçimde dönüştürülmesi yönünde beraber evrimleşmesini nasıl kolaylaştırabileceğimizle ilgilidir. Müştereklerin yeniden üretiminin iktidar ilişkileri alanındaki konumu göz önünde tutulunca, hem hareketler hem de müşterekler hayati önem taşır ve dolayısıyla yeni bir örgütlenme biçimi her ikisini de dikkate almalıdır. Ancak, sermaye, müşterekler ve hareketlerin ya massedilmesi ya da baskılanmasının üç farklı yolunu ortaya çıkarır ve bunların her üçü de *özneler* üzerindeki eylemlerdir:

a) Kriminalize etme: Kapitalist piyasaları, buna tekabül eden şirket mülkiyeti rejimini ve müşterekler arasındaki etkileşimi yeniden üretmek için örgütlü şiddet ve kitle iletişim aygıtlarının denetimini kullanan devlet ve söylemsel stratejiler.

b) Cezbetme: Özneleri, müştereklerleşmiş (yani diğer öznelerle ilişki ve ortaklık halinde) özgür öznelerdense, atomize özgür bireyler olarak yeniden üreten mikro-oynaşçı (*micro-lucid*) sermaye stratejileri: pazarlama, ev kredisi, metalaştırılmış arzu alanları, tüketici olarak özne ve statü üretimi. Eğer özneler arzularını inşa etmek ve gerçekleştirmek veya yeniden üretim ihtiyaçlarını karşılamak için mevcut diğer yollar yerine para, konum, kimlik ve yeniden üretim araçlarını elde etmek için piyasa aktörleri olarak davranmayı tercih ediyorlarsa cezbetme stratejisi iş başındadır.

c) (Toplumsal olarak belirlenmiş) yeniden üretim ihtiyacı. Bireyin var olmasının ve varlığını korumasının *önkoşulları* karşılanmak zorundadır. Eğer kapitalist piyasa içinde bir üretim noktası olmanın dışında bir yol bulunmuyorsa veya yaratılamıyorsa özneler kapitalist piyasaları benimsemeye mecbur kalır.

Müştereklerin ve toplumsal hareketlerin sürdürülebilirliği elbette sermayenin özneler üzerindeki bu stratejilerinin toplumsal hareketler ve müşterekler içinde ne ölçüye kadar bölünme ve çözülmeler yarattığına bağlıdır. Buradan hareketle, bu stratejiler aslında müştereklerin siyasi örgütlenmesiyle ilgili üç amacı işaret eder:

a) Toplumsal hareketlerin kriminalize edilmesine karşı ve müştereklerin genişlemesi ve aralarındaki sürdürülebilir ilişkinin meşrulaşması için mücadele etmek: eleştirel pedagoji, eğitim, medya, iletişim, eleştirel kitle.

b) Müştereklerleştirme yoluyla oynaşçı enerjilerin, saikler ve kimliklerin yeniden şekillendirilmesi: eylemek, paylaşmak, değerlemek, karar vermek, tasarlamak.

c) Metalaşmamış yeniden üretimin metalaşmamış alanlarını genişletmek. Bu müşterekler örgütlenmesinin başlangıç noktası ve ağırlık merkezidir: bedenlerimiz (bakım, beslenme, sağlık, mutluluk), enerjilerimiz (gıda ve su, ısınma, güç), iletişimimiz (medya), çevremiz (dünya).

Ancak, müştereklerin politik örgütlenmesinin bu hedefleri, bu şekilde ortaya konulduklarında müştereklerin karşı karşıya olduğu, onları ya çitleyen ya da onlarla rekabet eden güçlere karşılık gelir biçimde sıralanmış görünmekte. Fakat uzun dönemli bir *örgütlenme hamlesi* açısından bu sıralama tersine çevrilmeli. Bu bağlamda stratejik girişimin başlangıç noktası ve ağırlık merkezi c)'dir, onu sırasıyla b) ve a) izler.

De-kriminalizasyon ve meşruiyetin sağlanması ve eşik çoğunluğun katılımının elde edilmesi (a) ancak yeniden üretim sorunuyla başlamak (c) ve yeniden üretim koşullarının yeniden ele geçirilmesi için kapsayıcı, canlı ve dirençli müştereklerleştirme biçimleri geliştirilmesine katkıda bulunmakla (b) mümkün olabilir. Nihayetinde bu son nokta daha kuvvetli ve daha geniş kapsamlı toplumsal hareketlere dahil olan daha büyük bir işbirliği ve karşılıklı yardım çemberi ve farklı bir toplumsal faaliyet ölçeğindeki müştereklerle kesişebilir Burada anafikir şudur: Tabandan gelen gücün maddi dayanağı iştirakçilerin bedenlerini ve toplumsal bağlarını yeniden üretme konu-

sundaki özerklik derecesidir. Dolayısıyla c)'den a)'ya doğru hareket, motorların döngüsel hareketlerinin sonunda itki vermesi ve lineer hareket haline gelmesi gibi yaratıcı bir döngünün uğraklarındandır. Başka bir deyişle –organik bir metafor kullanacak olursak– bu, yeniden üretim amacındaki tekil hücrelerin ancak diğer hücrelerle yapısal birliktelikleri içinde bunu başarması, güç kazanıp bağışıklık sistemi ve direnç oluşturabilmesi ve hatta aralarındaki etkileşim sayesinde yeni yaşam biçimleri –organizmalar ve türler– üretmesi gibi bir harekettir.

SONUÇ

Bugün, Burada: Savunudan İnşaaya Müşterekler

Bengi Akbulut[1]

BU KİTABIN DERLEYENLERİNDEN Umut Kocagöz'ün eş yönetmenliğini yaptığı *Akıntıya Karşı* (2012)[2] filminin sahnelerinden birisi bizi Boçka-Artvin'e götürür. Misafiri olduğumuz Hasan Yavuz bölgedeki yaşam kültürünü anlatırken, ormanların kullanımının bölgede yaşayanlar tarafından oluşturulmuş belli kural ve düzenlemelere tabi olduğundan bahseder. Devletin formel hukuk sisteminin dışında, havza yaşayanları arasında bir kullanma hukukunun yüzyıllardır var olduğunu, bu hukukun hem dışardan ormana girişleri engellediğini hem de ormanları rant kavgasından, yangınlardan ve aşırı kesimden koruduğunu dinleriz.

Bir açıdan bakıldığında anlatılan, Borçka'daki ormanların tam da Elinor Ostrom'un aktardığı tür topluluk temelli yapılar içinde yüzyıllardır nasıl yönetildiğinin resmidir. Yavuz'un sözlerinde havzada yaşayan ailelerin ormanların ortak kullanımını düzenleyen köklü ve dayanıklı kuralları nasıl oluşturduklarını, bu kuralların çiğnenmesini özdenetleme mekanizmalarıyla nasıl engelledikleri

1. Yorumlarıyla yazıyı zenginleştirdikleri için Fikret Adaman, Onur Akgül, Begüm Özden Fırat, Umut Kocagöz, Müge Sökmen ve Semih Sökmen'e teşekkürlerimle.

2. V. Işıl, Ö. Işıl, U. Kocagöz ve E. Akyol (Belgesel Ekibi), www.akintiyakarsi.org.

okumak mümkündür. Ostrom'un müştereklerin etkin özyönetimini mümkün kıldığını vurguladığı unsurların birçoğunu bu kısacık anlatıdan bile çıkarabiliriz.

Öte yandan Maçahel vadisi insanlarının arasında "bir orman ilişkisi" olduğunu duyarız. "Doğadan hem aldık, hem de ona geri verdik, onu koruduk" derken bir kaynaktan fayda elde etmenin *ötesinde*, karşılıklılığa dayalı bir ilişki biçiminden bahsetmektedir ev sahibimiz. Bu ilişki biçiminin bir yaşam tarzı, bir kültür olduğunu, ormanı korumak için tam da bu kültürün korunması gerektiğini söyler. İlerleyen sahnelerde bu kez dereler konu olduğunda bir kere daha duyarız insanlarla müştereklerarasındaki kaynak-ötesi ilişkinin nüvelerini: suyun döngüsünü tamamlaması gerekir, çünkü su geçtiği her yere hayat verir. Derenin kıymeti su veya enerji kaynağı olmasından gelmez, vadinin insanları suyu böyle anlamaz, bir kaynak olduğu için savunmaz.

Borçka'daki orman müştereklerinin yüzyıllardır yıkıma uğramadan ortak kullanım, düzenleme ve idameye dayanarak ayakta kalmış olması Hardin'in "müştereklerin trajedisi" iddiasının en somut yanlışlamasıdır. Ortak kullanıma açık varlıkların aşırı tüketim ve yıkıma mahkûm olacağı öngörüsünün tam tersine, müştereklerin tam da bu ortaklık sayesinde korunmuş olduğu bilgisi Hardinvari yaklaşıma yöneltilen eleştirilere (Angus, Ostrom) Türkiye'den bir katkı niteliğinde. Öte yandan, anlatılan aslında müştereklerin ne kadar güncel ve yaygın olduğunun hikâyesi. Bu hikâye ve benzeri birçoğu, Caffentzis ve Federici'nin de vurguladığı gibi, müştereklerin belli bir tarihsel döneme özgü, arkaik veya ütopik şeyler olmadığını, aksine hayatımızın en temel parçaları olmaya devam ettiğini ortaya koyuyor.

Ve fakat *Akıntıya Karşı* filminin göz önüne serdiği belki de daha önemli mesele, ormanlar, meralar ve dereler gibi müştereklere yönelen çitlemelerin, müştereklerin kendisi kadar güncel olduğudur. Herkesin olan derelere, vadilere, ormanlara giren dozerlerin yarattığı yıkım kadar yapılan istimlaklardan da bahseder köylüler. Bu açıdan filmdeki tanıklıklar ortak varlıkların sermayenin çıkarları için gasp edilmesi ve meta ilişkileri içinde konumlandırılmasının tarihin bir döneminde olup bitmiş bir süreç değil, bugün bu coğrafyada de-

neyimlenen bir dinamik olduğunun en somut göstergesini sunar.

Bu kitapta esasen müşterekler etrafındaki kavramsal-tarihsel dağarcığın farklı kökenlerini ve izleklerini takip etmek amaçlandı. Bu açıdan derlediğimiz yazıların özel olarak müştereklere dair tartışmaları Türkiyelileştirmek veya bu tartışmaları Türkiye bağlamda işlevselleştirmek saiki bulunmuyor. Öte yandan, müşterekler (ve dolayısıyla çitleme, ilk birikim, mülksüzleştirme, müştereklestirme) dağarcığının son on yılda Türkiye'de yaygın olarak ve her zamankinden sık kullanılmaya başladığını da gözlemliyoruz. Tam da bu yüzden derlememizin son bölümünü müştereklere dair yazın'ın Türkiye'de hangi mecralarda nasıl ifade bulduğunu tartışmaya ayırmayı istedik.

Bu bölümün geri kalanında öncelikle Türkiye'de son on beş yıldır sürdürülen büyüme rejimini aslen bir ilk birikim rejimi olarak görmeyi önereceğiz. Bunu yaparken bu güncel ilk birikim rejiminin zeminini oluşturan hukuki dönüşümün yanı sıra farklı mecralarda (ormanlar, meralar, su, kentsel mekân vb.) somutlaşan görünümlerini açımlayacağız. Bu bağlamda özellikle müştereklerin çitlenmesi ve dolayısıyla ortaya çıkan temellük ve mülksüzleşme dinamiklerine değineceğiz. Bölümün ikinci yarısında ise, Türkiye'deki güncel çitleme harekâtına karşı yükselen toplumsal mücadelelere odaklanacağız. Bu kısımdaki temel amacımız bu mücadeleleri müştereklerin savunusu, geri alınması ve/veya müştereklestirme hareketleri olarak konumlandırmak olacak. Böylelikle bu kitabın önceki bölümlerinde yan yana getirdiğimiz farklı yaklaşım ve kavramsallaştırmaları hem bağlamsallaştırarak ete kemiğe büründürmeyi hem de Türkiyelileştirmeyi amaçlıyoruz.

Türkiye'nin Büyüme Rejimi: İlk Birikimin Sürekliliği

Türkiye'nin kabaca son on yılına damgasını vuran ekonomik rejimi bir çitleme ve mülksüzleştirme harekâtı olarak okumak mümkün. Bu dönemin alamet-i farikasının özellikle enerji ve inşaat sektörlerinin yükselişi olduğu sıkça yapılan bir tespit. Hakikaten de 2002-2014 yılları arasında Türkiye ekonomisinin ortalama büyüme hızı %4,9 civarındayken, aynı dönemde inşaat sektörünün ortalama

%6,3'lük, enerji sektörünün ise ortalama %5,4'lük bir hızla büyüdüğünü görüyoruz (TURKSTAT). Daha çarpıcı bir işaret ise bu dönemde başlanılan inşaat ve enerji yatırımlarına dair. 2002 yılında inşaatına başlanan yeni bina sayısı 40.430 iken, bu sayı 2006 yılı için 597.000 civarında, 2010 yılı için ise 817.000 civarında. Enerji bağlamında ise sadece HES yatırımlarına bakmak bile yeterli: Verilen HES üretim lisansı sayısı 2003'te 73 iken, bu 2007'de 127'ye, 2008'de 143'e çıkmış, küresel krizle yavaşlayan yatırımların 2011'de tekrar hızlanmasıyla bu yılın sadece ilk 9 ayında 116 HES lisansı verilmiş (Elektrik Üreticileri Derneği 2011).*

Bu yükselişi hazırlayan pratiklere ve süreçlere daha yakından baktığımızda ise, karşımıza özellikle enerji ve inşaata yönelen yatırımlarının önünü açmak amacıyla hukuki alanda yapılan kritik değişiklikler çıkıyor. Enerji sektörü bağlamında, 1990'ların sonundan itibaren hayata geçirilen bir dizi düzenlemeyle özel sermayenin yatırım yapabileceği alanlar üzerindeki kısıtların büyük ölçüde kaldırıldığını görüyoruz. Buna ek olarak, üretilen enerjinin devlet tarafından satın alınacağının taahhüt edilmesiyle sermayenin HES ve termik santraller gibi yatırım alanlarına hücum ettiğini izlemekteyiz. İnşaat sektöründe ise, bir yandan mahallelere yönelik parçalı girişimlerle (örneğin Sulukule ve Tarlabaşı özelinde yapılan hukuki düzenlemeler) başlayan ve "Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun" ile tamamlanan hukuki düzenlemeler, diğer yandan Toplu Konut İdaresi'nin (TOKİ) yeniden yapılandırılması ve yeni yetkilerle donatılması (örn. kâr amaçlı projeler yapmasının önünün açılması, yıpranan tarihi ve kültürel alanlarda TOKİ ile belediyelerin ortak proje üretebilmesi, hazine arazileri üzerinde plan yapma yetkisinin TOKİ'ye verilmesi) vuku buldu. Afet Yasası, riskli alan tanımını muğlak bırakarak, inşaat sektörünü yöneleceği yeni yatırım alanlarını tespit etmenin aracı haline gelirken, paralel olarak imar planlama süreçlerinin merkezileşmesi inşaat yatırımlarının önünde oluşabilecek toplumsal muhalefet engellerini ortadan kaldırma işlevini üstlendi.

* Bu gösterge değerler Aralık 2016'da Milli Gelir hesaplarında yapılan revizyon öncesi döneme aittir. *–ed.n.*

Öte yandan, enerji ve inşaat sektörleri özeline yönelik denebilecek bu değişikliklere yasal düzlemde daha geniş çaplı bir dönüşümün eşlik ettiğini gözlemledik. Ortak varlıklar ve koruma altındaki alanlara yönelik düzenlemelerin sistematik olarak gevşetilmesi olarak nitelenebilecek bu genel dinamiğin örnekleri arasında turizm teşvik, maden, orman, toprak koruma ve arazi kullanımı, mera ve kıyı kanunlarında son 15 yıl içerisinde yapılan ve kentsel mekân, meralar, orman ve sahiller gibi müştereklerin inşaat, maden ve enerji santrali gibi yatırımlara açılmasını kolaylaştıran muhtelif değişiklikler bulunmakta. Henüz yasalaşmamış ancak geçen yasama döneminde olduğu gibi bu dönemde de gündeme getirilen zeytinlik yasası da bu listeye eklenebilir: bilindiği gibi bu yasa ile 25 dönümün altındaki sahaların zeytinlik kapsamından çıkartılması önerilmekteydi, ki bu sayede aralarında Akkuyu Nükleer Santrali, Yırca'da yapılması planlanan termik santral ve Kaz-Madra dağlarında açılması planlanan yeni maden ocakları olan bir dizi projenin yapılması kolaylaşacaktır. Daha genel anlamda bu değişikliklerle siyasi erkin çitlemeleri dolaylı olarak veya doğrudan el koyarak (örneğin Acele Kamulaştırma Yasasını kullanarak) mümkün ve meşru kıldığını söyleyebiliriz. Zira bu yolla kültürel ve ekolojik değerleri ortak zenginlik ifade eden ve/veya piyasa dolayımının dışında ortak kullanım esasına göre düzenlenegelmiş varlıklara el konmasının ve ortaklığa dayalı kullanım hakkını gaspının yolu devlet eliyle açılmış oldu. Buna eşlik eden kalkınmacılık retoriği ise bu müdahaleleri toplum nezdinde meşrulaştırma işlevi gördü.

Bizce Türkiye'de hukuksal zeminde son dönemde gözlenen bu dönüşümü Marx'ın ilk birikim bağlamında tartıştığı ve "soygunun parlamenter biçimi" ve "kamu mülklerinin hırsızlığı" adını verdiği pratiklerle paralel okumak mümkündür (Glassman; bkz. ayrıca Marx 2011). Glassman'ın özetlediği gibi, ilk birikim yoluyla doğrudan üreticilerin üretim araçlarından koparılmasının farklı yolları arasında bir yandan Müştereklerin Çitlenmesi Yasalarıyla büyük toprak sahiplerinin halka ait toprakları özel mülkiyetleri olarak tapulaması, diğer yandan devlet mülkü olan arazilerin yine hukuki yollarla özel mülkiyete geçmesi ve kırsal nüfusun bu topraklarda yaptığı geçimlik üretimden çıkmak zorunda bırakılması vardır. Bu açıdan ilk bi-

rikim analitiği, hukuki düzlemin müşterekler ve ortak kullanım aleyhine değişmesinin günümüz Türkiyesi'ne özgü olmadığını, farklı dönem ve coğrafyalarda sermaye birikimini mümkün kılan temel bir işlev gördüğünü serimlemenin anahtarını sunar.

Türkiye'nin son dönem büyüme rejiminin ilk ortak paydası bahsettiğimiz bu yasal değişikliklerde cisimleşen devlet elinin görünürlüğüyse, ikincisi bu rejime içkin olan temellüktür. Zira bu dönemde öne çıkan sektörlerin hemen hepsi mekânın ve/veya doğanın temellüküne dayanmaktadır. Örneğin, inşaat sektörüne yakından baktığımızda, sektörün bu dönemdeki çarpıcı büyüme performansını kentsel müştereklere sermayenin çıkarları adına el konulmasının mümkün kıldığını görüyoruz. Kentsel müşterekleri salt fiziksel nitelikleriyle tanımlamayıp ilişkisel ve dinamik olarak tarif eder, Chatterton'ın –Hardt ve Negri'nin izinden giderek– vurguladığı gibi, mekânsal pratikler ve toplumsal ilişkilerden oluştuğunu vurgularsak, bu kentsel çitlemelerin kapsamını da teslim edebiliriz. Kentsel mekânın kent sakinlerinin gündelik pratikleri, toplumsal ilişkileri, tarihsellikleri, karşılaşmaları, değiş-tokuş ağları ile kurulduğunu göz önüne aldığımızda sadece yeşil alanlar, su, hava, kamusal alanlar değil (hangi mülkiyet rejimi altında olursa olsun) mahalleler, mimari yapılar, kültürel simgeler vb.'nin kentsel müşterekler olduğunu görebiliriz (bkz. Fırat 2011). Buradan hareketle, örneğin bir park üzerine (ortak yeşil alan) alışveriş merkezi yapılması ile mahallelere yönelik kentsel dönüşüm saldırılarını (mahalledeki toplumsal ilişkiler ve piyasa dışı toplumsal üretim) yan yana görebilir, kentsel çitlemeler olarak adlandırabiliriz. Zira bu alanlar yukarıda örneklerini verdiğimiz diğerleri gibi kullanım hakkı temelinde örgütlenen müşterek mekânlar ve toplumsal hayatın yeniden üretiminin piyasa ilişkileri dışında kalan bir temeli iken, kentsel dönüşüm yasaları ile ortak kullanımdan çıkartılmakta ve bu yolla inşaat sektörünün sermayesi haline gelmekte.

Kenttekine paralel bir sürecin kırsal alan ve doğal varlıklar bağlamında da hayata geçirildiğini görmekteyiz. Ormanlar, vadiler, dereler, meralar gibi kırsal müştereklere enerji, maden veya inşaat yatırımları amacıyla el konulmasıyla bu varlıkların sermaye birikiminin mecrasına dönüştürüldüğüne şahit oluyoruz. Örneğin, ormanlık

alan veya tarım arazisi statüsünden çıkarılan alanların imara açılması, kırsal mekânın çitlenerek ortak kullanımdan koparılması ve inşaat sermayesinin birikiminin aracı haline gelmesine denk düşmektedir. Benzer şekilde maden ve enerji yatırımları, mekânın ve mekânı üreten doğal varlık-süreçlerin çitlenmesi ve ortaklığa dayalı kullanım hakkının gasp edilmesi üzerinde yükselmekte. Bu bağlamda özellikle dikkat çekici bir örnek, HES yatırımları özelinde "su kullanım hakkı" mefhumunun tanımlanmasıdır. Bilindiği üzere, bu yolla su üzerinde bir fiili mülkiyet hakkı yaratılması ve bu hakkın 98 yıla kadar enerji yatırımı yapacak şirketlere aktarılması mümkün oldu. Bu, bugüne kadar vadi halklarının kullanımında olan, devlet hukukundan ayrı bir toplumsal hukuka tabi kılınmış ve piyasa ilişkilerinden görece bağımsız örgütlenen bir varlığın ortak kullanımdan devlet eliyle koparılması ve özel çıkarlar yararına sunulması anlamına gelmektedir. Diğer bir deyişle, bir müşterek olan derenin suyu, hukuksal düzenlemeyle üzerinde tanımlanan yeni bir hakla eski kullanıcıların elinden alınmış ve çitlenmiş oldu.

Toparlamak gerekirse, Türkiye'de yaklaşık son 15 yılda başat hale gelen birikim rejimi bu kitabın farklı bölümlerinde de vurgulandığı gibi (örn. Blomley, Chatterton, Caffentzis ve Federici, De Angelis ve Harvie) Marx'ın ilk birikim, Harvey'nin (2004) mülksüzleştirme yoluyla birikim adıyla andığı sürecin sürekliliğini göz önüne seriyor. Denebilir ki, Marx'ın İngiltere'de olduğunu anlattığı sürecin, yani kırsal müştereklerin büyük çiftliklere dönüştürülerek sermayeleşmesinin başka bir görüntüsü kentsel-kırsal mekânın üzerinde alışveriş merkezleri, konut siteleri, enerji santralleri, maden ocakları ve turizm tesisleri inşa edilen sermaye haline gelmesi olarak vücut buluyor. Bu süreç var olan (ortak) kullanım hakkının gaspı ve dolayısıyla müştereklerin hem kullanıcılarının hem de geçerli kullanım biçiminin değiştirilmesine yol açmakta; bu açıdan bir temellük ve mülksüzleşme rejimi olarak ortaya çıkmakta.

Bu bağlamda kırsal alanda son dönemde yaşanan en belirgin dinamik, toplumsal (yeniden) üretimin temelini oluşturan topraklar, meralar, dereler ve zeytinliklerin, maden, enerji veya inşaat yatırımlarına açılması ile yerel halkların müştereklere erişiminin ve dolayısıyla hayatı idame pratiklerinin önemli bir temelinin yok edilmesi

oldu. Bu anlamda kırsal çitlemeler tarım sektöründeki neoliberal dönüşümle birleşerek kırsal nüfusu üretim araçlarından (toprak, su, mera gibi) kopardı ve emek gücünü satmaya mahkûm bırakarak proleterleştirmiş oldu – ki bu açıdan bizce son dönem Türkiyesi'nde kırdan kente göç hareketlerini ve kırda yaygınlaşan yeni emek biçimlerini (sözleşmeli çiftçilik ve mevsimlik işçilik gibi) okumada çitlemeler ve mülksüzleşme yoluyla birikim perspektifinin katkısı kıymetli olacaktır. Kent bağlamında ise, doğrudan geçim kaynağı işlevi gören müşterekler (örneğin kent bostanları) daha kısıtlı olsa da, mahalleler, park ve yeşil alanlar, tarihi yapılar ve meydanlar gibi müştereklerin çitlenmesi kent sakinlerinin hayatını sürdürmesini mümkün kılan piyasa dışı alan, varlık ve toplumsal ilişkilerin yok edilmesi anlamına gelmekte. Bunların arasında kent-içi bostan ve yeşil alanların çitlenmesiyle kaybedilen geçimlik ekim-dikim pratikleri, kentsel dönüşümle yıkılan mahalle içi dayanışma ağları ve piyasa ilişkilerine girmeden faydalanılabilecek kentsel mekânların daralması sayılabilir.

Bu açıdan baktığımızda, bahsettiğimiz temellük ve mülksüzleşme sadece dar anlamıyla bir el değiştirme değil, aynı zamanda toplumsal yeniden üretimin piyasa dolayımından özerk örgütlendiği alanların istilasını imlemektedir. Kır ve kentteki çitlemelerin hayatın idamesinin ve daha geniş anlamda toplumsal (yeniden) üretimin somut ve soyut pratiklerinin piyasa dolayımı dışında kalan mecralarının yok edilmesi, öncelikle bu üretimin piyasa ve/veya devlet dolayımıyla karşılanması gerekliliğini ifade eder; yani insanları piyasa ilişkilerine girmeye mecbur bırakır. Bu, Marx'ın bahsettiği gibi, geçim kaynağı ve üretim araçlarının topyekûn kaybıyla kapitalist üretim sürecine emek gücü olarak eklemlenmeyi getirebileceği gibi toplumsal hayatın değişen ölçülerde piyasaya tabi olması olarak da karşımıza çıkmaktadır – ki Otonomist Marksistleri takip ederek bunları da çitlemelerin farklı aşamaları/boyutları olarak adlandırmayı uygun görüyoruz (De Angelis 2004). Örneğin, ortak kullanımda olan meraların bir inşaat şirketince çitlenmesi, bir derenin suyunun yapılan HES ile vadi halkının kullanımından alınması veya geçimlik gıda üretilen bir kent bahçesinin kentsel dönüşümle yok edilmesi, bu mecraların kullanıcılarının hayvanlarını beslemek, tarlala-

rını sulamak veya besin ihtiyaçlarını karşılamak için belli maddeleri meta olarak piyasadan satın almak zorunda kalması demektir. Toplumsal üretimin daha büyük bir parçasının piyasa dolayımından karşılanması ise, alım gücüne ve dolayısıyla ücretli emek sürecine ve sermayeye bağımlılığı artırır. Bu açıdan, Caffentzis ve Federici'yi takip ederek müştereklerle piyasadan ve sermayeden özerk bir toplumsallığın inşası arasındaki bağı vurgulamak bizce elzemdir.

Bu süreç aynı zamanda müşterekleri üreten ve temelini oluşturan toplumsal ilişkilerden koparılmayı imlemektedir. Fırat'ın (2011) vurguladığı gibi mülksüzleşme kullanım hakkının gaspı ve fiziksel olarak yerinden edilmenin yanı sıra başka tür (piyasa dolayımına tabi) toplumsal ilişkilerin dayatılması olarak da okunmalıdır. Örneğin, yukarıda da vurguladığımız gibi, kent sakinlerinin hayatlarını devam ettirmelerinin temel dayanaklarından biri mahalle etrafında örülen piyasa dışı ilişkiler ve bu ilişkilerle kurulan mahalle müştereklerdir. Kentsel dönüşümle yerinden edilen mahalleliler, aynı zamanda mahalleyi üreten toplumsal ilişkilerden de sürülmüş ve yeni yerleştirildikleri mekânların (örneğin TOKİ'lerin) dayattığı ilişkilere maruz kalmış oluyorlar. Bu bağlamda Akbulut ve Bartu-Candan'ın (2014) verdiği örnek çarpıcı: Ayazma'da kentsel dönüşümle mahallelerinden edilen kadınlar kaybettikleri kent-içi gıda üretim mekânlarını daha sonra yerleştirildikleri toplu konut sitelerinin bahçelerinde yeniden kurmaya çalışırlar; ancak, sitelerin estetik ve düzenini bozdukları gerekçesiyle sebze ektikleri alanlar bozulur ve dikenli tellerle çevrilir.

Bahsettiğimiz çitleme ve ilk birikim rejiminin bir diğer kritik yansıması ise müştereklerin çitlemeler sonrasındaki durum ve niteliğine dairdir; zira toplumsal üretimin ortak kullanım ve müştereklik hukukundan çıkarılan bu alanların kullanım biçimleri kadar bu biçimlere hâkim mantık da değişir. Örneğin, yukarıda değindiğimiz su kullanım hakkı mefhumunun ifade ettiği şey sadece derelerin kullanımının vadi halklarından koparılması değil, aynı zamanda tabi oldukları toplumsallığın da piyasa ve/veya devlet tarafından işgal edilmesidir. Temel olarak piyasa dışı bir toplumsallıkla örgütlenen su kullanımı üzerinde devletin bu tür bir hak tanımlaması, bu hakkı sermayenin erişime açık bir piyasa tahvil etmesi, şirketlerin bu hak

için bir bedel ödemesi, su kullanımının piyasa içinde mübadele edilmesi suyun vadi halklarınca tarihsel kullanım pratiklerinden oldukça farklıdır. Bakker'in dikkat çektiği kavramsal netleştirmeyi de akılda tutarak, bahsettiğimiz bu sürecin metalaşma olduğunu söyleyebiliriz.[3] Kentlerde ise mekânın yeniden şekillendirildiği son on beş yılda kentsel dönüşüm, soylulaştırma ve özelleştirmelerle beraber kentsel mekânın emlak piyasaları içine daha kapsamlı bir biçimde sokulduğuna, kentsel mekânın daha geniş bir kısmının bu piyasa içinde değiş-tokuş edildiğine ve bu anlamda da mekânın metalaşmasının genişlediğine şahit olmaktayız. Bu süreç içinde özellikle de şehir merkezlerinin turistler, tüketiciler ve emlakçılara pazarlanan ticari mekânlara dönüştüğünü görmekteyiz.[4]

Bu bağlamda bizim dikkat çekmek istediğimiz nokta, müştereklerin sürdürülebilir kullanımıyla ilgili tartışmaların (Hardin; Ostrom) çitlemeleri ve bu yolla müştereklerin metalaşmasını neredeyse tamamen görmezden geliyor olmasıdır. Bugün Türkiye'de müştereklerin tahribatı ve/veya yok edilmesine dair herhangi bir tartışmanın ise yukarıda serimlediğimiz üzere sermaye birikimi dinamiklerinden ve devletin bu dinamiklerin önünü açıcı rolünden bağımsız yürütülmesi imkânsızdır. Diğer bir deyişle, Türkiye'de müştereklere dair güncel sorunsal ne Hardin'in bahsettiği trajediyle ne de Ostrom'un tarif ettiği cemaat-temelli yönetişim mekanizmalarının eksikliğiyle açıklanabilir. Müştereklerin korunması ve sürdürülebilirliğini tehdit eden en belirgin sürecin sermaye ve devlet tarafından

3. Bu noktada müşterekleri ve kırsal toplumsal-ekonomik yapıyı aşırı romantize etmekten kaçınmanın da önemli olduğunu düşünüyoruz. Zira kırsal alanda meta ilişkileri ve piyasanın hiç var olmadığını söylemek yanlış olur. Keza suya erişim geçmişte de kısmen meta ve piyasa ilişkileri içinde düzenlenmekteydi. Ancak, daha bütünlüklü olarak dereler ve suyun kullanımının örgütlenmesine bakıldığında, su üzerinde tanımlanan bu yeni hakkın metalaşmayı genişleten ve yaygınlaştıran, piyasa-dışı düzenlemeleri istila eden bir dinamik olduğunu vurguluyoruz.

4. Bakker'ın suyun metalaşması/müştereklerleştirilmesi tartışmaları bağlamında yaptığı uyarıyı akılda tutup kavramlar konusunda titiz davranmanın önemini vurgulamakta yarar var. Zira piyasalaşma, ticarileşme, metalaşma vb. gibi birbirinin eşanlamlısıymış gibi kullanılan kavramlar çoğu kez müştereklerin otomatikman antitezi olarak sunulsa da bu kavramların imledikleri süreçlerin birbirinden farklı olduğu gözden kaçıyor. Bu açıdan sağlanması gereken, kavramsal netlik, çitlemeler karşısında kurulacak mücadele hattı açısından önem arz ediyor.

yürütülen çitleme harekâtı olduğu düşünüldüğünde, Hardin-Ostrom hattındaki tartışmaların atıllığı daha da bariz görünmektedir.

Müşterekler Savunusundan Müştereklestirmeye

Çitlemeler ve mülksüzleştirmeye dayalı bu birikim modeli karşısında Türkiye'de yükselen mücadeleler, müşterekler analitiği çerçevesinden bakmak istediğimiz bir başka ana alan. Türkiye'de son on beş yılda yükselen toplumsal muhalefetin ağırlıklı olarak kent ve ekoloji mücadelelerinde yoğunlaştığı göz önüne alındığında, bu mücadeleleri kesen ortak paydanın müştereklerin savunulması–geri alınması olarak tarif edilebileceğini düşünüyoruz (ayrıca bkz. Fırat 2011). Girişte değindiğimiz HES karşıtı hareketlerin yanı sıra, toplumsal muhalefet belleğimizde yer eden Gerze termik karşıtı hareketi, Yırca köylülerinin zeytinlikleri için verdikleri mücadele, kent bostanları direnişi, Emek sineması mücadelesi ve Gezi Parkı direnişini de bu zeminde düşünmek hem mümkün hem gereklidir.

Bu bağlamda değinmek istediğimiz ilk örnek, Türkiye'de ekoloji hareketleri arasında son dönemin en çarpıcı olgusu olan HES karşıtı mücadeleler olacak. Enerji sektörü ve piyasalarının 2000'lerin başından itibaren radikal bir dönüşümden geçtiğini ve bu dönüşümün sonuçlarından birinin nehir tipi HES'lerin yaygınlığında –deyim yerindeyse– yaşanan patlama olduğunu bir önceki bölümde açımlamıştık. Bu patlamanın eşit derecede yaygın ve güçlü bir muhalefeti de beraberinde getirdiği malum. HES karşıtı mücadelelerin bizim için en dikkat çekici boyutu, bu mücadelerde dereler üzerinden dile getirilen –ancak daha geniş anlamda vadiler, meralar, ormanlar ve kırsal yaşam alanlarına genişletilen– müşterekler mefhumu. Derelerin kullanım hakkının şirketlere devredilmesine karşı ortaya çıkan bu direnişleri izlediğimizde, öncelikle mücadelenin ekseninin "yaşamın savunulması" olarak ifade edildiğini görmekteyiz. Derelerin müştereklığini savunan ve geri almayı talep eden bu hareketler bu eksen üzerinde bir bütün olarak vadilerde var olan toplumsal ilişkileri ve yaşamı kapsayan bir mücadeleye dönüşmüştür. Bu bağlamda dile gelen müşterekler mefhumu, yaşam alanlarının (dereler, ormanlar, meralar) ortak kullanımının yanı sıra, giriş bölümünde değindi-

ğimiz gibi bu ortak varlıkların zeminini oluşturan ve yeniden üreten devlet ve piyasa dışı toplumsal ilişkileri de kapsar.

Bu mücadelelerde öne çıkan bir başka boyut müştereklerin bir kaynağın ötesinde anlamlar ve değerler ifade ettiğidir. Dolayısıyla, müştereklerin sadece toplumun çıkar ilişkisi kurduğu varlıklar olmadığını, toplum ve doğanın karşılıklılık ilkesiyle birbirini yeniden ürettiği bir ilişki içerisinde konumlandırıldığını görmekteyiz. Su, nehirler ve vadiler etrafında şekillenen müşterekler anlayışı ekonomik çıkarlar için kullanılan ve sadece bu anlamda değer kazanan bir kaynağa indirgenemez. Aksine, ortaya çıkan söylem suyun hem insanların hem de –ve belki de daha önemli olarak– tüm canlıların ortak zenginliği olduğuna vurgu yapıyor; ekonomik faydalarındansa su etrafında şekillenen bir hayat ve toplumsallık biçimiyle savunuluyor; kişisel ve toplumsal hatıralardan ve araçsallaştırılamayacak değerlerden dem vuruluyor. Bu açıdan HES mücadelelerinde işlevselleştirilen müşterekler mefhumunun Hardin ve Ostrom'un kullandığı kavramsallaştırmadan oldukça farklı olduğu aşikâr.

Türkiye'de müşterekler etrafında örülen mücadelelere dair vereceğimiz ikinci örnek tarihi Emek sinemasının AVM yapılmasına karşı oluşan hareket olacak. Hatırlanacağı üzere, Emek sinemasının da parçası olduğu *Cercle d'Orient* binasının kentsel yenileme kapsamında bir alışveriş kompleksine dönüştürülmesine karşı kitlesel bir mücadele ortaya çıkmıştı. Fırat (2011), Emek sineması mücadelesini İstanbul'un kentte yaşamış olanlar ve halihazırdaki sakinleri tarafından üretilen tarihi-kültürel değerinin çitlenmesi ve metalaştırılmasına karşı bir hareket olarak okumayı önerir ve bu bağlamda Emek sinemasının bir müşterek olarak anlamlandırılmasını açımlar. Emek sinemasının mülkiyeti resmi olarak devlette olmasına rağmen mekân, mücadele esnasında kullanıcılarının somut deneyimleri üzerinden ortak bir varlık olarak tanımlanagelmiş, aynı zamanda İstanbul'u biricik ve otantik kılan bir varlık olarak tüm kentlilerin ortak zenginliği olarak kodlanmıştır. Buradan hareketle, mekâna dair tüm karar ve tasarrufun kullanıcılarda bulunduğu ve kullanım hakkının kolektif olduğu vurgulanmıştır. Bu şekilde Emek sineması kullanım hakkı üzerinden kolektif bir mekân ve ortak bir zenginlik olarak anlamlandırılmış ve savunulmuştur.

Müşterekler kavramının toplumsal dağarcığımıza en yaygın biçimde girişinin ise Gezi Parkı direnişiyle olduğunu söylemek herhalde yanlış olmaz. 2013 yazının ilk günlerinde başlayan bu direniş öncelikle bir kentsel müşterek olarak ortak kullanıma açık bir parkın ve bu parkın sunduğu ortak toplumsal-ekolojik zenginliğin savunulmasıdır. Bunun yanı sıra, Gezi direnişi kentte farklı toplumsal kesimlerin karşılaşmasını mümkün kılan meta-dışı toplumsal bir alanın ve bu alandaki toplumsal ilişkilerin sermaye mantığına tabi kılınmasının da reddidir (Fırat ve Genç 2015). Bu açıdan, Gezi direnişinde somutlanan savunu, parkın hem ortak varlık/zenginlik olarak hem de piyasa-dışı bir toplumsal üretim alanı olarak müştereklığine dairdir.

Öte yandan, Park'ta vücut bulan direniş-işgal, sadece bir müştereğin savunulması ve yeniden ele geçirilmesi değil, başka tür bir toplumsallığın hayata geçirilmesi ve pratik edilmesidir. Bu açıdan Fırat (2015) ve Akbulut'un (2014) önerdiği gibi, Gezi direnişini Otonomist Marksist hattı takip ederek bir müşterekleştirme pratiği olarak okumak da mümkündür. Tekrar vurgulamak gerekirse bu hat, müştereklerı salt "ortak olan" olarak tanımlamaktan öteye geçerek müşterekleştirmeyi, toplumsal üretim ve yeniden üretimin çeşitli mecralarının piyasa ve devletten özerk, kolektif, adaletli ve özyönetime dayalı bir biçimde kurulması olarak tarif eder. Örneğin De Angelis ve Harvie, müştereklerin toplumsal üretimi sermaye ve devletten özerk örgütleyebilmenin temelleri olduklarını söyler ve şöyle devam eder: "Bugün hakikaten de sermayeden özgürleşmeyi –ve iyi yaşam (*buen vivir*), sosyal ve ekolojik adalet taleplerine cevaplar üretmeyi– aynı zamanda müşterekler zeminini, yani metadışı toplumsal üretim sistemlerini, örgütlemekten ayrı düşünmek mümkün değil." Benzer şekilde Caffentzis ve Federici anti-kapitalist müştereklerı yeniden üretim araçları üzerinde toplumsal kontrol tesis edilen, bu araçların eşitlik ekseninde paylaşıldığı ve bu sayede piyasa ve devletten bağımsızlaşılan özerk alanlar olarak tanımlar. Bu çizgi müşterekleştirmenin farklı bir toplumsallığı hayata geçirdiğine özellikle vurgu yapar: müşterekleştirme rekabete değil kolektif dayanışmaya dayalı bir üretim biçimini hayata geçirmelidir ve bu yönüyle kolektif çıkar ve karşılıklılık bağlarını inşa eden bi-

rincil mekanizma olarak değerlendirilmelidir (bkz. ayrıca Federici 2011).

Buradan hareketle Gezi Parkı direnişi-işgalinin bir müştereklestirme pratiğini hayata geçirdiğini ve direnişçilerin Park'ı dayanışma ve paylaşım esasında meta-dışı bir mekân olarak inşa ettiklerini söyleyebiliriz. Örneğin gıda, barınma, temizlik, güvenlik, sağlık gibi temel ihtiyaçların karşılanması kolektif üretime ve kolektif paylaşıma dayalıydı. Park'ta geçimliğin idamesine yönelik üretim faaliyeti yok denecek kadar az olmuş olsa da, dışarıdan armağan edilen gıda maddelerinin "öğünlere" dönüştürülmesi ve bölüşümünün örgütlenmesi; sağlık hizmetleri (örn. revir) ve karşılıklı eğitim faaliyetlerinin (örn. Gezi kütüphanesi, birçok konuda düzenlenen atölyeler) içerdiği bakım emeği; parkın güvenlik ve temizliği hizmetlerinin örgütlenmesi açılarından bakıldığında Park'ta aslında ciddi ölçüde bir üretim yapıldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu anlamda parkta özörgütlenmiş, kişisel çıkardansa ihtiyaç temelinde kurulan, piyasa türü mübadele mekanizmalarının dışında alternatif bir toplumsal-ekonomik düzenin hayata geçirildiği düşünülebilir. Diğer bir deyişle, Fırat'ın (2015) vurguladığı gibi Gezi direnişi toplumsal (yeniden) üretimin yukarıda bahsettiğimiz farklı alanlarının müşterek bir toplumsal ilişki üretimi çerçevesinde devlet ve sermaye dışı biçimlerde nasıl kurumsallaştırılabileceğine dair bir deneyimdir. Tam da bu noktadan hareketle Gezi Parkı'nda vücut bulan alternatif toplumsallığı Otonomist Marksistler'in tarif ettiği anlamda müştereklestirme olarak adlandırabiliriz.

Bu kavramsal hattan devamla, bizzat müştereklerin savunusu direnişleri içinde konumlanmayan, ancak müşterekler dağarcığı ile okumayı önereceğimiz süreç ve pratiklerden birisi de son yıllarda yaygınlaşan yerel gıda örgütlenmeleri olacak. Gıda konusunda bu perspektifi işlevlendirebilmek ve gıdayı bir müştereklestirme alanı olarak konumlandırabilmek için, gıdanın üretiminin başlangıcından tüketim noktasına kadar uzanan, farklı aktörler içeren bir süreçler bütünü olarak anlaşılması gerekir. Bu bütünün içerisinde tarımsal üretimde kullanılan tohumların nereden ve nasıl tedarik edildiğinden sulama suyunun nereden elde edildiğine, ne tür emek biçimlerinin kullanıldığından üzerinde ekim yapılan toprağın mülkiyetine

bir dizi boyut bulunur. Gıdayı bu şekilde birçok coğrafyayı ve özneyi birbirine bağlayan bir süreçler zinciri olarak görmek, bu süreçlerin belli toplumsal, ekonomik, politik ilişkilerden müteşekkil ve dolayısıyla güç ilişkileri ve eşitsizliklerle örülü olduğunu görünür kılmanın da yolunu açar. Bu tür bir bakış açısı aynı zamanda gıdanın müşterekliğine işaret eder. Gıda toplumsal yaşamın yeniden üretilebilmesinin en elzem koşulu ve hepimizin varlığımızı borçlu olduğu bir müşterektir. Aynı zamanda yüzyıllardır nesilden nesile aktarılan atalık tohumlar, yerel bilgi ve gıda pratikleri etrafında şekillenen toplumsal ilişkilerle üretilen ortak bir zenginliktir.

Buradan hareketle, gıdanın müştereklestirilmesini, yukarıda bahsettiğimiz gıda süreçlerinin muhtelif aşamalarının piyasa ilişkilerinden özerk bir biçimde demokratik, adil, kolektif toplumsal ilişkilerle kurulması olarak tarif edebiliriz. Gıdanın üretiminden tüketimine uzanan zincirin farklı aşamalarında –örneğin gıdanın üretim, dağıtım veya tüketim alanında– kooperatif/kolektif örgütlenmeler, özellikle tarımsal üretim süreçlerinin kolektif ve adaletli örgütlenmesi, üretilen değerin bizzat üreticilerin kontrolünde olması ve bu değerin nereye yönlendirileceğine üreticilerin karar vermesi, tüketici ve üreticiler arasında piyasa mantığına alternatif mübadele biçimleri kurulması gibi pratikler gıdayı müştereklestirme örnekleri olarak düşünülebilir.

Türkiye'de gıda etrafında örülen güncel mücadelelerden bu bağlamda düşünmeyi önereceğimiz ilk örnek, tüketim kooperatifleri/kolektifleri ve benzeri bakışımlı üretici-tüketici örgütlenmeleri olacak. Çoğu kez ana-akım kamuoyunun dikkatinden kaçan bu pratiklerin arasında telaffuz edebileceğimiz Anadolu'da Yaşam Tüketici Kooperatifi, Bir Umut Tüketim Dayanışması, Boğaziçi Üniversitesi Mensupları Kooperatifi ve Çanakkale Ekolojik Yaşam İnisiyatifi gibi yapılar bulunuyor. Bu girişimler, kırsal alanda yaşanan radikal dönüşüm ve küçük üreticiliğin yaşam koşullarının ortadan kaldırılmasının karşısında, küçük ve/veya örgütlü gıda üreticisi ile örgütlü tüketici arasında doğrudan bağlantı kurmayı hedefliyor. Aracıları ortadan kaldıran ve üretici-tüketici arasında doğrudan bağlar kuran bu tür pratikler, piyasa veya devlet dolayımından özerk bir gıda zinciri örgütledikleri ölçüde müştereklestirme olarak düşünülmelidir.

Öte yandan bu pratikler sadece gıdanın dağıtımını piyasa dışında örgütlemekle kalmıyor ve üzerine temellendiği ilkeler açısından da rekabetçi piyasa mantığının dışında, alternatif bir etiğe dayanan bir mübadele sistemini hayata geçiriyor. Tüm bireylerin sadece kendi çıkarını düşünerek hareket etmesine dayalı (üreticinin kârençoklamasından, tüketicinin maliyet enazlamasından başka derdi olmadığı) bir piyasa mantığının yerine, gıda süreçlerinin öznelerinin dayanışmacı ve kolektif eylemlerine dayalı bir gıda mübadelesini işlevselleştirmesine dayanıyor. Bu açıdan da örgütlü tüketici ve örgütlü üreticiler arasında kurulan bu alternatif mübadele biçimleri, ekolojik denge, sosyo-ekonomik adalet, hakkaniyet gibi ilkeleri önceleyebilme olanağı doğuruyor. Böylece, hem müştereklerle kaynak-merkezliliğin ötesinde ilişkileri ve motivasyonları (kâr amacı yerine idame ettirebilme, kendine yetebilme, piyasadan özerk yaşam alanları yaratma) hem de bu ilişkilerinin temellendiği belli değerleri (dayanışma, ortaklık, demokrasi, özyönetim) işlevsel kılma potansiyeli taşıyor.

Sonuç

Müştereklerin tarihin eski dönemlerinde kaybolup gitmiş bir toplumsal zenginlik biçimi olmadığı artık neredeyse herkesin malumu. Öte yandan sadece müştereklerin değil çitlemelerin de son derece güncel olduğu –aralarında bu kitapta yazıları bulunanlar da olmak üzere– birçokları tarafından tartışıldı. Buradan hareketle bu bölümde yapmaya çalıştığımız, müşterekler ve ilk birikimin farklı görünümlerine dair yapılagelen kavramsal tartışmaları Türkiye bağlamında işlevselleştirmek oldu.

Bunu yaparken tercihimizi açıktan belli bir kavramsal yaklaşımdan yana koymuş olmasak da, tartışmamızın müşterekleri temelde kaynak olarak kavramsallaştıran ve toplumun müştereklerle ilişkilerini salt bireysel çıkarlar ve ekonomik motivasyonlar temelinde tarif eden yaklaşımların eleştirisine dayandığı görülecektir. Öte yandan, açımladığımız süreçleri müşterekler çerçevesinden okurken müştereklere dair yazın'ın belli bir kısmının bu süreçlerin ekonomi-

politik zeminini ve yol açtıkları yıkıcı dinamikleri görmezden geldiğini de vurgulamaya çalıştık. Buradan hareketle, müşterekler ve sermaye mantığı arasındaki çatışkıyı öne çıkarmayı tercih ettik. Daha genel anlamda müşterekleri verili ve durağan varlıklar olarak anlamanın ötesine geçen, müşterekleştirme pratiklerini ve bu pratiklerin zeminini kuran toplumsal ilişki biçimlerini açık eden bir çerçeveyi kabul ediyoruz ve müşterekleştirmeyi sermaye birikimi ve metalaştırmaya karşı çekilen bir set olarak düşünüyoruz. Bu nedenle de aslında müşterekleri adaletli, demokratik ve ekolojik bir toplumsallığın inşasına içkin görüyoruz.

Bu çerçeveyi özellikle Türkiye'de son dönemde şahit olduğumuz toplumsal mücadeleleri ve bu mücadelelerin açtığı imkânları ortak bir hatta anlamlandırabilmek açısından önemsiyoruz – ki bu hat müşterekler siyaseti olarak tarif edilebilir (ayrıca bkz. Fırat ve Genç 2015). Bahsettiğimiz bu hat, müştereklerin sadece ortak zenginliğe erişim noktasında savunulmasının ötesinde, bir yaşam biçimi ve bu anlamıyla toplumsal ilişki üretimi olarak işlevselleştirilmesine dayalıdır. Bu anlamda müşterekler siyaseti zeminini önemsememizin nedeni sadece parçalı ve birbirinden ayrı görünen HES mücadelesi, Yırca köylülerinin direnişi ve kentsel muhalefet hareketleri gibi toplumsal hareketlenmeleri yan yana görebilmek değil. Yazımızın son bölümünde gıda toplulukları üzerinden örneklemeye çalıştığımız müşterekleştirme pratiklerini de bu hatta düşünmek bizce ufuk açıcı olacaktır. Gezi sonrası hem olanaklılıkları hem de bizzat somut pratikleri daha görünür olan işgal evleri (Yeldeğirmeni ve Caferağa mahalle evleri gibi), kent bostanları, işçi özyönetim deneyimleri (Kazova Tekstil Kooperatifi gibi) ve tahayyül edilebilecek başka birçok örnek de bu bağlamda düşünülebilir. Müşterekler siyaseti bu açıdan sadece ortak olanın geri alınmasının ötesinde başka bir toplumsallığın kurulması ve kurumsallaştırılmasını işlevselleştirecek bir politik imkân olarak önümüzde duruyor.

—

Katkılar

FİKRET ADAMAN: Boğaziçi ve Manchester Üniversitelerinde okudu. 1993 yılından beri Boğaziçi Üniversitesi ekonomi bölümünde ders vermektedir. Çalışmaları, ikdisadi düşünce tarihi, ekonomi politik ve ekolojik iktisat üzerinedir.

BENGİ AKBULUT: Lisans eğitimini Boğaziçi Üniversitesi Ekonomi Bölümünde, Doktora eğitimini ise Massachusetts Üniversitesi-Amherst'te yine ekonomi alanında tamamladı. Daha sonra Manchester Üniversitesi Çevre ve Kalkınma Fakültesi'nde post-doktora araştırmacı olarak bir sene geçirdi. Çalışmalarını genel olarak kalkınmanın politik ekonomisi alanında yürütüyor ve bu alanda politik ekoloji, kırsal ve çevresel dönüşüm, devlet-toplum ilişkileri, kapitalizm-dışı ekonomik örgütlenmeler, toplumsal hareketler, toplumsal cinsiyet ve haneiçi emek konularına yoğunlaşıyor. Şu anki araştırmaları iki damar üzerinden yürüyor: biri neoliberal dönem Türkiyesi'nde enerjinin politik ekolojisi ve özellikle termik ve hidroelektrik santralleriyle Karadeniz Bölgesinde tetiklenen çevre direnişlerine odaklanırken, diğeri müşterekler yazını, antikapitalist müşterekler ve müştereklestirme pratikleriyle ilgili.

MASSIMO DE ANGELIS: East London Üniversitesi'nde Ekonomi Politik ve Kalkınma Profesörü ve aynı üniversite bünyesinde bulunan Toplumsal Adalet ve Değişim Merkezi'nin (*Center for Social Justice and Change*) eş direktörüdür. Çalışmaları kriz, iktisadın eleştirisi, toplumsal hareketler ve alternatif sosyo-ekonomik sistemler üzerine yoğunlaşmaktadır. Güncel araştırmalarını müşterekler üzerine yürütmektedir. Kapitalizmin iktidar ilişkilerinden bağımsızlaşmış bir müşterekler söylemi üretmek üzere uluslararası bir aktivist ve akademisyenler ağı yaratmayı amaçlayan web dergisi *The Commoner*'ın (commoner.org.uk) kurucularındandır.

IAN ANGUS: *Climate and Capitalism* (İklim ve Kapitalizm, climateandcapitalism.com) adlı websitesinin editörüdür. Aynı zamanda Ekososyalist Uluslararası ağın kurucularından ve Koordinasyon Komitesi üyelerindendir. Son yayınları arasında *The Global Fight for Climate Justice: Anticapitalist Responses to Global Warming and Ecological Destruction* (İklim Adaleti için Küresel Mücadele: Küresel Isınma ve Ekolojik Yıkıma Antikapitalist Cevaplar, 2010) ve Simon Butler ile beraber kaleme aldığı *Too Many People? Population, Immigration, and the Environmental Crisis* (Çok mu Kalabalık? Nüfus, Göç ve Ekolojik Yıkım, 2011) bulunmaktadır.

KAREN BAKKER: British Columbia Üniversitesi'nde Coğrafya Profesörü olarak görev yapmaktadır. Aynı üniversitede bulunan Su Yönetişimi Programı'nın direktörüdür. Araştırmaları su yönetişimi, çevresel değişimin ekonomi-politiği ve çevre siyaseti konularına odaklanmaktadır.

AMITA BAVISKAR: Delhi'de İktisadi Büyüme Enstitüsü'nde (Institute of Economic Growth) Sosyoloji Profesörü. Araştırmaları çevre ve kalkınmanın siyasetine odaklanmaktadır. Bu bağlamda kaynaklara dair haklar, kültürel kimlik, madunların direnişi, kentsel çevresel siyaset gibi temaları incelemektedir. Yayınları arasında *In the Belly of the River: Tribal Conflicts over Development in the Narmada Valley* (Nehrin Tam İçinde: Narmada Vadisi'nde Kalkınma üzerine Yerel İhtilaflar, 2005) ve editörlüğünü yaptığı *Contested Grounds: Essays on Nature, Culture and Power* (Çatışmalı Zeminler: Doğa, Kültür ve İktidar Üzerine Yazılar, 2008) ve *Elite and Everyman: The Cultural Politics of the Indian Middle Classes* (Elitler ve Sıradan İnsan: Hindistan Ortasınıfının Kültürel Siyaseti, 2011) bulunuyor.

NICHOLAS BLOMLEY: Vancouver, Kanada'da Simon Fraser Üniversitesi'nde coğrafya profesörü. Çalışmaları genel olarak hukuk alanına ve özellikle de arazi mülkiyetine odaklanıyor. Mülkiyetin soylulaştırma, kent bostancılığı, yerel yönetim düzenlemeleri, yerel halklar ve devlet ilişkileri gibi toplumsal ihtilaf ve ilişkiler bağlamında nasıl işlevselleştirildiğini inceliyor.

GEORGE CAFFENTZIS: ABD'li siyaset felsefecisi ve Otonomist Marksist. *Midnight Notes* Kolektifi'nin kurucularındandır. Southern Maine Üniversitesi, Portland'da Felsefe Profesörü olarak görev yapmaktadır. Yazarı olduğu veya eş editörlüğünü yaptığı kitaplar arasında *No Blood for Oil! Energy, Class Struggle, and War, 1998-2004* (Petrol İçin Kan Akmayacak! Enerji, Sınıf Mücadelesi ve Savaş, 1998-2004), *Cutting Edge: Technology, information, Capitalism and Social Revolution* (1997) ve *Auroras of the Zapatistas: Local and Global Struggles in the Fourth World War* (2001) bulunmakta.

PAUL CHATTERTON: Leeds Üniversitesi Coğrafya Fakültesi'nde öğretim üyesi. Bu fakültede Kentler ve Toplumsal Adalet Araştırma Grubu'nun (Cities and Social Justice Research Cluster) ve Aktivizm ve Toplumsal Değişim (Activism and Social Change) lisansüstü programının oluşturulmasında yer aldı. Radikal coğrafya üzerine araştırma ve akademik üretimi destekleyen Antipode derneğinin kurucularındandır. Aynı zamanda *City* dergisinin yayın kurulu üyesidir.

ALEXANDER DWINELL: Örgütleyici, editör, tasarımcı ve sanatçı. South End Press yayın kolektifinin eski üyelerinden ve şu an *Occuprint* (www.occuprint.org) ile birlikte çalışıyor.

SILVIA FEDERICI: *Midnight Notes* Kolektif üyesi ve Otonomist-Feminist Marksist. Emekli olduğu Hofstra Üniversite'sinde halen dersler vermektedir. 1970'lerde Mariarosa Dalla Costa ve Selma James'in de içinde olduğu bir grupla beraber Uluslararası Feminist Kolektif'i (International Feminist Collective) kurucuları arasında yer aldı. Ünlü *Wages for Housework* – Evişine Maaş kampanyasının örgütleyicilerindendir. İlk birikim kavramının feminist bir eleştirisini ürettiği ve Türkçeye de çevrilen *Kaliban ve Cadı: Kadınlar, Beden ve İlksel Birikim* (Otonom, 2014) adlı kitabı en bilinen eserlerindendir.

VINAY GIDWANI: Minnesota Üniversitesi'nde Coğrafya ve Küresel Çalışmalar Profesörü. Aynı zamanda bir radikal coğrafya dergisi olan *Antipode*'nin yayın kurulu üyesidir. Çalışmaları genel olarak emek süreçleriyle kır ve kent ekolojilerinin etkileşimi üzerine yoğunlaşmaktadır. En son kitabı olan *Capital, Interrupted: Agrarian Development and the Politics of Work in India* (Sekteye Uğrayan Sermaye: Hindistan'da Kırsal Kalkınma ve Emeğin Siyaseti) 2008 yılında basılmıştır.

JIM GLASSMAN: British Columbia Üniversitesi Coğrafya Bölümü'nde öğretim üyesi. Doktora eğitimini Minnesota Üniversitesi, Minneapolis'te tamamladı. Araştırmaların ana odağını Küresel Güney'de sanayileşme süreciyle beraber dönüşen emek ve kentleşme ve bununla bağlantılı toplumsal mücadele biçimleri oluşturmaktadır.

GARRETT HARDIN: Zooloji alanında lisans derecesini Chicago Üniversitesi'nden (1936), mikrobiyoloji alanında doktora derecesini ise Stanford Üniversitesi'nden aldı (1941). Kariyerine daha sonra California Üniversitesi, Santa Barbara'da sürdüren Hardin 1963 yılından emekli olduğu 1978 yılına kadar bu kurumda beşerî ekoloji profesörü olarak görev yaptı. Yazılarında çokça değindiği aşırı nüfus problemi çalışmalarının önemli odaklarından birisini oluşturur.

MICHAEL HARDT: Duke Üniversitesi'nde Edebiyat Profesörü olarak görev yapmaktadır. Antonio Negri ile kaleme aldığı *İmparatorluk* kitabı en yoğun ilgi çekmiş çalışmasıdır.

DAVID HARVIE: Lisans eğitimini matematik ve iktisat alanında, yüksek lisans ve doktora eğitimini iktisat alanında tamamladı. Leicester Üniversitesi'nde finans ve ekonomi-politik üzerine dersler veriyor. *The Free Association* (freelyassociating.org) isimli yazı kolektifinin ve *Plan C* (www.weareplanc.org) grubunun bir üyesi ve *Turbulence: Ideas for Movement* dergisinin editörlerindendir.

UMUT KOCAGÖZ: Lisans eğitimini Boğaziçi Üniversitesi Felsefe bölümünde, yüksek lisans eğitimini de Müşterekler Siyasetinin Rasyonalitesi başlıklı tez çalışmasını yaptığı Bilgi Üniversitesi Felsefe ve Toplumsal Düşünce programında tamamladı. *Akıntıya Karşı* (2012) isimli belgeselin yapım ekibinde yer aldı. Türkiye'de kır temelli toplumsal hareketler, köylü mücadeleleri, gıda egemenliği, müşterekler, ve siyaset teorisi çalışma alanları içerisinde yer almaktadır.

MARCELA OLIVERA: Cochabamba, Bolivya'da yaşayan bir su müşterekleri örgütleyicisi. Cochabamba'daki Katolik Üniversitesi'nden mezun olduktan sonra dört yıl boyunca Cochabamba'da suyun özelleştirilmesine karşı mücadeleyi yürüten ve kazanan Su ve Yaşam Savunması Koalisyonu'nun (The Coalition for the Defense of Water and Life) uluslararası bağlantılarından sorumluydu. 2004'ten beri *Red VIDA* adında Amerika kıtaları-içi bir su adaleti yurttaş ağı kurmak ve geliştirmek üzere çalışıyor.

ELINOR OSTROM: 2012 yılında kaybettiğimiz ABD'li siyaset bilimci. Lisans ve doktora derecelerini Kaliforniya Üniversitesi Los Angeles'ta (UCLA) tamamladı. Indiana Üniversitesi ve Arizona State Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak görev yaptı. Aynı zamanda Indiana Üniversitesi'nde Siyaset Teorisi ve Siyasa Analizi Atölyesi'nin *(Workshop in Political Theory and Policy Analysis)* eş direktörüydü. 1990 yılında yayımladığı *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Action* (Müşterekleri Yönetmek: Kolektif Eylem Kurumlarının Evrimi) adlı kitabı en çok ses getiren eserlerindendir. 2009 yılında iktisadi yönetişim ve özellikle de müşterekler üzerine incelemeleri dolayısıyla ekonomik bilimler alanında Nobel ödülünü almaya hak kazandı. Halen bu ödülü kazanmış olan tek kadındır.

STAVROS STAVRIDES: Atina Ulusal Teknik Üniversitesi (*National Technical University of Athens*) Mimarlık Fakültesi'nde öğretim üyesi. Çalışmaları ge-

nel olarak mekânsal kuram üzerinedir ve bu bağlamda kentsel müşterekleştirme ve özgürleştirici mekânsal pratiklere odaklanır. Yayımlanmış eserleri arasında *The Symbolic Relation to Space* (Mekânla Sembolik İlişki, 1990), *From the City-as-Screen to the City-as-Stage* (Bir Ekran olarak Kentten bir Sahne olarak Kente, 2002) ve *Towards the City of Thresholds* (Eşiklerin Kentine Doğru, 2010) bulunmaktadır.

Kaynakça

ADB (2003) *Beyond Boundaries: Extending Services to the Urban Poor*, Manila: Asian Development Bank.

Agamben, G. (2000) *Means Without End*, Minneapolis: University of Minnesota Press.

Agrawal, A. (1998) "Group size and successful collective action: A case study of forest management institutions in the Indian Himalayas", *Forest Resources and Institutions* içinde, haz. C. Gibson, M. McKean ve E. Ostrom, Roma: FAO.

Akbulut, B. (2014) "'A Few Trees' in Gezi Park: Resisting the spatial politics of neoliberalism in Turkey", *Urban Forests, Trees, and Greenspace: A Political Ecology Perspective* içinde, haz. L. A. Sandberg, A. Bardekjian ve S. Butt, Oxford: Routledge.

Akbulut, B. ve A. Bartu-Candan (2014). "Bir-İki Ağacın Ötesinde: İstanbul'a Politik Ekoloji Çerçevesinden Bakmak", *Yeni İstanbul Çalışmaları: Sınırlar, Mücadeleler, Açılımlar* içinde, haz. B. A. Candan ve C. Özbay, İstanbul: Metis.

Alberta Environment (2003) *Water for Life: Alberta's Strategy for Sustainability*, Edmonton: Alberta Environment.

Alcorn, J. ve Toledo, V. (1998) "Resilient Resource Management in Mexico's Forest Ecosystems: The Contribution of Property Rights", *Linking Social and Ecological Systems. Management Practices and Social Mechanisms Building Resilience* içinde, haz. F. Berkes ve C. Folke, New York: Cambridge University Press.

Alexander, P. (1982) *Sri Lanka Fishermen: Rural Capitalism and Peasant Society*, Canberra: Australian National University.

Amin, S. (1974) *Accumulation on a World Scale: A Critique of the Theory of Underdevelopment*, New York ve Londra: Monthly Review Press.

— (1976) *Unequal Development: An Essay on the Social Formations of Peripheral Capitalism*, New York: Monthly Review Press.

— (1977) *Imperialism and Unequal Development*, New York: Monthly Review Press; Türkçesi: *Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme*, çev. Semih Lim, İstanbul: Kaynak, 1997.

Anderson, T. ve Leal, D. (2001) *Free Market Environmentalism*, New York: Palgrave.

Angel, D. (2000) "The environmental regulation of privatized industry in Poland", *Environment and Planning C: Government and Policy*, 18, 575-92.

Angus, I. (2001) "Subsistence as a social right: A political ideal for socialism?", *Studies in Political Economy*, 65, 117-35.

Antipode (2001), *Special Issue on Labor Internationalism*, 33 (Temmuz).

Appell G. N. (1993) "Hardin's Myth of the Commons: The tragedy of conceptual confusions", tinyurl.com/5knwou.

Aquafed (2006) "Statement on the right to water and role of local governments", Dünya Su Forumu'nun açılışında Gerard Payen tarafından yapılan konuşma, www. aquafed.org/pdf/wwf4-opening_gp_rtw-locgov_pc_2006-03-16.pdf.

Assies, W. (2003) "David versus Goliath in Cochabamba: Water rights, neoliberalism, and the revival of social protest in Bolivia", *Latin-American-Perspectives*, 30, 14-36.

Atzeni, M. ve Vieta, M. (2014) "Between class and the market: Self-Management in theory and in the practice of worker-recuperated enterprises in Argentina", *The Routledge Companion to Alternative Organization* içinde, haz. M. Parker, G. Cheney, V. Fournier ve C. Land, Londra: Routledge.

Autonomous Geographies Collective (2010) "Beyond scholar activism: Making strategic interventions inside and outside the neoliberal university", *ACME: An International E-Journal for Critical Geographies*, 9, 245-75.

Bailey, R. (2005) "Water is a human right: How privatization gets water to the poor", *Reason Magazine*, 17 Ağustos, www.reason.com/news/show/34992.html.

Bakker, K. (2000) "Privatizing water, producing scarcity: The Yorkshire drought of 1995", *Economic Geography*, 96, 4-27.

— (2001) "Paying for water: Water pricing and equity in England and Wales", *Transactions of the Institute of British Geographers*, 26, 143-64.

— (2004) *An Uncooperative Commodity: Privatizing Water in England and Wales*, Oxford: Oxford University Press.

— (2005) "Neoliberalizing nature? Market environmentalism in water supply in England and Wales", *Annals of the Association of American Geographers*, 95, 542-65.

— (2007) "The 'commons' versus the 'commodity': Alter-globalisation, anti-privatisation, and the human right to water in the Global South", *Antipode*, 39, 430-55. Bu derlemede s. 159-86.

Baland, J. M. ve Platteau, J.P. (1996) *Halting Degradation of Natural Resources. Is There a Role for Rural Communities?* Oxford: Clarendon Press.

Baran, A. P. (1957) *The Political Economy of Growth*, New York: Monthly Review Press; Türkçesi: *Büyümenin Ekonomi Politiği*, çev. Ergin Günce, İstanbul: May, 1974.

Barker, R. ve diğ. (1984) *Irrigation Development in Asia: Past Trends and Future Directions*, Ithaca, NY: Cornell University Press.

Barlow, M. ve Clarke, T. (2003) *Blue Gold: The Fight to Stop the Corporate Theft of the World's Water*, New York: Stoddart.

Bateson, G., Jackson, D., Haley, J. ve Weakland, J. (1956) "Toward a Theory of Schizophrenia", *Behavioral Science*, 1, 251-54.

Bauer, C. (1998) "Slippery property rights: Multiple water uses and the neoliberal model in Chile, 1981-1995", *Natural Resources Journal*, 38, 109-54.

Bauwens, M. (2005) "P2P and Human Evolution: Peer to peer as the premise of a new mode of civilization", www.networkcultures.org/weblog/archives/P2P_essay.pdf.

Becker, C. D. ve Gibson, C. (1998) "The lack of institutional supply: Why a strong local community in Western Ecuador fails to protect its forest", *Forest Resources and Institutions* içinde, haz. C. Gibson, M. McKean ve E. Ostrom, Roma: FAO.

Bell, F. P. (1978) " 'Cycle' of class struggle in Thailand", *Journal of Contemporary Asia*, 8, 51-79.

Beneria, L. (1979) "Reproduction, production and the sexual division of labour", *Cambridge Journal of Economics*, 3, 203-25.

Benjamin, P., Lam, W. F., Ostrom, E. ve Shivakoti, G. (1994) *Institutions, Incentives, and Irrigation in Nepal. Decentralization: Finance and Management Project Report*, Burlington, VT: Associates in Rural Development.

Bennholdt-Thomsen, V. ve Mies, M. (1999) *The Subsistence Perspective*, Londra: Zed Books.

Berkes, F. (1986) "Local-level management and the commons problem: A comparative study of Turkish coastal fisheries", *Marine Policy*, 10, 215-29.

— (1989) *Common Property Resources: Ecology and Community-based Sustainable Development*, Londra: Belhaven Press.

Berkes, F. ve diğ. (1989) "The benefits of the commons", *Nature*, 340, 91-93.

Bernstein, S. (2001) *The Compromise of Liberal Environmentalism*, New York: Columbia University Press.

Bethell, T. (1998) *The Noblest Triumph: Property and Prosperity through the Ages*, New York: St. Martin's Press.

Bettelheim, C. (1972) "Appendices I and III", *Unequal Exchange: A Study of The Imperialism of Trade* içinde, haz. A. Emmanuel, New York: Monthly Review Press.

Betz, A. (2011) "The School spreads its wings: Graceful inaugural flight sets a successful precedence", www.schoolofcommoning.com/content/school-spreads-its-wings-graceful-inaugural-flight-sets-successful-precedence, 8 Ağustos.

Bieto, D. (2000) *From Mutual Aid to the Welfare State: Fraternal Societies and Social Services, 1890-1967*, Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press.

Blakely, P. ve Snyder, M. (1997) *Fortress America: Gated Communities in the United States*, Washington, DC: Brookings Institute.

Blokland, M., Braadbaart, O. ve Schwartz, K. (2001) *Private Business, Public Owners*, Lahey ve Cenevre: Ministry of Housing, Spatial Planning, and Development and the Water Supply and Sanitation Collaborative Council.

Blomley, N. (1998) "Landscapes of property", *Law and Society Review*, 32, 567-612.

— (2002) "Mud for the land", *Public Culture*, 14, 557-82.

— (2004a) "Un-real estate: Proprietary space and public gardening", *Antipode*, 36, 614-41.

— (2004b) *Unsettling the City: Urban Land and the Politics of Property*, New York: Routledge.

— (2005) "Remember property?", *Progress in Human Geography*, 29, 125-27.

Blomquist, A. (1996) *Food and Fashion. Water Management and Collective Action Among Irrigation Farmers and Textile Industrialist in South India*, Linköping: Institute of Tema Research, Department of Water and Environmental Studies.

Blomquist, W. (1992) *Diving the Waters: Governing Groundwater in Southern California*, San Francisco, CA: ICS Press.

Blomquist, W. ve Ostrom, E. (1985) "Institutional capacity and the resolution of a commons dilemma", *Policy Studies Review*, 5, 383-93.

Boal, I. (2007) "Interview: Specters of Malthus: Scarcity, poverty, apocalypse", *Counterpunch*. tinyurl.com/5vepm5.

Bollier, D. (2011) "Now underway, an outrageous international land grab", www.bollier.org/now-underway-outrageous-international-land-grab, 23 Nisan.

Bollier, D. ve Helfrich, S. (2012) *The Wealth of the Commons: A World Beyond Market and State*, Amherst, MA: Levellers Press.

Bollier, D. ve Weston, B. H. (2012) "Green governance: ecological survival, human rights and the law of the commons", *The Wealth of the Commons: A World Beyond Market and State* içinde, haz. D. Bollier ve S. Helfrich, Amherst, MA: Levellers Press.

Bond, P. (2002) *Unsustainable South Africa: Environment, Development, and Social Protest*, Londra: Merlin Press.

— (2004a) "Water commodification and decommodification narratives: Pricing and policy debates from Johannesburg to Kyoto to Cancun and back", *Capitalism Nature Socialism*, 15, 7-25.

— (2004b) "Decommodification and deglobalisation: strategic challenges for African social movements", *Afriche e Oriente*, 7.

Bonefeld, W. (2001) "The permanence of primitive accumulation: Commodity fetishism and social constitution", *The Commoner*, www.thecommoner.org.

— (2008) *Subverting the Present. Imagining the Future. Insurrection, Movement, Commonsœ*, Londra: Autonomedia.

Booth, P. (2002) "From property rights to public control: The quest for public interest in the control of urban development", *Town Planning Review*, 73, 153-70.

Boyer, R. (2002) *La Croissance, Début de Siècle*, Paris: Albin Michel.

Boyle, J. (2003) "The second enclosure movement and the construction of the public domain", *Law and Contemporary Problems*, 66, 33-74.

Bradby, B. (1975) "The destruction of natural economy", *Economy and Society*, 2, 127-61.

Bradshaw, M. (2004) "The market, Marx and sustainability in a fishery", *Antipode*, 36, 66-85.

Brander, J. A. ve Taylor, S. (1998) "The simple economics of Easter Island: A Ricardo-Malthus model of renewable resource use", *American Economic Review*, 88, 119-38.

Brenner, R. (1977) "The origins of capitalist development: A critique of neo-Smithian Marxism", *New Left Review*, 104, 25-92.

Brewer, A. (1990) *Marxist Theories of Imperialism: A Critical Survey*, Londra ve New York: Routledge; Türkçesi: *Marksist Emperyalizm Teorileri*, çev. Cansu Aksoy, İstanbul: Kalkedon, 2011.

Bridge, G. (2004) "Mapping the bonanza: Geographics of mining investment in an era of neoliberal reform", *The Professional Geographer*, 56, 406-21.

Bridge, G. ve Jonas, A. (2002) "Governing nature: The re-regulation of resource access, production, and consumption", *Environment and Planning A*, 34, 759-66.

Bridge, G., McManus, P. ve Marsden, T. (2003) "The next new thing? Biotechnology and its discontents", *Geoforum*, 34, 165-74.

Bromley, D. W. (1991) *Environment and Economy: Property Rights and Public Policy*, Oxford: Blackwell.

— (1992) "The commons, property, and common-property regimes", *Making the Commons Work: Theory, Practice, and Policy* içinde, haz. D. W. Bromley ve diğ., San Francisco: Institute for Contemporary Studies Press.

Bromley D. W. ve Carnea, M. M. (1989) "The management of common property natural resources: Some conceptual and operational fallacies", World Bank Discussion Paper.

Buchanan, J. M. ve Tullock, G. (1962) *The Calculus of Consent*, Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.

Buck, D. (2006) "The subsumption of space and the spatiality of subsumption: City, country, and the transition to capitalism in Shanghai, China", *Antipode*, 39, 757-74.

Burger, J., Norgaard, R., Ostrom, E., Policansky, D. ve Goldstein, B. (2001, haz.) *The Commons Revisited: An American Perspective*, Washington: Island Press.

Caffentzis, G. (2004) "A tale of two conferences: globalization, neoliberalism and the question of the commons", *The Commoner*, www.thecommoner.org.

— (2005) "Dr. Sachs, Live8 and neoliberalism's 'Plan B' ", *Shut Them Down! The G8, Gleneagles 2005 and the Movement of Movements* içinde, haz. D. Harvie, K. Milburn, B. Trott ve D. Watts, Leeds: Dissent! ve Brooklyn, NY: Autonomedia.

— (2010) "Two themes of Midnight Notes: Work/refusal of work and enclosure/commons", *Toward the Last Jubilee: Midnight Notes at Thirty Years* içinde, haz. C. Hughes, Brooklyn, NY: Autonomedia ve Washington, DC: Perry Editions.

— (2012) "The making of the knowledge commons: From lobsters to universities", *St. Anthony's International Review*, 8, 25-42.

Caldeira, T. (2000) *City of Walls. Crime, Segregation and Citizenship in São Paulo*, Berkeley: University of California Press.

Carlsson, C. (2008) *Nowtopia*, Londra: AK Press.

Castree, N. (2005) "The epistemology of particulars: Human geography, case studies, and 'context' ", *Geoforum*, 36, 541-666.

Cernea, M. (1989) *User Groups as Producers in Participatory Afforestation Strategies*, Washington, DC: World Bank.

Chamberlain, J. (1974) "Provision of collective goods as a function of group size", *American Political Science Review*, 68, 707-16.

Chambers, J. D. ve Mingay, G. E. (1966) *The Agricultural Revolution 1750-1880*, Londra: Batesford.

Chattopadhyay, P. (2012) "Two approaches to socialist revolution: Marx versus Lenin-Trotsky. Russia, 1917", *Countdown,* www.countdowninfo.net/uploads/6/7/3/6/6736569/chattopadhyay_marx_vs_lenin_countdown.doc.

Cleaver, F. (2000) "Moral ecological rationality, institutions, and the management of common property resources", *Development and Change*, 31, 361-83.

Cleaver, H. (1979) *Reading Capital Politically*, Austin: University of Texas Press; Türkçesi: *Kapital'i Politik Olarak Okumak*, çev. Münevver Çelik, İstanbul: Otonom, 2008.

Coleman, J. (1988) "Social capital in the creation of human capital", *American Journal of Sociology*, 91, 309-35.

Collins, J. (1997) "Given the Bum's rush by bureaucrats", *British Columbia Report*, 8, 16.

Comfort, A. (1967) *The Anxiety Makers*, Londra: Nelson.

Cordell, J. (1989, haz.) *A Sea of Small Boats,* Cambridge, MA: Cultural Survival.

Cox, S. J. B. (1985) "No Tragedy on the Commons", *Environmental Ethics* 7. tinyurl.com/5bys8h.

Cravey, J. A. (1998) *Women and Work in Mexico's Maquiladoras*, Lanham, MD: Rowmanve Littlefield.

Crespo, C. (2012) *Tipnis Y Autonomia*, Bolpress, www.bolpress.com/art.php?Cod=2012121007.

Cuff, D. (1998) "Community property: Enter the architect or, the politics of form", *Slow Space* içinde, haz. M. Bell ve S.T. Leong, NY: Monacelli Press.

Dalla Costa, M. (2004) "Capitalism and reproduction", *The Commoner*, www.thecommoner.org.

— (2005) "Development and reproduction", *The Commoner*, www.thecommoner.org.

Dalla Costa, M. ve James, S. (1972) *The Power of Women and the Subversion of Community*, Bristol: Falling Wall Press; Türkçesi: *Kadınlar ve Toplumun Altüst Edilmesi*, kolektif çeviri, İstanbul: Otonom, 2015.

Dalla Costa, M. ve Monica, C. (2005) *Nostra Madre Oceano. Questioni e lotta dei movemento dei pescatoi*, Roma: DeriveApprodi.

Dasgupta, P. S. (1982) *The Control of Resources*, Cambridge: Harvard University Press.

Dasgupta, P. S. ve Heal, G. M. (1979) *Economic Theory and Exhaustible Resources*, Cambridge: Cambridge University Press.

Davis, J. E. (2000) "Homemaking: The pragmatic politics of third sector housing", *Property and Values: Alternatives to Public and Private Ownership* içinde, haz. C. Geisler ve G. Daneker, Washington, DC: Island Press.

Davis, K. (1967) "Population policy: Will current programs succeed?" *Science*, 158, 730-39.

Dawes, R. M. (1973) "The Commons dilemma game: An N-person mixed-motive game with a dominating strategy for defection", *Oregon Research Institute Research Bulletin* 13, 1-12.

De Angelis, M. (1999) "Marx's theory of primitive accumulation: A suggested reinterpretation", Manuscript, University of East London, homepages.uel.ac.uk/M.DeAngelis/PRIMMACCA.htm.

— (2000) *Keynesianism, Social Conflict and Political Economy*, Londra: Macmillan.

— (2001) "Marx and primitive accumulation: The continuous character of capital's 'enclosures'", *The Commoner*, www.thecommoner.org.

— (2003) "Reflection on Alternatives, Commons and Communities", *The Commoner*, www.thecommoner.org.

— (2004) "Separating the doing and the deed: Capital and the continuous character of enclosures", *Historical Materialism*, 12, 57-87.

— (2007) *The Beginning of History: Value Struggles and Global Capital*, Londra: Pluto Press.

— (2010) "Branding + mingas +coops = salinas", *The Editor's Blog, The Commoner*, www.thecommoner.org.

— (2012) "Crises, capital and cooptation: Does capital need a commons fix?", *The Wealth of the Commons: A World Beyond Market and State* içinde, haz. D. Bollier ve S. Helfrich, Amherst, MA: Levellers Press.

De Angelis, M. ve Harvie, D. (2013) "The Commons", *The Routledge Companion to Alternative Organisation* içinde, haz. M. Parker, G. Cheney, V.

Fournier ve C. Land, Londra: Routledge.
De Angelis, M. ve Stavrides, S. (2010) "Beyond markets or states: Commoning as collective practice" (mülakat), *AnArchitektur*, no. 23 (www.e-flux.com/journal/view/150).
De Certeau, M. (1984) *The Practice of Everyday Life*, Berkeley: University of California Press; Türkçesi: *Gündelik Hayatın Keşfi*, çev. L. A. Özcan, Ankara: Dost, 2009.
De Janvry, A. (1981) *The Agrarian Question and Reformism in Latin America*, Baltimore ve Londra: Johns Hopkins University Press.
De Los Reyes, R. P. (1980) *47 Communal Gravity Systems: Organization Profiles*, Quezon City, Philippines: Ateneo de Manila University, Institute of Philippine Culture.
Deere, C. D. (1976) "Rural women's subsistence production in the capitalist periphery", *Review of Radical Political Economics*, 8, 9-15.
DeFilippis, J. (2004) *Unmaking Goliath: Community Control in the Face of Global Capital*, Londra ve New York: Routledge.
Demsetz, H. (1967) "Toward a theory of property rights", *American Economic Review*, 57, 347-59.
DFID (1998) *Better Water Services in Developing Countries: Public-private Partnership – The Way Ahead*, Londra: Department for International Development.
Dietz, T., Dolsak, N., Ostrom, E., Stern, P. (Stonich, S. ve Weber, E. U. katkılarıyla) (2002) *The Drama of the Commons*, National Research Council, Committee on the Human Dimensions of Global Change, Washington D.C.: National Academy Press.
Dinar, A. (2000) *The Political Economy of Water Pricing Reforms*, Washington: World Bank.
Donahue, B. (1999) *Reclaiming the Commons: Community farms and forests in a New England town*, New Haven, CT: Yale University Press.
Dowling, E. (2012) "The Big Society, Part 2: Social Value, Measure and the Public Services Act, New Left Project," www.newleftproject.org/index.php/site/article_comments/the_big_society_part_2_social_value_measure_and_the_public_services_act.
Dubreuil, C. (2005) *The Right to Water: From Concept to Implementation*, World Water Council.
— (2006) *Synthesis on the Right to Water at the 4th World Water Forum, Mexico*, World Water Council.
Dyer-Witheford, N. (2001) "The new combinations: Revolt of the global value-subjects", *New Centennial Review*, 1, 155-200.
ECOSOC (2002) General comment 15. Geneva: United Nations Committee on Economic, Social and Cultural Rights (2006).
Elektrik Üreticileri Derneği (2011) "575 HES'le 15 bin megavat", www.eud.org.
Elshtain, J. B. (1999) "Public and private in American political life and thought",

The Public and the Private in the United States içinde, haz. H. Abe, H. Sato ve C. K. Otsuru, Osaka: The Japan Center for Area Studies.

Emmanuel, A. (1972) *Unequal Exchange: A Study of the Imperialism of Trade*, New York: Monthly Review Press.

Engels, F. (1844) "Outline of a Critique of Political Economy", tinyurl.com/5p24t5.

— (1892) "The Mark", tinyurl.com/6e58e7.

Eschle, C. (2001) *Global Democracy, Social Movements, and Feminism*, Boulder, CO: Westview Press.

Estache, A. ve Rossi, C. (2002) "How different is the efficiency of public and private water companies in Asia?" *World Bank Economic Review*, 16, 139-48.

European Council (2012) "European council decision amending Article 136 of the Treaty on the Functioning of the European Union", Wikisource, The Free Library, en.wikisource.org/w/index.php?title=European_Council_Decision_amending_Article_136_of_the_Treaty_on_the_Functioning_of_the_European_Unionveoldid=3635089.

Faruqui, N., Biswas, A. ve Bino, M. (2003) La *gestion de l'eau selon l'Islam*. Karthala: CRDI/Editions.

Federici, S. (1990) "The debt crisis, Africa and the new enclosures", *The New Enclosures* (Midnight Notes 10) içinde, haz. Midnight Notes Collective, www.midnightnotes.org/newenclos.html ve *Midnight Oil: Work, Energy, War 1973–1992* içinde, haz. Midnight Notes Collective (Brooklyn, NY: Autonomedia, 1992) tekrar basılmış.

— (2004) *Caliban and the Witch: Women, the Body and Primitive Accumulation*, Brooklyn, NY: Autonomedia; Türkçesi: *Caliban ve Cadı*, çev. Öznur Karakaş, İstanbul: Otonom, 2012.

— (2008) "Witch-hunting, globalization, and feminist solidarity in Africa today", *The Commoner*, www.thecommoner.org.

— (2010) "Feminism and the politics of the commons in an era of primitive accumulation", *Uses of a Whirlwind: Movement, Movements, and Contemporary Radical Currents in the United States* içinde, haz. Team Colors Collective, Oakland, CA: AK Press.

— (2011) "Feminism and the politics of the commons", *The Commoner*, www.commoner.org.

Feeny, D., Berkes, F., McCay, B. J. ve Acheson, J. M. (1990) "The tragedy of the commons: Twenty two years later", *Human Ecology*, 18, 1-19.

Feeny, D., Hanna, S. ve McEvoy, A. F. (1996) "Questioning the assumptions of the tragedy of the commons model of fisheries", *Land Economics*, 72, 187-205.

Ferguson, J. (2006) *Global Shadows: Africa in the Neoliberal World Order*, Durham, NC: Duke University Press.

Fırat, B. Ö. (2011) "'Ve Madem ki Sokaklar Kimsenin Değil': Talan, Dolandı-

rıcılık ve Hırsızlığa Karşı Kentsel Müşterekler Yaratmak", *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, 9, 96-116.

— (2016), "Mümkünlerin Kıyısı: Gezi Komünü, Müşterekler Siyaseti", *Karşı İşgal: İşçi Hareketleri ve Özyönetimler Üzerine Bir Derleme* içinde, haz. D. Gürler ve G. A. Sandıkçıoğlu, İstanbul: Siyah Beyaz.

Fırat, B. Ö. ve F. Genç (2015) "Strateji Tartışmasına Katkı: Müşterekler Politikasının Güncelliği", *Başlangıç*, Kış, 137-47.

Finger, M. ve Allouche, J. (2002) *Water Privatisation: Transnational Corporations and the Re-regulation of the Water Industry*, Londra: Spon Press.

Fisher, F. W. ve Ponniah, T. (2004) *Another World is Possible: Alternatives to Globalization at the World Social Forum*, New York ve Londra: Zed Books.

Fisher, J. (1993) *Out of the Shadows. Women, Resistance and Politics in South America*, Londra: Latin America Bureau.

Fletcher, J. (1966) *Situation Ethics*, Philadelphia: Westminister.

Foster-Carter, A. (1978) "The modes of production controversy", *New Left Review*, 107, 47-77.

Foucault, M. (1994) "Entretien" (Duccio Tromadori ile) *Dits et écrits* içinde, 4, 41-95, Paris: Gallimard. İngilizcede *Remarks on Marx* olarak yayımlanmıştır, New York: Semiotext(e), 1991.

Franceys, R. (2006) "Customer committees, economic regulation and the Water Framework Directive", *Journal of Water Supply: Research and Technology – Aqua* 6, 9-15.

Frank, A. G. (1967) *Capitalism and Underdevelopment in Latin America*, New York: Monthly Review Press.

— (1979) *Dependent Accumulation and Underdevelopment*, New York ve Londra: Monthly Review Press.

Frankel, C. (1955) *The Case for Modern Man*, New York: Harper and Row.

Fraser Institute (2002) *Individual Property Rights on Canadian Indian Reserves*. tinyurl.com/5pjfjj.

Fremlin, J. H. (1964) "How many people can the world support?" *New Scientist*, 415, 285-87.

Frérot, A. (2006) "Parce que ce droit est fondamental, il doit devenir effectif", *Le Monde*, 17 Mart.

Friedmann, J. (1996) "Where we stand: A decade of world city research", *World Cities in a World-system* içinde, haz. P. L. Knox ve P. J. Taylor, Cambridge: Cambridge University Press.

Gandy, M. (2004) "Rethinking urban metabolism: Water, space and the modern city", *City*, 8, 363-79.

García, L. Á. (2010) *El Estado en transición. Bloque de poder y punto de bifurcación*, Campode Lucha, LaPaz: CLASO.

Geisler, C. (2000) "Property Pluralism", *Property and Values: Alternatives to Public and Private Ownership* içinde, haz. C. Geisler ve G. Daneker, Washington DC: Island Press.

Geoforum (2004) *Special Issue on Neoliberal Nature and the Nature of Neoliberalism*, 35.

Gibbs, D. ve Jonas, A. (2000) "Governance and regulation in local environmental policy: The utility of a regime approach", *Geoforum*, 34, 299-313.

Gibson-Graham J. K. (2006) *A Postcapitalist Politics*, Minneapolis: University of Minnesota Press.

— (1996) *The End of Capitalism (as We Knew it): A Feminist Critique of Political Economy*, Cambridge, MA: Blackwell; Türkçesi: *Bildiğimiz Kapitalizmin Sonu*, çev. Z. Gambetti, İstanbul: Metis, 2010.

— (2005) "Surplus possibilities: Postdevelopment and community economies", *Singapore Journal of Tropical Geography*, 26, 4-26.

Gilles, J. L. ve Jamtgaard, K. (1981) "Overgrazing in pastoral areas: The commons reconsidered", *Sociologia Ruralis*, 21, 129-41.

Girvetz, H. (1950) *From Wealth to Welfare*, Stanford: Stanford University Press.

Glassman, J. (2003) "The spaces of economic crisis: Asia and the reconfiguration of neo-Marxist crisis theory", *Studies in Comparative International Development*, 37, 31-63.

— (2004) "Transnational hegemony and US labor foreign policy: Towards a Gramscian international labor geography", *Environment and Planning D: Society and Space*, 22, 573-93.

— (2006) "Primitive accumulation, accumulation by dispossession, accumulation by 'extra-economic' means", *Progress in Human Geography*, 30, 608-25. Bu derlemede s. 77-104.

Gleick, P. (1998) "The human right to water", *Water Policy*, 1, 487-503.

Goldman, M. (2005) *Imperial Nature: The World Bank and the Making of Green Neoliberalism*, New Haven, CT: Yale University Press.

Goodman, P. (1968) "Reflections on racism, spite, guilt, and violence", *New York Review of Books*, 10, 18-22.

Gordon, H. S. (1954) "The economic theory of a common property resource: The fishery", *Journal of Political Economy*, 62, 124-42.

Graeber, D. (2005) "Value as the importance of action", *The Commoner*, www.commoner.org.

— (2011) *Debt: The First 5,000 Years*, Brooklyn, NY: Melville House; Türkçesi: *Borç: İlk 5000 Yıl*, çev. M. Pehlivan, İstanbul: Everest, 2015.

Grdadolnik, H. (2006) "Woodward's takes shape: Nothing like it in North America", *Tyee*, 30 Mart.

Groc, I. (1997) "Stopping halfway in commons preservation: The case of traverse Ccity, Michigan", www3.bc.sympatico.ca/idoumenc/CommonProperty Paper.html.

Gutierrez Aguilar, R. (2009) *Los Ritmos del Pachakuti. Levantamiento y Movilizacion en Bolivia (2000–2005)*, Mexico, DF: Sisifo Ediciones.

Haddad, B. (2000) *Rivers of Gold: Designing Markets to Allocate Water in California*, Washington: Island Press.

Hammer L. (2004) "Indigenous peoples as a catalyst for applying the human right to Water", *International Journal on Minority and Group Rights*, 10, 131-61.

Hardin, G. (1959) "Interstellar migration and the population problem", *Journal of Heredity*, 50, 68-70.

— (1963) "A second sermon on the mount", *Perspectives in Biology and Medicine*, 6, 366-71.

— (1964, haz.) *Population, Evolution, and Birth Control*, San Francisco: Freeman.

— (1966) *Biology: Its Principles and Implications*, 2. basım, San Francisco: W.H. Freeman and Co.

— (1968) "The tragedy of the commons", *Science*, 162: 1243-48. Bu derlemede s. 25-43.

Hardin, R. (1982) *Collective Action*, Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.

Hardt, M. (2009) "Production and distribution of the common", *Open: Cahier on Art and the Public Domain*, 16, 20-31.

Hardt, M. ve Negri, N. (2000) *Empire*, Harvard: Harvard University Press; Türkçesi: *İmparatorluk*, çev. A. Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı.

— (2004) *Çokluk: İmparatorluk Çağında Savaş ve Demokrasi*, çev. Barış Yıldırım, İstanbul: Ayrıntı.

— (2011) *Ortak Zenginlik*, çev. E. B. Yıldırım, İstanbul: Ayrıntı.

Harris, J. W. (1995) "Private and non-private property: What is the difference?" *Law Quarterly Review*, 111, 421-44.

Hart, G. (2006) "Denaturalizing dispossession: Critical ethnography in the age of resurgent imperialism", *Antipode*, 38, 977-1004.

Harvey, D. (2004) *Yeni Emperyalizm*, çev. H. Güldü, İstanbul: Everest.

— (2005) *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford: Oxford University Press; Türkçesi: *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*, çev. A. Onacak, İstanbul: Sel, 2015.

— (2007) *Limits to Capital*, Londra: Verso; Türkçesi: *Sermayenin Sınırları*, çev. Utku Balaban, İstanbul: Yazılama, 2015.

Hassan, J. (1998) *A History of Water in Modern England and Wales*, Manchester: Manchester University Press.

Henderson, L. G. (1999) *California and the Fictions of Capital*, New York: Oxford University Press.

Hesse, P. (2001) *Common Interest Developments in Canada: Private Communities and the Future of Canadian Cities*, Winnipeg: Institute of Urban Studies.

Holloway, J. (2010) *Crack Capitalism*, Londra: Pluto Press; Türkçesi: *Kapitalizmde Çatlaklar Yaratmak*, çev. B. Doğan vd., İstanbul: Otonom, 2011.

Holston, J. (2008) *Insurgent Citizenship, Disjunctions of Democracy and Modernity in Brazil*, Princeton: Princeton University Press.

Huffaker, R. ve Whittlesey, N. (2003) "A theoretical analysis of economic in-

centive policies encouraging agricultural water conservation", *International Journal of Water Resources Development*, 19, 37-53.

Hukka, J. J. ve Katko, T. S. (2003) "Refuting the paradigm of water services privatization", *Natural Resources Forum*, 27, 142-55.

Ignatieff, M. (2003) *Human Rights as Politics and Idolatry*, Princeton: Princeton University Press.

Ingerson, A. (1997) "Urban land as common property", *Land Lines*, 8, 1-3.

Isaac, R. M., Walker, J. ve Williams, A. (1993) "Group size and the voluntary provision of public goods: Experimental evidence utilizing large groups", *Journal of Public Economics*, 54, 1-36.

Isla, A. (2009) "Who pays for the Kyoto Protocol?" içinde, haz. A. Salleh, *Eco-Sufficiency and Global Justice: Women Write Political Economy*, Londra: Pluto Press.

Johnson, C. (2004) "Uncommon ground: The 'poverty of history' in common property discourse", *Development and Change*, 35, 407-33.

Johnson, R. N. ve Libecap, G. D. (1982) "Contracting problems and regulation: The case of the fishery". *American Economic Review*, 72, 1005-23.

Johnston, B. R. (2003) "The political ecology of water: An introduction", *Capitalism Nature Socialism*, 14, 73-90.

Johnston, J., Gismondi, M. ve Goodman, J. (2006) *Nature's Revenge: Reclaiming Sustainability in an Age of Corporate Globalization*, Toronto: Broadview Press.

Johnstone, N. ve Wood, L. (2001) *Private Firms and Public Water. Realising Social and Environmental Objectives in Developing Countries*, Londra: International Institute for Environment and Development.

Jones, A. (1998) "Retheorizing the core: A 'globalized' business elite in Santiago, Chile", *Political* Geography, 17, 295-318.

Jumbe, C. (2006) "Short Commentary on 'The Name Change; or What Happened to the 'P'?", Charlotte Hess ve Ruth Meinzen-Dick, *The Commons Digest*, 2, hdl.handle.net/10535/2672.

Kaika, M. (2003) "The Water Framework Directive: A new directive for a changing social, political and economic European framework", *European Planning Studies*, 11, 299-316.

Katko, T. (2000) *Water! Evolution of Water Supply and Sanitation in Finland from the mid-1800s to 2000*, Tampere: Finnish Water and Waste Water Works Association.

Katz, C. (2001a) "On the grounds of globalization: A topography for feminist political engagements", *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 26, 1213-34.

— (2001b) "Vagabond capitalism and the necessity of social reproduction", *Antipode*, 33, 709-28.

Kay, J. (1996) "Regulating private utilities: the customer corporation", *Journal of Cooperative Studies*, 29, 28-46.

Keynes, J. M. (2008) *Genel Teori: İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi*, çev. Uğur Selçuk Akalın, İstanbul: Kalkedon.

Kijne, J. W. (2001) "Lessons learned from the change from supply to demand water management in irrigated agriculture: a case study from Pakistan", *Water Policy*, 3, 109-23.

Klein, N. (2001) "Reclaiming the commons", *New Left Review*, 9, 81-9.

— (2007) *The Shock Doctrine*, New York: Metropolitan Books; Türkçesi: *Şok Doktrini*, çev. Selim Özgül, İstanbul: Agora, 2010.

Kloezen, W.H. (1998) "Water markets between Mexican water user associations", *Water Policy*, 1, 437-55.

Kohn, M. (2004) *Brave New Neighborhoods: The Privatization of Public Space*, New York: Routledge.

Krueckeberg, D. A. (1995) "The difficult character of property: To whom do things belong", *Journal of the American Planning Association*, 61, 301-9.

Kumar, M. D. ve Singh, O. P. (2001) "Market instruments for demand management in the face of scarcity and overuse of water in Gujerat, Western India", *Water Policy*, 3, 387-403.

Kymlicka, W. (1995) *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*, Oxford: Oxford University Press; Türkçesi: *Çokkültürlü Yurttaşlık*, çev. A. Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı, 1998.

Lack, D. (1954) *The Natural Regulation of Animal Numbers*, Oxford: Clarendon Press.

Laclau, E. ve Mouffe, C. (1985) *Hegemony and Socialist Strategy: Toward a Radical Democratic Politics*, Londra: Verso; Türkçesi: *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*, çev. A. Kardam, D. Şahiner, İstanbul: İletişim, 2008.

Lam, W. F. (1998) *Governing Irrigation Systems in Nepal: Institutions, Infrastructure, and Collective Action*, Oakland, CA: ICS Press.

Lam, W. F., Lee, M. ve Ostrom, E. (1997) "The institutional analysis and development framework: Application to irrigation policy in Nepal", *Policy Studies and Developing Nations: An Institutional and Implementation Focus* içinde, haz. D. W. Brinkerhoff, Greenwich, CT: JAI Press.

Landry, C. (1998) "Market transfers of water for environmental protection in the Western United States", *Water Policy*, 1, 457-69.

Laurie, N. ve Marvin, S. (1999) "Globalisation, neoliberalism and negotiated development in the Andes: Bolivian water and the Misicuni dream", *Environment and Planning A*, 31, 1401-15.

Laxer, G. ve Soron, D. (2006) *Not for Sale: Decommodifying Public Life*, Toronto: Broadview Press.

Leake, J. ve A. Wissner-Gross (2012) "How you can help reduce the footprint of the web", www.sustainablefootprint.org/en/cms/gebruikerscherin.asp?itemId=420.

Lehavi, A. (2004) "Property Rights and Local Public Goods: Toward a Better Future for Urban Communities", *Urban Lawyer*, 36, 1-98.

Leite, C. J. (2003) *The World Social Forum: Strategies of Resistance*, Chicago: Haymarket Books.

Libecap, G. D. (1995) "The conditions for successful collective action", *Local Commons and Global Interdependence Heterogeneity and Cooperation in Two Domain* içinde, haz. R. Keohane ve E. Ostrom, Londra: Sage.

Libecap, G. D. ve Wiggins, S. (1985) "The influence of private contractual failure on regulation: The case of oil field unitization", *Journal of Political Economy*, 93, 690-714.

Lima, Z. R. ve Pallamin V. M. (2008) "Reinventing the Void: São Paulo's Museum of Art and Public Life along Avenida Paulista" *Ordinary Places, Extraordinary Events Citizenship, Democracy and Public Space in Latin America* içinde, haz. C. Irazabal, New York: Routledge.

Linebaugh, P. (2008) *The Magna Carta Manifesto: Liberties and Commons for All*, Berkeley: University of California Press.

— (2010) "Some Principles of the Commons", *Counterpunch*, www.counterpunch.org/2010/01/08/some-principles-of-the-commons/.

— (2012) "Enclosures from the bottom up", *The Wealth of the Commons: A world beyond market and state* içinde, haz. D. Bollier ve S. Helfrich, Amherst, MA: Leveller Press, 114-24.

Lloyd, W. F. (1833) *The Lectures on the Checks of Population*, Oxford: Oxford University Press, *Population, Evolution, and Birth Control* içinde (kısmi olarak), haz. G. Hardin, San Francisco: Freeman, 1964.

Lorrain D. (1997) "Introduction – the socio-economics of water services: the invisible factors", *Urban Water Management – French Experience Around the World* içinde, haz. D. Lorrain, Levallois Perret: Hydrocom.

Luxemburg, R. (1951) *The Accumulation of Capital*, New Haven, CT: Yale University Press; Türkçesi: *Sermaye Birikimi*, çev. T. Ertan, İstanbul: Belge, 2004.

Lynd, S. (1987) "The genesis of the idea of a community right to industrial property in Youngstown and Pittsburgh", 1977-1987, *Journal of American History*, 74, 926-58.

Macpherson, C. B. (1978, haz.) "The Meaning of Property", *Property: Mainstream and Critical Positions*, Toronto: University of Toronto Press.

Maddock, T. (2004) "Fragmenting regimes: How water quality regulation is changing political-economic landscapes", *Geoforum*, 35, 217-30.

Mann, G. (2002) "Class Consciousness and Common Property: The international fishermen and allied workers of America", *International Labor and Working Class History*, 61, 141-60.

Mansfield, B. (2004a) "Neoliberalism in the oceans: 'Rationalization', property rights, and the commons question", *Geoforum*, 35, 313-26.

— (2004b) "Rules of privatization: Contradictions in neoliberal regulation of North Pacific fisheries", *Annals of the Association of American Geographers*, 94, 565-84.

Maquire, J. C. (1988) "Fashioning an equitable vision for public resource protection in Canada: The public trust doctrine revisited and reconceptualized", *Journal of Environmental Law and Practice*, 7, 1-42.

Marazzi, C. (2005) "Capitalismo digitale e modello antropogenetico di produzione", *Reinventare il Lavoro* içinde, haz. J. L. La Ville, C. Marazzi, M. La Rosa ve F. Chicchi, Roma: Sapere 2000.

— (2008) *Capital and Language*, New York: Semiotext(e).

Marcellus, O. D. (2003) "Commons, communities and Movements: Inside, outside and against Capital", *The Commoner*, www.thecommoner.org.

Marwell, G. ve Oliver, P. (1993) *The Critical Mass in Collective Action: A Micro-social Theory*, New York: Cambridge University Press.

Marx, K. (1993) *1844 Elyazmaları: Ekonomi Politik ve Felsefe*, çev. K. Somer, Ankara: Sol.

— (1976) *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i*, çev. S. Belli, Ankara: Sol.

— (1977a) "Letter to Vera Sousalitch", *Collected Writings*, haz. D. McLellan, Cambridge: Cambridge University Press.

— (1977b), "Preface", *A Contribution to the Critique of Political Economy*, Moskova: Progress Publishers, orijinali 1859.

— (1997) "Hindistan'da İngiliz Egemenliğinin Gelecekteki Sorunları", *Sömürgecilik Üzerine*, çev. M. Erdost, Ankara: Sol.

— (1999) *Grundrisse: Ekonomi Politiğin Eleştirisinin Temelleri*, çev. A. Gelen, Ankara: Sol.

— (2003) *Kapital: Ekonomi Politiğin Eleştirisi, 3. Cilt*, çev. A. Bilgi, Ankara: Sol.

— (2011) *Kapital: Ekonomi Politiğin Eleştirisi, 1. Cilt*, çev. M. Selik ve N. Satlıgan, İstanbul: Yordam.

Marx, K. ve Engels, F. (2008) *Komünist Manifesto ve Hakkında Yazılar*, çev. N. Satlıgan, T. Ağaoğlu, O. Göçmen ve Ş. Alpagut, İstanbul: Yordam.

Mason, P. (2012) *Why It's Kicking Off Everywhere: The New Global Revolutions*, Londra: Verso.

McAfee, K (2003) "Neoliberalism on the molecular scale. Economic and genetic reductionism in biotechnology battles", *Geoforum* 34, 203-19.

McCann, A. (2004) "Understanding Enclosure without and within the Commons", www.beyondthecommons.com (Erişim tarihi: 17.5.2005).

McCarthy, J. (2004) "Privatizing conditions of production: Trade agreements as neoliberal environmental governance", *Geoforum* 35, 327-41.

— (2005) "Commons as counter-hegemonic projects", *Capitalism Nature Socialism*, 16, 9-24.

McCarthy, J. ve Prudham, S. (2004) "Neoliberal nature and the nature of neoliberalism", *Geoforum*, 35, 275-83.

McCay, B. J. ve Acheson, J. M. (1987) *The Question of the Commons: The Culture and Ecology of Communal Resources*, Tucson, AZ: University of Arizona Press.

McCay, B. J. ve Jentoft, S. (1998) "Market or community failure? Critical perspectives on common property research", *Human Organization*, 57, 21-9.

McDonald, D. ve Ruiters, G. (2005) *The Age of Commodity: Water Privatization in Southern Africa*, Londra: Earthscan.

McEvoy, A. F. (1986) *The Fisherman's Problem: Ecology and Law in the California Fisheries*, 1850-1980, Cambridge: Cambridge University Press.

— (1988) "Toward an interactive theory of nature and culture: Ecology, production, and cognition in the California Fishing Industry", *The Ends of the Earth: Perspective on Modern Environmental History* içinde, haz. D. Worster, Cambridge: Cambridge University Press.

McGinnis, K. (2001) "Great commons of the world", *Yes! Magazine*, yaz sayısı.

McKean, M. A. (1992) "Management of traditional common lands (Iriaichi) in Japan", *Making the Commons Work: Theory, Practice, and Policy* içinde, haz. D. W. Bromley ve diğ., San Francisco, CA: ICS Press.

— (1998) "Common property: What is it, what is it good for, and what makes it work?", *Forest Resources and Institutions* içinde, haz. C. Gibson, M. McKean ve E. Ostrom, Roma: FAO.

McMurtry, J. (1998) *Unequal Freedoms: The Global Market as an Ethical System*, Toronto ve Westport, CT: Garamond ve Kumarian Press.

McVay, S. (1966) "The last of the great whales", *Scientific American*, 215, 13-21.

Medoff, P. ve Sklar, H. (1994) *Streets of Hope: The Fall and Rise of an Urban Neighborhood*, Boston: South End Press.

Mehta, L. (2001) "Water, difference, and power: Unpacking notions of water 'users' in Kutch, India", *International Journal of Water*, 1, 3-4.

— (2003) "Problems of publicness and access rights: perspectives from the water Domain", *Providing Global Public Goods: Managing Globalization* içinde, haz. I. Kaul, P. Conceicao, K. Le Goulven ve R. Mendoza, New York: Oxford University Press and United Nations Development Program.

Mehta, L., Leach, M. ve Scoones, I. (2001) *Editorial: Environmental Governance in an Uncertain World, IDS Bulletin* 32

Meillassoux, C. (1981) *Maidens, Meal and Money: Capitalism and the Domestic Community*, Cambridge: Cambridge University Press.

Meisner, M. (1999) *Mao's China and After: A History of the People's Republic*, New York: Free Press.

Mertes, T. (2004, haz.) *A Movement of Movements*, Londra ve New York: Verso.

Midnight Notes Collective (1990a) *The New Enclosures*, Boston: Midnight Notes.

— (1990b) "Introduction to the New Enclosures", *The New Enclosures*, Midnight Notes Collective, 1-9.

Mies, M. (1986) *Patriarchy and Accumulation on a World Scale: Women in the International Division of Labour*, Londra ve Atlantic Highlands, NJ: Zed;

Türkçesi: *Ataerki ve Birikim*, çev. Y. Temurtürkan, Ankara: Dipnot, 2012.

Miraftab, F. (2004) "Invented and invited spaces of participation: Neoliberal citizenship and feminists' expanded notion of politics", *Journal of Transnational Women's and Gender Studies*, web.cortland.edu/wagadu/vol1-1toc.html.

Mitchell, D. (1998) "The scales of justice: anti-picketing legislation, localism, and agricultural labor's geography of resistance in 1930s California", *Organizing the Landscape: Labor Unionism in Geographical Perspective* içinde, haz. A. Herod, Minneapolis: University of Minnesota Press.

Mitchell, K., Marston S. ve Katz, C. (2004) *Life's Work: Geographies of Social Reproduction*, Oxford: Antipode.

Morgan, B. (1998) "The language of the commons in low income housing communities", International Association for the Study of Common Property Conference, Vancouver.

— (2004a) "The regulatory face of the human right to water", *Journal of Water Law*, 15, 179-86.

— (2004b) "Water: frontier markets and cosmopolitan activism", *Soundings: A Journal of Politics and Culture*, 27, 10-24.

— (2005) "Social protest against privatization of water: Forging cosmopolitan citizenship?" *Sustainable Justice: Reconciling International Economic, Environmental and Social Law* içinde, haz. M. C. Cordonier Seggier ve J. Weeramantry, Lahey: Martinus Nijhoff.

Morrow, C. E. ve Hull, R. W. (1996) "Donor-initiated common pool resource institutions: The case of the Yanesha forestry cooperative", *World Development*, 24, 1641-57.

Mosse, D. (1997) "The symbolic making of a common property resource: History, ecology and locality in a tank-irrigated landscape in South India", *Development and Change*, 28, 467-504.

Moxnes, E. (1996) *Not Only the Tragedy of the Commons: Misperceptions of Bioeconomics*, Bergen: Foundation for Research in Economics and Business Administration.

Mutua, M. (2002) *Human Rights: A Political and Cultural Critique*, Philadelphia: Universityof Pennsylvania Press.

Nagar, R. ve The Sangtin Writers' Collective (2006) *Playing with Fire: Feminist thought Wrapped in Seven Lives*, Minneapolis: University of Minnesota Press.

Nancy, J. (1991) *The Inoperative Community*, haz. P. Connor, çev. P. Connor, L. Garbus, M. Holland ve S. Sawhney, Minneapolis: University of Minnesota Press.

Narain, S. (2006) *Community-led Alternatives to Water Management: India Case Study. Background Paper: Human Development Report 2006*, New York: United Nations Development Programme.

National Research Council (1986) *Proceedings of the Conference on Common*

Property Resource Management, Washington, DC: National Academy P.
Naturenet (2012), "Common land", www.naturenet.net.
Nedelsky, J. (1990) *Private Property and the Limits of American Constitutionalism*, Chicago: University of Chicago Press.
Neeson, J. M. (1993) *Commoners: Common Right, Enclosure and Social Change in England, 1700-1820*, Cambridge: Cambridge University Press.
Negri, A. (1991) *Marx Beyond Marx: Lessons on the Grundrisse*, New York ve Londra: Autonomedia and Pluto Press; Türkçesi: *Marx Ötesi Marx*, çev. M. Çelik, İstanbul: Otonom, 2006.
Nelson, R. H. (2000) "Collective Private Ownership of American Housing: A Social Revolution in Local Governance", Working Paper No. 9/2000. Turin, İtalya: International Center for Economic Research.
Netting, R. (1972) "Of men and meadows: Strategies of Alpine land use", *Anthropological Quarterly*, 45, 132-44.
— (1981) *Balancing on an Alp: Ecological Change and Continuity in a Swiss Mountain Village*, Cambridge: Cambridge University Press.
Neuwirth, R. (2005) *Shadow Cities: A Billion Squatters, a New Urban World*, New York: Routledge.
Oakerson, R. J. (1992) "Analyzing the Commons: A Framework", *Making the Commons Work: Theory, Practice, and Policy* içinde, haz. D. W. Bromley, San Francisco: Institute for Contemporary Studies.
O'Connor, J. (1973) *The Fiscal Crisis of the State*, New York: St Martin's Press.
Olivera, O. ve Gomez, L. (2006) "The Rising of the Waters", www.zimbio.com/Water,+Water+Everywhere/articles/31/Rising+Waters+Oscar+Olivera+Luis+Gomez.
Olivera, O. ve Lewis, T. (2004) *Cochabamba! Water War in Bolivia*, Boston: South End Press.
Ollman, B. (1971) *Alienation: Marx's Conception of Man in Capitalist Society*, Cambridge: Cambridge University Press; Türkçesi: *Yabancılaşma*, çev. A. Kars, İstanbul: Yordam, 2012.
Olson, M. (1965) *The Logic of Collective Action: Public Goods and Theory of Groups*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
Ophuls, W. (1973) "Leviathan or oblivion", *Toward a Steady State Economy* içinde, haz. H. Dally, San Francisco, CA: Freeman.
Orbell, J. M., Van de Kragt, A. ve Dawes, R. M. (1988) "Explaining discussion induced cooperation", *Journal of Personality and Social Psychology*, 54, 811-19.
Ostrom, E. (1990) *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*, New York: Cambridge University Press.
— (1992) "The Rudiments of a theory of the origins, survival, and performance of common-property institutions", *Making the Commons Work: Theory, Practice, and Policy* içinde, haz. D. W. Bromley, San Francisco, CA: ICS Press.

— (1998) "The international forestry resources and institutions research program: A methodology for relating human incentives and actions on forest cover and biodiversity", *Forest Biodiversity North, Central and South America and the Caribbean: Research and Monitoring* içinde, haz. F. Dallmeier ve J. A. Comiskey, Paris: UNESCO; New York: Parthenon.

— (2000) "Private and common property rights", *Encyclopedia of Law and Economics, Volume I: The History and Methodology of Law and Economics* içinde, haz. B. Bouckaert ve G. De Geest, Cheltenham: Edward Elgar.

— (2010) "Beyond markets and states: Polycentric governance of complex economic systems", *The Nobel Prizes 2009* içinde, haz. K. Grandin, Stockholm: The Nobel Foundation.

Ostrom, E. ve Keohane, R. (1995, haz.) *Local Commons and Global Interdependence: Heterogeneity and Cooperation in Two Domains*, Cambridge, MA: Harvard University, Centre for International Affairs.

Ostrom, E., Burger, J., Field, C. B., Norgaard R. B. ve Policansky, D. (1999) "Revisiting the commons: Local lessons, global challenges", *Science*, 284: 278-82.

Ostrom, E., Gardner, R. ve Walker, J. M. (1994) *Rules, Games, and Common-Pool Resources*, Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.

Ostrom, V. (1991) *The Meaning of American Federalism: Constituting Self-governing Society*, San Francisco, CA: ICS Press.

— (1997) *The Meaning of Democracy and the Vulnerability of Democracies: A Response to Tocqueville's Challenge*, Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.

p.m. (1990) "Current land struggles in Zurich or ideas to transform a neighborhood", *Midnight Notes*, www.midnightnotes.org.

Page, B. ve Bakker, K. (2005) "Water governance and water users in a privatized water industry: Participation in policy-making and in water services provision–a case study of England and Wales", *International Journal of Water*, 3, 38-60.

Parker, G. (2002) *Citizenships, Contingency and the Countryside: Rights, Culture, Land and the Environment*, Londra: Routledge.

Peluso, N. (2003) "From Common Property Resources to Territorializations: Resource Management in the Twenty First Century", açılış konuşması, IASCP Regional Meetings, Chiang Mai, Tayland.

— (2005) "Seeing Property in Land Use: Local territorializations in West Kalimantan, Indonesia", *Geografisk Tidsskrift*, 105, 1-15.

Perelman, M. (2000) *The Invention of Capitalism: Classical Political Economy and the Secret History of Primitive Accumulation*, Durham ve Londra: Duke University Press.

Perrault, T. (2006) "From the Guerra del Agua to the Guerra del Gas: Resource governance, popular protest and social justice in Bolivia", *Antipode*, 38, 150-72.

Petrella, R. (2001) *The Water Manifesto: Arguments for a World Water Contract*, Londra ve New York: Zed Books.

Pithouse, R. (2010) De Angelis ile yapılan özel mülakat.

Polanyi, K. (2000) *Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*, çev. A. Buğra, İstanbul: İletişim.

Ponniah, T. (2004) "Democracy vs empire: Alternatives to globalization presented at the World Social Forum", *Antipode*, 36, 130-33.

Ponniah, T. ve Fisher, W. F. (2003, haz.) *Another World is Possible: Popular Alternatives to Globalization at the World Social Forum*, New York: Zed Press.

Posner, R. (1977) *Economic Analysis of Law*, Boston, MA: Little, Brown and Co.

Potanski, T. ve Adams, W. (1998) "Water scarcity, property regimes, and irrigation management in Sonjo, Tanzania", *Journal of Development Studies*, 34, 86-116.

Princen, T. (2005) *The Logic of Sufficiency*, Cambridge, MA: MIT Press.

Prudham, W. S. (2004) "Poisoning the well: Neoliberalism and the contamination of municipal water in Walkerton, Ontario", *Geoforum*, 35, 343-59.

PSIRU (2005) *Public Public Partnerships in Health and Essential Services*, Greenwich: University of Greenwich, Public Services International Research Unit.

— *Public – Public Partnerships as a Catalyst for Capacity Building and Institutional Development: Lessons from Stockholm Vatten's experience in the Baltic Region*, University of Greenwich, Public Services International Research Unit.

Public Citizen (2002) *Public – Public Partnerships: A Backgrounder on Successful Water/Wastewater Reengineering Programs*, Washington: Public Citizen and Food and Water Watch.

Radin, M. (1986) "Residential Rent Control", *Philosophy and Public Affairs*, 15, 350-80.

Rancière, J. (2005) *Uyuşmazlık: Politika ve Felsefe*, çev. H. Hünler, İzmir: Aralık.

Rauber, I. (2002) "Mujeres Piqueteras: El Caso de Argentina", *Economie Mondialisée et Identités de Genre* içinde, haz. F. Reysoo, Geneve: DDC/UNESCO.

Razzaz, O. M. (1993) "Examining Property Rights and Investment in Informal Settlements: The case of Jordan", *Land Economics*, 69, 341-55.

Reid, H. ve Taylor, B. (2010) *Recovering the Commons: Democracy, Place, and Global Justice*, Urbana: University of Illinois Press.

RETORT (Boal, I., Clark, T. J., Matthews, J. ve Watts, M.) (2005) *Afflicted Powers: Capital and Spectacle in a New Age of War*, Londra ve New York: Verso.

Robbins, P. (2003) "Transnational corporations and the discourse of water privatization", *Journal of International Development*, 15, 1073-82.

Robertson, M. (2004) "The neoliberalization of ecosystem services: Wetland

mitigation banking and problems in environmental governance", *Geoforum*, 35, 361-73.

Rogers, P. ve de Silva, R. ve Bhatia, R. (2002) "Water is an economic good: How to use prices to promote equity, efficiency, and sustainability", *Water Policy*, 4, 1-17.

Roggero, G. (2010) "Five theses on the common", *Rethinking Marxism*, 22, 357-73.

Roisin, T. (1998) "The Street as Public Commons: A Cross-Cultural Comparative Framework for Studying Waste and Traffic in India", International Association for the Study of Common Property Conference, Vancouver.

Rolansky, J. D. (1966) *Genetics and the Future of Man*, New York: Appleton-Century-Crofts.

Rorty, R. (1993) "Human rights, rationality, and sentimentality", *On Human Rights: The Oxford Amnesty Lectures* içinde, haz. S. Shute ve S. Hurley, New York: Basic Books.

Rose, C. (1994) *Property and Persuasion: Essays on the History, Theory, and Rhetoric of Ownership*, Boulder, CO: Westview.

— (1998) "The Several Futures of Property: Of cyberspace and folk tales, emission trades and ecosystems", *Minnesota Law Review*, 83, 129-82.

Rossiter, N. ve Zehle, S. (2014) "Toward a politics of anonymity: Algorithmic actors in the constitution of collective agency and the implications for global economic justice movements", *The Routledge Companion to Alternative Organization* içinde, haz. M. Parker ve diğ. Londra: Routledge.

Routledge, P. (2004) "Convergence of commons: Process geographies of people's global action", *The Commoner*, www.thecommoner.org.

Rowe, J. (2001) "The Hidden Commons", *Yes! Magazine*, yaz sayısı.

Roy, A. (1999) *The Cost of Living*, Londra: Modern Library.

Ruddle, K. ve Johannes, R. E. (1985, haz.) *The Traditional Knowledge and Management of Coastal Systems in Asia and the Pacific*, Jakarta: UNESCO.

Salman, S. ve McInerney-Lankford, S. (2004) *The Human Right to Water: Legal and Policy Dimensions*, Washington DC: World Bank.

Santos, B. d. S. (2004) "The WSF: Toward a Counter-Hegemonic Globalisation", *World Social Forum: Challenging New Empires* içinde, haz. J. Sen, A. Anand, A. Escobar ve P. Waterman, New Delhi: The Viveka Foundation.

Sax, J. L. (1970) "The public trust doctrine in natural resource law: Effective judicial intervention", *Michigan Law Review*, 68, 471-566.

Schlager, E. (1990) "Model specification and policy analysis: The governance of coastal fisheries", doktora tezi, Bloomington: Indiana University.

Schlager, E. ve Ostrom, E. (1992) "Property-rights regimes and natural resources: A conceptual analysis", *Land Economics*, 68, 249-62.

Schweik, C. M., Adhikari, K. ve Pandit, K. N. (1997) "Land-cover change and forest institutions: A comparison of two sub-basins in the Southern Siwalik hills of Nepal", *Montain Research and Development*, 17, 99-116.

Scott, A. D. (1955) "The fishery: The objectives of sole ownership", *Journal of Political Economy*, 63, 116-24.
— (1993) "Obstacles to fishery self-government", *Marine Resource Economics*, 8, 187-99.
Scott, J. C. (1976) *The Moral Economy of the Peasant: Subsistence and Rebellion in Southeast Asia*, New Haven, CT: Yale University Press.
— (1985) *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Resistance*, New Haven, CT: Yale University Press.
— (1998) *Seeing Like a State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed*, New Haven: Yale University Press; Türkçesi: *Devlet Gibi Görmek*, çev. N. Erdoğan, İstanbul: Versus, 2008.
Segerfeldt, F. (2005) *Water For Sale: How Business and the Market can Resolve the World's Water Crisis*, Londra: Cato Institute.
Selznick, P. (2003) "Law and Society Revisited", *Journal of Law and Society*, 30, 177-86.
Sen, A. K. (1967) "Isolation, assurance, and the social rate of discount", *Quarterly Journal of Economics*, 81, 172-224.
Sengupta, N. (1991) *Managing Common Property: Irrigation in India and the Philippines New*, Delhi: Sage.
Sennett, R. (2009) *The Craftsman*, Londra: Penguin Books; Türkçesi: *Zanaatkâr*, çev. M. Pekdemir, İstanbul: Ayrıntı, 2009.
Shepsle, K. A. (1989) "Studying institutions: Some lessons from the rational choice approach", *Journal of Theoretical Politics*, 1, 131-49.
Shirley, M. (2002) *Thirsting for Efficiency*, Londra: Elsevier.
Shiva, V. (1989) *Staying Alive. Women, Ecology and Development*, Londra: Zed Books.
— (1997) *Biopiracy: The Plunder of Nature and Knowledge*, San Francisco: South End Press.
— (2005) *Earth Democracy: Justice, Sustainability and Peace*, Cambridge, MA: South End Press; Türkçesi: *Yeryüzü Demokrasisi*, çev. E. Gen vd., İstanbul: BGST, 2010.
— (2007) *Su Savaşları*, çev. A. K. Saysel, İstanbul: BGST.
Siefkes, C. (2009) "The commons of the future: Building blocks for a commons-based society", *The Commoner*, www.thecommoner.org.
Simmons, R. T., Smith, F. L. Jr. ve Georgia, P. (1996) *The Tragedy of the Commons Revisited: Politics Versus Private Property*, Washington, DC: Center of Private Conservation.
Singer, J. (1988) "The reliance interest in property", *Stanford Law Review*, 40, 611-751.
— (1996) "No right to exclude: Public and private accommodations and private property", *Northwestern University Law Review*, 90, 1283-497.
— (2000) *Entitlement: The Paradoxes of Property*, New Haven, CT: Yale University Press.

Smets, H. (2006) "Diluted view of water as a right: 4th World Water Forum", *Environmental Policy and Law*, 36, 88-93.

Smith, A. (1937) *The Wealth of Nations*, New York: Modern Library, orijinali 1776; Türkçesi: *Ulusların Zenginliği*, çev. M. Bakırcı, A. Yunus, İstanbul: Alan, 1997.

Smith, L. (2004) "The murky waters of the second wave of neoliberalism: Corporatization as a service delivery model in Cape Town", *Geoforum*, 35, 375-93.

Smith, N. (2002) "New Globalism, New Urbanism: Gentrification as Global Urban Strategy", *Antipode*, 34, 452-72.

Smith, N. ve J. Derksen (2002) "Urban Regeneration: Gentrification as Global Urban Strategy", *Stan Douglas: Every Building on 100 West Hastings Street* içinde, haz. R. Shier, Vancouver: Contemporary Art Gallery/Arsenal Pulp Press.

Sneddon, C. (2007) "Nature's materiality and the circuitous paths of accumulation: Dispossession of freshwater fisheries in Cambodia", *Antipode*, 39, 167-93.

Soja, E. (2010) *Seeking Spatial Justice*, Minneapolis: University of Minnesota Press.

Souza M. L. de (2006) "*Together with* the State, *despite* the State, *against* the State: Social Movements as 'Critical Urban Planning' Agents", *City*, 10, 327-42.

Sparke, M. (2006) "Political geography: Political geographies of globalization (2) – Governance", *Progress in Human Geography*, 30, 357-72.

Spence, D. J. (1990) *The Search for Modern China*, New York ve Londra: W. W. Norton.

Squatriti, P. (1998) *Water and Society in Early Medieval Italy, A.D. 400-1000*, Cambridge: Cambridge University Press.

St Martin, K. (2005) "Disrupting enclosure in the New England fisheries", *Capitalism Nature Socialism*, 16, 63-80.

Stavrianos, S. L. (1981) *Global Rift: The Third World Comes of Age*, New York: Morrow.

Stavrides, S. (2010) *Towards the City of Thresholds*, Trento: Professional Dreamers.

Steinberg, T. (1995) *Slide Mountain, or the Folly of Owning Nature*, Berkeley: University of California Press.

Sturgeon, J. (2005) *Border Landscapes: The Politics of Akha Land use in China and Thailand*, Seattle: University of Washington Press.

Sunkel, O. (1973) "Transnational capitalism and national disintegration in Latin America", *Social and Economic Studies*, 22, 132-76.

Susilowati, I. ve Budiati, L. (2003) "An introduction of co-management approach into Babon River management in Semarang, Central Java, Indonesia", *Water Science and Technology*, 48, 173-80.

Swyngedouw, E. (2004) *Social Power and the Urbanization of Water*, Oxford: Oxford University Press.

— (2005) "Dispossessing H_2O: The contested terrain of water privatization", *Capitalism Nature Socialism*, 16, 81-98.

Takahashi, K. (2001) "Globalization and management of water resources: Development opportunities and constraints of diversified developing countries", *International Journal of Water Resources Development*, 17, 481-88.

Tang, S. (1992) *Institutions and Collective Action: Self-governance in irrigation*, San Francisco, CA: ICS Press.

Tax, S. (1960, haz.) *Evolution After Darwin*, Chicago: University of Chicago Press, vol. 2.

Taylor, J. P. (2004) *World City Network: A Global Urban Analysis*, Londra ve New York: Routledge.

Taylor, J. P. ve Flint, C. (2000) *Political Geography: World System, Nation-state and Locality*, Harlow: Prentice Hall.

Thant, U. (1968) "Speech on the universal declaration of human rights", *International Planned Parenthood News*, 168, 3.

The Economist (2010, 12 Ağustos) "Let's hear those ideas", www.economist.com/ node/16789766 (Erişim tarihi: 4.2.2012).

— (2012) "Elinor Ostrom, defender of the commons, died on June 12th, aged 78", www.economist.com/node/21557717.

Thompson, E. P. (1967) "Time, work-discipline, and industrial capitalism", *Past and Present*, 38, 56-97.

— (1993, haz.) "Custom, law, and common right", *Customs in Common: Studies in Traditional Popular Culture*, New York: The New Press, orijinali 1967.

TNI (2005) *Reclaiming Public Water: Achievements, Struggles and Visions from Around the World*, Amsterdam: Transnational Institute.

— (2006) *Public Water for All: The Role of Public - Public Partnerships*, Amsterdam: Transnational Institute and Corporate Europe Observatory.

Trawick, P. (2003) "Against the privatization of water: an indigenous model for improving existing laws and successfully governing the commons", *World Development*, 31, 977-96.

Tronti, M. (1973) "Social capital", *Telos*, 17, 98-121.

TURKSTAT (Türkiye İstatistik Kurumu) www.turkstat.gov.tr.

Tutino, J. (1986) *From Insurrection to Revolution in Mexico: Social Bases of Agrarian Violence, 1750-1940*, Princeton, NJ: Princeton University Press.

UN Economic and Social Council (2003) *Economic, Social and Cultural Rights*. Report submitted to the 59th session of the Commission on Human Rights, by the Special Rapporteur on the Right to Food.

UNCSD (2005) *Report on the Thirteenth Session*, New York: UN Commission on Sustainable Development, E/CN.17/2005/12.

UNDP (2003) *Millennium Development Goals: A Compact for Nations to End*

Human Poverty, New York: United Nations Development Program.
— (2006) *Beyond Scarcity: Power, Poverty, and the Global Water Crisis*, New York: United Nations Development Programme, Human Development Report Office.
UNWWAP (2006) *Water: A Shared Responsibility*, New York: United Nations World, Water Assessment Program.
USINA (2006) *Self-administered Vertical Habitation for Densely Populated Urban Conditions–Copromo, União da Juta e Paulo Freire Projects. Brazil* (BSHF Raporu).
Vercellone, C. (2005) "Crisi della legge del valore e divenire rendita del profitto", *Crisi dell' economia globale* içinde, haz. A. Furnagalli ve S. Mezzadra, Verona: Ombre corte.
Vogt, R. (1999) *Whose Property? The Deepening Conflict between Private Property and Democracy in Canada*, Toronto: University of Toronto Press.
Von Hoernor, S. (1962) "General limits of space travel", *Science*, 137, 18-23.
Von Neumann J. ve Morgenstern, O. (1947) *Theory of Games and Economic Behaviour*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
Wade, R. (1988) *Village Republics: Economic Conditions for Collective Action in South India*, Cambridge: Cambridge University Press.
Waldron, J. (1988) *The Right to Private Property*, Oxford: Clarendon.
Walker, A. R. (2004) *The Conquest of Bread: 150 Years of Agribusiness in California*, New York ve Londra: The New Press.
Walker, D. L. (1983) "The effect of European Community directives on water authorities in England and Wales", *Aqua*, 4, 145-47.
Walker, J. M. ve diğ. (1997) *Voting on Allocation Rules in a Commons: Theoretical Issues and Experimental Results*, Bloomington: Indiana University, Workshop in Political Theory and Policy Analysis (Working Paper)
Walker, J. M., Gardner, R. ve Ostrom, E. (1990) "Rent dissipation in a limited-access common-pool resource: Experimental evidence", *Journal of Environmental Economics and Management*, 19, 203-11.
Wallerstein, I. (1974) *The Modern World System, Volume I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-economy in the Sixteenth Century*, New York: Academic Press; Türkçesi: *Modern Dünya Sistemi*, çev. L. Boyacı, İstanbul: Yarın, 2011.
— (1979) *The Capitalist World Economy*, Cambridge: Cambridge University Press.
— (2000) *The Essential Wallerstein*, New York: New Press.
Walljasper, J. (2010) *All That We Share: How to Save the Economy, the Environment, the Internet, Democracy, Our Communities and Everything Else That Belongs to All of Us*, New York: The New Press; Türkçesi: *Müştereklerimiz: Paylaştığımız Her Şey*, kolektif çeviri, İstanbul: Metis, 2015.
Ward, F. A. ve Michelson, A. (2002) "The economic value of water in agriculture: Concepts and policy applications", *Water Policy*, 4, 423-46.

Warren, B. (1973) "Imperialism and capitalist industrialization", *New Left Review*, 81, 3-44.

Waterman, P. (2003) "All in common: A new/old slogan for international labour and labour internationalism", *The Commoner*, www.thecommoner.org.

Watts, M. J. (2004) "Enclosure: A modern spatiality of nature", *Envisioning Human Geographies* içinde, haz. P. Cloke, P. Crang ve M. Goodwin, Londra: Arnold.

Weintraub, J. (1997) "The theory and politics of the public/private distinction", *Public and Private in Thought and Practice* içinde, haz. J. Weintraub ve K. Kumar, Chicago: University of Chicago Press.

Weissing, F. J. ve Ostrom, E. (1991) "Irrigation institutions and the games irrigators play: Rule enforcement without guards", *Game Equilibrium Models II: Methods, Morals, and Market* içinde, haz. R. Selten, Berlin: Springer-Verlag.

— (1993) "Irrigation institutions and the games irrigators play: Rule enforcement on government- and farmer-managed systems", *Games in Hierarchies and Networks: Analytical and Empirical Approaches to the Study of Governance Institutions* içinde, haz. F. W. Scharpf, Frankfurt: Westview Press.

Whitehead, A. N. (1948) *Science and the Modern World*, New York: Mentor.

WHO (2003) *The Right to Water*, Cenevre: World Health Organisation.

Wiesner, J. B. ve York, H. F. (1964) "National security and the nuclear-test ban", *Scientific American*, 211, 27-35.

Wilson, P. N. ve Thompson, G. D. (1993) "Common property and uncertainty: Compensating coalitions by Mexico's Pastoral Ejidatarios", *Economic Development and Cultural Change*, 41, 299-318.

Winpenny, J. (1994) *Managing Water as an Economic Resource*, Londra: Routledge.

— (2003) *Financing Water for All: Report of the World Panel on Financing Water Infrastructure*, Cenevre: World Water Council/Global Water Partnership/Third World Water Forum.

Wolford, W., Organizer 2005: "Capitalist 'accumulation by dispossession' and the rise of resource populisms, panel discussion", 101st Annual Meeting of the Association of American Geographers, Denver, 6 Nisan.

Wolpe, H. (1980) *The Articulation of Modes of Production: Essays from economy and society*, Londra: Routledge and Kegan Paul.

Woodward, C. (2004) *The Lobster Coast: Rebels, Rusticators, and the Struggle for a Forgotten Frontier*, New York: Penguin Books.

World Bank (2012) "World Bank publications and research is now easier to access, reuse. News and broadcast", web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/NEWS/0,contentMDK:23164771~pagePK:64257043~piPK:437376~theSitePK:4607.

Zaidi, A. (2001) *From Lane to City: The Impact of the Orangi Pilot Project's*

Low Cost Sanitation Model, Londra: WaterAid.
Zeballos, G. (2013) Yazarlarla röportaj, Ağustos 2013.
Zibechi, R. (2007) *Autonomías y emancipaciones: América Latina en movimiento*, Lima: Programa Democracia y Transformación Global and Fondo Editorial de la Facultad de Ciencias Sociales, Unidad de Post Grado, UNMSM.
— (2010) *Dispersing Power: Social Movements as Anti-state Forces*, Londra: AK Press.
— (2012) *Territories in Resistance: A Cartography of Latin American Social Movements*, Oakland: AK Press.

—

Herkesin, Herkes İçin

Günümüzde birçok toplumsal hareket artık "müşterekler"in savunulması veya yeniden kurulması etrafında gelişiyor. Türkiye'de öncelikle HES-karşıtı mücadelelerde hayati ve acil bir anlam kazanan bu kavram, özellikle Gezi direnişinin ardından sadece mahalle evlerinde veya kent bostanlarında değil, toplumsal muhalefetin birçok bileşeni için de ufuk açıcı ve vazgeçilmez bir dayanak haline geldi.

Gelgelelim dünyada "müşterekler" kavramının tarihsel olarak izlediği seyri ve kavram etrafında gelişen tartışmaları daha iyi anlayabilmeyi sağlayacak literatürün önemli bir kısmı Türkçeye çevrilmiş değildi. Literatürde en çok tartışma ve itiraz konusu olmuş Hardin'in "Müştereklerin Trajedisi" yazısı, müşterekler hakkında geliştirdiği kavramsal çerçeve sayesinde Nobel ödülü kazanmış Ostrom'un "Müştereklerı Yeniden Tanımlamak" metni ve alanın en önemli kuramcılarından "otonomist" De Angelis'in metinleri gibi kurucu metinleri içeren elinizdeki derleme bu eksikliği giderme yolunda atılmış bir adım. Kitapta bu kurucu metinlerin yanı sıra su müşterekleri, kentsel müşterekler ve müştereklerden yola çıkan toplumsal hareketleri dünyadaki ve Türkiye'deki çeşitli örnekler üzerinden tartışma konusu yapan önemli yazılar da bir araya getiriliyor.

Hem müştereklere dair farklı kavramsal çerçeveleri eleştirel ve karşılaştırmalı bir yöntemle tartışmayı, hem de ekonomi-politiğin güncel meselelerine bu çerçevelerin ne tür açılımlar getirdiğini yorumlamayı amaçlayan bu derleme, sadece "alandaki" aktivistlere değil, teorik ve pratik olarak siyasetle ve muhalefet imkânlarıyla ilgilenen herkese hitap ediyor.

Kapak Görseli: Anonim, "Bütün Dünya Ellerimizde", 2012

Metis Edebiyatdışı
ISBN-13: 978-605-316-081-6

9 786053 160816

Metis Yayınları
www.metiskitap.com